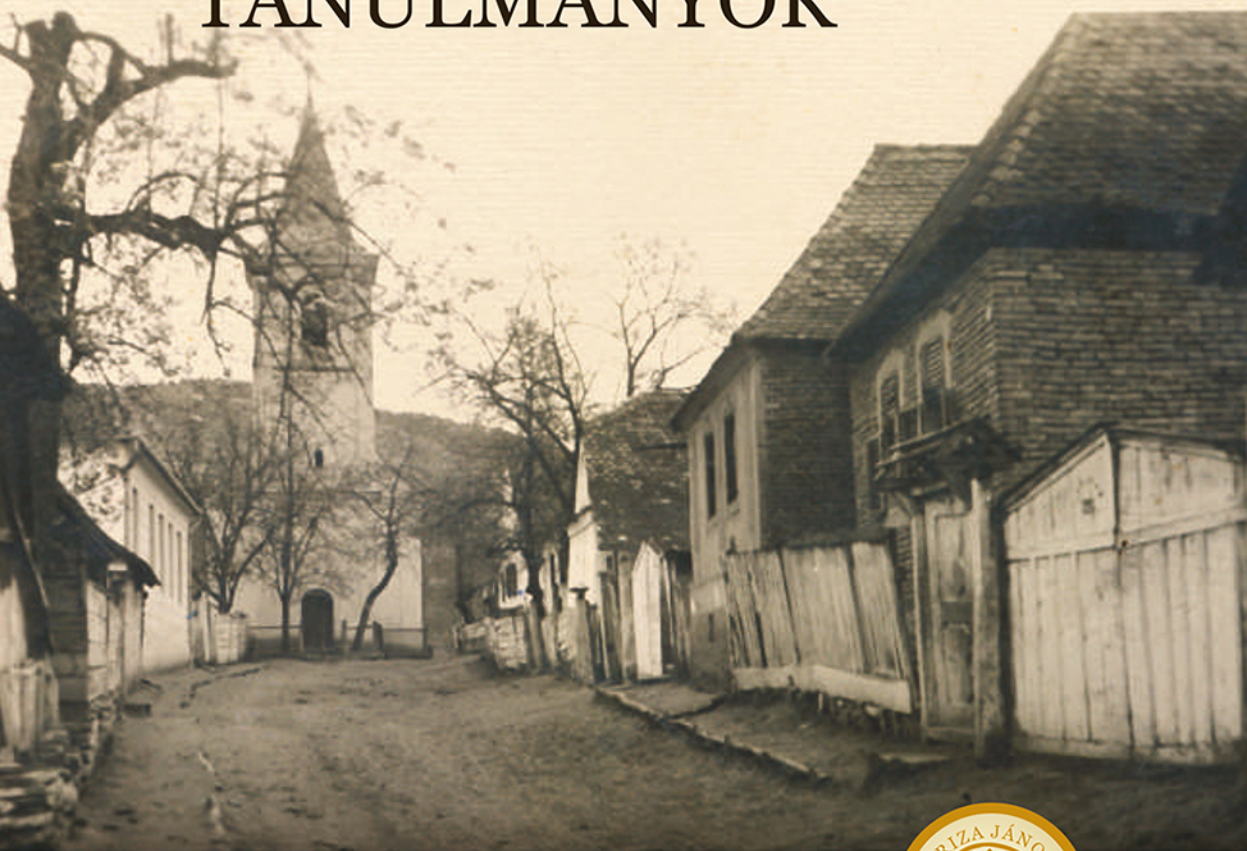

Adorjáni Rudolf Károly

LELKÉSZI PÁLYÁM
EMLÉKEZETE.
NÉPRAJZI
TANULMÁNYOK

Adorjáni Rudolf Károly

Lelkeszi pályám emlékezete.
Néprajzi tanulmányok

KRIZA KÖNYVTÁR

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Vajda András

Adorjáni Rudolf Károly

Lelkeszi pályám emlékezete. Néprajzi tanulmányok

Kriza János Néprajzi Társaság
Kolozsvár
2023

Lektorálta:

dr. Szócs Levente muzeológus, Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós
dr. Vajda András, egyetemi docens, Sapientia EMTE,
Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, Marosvásárhely

Támogatta:

© Kriza János Néprajzi Társaság

Szerkesztette: Jakab Albert Zsolt
Olvasószerkesztő: Székely Szabó Zoltán

Borítóterv: Szentés Zágón – IDEA PLUS, Kolozsvár
Számítógépes tördelés: Tipotéka
Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: F&F International

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ADORJÁNI, RUDOLF KÁROLY

Lelkészi pályám emlékezete : néprajzi tanulmányok /
Adorjáni Rudolf Károly. - Cluj-Napoca : „Kriza János” Néprajzi
Társaság, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9015-37-7

39

Tartalom

<i>Előszó (Nagy László)</i>	7
Gyakorlóévem Szentivánlaborfalván	11
Rendes lelkészi pályám Magyarzsákodon	15
Pipei szolgálatom	25
Szőkefalvi szolgálatom	69
Vámosgálfalvi szórvány-szolgálatom	111
Küküllőszéplaki beszolgáltatásom	119
Vámosudvarhelyi beszolgáltatásom	137
Szülővárosom néprajzi háttérű emlékei – Dicsőszentmárton	143
Ravai látogatásaim néprajzi háttére	168
Néprajzi látóköröm kitágulása	177
Befejezés	184
Irodalom	187
Képek	191

Előszó

Adorjáni Rudolf-Károly unitárius lelkész önéletrajzi könyvében – melyet átszó a néprajz – negyvenévi lelkészi szolgálat örömeiről és kudarcairól mesél.

Dicsőszentmárton a bölcső, a fiát népszolgálatra elindító szülőváros, és 94 év után ugyancsak Dicsőszentmárton a befogadó temető városa. A köztes életút tanulságosan mesél nekünk, kései utódoknak, olyan világot tárva fel, melynek már alig van élő tanúja.

Adorjáni Rudolf-Károly – családi nevén Richter – 1922. október 14-én született. Nyilván városa múltjáról is érdekes adatokkal szolgál a könyv lapjain.

A mai dicsőszentmártoni lakos csak kapkodná a fejét, ha fel kellene sorolnia az egykori utcák, határrészek nevét úgy, ahogy a gyermekkorából a szerző felidézi.

Adorjáni tiszteletest a Székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban eltöltött évek alaposan felkészítették a lelkészi szolgálatra. Egyetemi tanulmányait 1941–45 között végezte a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián, ahol 1946-ban lelkészképesítő vizsgát tett. Családalapításáról és családjáról a szerző az „állomáshelyein” vall.

Adorjáni Rudolf-Károly szolgálatát segédlelkészként kezdi Szentiván-laborfalván, ahol már a néprajzos vére megpezsdiül. Észreveszi a falusi világ mozanatait, eseményeit, és lejegyzí azokat.

Rövid háromszéki szolgálat után tiszteletes urunk közelebb kerül a szülőföldjéhez: Magyarzákod, majd Pipe fogadja be a népszolgálatra hivatott lelkészt. A Pipén töltött kilenc esztendő örök nyomot hagyott az Adorjáni családban, melyre mindig szeretettel emlékeznek. Pipén teljesedik ki a tiszteletes úr néprajzi munkássága, itt születnek meg azok az írások, amelyek majd könyvben is napvilágot látnak a *Pipe – Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve* című könyvében.¹

Az 1956-os év nemcsak a magyar nemzet életében hozott változásokat, hanem a lelkészi családban is. A gyermekek jövőjére is gondolva, a Dicsőszentmártonhoz közeli Szőkefalva–Küküllőszéplak–Vámosudvarhely szolgálása adott a lelkésznek nagyobb kibontakozási, a gyermekeknek pedig tanulási lehetőséget. (Persze, a hivatásbeli és a tanulási elképzelés nem mindenben valósult meg. Erről keserűen vall a lelkész.)

Ott, azon „állomáshelyen” már otthonosan mozgott az előszóíró is, mert 1986. január 1-jétől én lettem Adorjáni Rudolf-Károly utóda 12 évig. Így már nem idegen az *aranyvíz* és az *aranycsitkó*, a névnapokon énekelt *Hímes rózsa*, a karácsonyi kántálás. Az én szerény néprajzos „pályafutásom” is ott, a szőkefalvi lelkészi lakásban kezdődött, és folytatódott az Adorjáni Rudolf-Károly vezette dicsőszentmártoni néprajzos találkozók, melyeknek több alkalommal meghívott-

¹ Adorjáni Rudolf-Károly: *Pipe. Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve*. (Kriza Könyvtár.) Kriza János Néprajzi Társaság – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest–Kolozsvár, 2011.

ja volt Küllős Imola és Molnár Ambrus. Általuk juthattam el a debreceni Doktorok Kollégiumába néprajzi dolgozataimmal, és ismerhettem meg Kriza Ildikót, akinek ösztönzésére írta meg Adorjáni lelkész úr a visszaemlékezéseit.

A Kriza János Néprajzi Társaság 2006-ban jelentette meg Adorjáni Rudolf-Károly *Lukács Sándor ravai búcsúztatói 1930–1938 között* című gyűjteményét. (Lukács Sándor később dicsőszentmártoni lelkész lett.) A szerző fia, Adorjáni Levente ravai lelkész idején az édesapa áttanulmányozta a neves ravai egyházközség levéltárát, megannyi tanulmányra ihletődve.

A nyugdíjas évek több lehetőséget adtak az idős lelkipásztornak a néprajzi munka folytatására és elmélyítésére. Erről bőven olvashatunk az életrajzi valóságokban. Megjegyzem, hogy Adorjáni Rudolf-Károlyt betegsége nem akadályozta meg munkájában. Ha nehezen is, idővel egy, majd két bottal segítve magát, részt vett a néprajzi konferenciákon, gyűjtött, kopogtatta írógépét, hogy minél több emléket megőrizzen, átadjon az utókornak. E munkában, miként egész szolgálata alatt is, hűséges társa és segítője volt a felesége, az árkosai születésű Incze Julianna tanítónő.

Adorjáni Rudolf-Károly lelkészt 2016. május 12-én kísértük utolsó földi útjára – a dicsőszentmártoni temetőbe.

Nagy László

Dr. Kríza Ildikó, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének a munkatársa a '90-es évek elején, majd 2007-ben arra kért levélben, írnam meg unitárius lelkészi és magánemberi emlékeimet, a különböző szolgálati helyeimen szerzett tapasztalataimat – kellő néprajzi háttérrel.

Íme a válasz!

Gyakorlóévem Szentivánlaborfalván

Lelkeszi pályafutásomat Háromszéken, Szentivánlaborfalván, Berde Mózsa szülőfalujában kezdtem.

Szentivánlaborfalván addig ismeretlen, új világ tárult elém: a háromszéki sokrétegű falu. Ott terül el Szépmező síkságán, a Feketeügy mellett, Sepsiszentgyörgytől 7 km-re, a Brassó és Ojtoz közötti országút mentén hosszan elnyúlva, a Brassó–Bereck közötti vasút uzoni állomásától 4 km-re. Tehát jól meg lehetett közelíteni. Maga az elnevezés kettéosztottságra utal, aminek történelmi magyarázata van. A régebbi település Szentiván. Orbán Balázs szerint írásban 1332-ben említik először (Orbán 1869: 197). Egyházi és világi szempontból is kiemelkedő település volt. A reformáció után tekintélyes unitárius egyházközség is lehetett, hiszen zsinatot tartottak itt, és 1672-ben kiváló iskolája volt. Világi szerepéről Orbán Balázs így ír: „Háromszék azon korban, midőn állandó székhelye nem volt, Szent-Iványon is tartott párszor közgyűlést, és pedig 1667. ápr. 15-én [...] és 1681. febr. 7-én” (Orbán 1869: 197). Laborfalva kialakulását szájhagyományból idézem: a katolikus Henter földesúr karácsony első napján, katonai segédlettel rárontott a templomban ünneplő unitáriusokra, és áttérésre kényszerítette őket. Aki ellenállt, azt a faluból kiűldözte. A hajlék nélkül maradt unitárius családok a falun kívül, télnek idején a nyílt mezőn sátrakat vertek. Tavaszig azokban húzódtak meg, amikor aztán elkezdtek építkezni. Így alakult meg az új falu, melyet Laborfalvának neveztek el. A hagyomány magját Orbán Balázs „okmányilag” igazolja: „Nevezett Henter urak és csernátoni Kálnoki Mihály 1725. karácsony első napján egy század dragonyost hoztak, s az imádkozó híveket kardlapoztatták a templomból.” (Orbán 1869: 197.)

A múlt íratlan és írott örökségét a valóságban én is megtapasztaltam. Az unitárius családok többsége Laborfalván lakott. Mellettük más faluból betelepült reformátusok is éltek. Szentivánban többnyire katolikusok éltek, néhány magyarul beszélő ortodox román családdal. A két falurészt egymástól az unitárius Szentiványi nevű földbirtokos család kúriája választotta el.

A falu társadalma a következőképpen rétegződött:

1. Legfelül állt az unitárius Szentiványi és a katolikus Apor földbirtokos család.
2. A múmalom-tulajdonos Pál család, mely a reformátusokat istápolta.
3. Értelmiségiek: unitárius lelkész, katolikus plébános, a reformátusokhoz beszolgáló lelkész, tanítók, jegyző, a malom tisztviselői.
4. Katonarészen valók. A régi székely katonarend leszármazottai. A tekintélyes unitárius családok, Berde, Benke, Deák, Hajdú, Miklós, Márkos, Zsigmond tartoztak ide.
5. Jobbágyrészen valók, egykori jobbágyok utódai. Kisebb részben laborfalvi unitárius, többnyire szentiványi katolikus és román családok.

6. Néhány iparos, kereskedőcsalád, inkább református és katolikus.

7. Egykori urasági cselédek leszármazottai, inkább más faluból betelepült református családok.

A 4., 5., 7. kategóriába tartozók mind földművesek voltak, de egymással való érintkezésben, egymáshoz való viszonyukban különbözők. Leginkább a templomban figyeltem fel erre. Külön padban ültek a katonarészen való, külön a jobbágyrészen való családok. A férfiak még eltűrték az egymás mellé való ülést, de az aszsonyok szigorúan tartották a rangkülönbséget. Ez a hétköznapiakban is megnyilvánult.

Fültánúja voltam, mikor a kurátornénak a rangján aluli asszonytársa így köszönt: „Kézicsókolom, Márkosné asszonyom!”, pedig mind a ketten ugyanolyan életformát folytattak.

Valósággal megdöbbenett a hagyomány ereje. Közel egy évszázada eltörölték a Habsburgok által a székelysége kényszerített katonatörvényt, a jobbágytság is megszűnt, de Laborfalván az ünnepi és hétköznapi gyakorlatban tovább élt.

A katonarészen való szülő rossz néven vette, ha leánya, fia nem hozzá illő fiatalhoz vonzódott. A házasságon kívüli kapcsolatban már nem voltak ilyen megkülönböztetések. A katonarészen való férfiak le-leereszkedtek a ranglétráról, s szívesen létesítettek házasságon kívüli viszonyt alacsonyabb rangú asszonyokkal. Termett is az ilyennek számos gyümölcse, még a földesúr esetében is.

A fentiek megfigyelésén kívül más emlékem is maradt Laborfalváról. Gyakorló lelkeszi tevékenységemet az irattár rendbe szedésével kezdtem. Egyik lelkesz elődöm, Barabás Béla a parókia udvarára Unitárius Kultúrtermet építtetett. Ez adott otthont az irattárnak is. Mikor ide beléptem, szomorú látvány fogadott. Az orosz katonák, bizonyára vodkát keresve, a szekrényt feltörték, és mivel amit kívántak, nem találtak, bosszúból a szekrény tartalmát kiszórták a földre. A széthányt iratokat darabonként és évszámokként kellett csoportosítanom. Az oroszok nem elégedtek meg az irattár „széttanulmányozásával”, hanem a zene iránti hajlamukat a templomi harmónium összetörésével elégítették ki.

Azért valamit az oroszok javára is kell írnom. Úrvacsoraosztáskor történt. Már a bor kiosztásánál tartottam a férfiak során, mikor egyszer csak az ajtón belépett egy javakorabeli orosz katona. A gyülekezet megszeppent, a tekintetek megdöbbenést árultak el: mi lesz most? A katona szépen beállt a sorba, a kehellyel éppen hozzá értem, a megszeppenés még magasabbra emelkedett: mind megissza a bort! Az orosz először keresztet vetett, kezébe vette a kelyhet, szép csendesen egy kortyot ivott belőle, visszaadta, újra keresztet vetett, s az ajtón szépen távozott. Mindnyáján megkönnyebbülve lélegeztünk fel. A szertartások közül még kettőt említek meg. Életem első konfirmációi szertartását itt tartottam. Két fiút és két leányt vettem fel az egyház önálló tagjai sorába. A másik egy temetés. Laborfalván az unitáriusok a templom melletti kertbe temetkeznek. Ottlétem alatt egy temetésre került sor. Ami nekem nagyon különös volt: a szertartást a templomban végeztem, a koporsó jelenléte nélkül. Azt a háztól, vezetésemmel, harangzúgás közben a te-

metőbe vittük, a nyitott sír szájánál letettük, ott hagytuk. Utána a gyülekezettel s a gyászolókkal bementünk a templomba. Ott temetési szolgálatomat elvégeztem. Majd kimentünk a sírhoz, a koporsót rövid ima után, temetési énekszó mellett a sírba leeresztették, felhantolták.

A másik fontos teendőm és kedves élményem volt a hívek megismerése. Ebben segítségemre volt a sorkoszt. Kosztot nem volt miből fogadjak, kezdő fizetésem csak napi egy pakli dohány ára volt. A hívek vállalták, hogy sorra vendégül látnak. Hat évtized rostájából kihullott, hogy naponta vagy hetente változtak a kosztadóim. Csak arra emlékszem, hogy minden unitárius családnál megfordultam. A sorkoszt számomra „cura pastoralist”² jelentett. A családokhoz közelebb kerültem. Betekintést nyertem hétköznapi életükbe. Még azt is megfigyeltem, hogy Laborfalván, mint általában Háromszéken, „vejem nem fiam, menyem nem lányom, anyósom nem anyám, apósom nem apám”. A családtagok egymást a nevükön szólították. Az após Pista bácsi volt, az anyós Erzsi néni, a vejem csak Pista, a menyem csak Juliska. Magázódtak. Nekem ez különös volt. Az étrend során itt ettem feltűrt túrós puliszkát. Nem lábosban készítették rétegesen, egy réteg puliszka, egy réteg túró, hanem lapítón kinyújtották, túróval megszórták, s mint a diós kalácsot, feltekerték, úgy szeletelték fel. A tízgyermekes Márkos Józsefnél árpalisztból főzték a puliszkát. A sorkosztozás alkalmával szerveződött meg a tojásgyűjtési akció. A begyűlt tojás árából a brassói Einschenk cégtől egy orgonaharmoniumot vásároltunk, amelyen autodidakta kántorunk szépen tudta a gyülekezet énekét vezetni.

Szentivánlaborfalvi gyakorlóévelem nagy élménye volt a szórványmunka. A már említett Barabás Béla lelkész a szentivánlaborfalvi anyaegyházközséghez szervezte a Felső-Háromszék falvaiban elszórtan élő unitárius híveket. Uzontól Kézdivásárhelyig majdnem minden faluban élt néhány unitárius lélek. Én ezeket mind felkerestem. Nikula Gyuri, szentiváni hívem rendelkezésemre bocsátotta egyes lófogatát, s ezzel végeztem a szórványmunkámat. A földrajzi sorrendből már kiestem, de név szerint ezekre emlékszem: Uzon, Sepsimagyarós, Szacsva, Dálnok, Maksa, Csernáton, Borosnyó, Egerpataka, Kovászna, Kézdivásárhey, Kézdiszentlélek. Ahol 10-nél több unitárius volt, ott a hónap bizonyos vasárnapján istentiszteletet tartottam. A nagyobb gócekban, mint Kovászna, Kézdivásárhely, minden ünnep másodnapján úrvacsorát osztottam. A református kollégák biztosították az alkalmas helyiséget a templomban, tanácsteremben.

Egyházi tevékenységemen kívül Szentivánlaborfalván részt vettem a falu ifjúsági életében. Műsoros estélyeket szerveztünk, irodalmi, történelmi előadásokat tartottunk.

Továbbá a laborfalvi emlékeimből egy megrázó epizód bukkan fel. A szentgyörgyi állomásról leszállva nekivágtam a Laborfalvára vezető 7 km-es útnak. Már fele útján járhattam, mikor szembejött velem a Nemere, ez a Háromszéken süvítő, erős keleti szél. Olyan dühösen támadt szembe, hogy egy lépést sem tudtam előre tenni. Nem

² lelkipásztori gondozás

volt más választásom, mint hátrafordultam, „curukkolva”³ ballagtam, míg a szél hagyott erejéből.

A Nemerével kapcsolatban a szájhagyomány egy tragikus esetet őrzött meg. Havas téli időben egy házaspár lószánnal hazafelé igyekezett. Útközben őket is szembetalálta a Nemere, és olyan hóvihart zúdított rájuk, hogy a szán utasai, lovai a vastag hótakaró alá kerültek. Csak tavasszal, hóolvadás után találták meg az arra járók a csontkeménnyé fagyott tetemeteket.

Gyakorlóévem napjai lassan végük felé peregtek. Közben letettem a „nagypapi” vizsgát, azaz lelkészi oklevelet szereztem. Jogot nyertem rendes lelkészi állás elfoglalására. Laborfalván nem maradhattam, pedig a hívek ragaszkodtak hozzám. Az akkori egyházi törvény ezt nem engedte meg. Abban az esetben, hogyha valaki egy egyházközségben helyettes vagy segédlelkész volt, oda csak három év múlva pályázhatott. Az utánam következő generációnak már megengedte.

---

³ hátrafelé

Rendes lelkési pályám Magyarzsákodon

Szentivánlaborfalvi gyakorlati évem után Magyarzsákodra kaptam rendes lelkési kinevezést. Itt megint új világ tárult elénk. Zsákod is a Székelyföldön, annak nyugati szélén, messze Laborfalvától, Székelykeresztúrtól nyugat-északnyugatra mintegy 30 km-re, a két Küküllő vízválasztóján, a „Pártium” néprajzi tájegységben terül el. („Az egykori Udvarhelyszék legnyugatibb vidéke, a Solymos és Zsákod patakok völgyében fekvő néhány község a Kis- és a Nagy-Küküllő között. Kiveszőben levő tájnév. Nevét onnan kapta, hogy e vidéket később csatolták a Székely földhöz” – Kósa 1981.) Orbán Balázs földrajzi fekvését így határozza meg: „A Nagy-Küküllőbe siető Sólmos pataka torkolatjánál csúf meredek hegyeken átvágunk az ezen patakpal párhuzamosan, de ellentétes irányban futó Zsákod vize völgyébe. E patak eredetétől nem messze, a belé jobbrpartilag szakadó Vágás árka szűk, zsákszerű völgyében (honnan neve is eredhetett) fekszik Magyar-Zsákod.” (Orbán 1868: 155.)

Megközelítése, a Szentivánlaborfalvától eltérően, körülményes. A Nagy-Küküllő felől a Segesvár–Székelyudvarhely közötti országútról, Héjjasfalvától északra kitérve, megyei úton 16 km-re van. Ugyanilyen távolságra érhető el a Kis-Küküllő völgyéből a Balázsfalva–Parajd közötti országúton fekvő Balavásárról. Első írásbeli említését Orbán Balázs 1325-ből ismeri: Irtásfalu (Orbán 1868: 155). A Vágás árka, a Felszeg alatt beletorkollik a kelet–nyugat irányú Zsákod patakába. Ennek széles partján nagyobb kiterjedésű házas telkekkel alakult ki az Alszeg falurész. Lakossága nemzetiségileg egységes, tiszta székelymagyar, felekezetiileg megosztott; a kb. 880 lélek kétharmada unitárius, egyharmada pedig római katolikus. A reformáció után az egész falu az unitárius vallást követte, később a Horváth uraságok megkísérelték rekatolizálni a zsákodi unitáriusokat, de csak részleges sikerrel. A nagyobb rész unitáriusnak maradt. A zsákodiak társadalmilag is egységesek. A belső emberek és az „örmény kisasszonyok” kivételével a paraszt kategóriához tartoznak. Eredetüket tekintve itt is voltak szabad székelyek és román származásúnak tartott jobbágyivadékok. A mi időnkre a különbségek elmosódtak. A Laborfalván észlelt zárt elkülönülés itt nem volt meg.

Az unitáriusok közül a Bajnócki, Béres, Domokos, György, Hegedűs, Kedei, Koncz, Kozma, Orbán, Palatka, Pázsint, Pipei, Sánta, Simó, Széll, a katolikusok közül az Antal, Bartalus, Gulácsi, Kristán, Lókodi, Rózsa, Veres családokra emlékszem.

A zsákodiak foglalkozása is egységes volt. Szántó-vető emberek voltak, tagosított határon gazdálkodtak. Főterményük a szalmás gabona: búza, árpa, zab, kápások közül a törökbúza (kukorica), a pityóka (burgonya) volt. Kaszálóikon szénát készítettek, alsó ruházatuk részére kendert; kertjeikben gyümölcsöt termesztettek, régi fajta almát: batult, pónyikot; körtét és szilvát: magvaváló beszterceit

és húsost. Az asszonyok szilvaízet főztek, amit korondi cserépfazékban tároltak. A férfiak a hullott szilvából pálinkát főztek a faluban működő „kis üstön”. A vadgyümölcsöt is hasznosították. A vadalmát és vackort fatörzsből vájt vályúban fakalapáccsal összezúrták, kádakba begyömösölték, szalmát tettek rá, és agyaggal letapasztották, hogy erjedjen. Majd ezt is pálinkának kifőzték. Szőlőművelésük még kezdeti állapotban volt.

A földművelés állattenyésztést igényelt. Sok tehenet tartottak. A tehénnek kettős hasznát vették: a családot tejével táplálta, és járomba fogva földjeiket művelték vele. Néhány gazda bivalyt is nevelt. Volt, aki lóval gazdálkodott és fuvarozott.

Minden gazda igásállata mellett tartott egy-két növendéket a kivénültek pótlására vagy eladásra. Nyáron a marhacsorda legelőre járt, télen istállóban tartotta mindenki az állatát. Juhaik is kettős hasznat adtak a családnak. Egyrészt ázaléket: sajtot, ordát. A túrós puliszka Zsákodon is majdnem minden nap asztalra került. Lábasban rétegesen: egy réteg puliszka, egy réteg túróként tálalták fel, nem tekerték, mint a laborfalviak. Másrészt a gyapjú a férfiak harisnyaanyagát és a család meleg ruháját biztosította. Családonként 5–15 vagy még több juhot tartottak. Néhány rokon család összefogott, s a nádasi határon legelőterületet bérelt, ahol külön bács gondozta a juhaikat. A többi gazda a falusi turmába (nyáj) adta juhait, s ők is külön bácsot fogadtak.

Minden család a maga hús- és zsírszükségletére disznót nevelt. Volt, aki kócsát is, hogy malacaiából pénzt szerezzen. Nyáron a disznók is csordába jártak, külön legelőre. A karácsonyra valót viszont „mezítláb” kezdték hizlalni, amikor még nem kellett lábbelit húzni. Tudniillik a levágásra szánt egyéves süldőt augusztusban „befogták”, nem engedték többet a csordába, az ólban tartották, s bővebb táplálékkal kezdték etetni. Minden udvaron számos majorság kapirgált. Tyúkok, libák, récék, tojással, hússal látták el a háznépét, tollúval a vizitát fogadó leányok párnahuzatát. A zsákodiak hetipiacra gyümölcessel, tojással, majorsággal szerdánként Segesvárra, állattal pénteken Balavásárra jártak.

A zsákodi gazdák között többen voltak, kik a földművelés mellett párhuzamosan valamilyen mesterséggel is foglalkoztak. Kőművesek, ácsok, asztalosok, esztergályosok kerültek ki soraikból. Feleségem évtizedekig forgatta fonókerekét, melyet Hegedűs Lőrinc bácsi esztergályozott. Hat évtized múlva is teljes épségében használható az a háromosztatú lisztes láda, melyet Pipei Donát zsákodi autoidakta asztalos készített első kepe cséplésünk után. Zsákodra nem települt cigány kovács, mert a szántó-vető emberek között az is akadt Hegedűs Mózes és Rózsa János személyében. Harisnyaszabó varrta a hagyományhoz ragaszkodó férfiak részére a „székely fehérharisnyát”. Úriszabó is működött, mert a „pantalló”⁴ kezdett lábra kapni s a városi „ujjas” elterjedni.

A faluban cséplőgéptulajdonos is volt. Amit Gulácsi gépe kipergetett, azt a búzát a Buzogány malmába vitték. Két köve járt. Az egyik a mindennapi kenyérreva-

⁴ szövetnadrág

lót örölte. (A zsákodiak csak az ünnepi kalácshoz öröltettek finomlisztet a gyula-kuti szítás malomban.) A másik kövön puliszkának való törökbúzalisztet örölte. A felszegi gazdák Hegedűs Mócsi bácsi kézimalmán daráltattak állataik részére.

A faluban négy vegyesüzlet kínálta áruit a vevőknek. Három az Alszegben. A legnagyobb forgalmat a Hangya Szövetkezet könyvelte el. Vezetői az unitárius és a katolikus belső emberek voltak. Vele szemben az „örmény kisasszonyok” árultak. Az öreg Szenkovics meghalt, kereskedése leányaira maradt. Egyik zsákodi legény közülük választott feleséget magának. Az Alszeg keleti felében állt György János unitárius hívünk boltja. Rossznéven vette, hogy papja és kántora a Szövetkezetet támogatja. Hegedűs Sándor bácsi a Felszegben nyitott saját lakásában egy kis boltot, ahol a falurész lakói legszükségesebb dolgaikat vásárolhatták meg.

A falu hagyományos háziipara a szalmafonás volt. Iskoláskortól kezdve a család minden tagja foglalkozott vele. Technikáját a *Magyar Néprajzi Lexikon* a következőképpen ismerteti: „szalmakötés, szalmafonás a szalmahajtogatás útján fonadékká alakítása. A szalmafonást leginkább a szalmakalap készítésénél alkalmazzák. A rendszerint külön aratott, válogatott búza- vagy rozsszálak kalászaiból sulyokkal kiverik a magot, majd tisztítják a szalmát: ízekre szedik, a bütyüknél elvágják, a levélhüvelyeket eltávolítják. A tiszta, megnedvesített szalmából 6, 7, 8, 12 szálával lapos szalmafonatokat készítenek. A – gyakran foggal megpuhított – fonatot körkörösén kalap formájára varrják. Erdélyben, a mezőségi Széken és különösen a Székelyföldön (Kőrispatak, Bözöd, Rava, Csöb) hozzáértő parasztemberek munkája, és háziiparként is üzik.” (MNL 1981 IV.: 540–542.) A zárójelben jelzett falvak Zsákokkal szomszédosak. Feleségem a fonás fortélyát iskolás növendékeitől tanulta meg. Olyan tökéletességre vitte, hogy nekem saját kezűleg szalmakalapot varrt. A zsákodiaknak a szalmafonás biztosította az évi költőpénzt.

Az egyházi életnek Zsákokon is a két templom volt a központja. Az unitárius a régebbi. A templomról az egykori vagyonösszeírásban ezt olvashatjuk: „Vagyon a Papság Házán fellyül nap nyugott felé egy Kö Templom igen regi fundatio: körülötte sasokba rakott rakó fából való Czinterem: Ebben vagyon egj fából csinált Harangláb, mellyben vagyon Két Harang: a nagyobbikon vagyon illyen iras: Anno Domini Millesimo. 500. Sexto. A’ küssebb Harangon vagjon illyen irás: Az Isten dütsőségére öntetett, Anno 1765.” (Adorjáni 1991: 276.) Nyugat–keleti irányú, két bejárattal: a keleti oldalon a nők, a déli oldalon a férfiak részére. A keleti bejárat felett van a karzat az orgonával és a legények padjaival, a szószék pedig az északi fal közepén. A papi székől falba épített lépcső vezet fel oda. A szószékkel szembeni déli bejárat jobb oldalán van a férfiak, bal oldalán a nők két-két padoszlópa, családi ülőhelyekkel. A templom piacán áll az úrasztala, díszes takaróval leterítve. A mi időnkben felette csüngött a protestáns templomok legszebb díszje, az élet folytonosságát szimbolizáló búzakoszorú.

Az I. világháború alatt az egyik harangot ágyúnak beöntötték. Helyette az 1930-as évek második felében újat szereztek.

Vasárnap és ünnepnap harangozás alatt a hívek a templom elé gyülekeztek. Felszegről a papi udvaron át, a terméskőből épült lépcsőn felkanyarodva, az Alszegebről a papi lakon alól a hívek a házak között és felett vezető szekérúton érkeztek. Korcsoportonként összeállva beszélgettek, míg „be nem húzták”. Ekkor már szólt az orgona, a hívek a templomba vonultak, és padjaikba ültek. Így várták a lelkészi házaspár megérkezését. Pap és papné néhány percnyi időkülönbséggel lépett be. Ennek oka: a lelkészt az egész gyülekezet felállva fogadta. A papnét az asszonyok külön felállással tisztelték meg. Egyik lelkész Bordsoról került Zsákodra. Felesége odaválósi, egyszerű falusi leány volt, ha külön mentek be a templomba, a papnénak az asszonyok nem álltak fel. Ha részesülni akart az egész gyülekezet köszöntésében, egyszerre lépett be az urával. Mi külön mentünk be. Zsákodon minden egyházi szertartás a templomban történt. Ottani szolgálatom alatt a konfirmáció mellett egy esketést és két temetést végeztem. Az esketésnél Zsákodon szokás volt: az ifjú pár a násznagyok és a vőfélyek, „nyuszulyulányok” kíséretében betért a papi lakra, ott történt az anyakönyvelés. Egy tálca süteménnyel s egy üveg borral tisztelték meg a lelkészi családot. Amíg ők bent időztek, addig kint az udvaron a násznép többi része muzsikaszóra táncra perdült.

A temetés mindig délelőtt történt. A családnál végzett rövid szertartás után a koporsót az alszegiek feljáró útján vittük a templomba, ott a férfiak bejárata előtti portikuszba helyeztük, és a gyászoló család körülülte. A gyülekezet többi része a templomban elfoglalta megszokott helyét. A második világháború előtt a lelkészi szolgálat után a kántor orgonakísértettel verses búcsúztatót énekelt, amiért a család egy véka búzával fizetett. A zsákodi unitárius és katolikus temetők a templomok háta mögött terültek el. Itt helyeztük a szilvafák árnyékába végső nyugovóra az elhunytat. A temetést tor követte. Ide a család minden részvevőt meghívott, a lelkészt nem. A meghívást egy kenyér, egy tyúk, egy üveg pálinka helyettesítette. Ez volt a stólája. A kántor e javakban nem részesült, mert ő egy véka búzát kapott.

A katolikus templom az Alszeg felett egy magaslaton állt. Építési idejét ennek sem ismerem. Találgatásokba nem bocsátkozom, csak sejtelmezem, hogy a rekatolizáló Horváthok építhették. Nevükhöz fűződik az iskola felhúzása is. Erről később beszélek. Orbán Balázs idézett munkájában az egyik testvért, Horváth Jánost 1848-cal kapcsolatban említi: „Ma a földbirtokosok a Horváthok, s azok közt a derék Horváth János, Udvarhelyszéknek 1848-ki kormány biztososa.” (Orbán 1868: 155.) Mind a két templomot buzgón látogatták a zsákodiak. Hagyományosan vallották: *Hétköznap a mező barázdájában, vasárnap az Isten házában.*

Mindkét egyházközség a lelkésze számára szolgálati lakást biztosított. Az unitárius parókia a Felszegeben a templom alatt volt, két bejárattal. A szőlővel befuttatott tornácra lépcső vezetett fel. Onnan nyílt az ajtó az ebédlőbe, amelynek jobb oldalán az egyik ajtó a hálószobába, a másik az irodába vezetett. Mindkét szoba ablakával az utcára nézett. Az ebédlő bal oldalán levő ajtó a konyhába nyílt. Ide az udvarról is be lehetett jutni. A konyha végében volt a nyári konyha, a padlás-feljáróval, a hálószoba alatt pedig pince. A lakás régi, gerendás épület volt. Mes-

tergerendájára felvésték az építető pap, Demeter Lőrinc nevét és a megyebírót (ez sajnos kihullott az emlékezetemből). Az évszámot sem tudom pontosan visszaidézni, emlékezetem szerint az 1800-as évek utolsó negyedét jelezhetette. Demeter Lőrinc a zsákodi lelkészek között a legtöbb ideig szolgált itt, ha jól emlékszem, 50 évet is. Gyászjelentése szerint 1848–1849-es honvédőrmester volt (Gaal szerk. 2000: 384). A falu közéletében is fontos szerepet töltött be. A tagosítást az ő közreműködésével végezték. Földbirtok és házas telek volt a jutalma. Utóbbit az Alszeg keleti végében kapta. Ide szép villaszerű hajlékot építtetett, amit örökösei nyaralóként élveztek.

Ebben a régi, mestergerendás épületben teljesedett ki családi életünk. A jó Isten itt áldott meg első gyermekünkkel, Klára-Zsuzsikánkkal 1947. június 8-án.

A lakással szemben, az udvar túlsó oldalán állott a téglából épült, cseréppel fedett istálló és csűr, mellette a boronából rakott disznóól. A lakás felett gyümölcsöskert kínálta finom málnáját, piros ribizlijét, almáját, körtéjét. A csűr háta mögött volt a szérűskert. Veteményesnek nem használhattuk, mert kepehordáskor összetaposták volna. Ott csak korai pityókát termeltünk. A szérűskert útmenti szélén terebélyes cseresznyefa állott. Termésének java része a zsákodi legények éjszakai csínytevésének áldozata lett. A tízparancsolat tilalma Zsákodon sem vonatkozott a gyümölcsöskertek dézsmálására. A felszegiek részére, a telkek szűk volta miatt, a Felszeg északkeleti végében, a Sástorokban családonként néhány négyzetméternyi terület volt kimérve zöldség- és kendertermesztésre. Így a lelkészi családnak is.

A katolikus plébánia az Alszeg közepén, a templommal szemben épült, szép kerttel övezve. Kedvezőbb körülmények között, mint az unitárius parókia.

A lakáson és kerten kívül a belső emberek egyházi földek jövedelmét is élvezték.

Az unitárius lelkész részére 4 hold szántóföld, a kántori földdel egy tagban, ezenkívül két hold kaszáló jövedelmezett, szintén egy tagban. A temetői szilvának fele a lelkészé, fele a kántoré volt.

A „belsőemberi” család megélhetésének legbiztosabb alapja a szalmás kepe volt. A díjlevél 100 kalangya búzát és ugyanannyi zabot írt elő a lelkész javadalmába, a kántoréba ennek felét. Ezt a presbitérium a hívekre osztotta fel. Az egész kepest 2 kalangya búza és zab fizetésére kötelezte a lelkész számára. A fél kepest 1 kalangyára. A kántornak az egész kepes 1-1, a fél kepes 1/2-ed kalangyát fizetett.

A kepehordás ünnepi munka volt hívek és a belső emberek számára is. A hívek kötelesek voltak egy napon bevinni a kepet. A kepet szállító szekerek a lelkészi udvar kapuján jöttek be. Az udvaron asztal volt terítve, rajta frissen sült kenyér és üveg pálinka. A kepező atyafi szelt a kenyérből, s egy pohár pálinkát emelt a lelkészi család tiszteletére. Zsákodon kevés borosgazda élt, így a kepezőket is pálinkával kínáltuk, de borospohárból. A gazda szekerét beállította a csűrbe. Itt a megyebíró számba vette a kénéket, s az egyik egyházi csűrjében raktározta el. Abban az évben javaslatomra a kepezők néhány búzakévéét ajándékoztak a székelykeresztúri unitárius gimnázium konviktusa részére, a diákok étkeztetésére. A kis

asztag csépléskor 17 véka tiszta búzát eresztett. A konviktus gondnoka szép levélben köszönte meg a zsákodiak áldozatát. A harangozó fizetésébe adott kévéket is a papi lakás udvarán rakták asztagba. A kepezők a szérűskert kapuján kifordulva a szemben levő kántori lakra vitték az odajáró kepejüket. Itt egy idősebb presbiter s a másik egyházi rendezte el a kévéket. Mindkét belső emberi család ünnepi asztalhoz ültette a segítségeket. A cséplést a belsőembereknél kalákában végezték a hívek. A kalákázókat szintén ünnepi ebéd illette meg.

Mindkét egyházközség nagy kiterjedésű erdőtulajdonnal rendelkezett. A belsőemberek tűzifa-járandóságukat innen kapták.

A kulturális élet alapja a két felekezeti iskola volt, az unitárius a papi lakkal szemben épült a hívek áldozatából. Az L alak utca felőli szárnyában volt a két tanterem az I–II. és a III–IV. osztályok számára. Az udvar felőli szárny egyik szobájában a tanító kisasszony lakott, a másikban a harangozó házaspár. Kötelességeik közé tartozott az iskola takarítása. Az V–VII. osztály tanterme a kántori lakás udvarán, a régi iskola épületében volt.

A mi időnkben az iskola háromtanerős. Az I–II. osztályt a feleségem tanította, aki az iskolát „csodás műhely”-nek tekintette, a III–IV. osztályt pedig Gálffi Jolán fiatal tanítónő. Édesapja az 1920-as években Zsákodon mint unitárius lelkész szolgált. Az V–VII. osztály Gergely Sándor igazgató-kántor irányítása alatt állt. Róla mint apatársunkról később bővebben szólok. Vasszorgalmáról és akaratáról itt csak egy emlékem villan fel: saját marhafogatával művelte a kántori földeket. Májusban egy virradat előtti szürkületben fogatával áthajtott szülőfaluja, Pipe határán levő földjére, valamilyen mezőgazdasági munkát elvégezni. Nyolcórai csengetéskor viszont már benyitott osztálya ajtaján, s megkezdte szellemi magvetését.

Iskolai munkám során keserű élményben volt részem. A hittant minden osztályban én tanítottam. Az iskolai év folyamán felfigyeltem az éles eszű, jó felfogású, szorgalmas IV. osztályos Széll Palira. Az édesapját biztatni kezdtem, adja továbbtanulni a fiát, de hiábavaló volt minden törekvésem. „Szükségem van rá a gazdaságban” – válaszolta, s a fiú otthon maradt. Évtizedek múlva részt vettünk az új lelkész beköszöntőjén. A szokásos közebed után rám köszönt egy javakora-beli férfi: „Tiszteletes úr, nem ismer meg? Én vagyok az egykori Széll Pali, s amíg élek, addig bánom, hogy édesapám nem hallgatott a tiszteletes úr jó tanácsára, s nem engedett felsőbb iskolába. Nem lehettem tanult ember, csak vasutas!”

E kitérő után a katolikusok iskoláját említettem meg. Az Alszegeben állott, a tempom dombja alatt. Nemcsak a hívek áldozatából létesült, mint az unitárius, hanem Orbán Balázs idézett munkája szerint a Horváth testvérek jóvoltából. A Székelyföld nagy utazója ezt jegyezte fel az iskoláról: „oly falusi iskola, minő a Székelyföldön bizonytalán kevés van, és ez iskolát a két Horváth testvér, István és János építette a nép hozzájárultával [...] egy egész népes vidék szellemi ébredésének alapja van itt megvetve...” (Orbán 1868: 155).

Az iskola egytanerős volt. A jó öreg Réti József bácsi már évtizedek óta hintette a szellemi magot a katolikus gyermekek lelkébe. Zszakodra is gyökerezett. Ide nősült, itt alapított családot. Élete összeforrott a zszakodiak életformájával.

A két felekezetenél folyt lelkiismeretes nevelési munkán alapult az iskolán kívüli kultúrmunka, a belsőemberek irányítása alatt. A zszakodi ifjakkal és felnőttekkel élvezet volt foglalkozni. Hálás hallgatók, szereplők és nézők voltak.

Elődöm, ifj. Sebe Ferenc csak hat hónapig szolgált itt, de azalatt gazdag tevékenységet fejtett ki. A legényeknek csürdöngölőt⁵ tanított be. A férfiakkal többszólamú dalárdát szervezett. Berzsényi Dániel zenésített verseit énekelték. A házasemberekkel előadatta a *János vitézt*. A mi képességünk nem tudott ilyen magasra emelkedni. Megelégedtünk, ha a feleségem egyszólamú dalsoportot vezetett az ifjakkal, s egyfelvonásos vígjátékokat adatott elő velük, szavالات kíséretében. A házasemberek igényét Kodolányi János *Földindulásával*⁶ elégítettük ki, telt házastapssal jutalmaztak. A sokgyermekes zszakodiakat ezzel akartuk figyelmeztetni, nehogy egykézni kezdjenek. A komoly mondanivalójú előadást vidám farsangi bál követte, a *batykók* felléptével. Ez a megnevezés nemcsak a *maskarásokat* illette. Hétköznapi használatban *batykó* volt mindenki, akinek a kellenél egy vagy több kerék forgott az agyában.

Az unitáriusok és a katolikusok műsortervét a plébánossal mindig egyeztetjük. Nem akartunk egymás rovására cselekedni. Előadásainkon mindkét felekezet hívei egyöntetű lelkesedéssel vettek részt. A kultúrmunka mindkét egyház külön épületében folyt. Az unitáriusok erre a célra az iskolát vették igénybe. Az utcára néző két tanterem közül az egyik magasabbra volt építve, a másik alacsonyabbra. A kettőt egymástól széthúzható deszkafal választotta el. Előadás előtt mindkét tanteremből a padokat kihordták. A magasabb képezte a színpadot, alkalmas kulisszákkal ellátva, melyek többnyire hazulról hozott ágytakarókból állottak. Az alsó lett a nézőtér, ahova rendes üléspadokat helyeztek el a közönség számára.

A katolikusoknak a plébánia mellett külön kultúrházuk volt.

A zszakodi hagyományok • Zszakod hagyományaiból a következőkre emlékszem:

A Bartalus család egyik őse legénykorában szolgaságból hazajövet az úton egy zacskót talált tele kinccsel. Annyi volt benne, hogy annak árából családjának falujában és Véckén szép kúriát épített, terjedelmes földbirtokot vásárolt.

Bartalus Zsuki véckei kúriájából egy szép nyári napon székely öltözetben, fehér inggel, fekete lájbival, feszes fehér harisnyával, rámás csizmával bement Marosvásárhelyre. Benyitott a legelőkelőbb vendéglőbe, leült egy asztal mellé, hívta a pincért, és kérte, hogy hozzon egy csésze feketekávé. Az megvető mosollyal ránézett, s lenéző hanggal azt mondta: szolgáknak nem jár feketekávé. Erre Zsuki szó nélkül felpattant a helyéről, s kemény léptekkel kikopogott az ajtón. Kevés idő

⁵ verbunk

⁶ Kodolányi János: *Földindulás*. Budapest, Magvető Kiadó, 1989.

múlva visszajött úri öltözetben: fekete frakkban, élesre vasalt nadrággal, s leült előbbi helyére. Az asztalra csapott, s odakiáltott a pincéreknek: kérek egy cseber feketekávé. Azok nagy sietséggel teljesítették a méltóságos úr szokatlan kívánságát. Zsuki lerángatta magáról a frakkját, levetette a cipőjét, s mind a kettőt bele dugta a cseberbe. Nesztek, igyatok, mert nektek jár! Ennek a történetnek egy másik változatát Magyar Zoltán gyűjtötte, amelynek hőse Bajnócki volt, a színhelye pedig Budapest. (Magyar 2005: 86, 153. sorszám.)

Zsákodon hagyományos volt a családtagok egymás közti megszólítása, más- képpen viszonyultak egymáshoz, mint a laborfalviak. Itt a vejem tegezve fiam, a menyem leányom volt. Apósom: apámuram, anyósom: anyámasszony.

Szép zsákodi hagyomány volt a két ellentétes felfogású felekezet (Egység- és Szentháromsághívó) tagjainak békés együttélése. A falu két hitre oszlott, de a családok egységesek voltak. Vagy tisztán katolikusok, vagy unitáriusok. Ha tudálékoskodni akarnék, így fejezném ki magam: a felekezetileg exogám faluban endogám családok éltek. A zsákodiak alkotta hagyomány szerint a leány ment a legény után. Így egyes felekezetű családok nem alakulhattak ki. Saját vallását minden zsákodi szerette, ahhoz híven ragaszkodott, de a másikat is megbecsülte.

A zsákodiak maguk szerkesztette hitvallása ez volt: *Mindnyájan egy Istent imádunk. Csak a hozzá vezető utakban különbözünk egymástól. Úgy vagyunk ezzel, mint amikor Segesvárra megyünk. Oda is két úton juthatunk el. Az egyikén Kapustetőn átkerülve, a másikon a Barabás-tanya felé menve egyenesen érünk a városba. Így vagyunk Istennel is. A katolikusok Kapus felé kerülve, Szentek irányításával és közbenjárásával érkeznek Hozzá, az unitáriusok a rövid úton egyenesen, irányítás, közbenjárás nélkül, mint gyermek az atyjához jutnak el Hozzá. A lényeg az, ha kerülve, ha röviden, de mindenki az elődei által kitaposott úton Istenhez jusson.*

A zsákodi unitáriusoknak és katolikusoknak a békés összhangban élésre belsőembereik, különösen papjaik mutattak jó példát. Mi is egyetértésben éltünk egymással Triebel József plébánossal. Egymás hajlékát gyakran felkerestük. Dogmatikus vitába sohasem bocsátkoztunk. Annál jobban tiszteltük egymást, mint-hogy ilyennel árnyékoljuk be barátságunkat. A falu s benne a Szövetkezet vezetése és a körülöttünk zajló világ elég témát kínált közös eszmecseréinkre. Találkozásaink alkalmával a plébános édesanyja, aki a háztartását vezette, s feleségem anyá-leány kapcsolatba melegedtek.

A papokra kerülve a sor, megemlítem elődeinket, akiket a közelmúlt eseményei kapcsán a szájhagyomány kezdett szárnyára kapni. A bécsi döntésről van szó, mely a pár kilométerre levő szomszéd faluban vidám felszabadulást virrasztott, Zsákodon keserű falurombolást eredményezett. Ahogy a rádió hírül adta, az unitárius lelkész Péterffy Mihály és kántortanítója, Gál Jenő végig lelkesítették a falut: „Jönnek a magyarok!” A házak homlokára piros–fehér–zöld zászlók kerültek. Az asszonyok a honvédek méltó fogadására kürtöskalácsot, pánkót sütöttek. A legények a falu keleti bejáratánál zöld ágból díszkaput készítettek, „Isten hozta!” fel-

irattal. A falu népe meghallotta, hogy a honvédek már Véckén vannak. A pap, a tanító odaindult megtudni, mikor kerül Zsákodra a sor. Jelentkeztek a szolgálatos tisztnél. Az elővette térképét, s rámutatott a vastag piros vonalra, amely a két magyar falut elválasztotta egymástól, Véckét magyar földre juttatta, Zsákodot a románoknak hagyta. A tiszttel a térképre mutatott, s komoran így szólt: „Eddig, s ne tovább! Nincs parancsunk Zsákodra bevonulni.” S a két erős férfinak a kapott választól könnybe fulladt a szava, földbe gyökerezett a lába. Visszaüzentek: ne várják haza őket, nem mehetnek. Jól tudták, a román határőröktől milyen jutalomban részesülhetnek a nemzeti színű zászlókért s a díszkapukért. Világgá eredtek. A tanító felesége falujában, a magyarrá lett Homoródszentmártonban kapott iskolaigazgatói állást. A pap a közeli Erdőszentgyörgyön lett adóhivatalban tisztviselő. Majd a szomszédos, zsidó hitre tért székely szombatosok falujában, Böződújfaluban lett unitárius lelkész.

A zsákodi belsőemberek feleségei a román határőr parancsnoktól némi hálapénz segítségével engedélyt kaptak, s ingóságokkal, gabonájukkal férjeikhez átszekereztek.

A zsákodi férfiak nagy része követte belsőembereik példáját. Fiatal legények, javakorabeli családapák hagyták itthon szeretteiket, s a katonaság és „koncentra” (behívás) elől menekültek át Magyarországra. Közülük többen a honvédséggel az orosz harcmezőkre s onnan fogságba kerültek. Az itthon maradt, munkaerőt veszített családokra szomorú négy év várt. Az ekeszarva, kasza-kapa nyele a törékeny asszonyokra és a serdülő gyermekekre maradt.

Az új határon kezdett olyan szokás kialakulni, hogy a menekültek időnként „csubukkal” (hálapénzzel) a román határőrök szívéet megnyhítotték, s megláthatták családjukat. Sánta Lőrinc is így akart eljárni. Neki nem kedvezett a szerencse. A román határőr, látva közeledtét, fegyverével rácélt, szívéen találva holtan rogyott össze. Élve nem mehetett, de holtan hazavihették, a diplomá tővébe békés nyugalomra.⁷

A szájhagyomány az akkori katolikus plébános esetét is megőrizte. Ráduly kolléga mostoha körülmények között templomi szolgálatával és hétköznapi pasztorációjával igyekezett híveiben a katolikus magyar öntudatot ébren tartani. Ezzel a csendőrök ellenszenvét, rosszsallását magára vonta. Azok léptén-nyomon zaklatták. A plébánosnak mindig résen kellett lennie, ha a helyzet úgy kívánja, eltűnhessen. Balladás stílusra fordítom a szót: egy szép reggel a csendőrök a kapun be, ezt észlelvén, a plébános a nyitott ablakon ki. Az előre felnyergelt lovára rápattant, széleseben, míg a román határőrök ámulatukból felocsúdtak volna, a határon átvágtatott. Erdőszentgyörgyig meg sem állott. Az erdélyi körútján éppen ott levő

⁷ A szerző nem emlékszik pontosan a történetre. Sánta Lőrincet, miután a román határőr meglőtte, a székelyudvarhelyi kórházba szállították, ahol meghalt, és a székelyudvarhelyi unitárius temetőben temették el. Hamvait 2000 után exhumálták és feleségével együtt temették el a magyarzszakodi temetőbe. Ezt a magyarzszakodi unitárius egyházközség anyakönyve igazolja. (Nagy László unitárius lelkész pontosítása alapján.)

Kállay Miklós miniszterelnöktől kihallgatást kért, s elpanaszolta a dél-erdélyi magyarok keserves sorsát.

Mi a háború után két évre kerültünk a faluba. A zsákodiak részére viszont a háború még akkor sem ért véget. Voltak szülők, kik várták fiaikat, gyermekek édesapjukat a fogságból hazatérni.

A zsákodi hagyománynak azért egy életre szóló hasznát is élveztük. Disznóöléskor segítségünk, Kedei Pálné, Ida néni tanácsolta feleségemnek: *Tiszteletes asszony, tudja, mit tegyen, hogy zsírja egész éven át kitartson? Mikor a fakanállal vészen ki a bődönből egy diónyit, ejtsen mindig vissza. S a maga zsírja soha el nem fogy!* Tanácsát megfogadtuk, feleségem bődönében mindig volt zsír.

Zsákodi szolgálatunk végzetes hibám miatt csak egy évig tartott. Beteg aszsonyhoz hívtak úrvacsorát adni. Palástomat a karomon vittem. Az egyházfi hozta mellettem a kellékeket. Szolgálatom elvégzése után hazaérkeztünk. A konyhajtót az egyházfi előzékenyen ki akarta nyitni. Köszönöm, Jóska bácsi, innen már én is el tudok boldogulni – szólottam. Ő elköszönt. Egyik kezemben a kegyszereket tartva, a másikkal a kilincs felé nyúltam. A kezem megbillent, s a kegyszerek a földre estek. A törékeny kerámiából készült úrvacsorai kehely darabokra törött. Feleségemmel nagyon megijedtünk. Fiatal naivságunkban nem mertük ügyetlen tévedésemet a hívek elé terjeszteni. Gondoltuk, hátha tudunk egy hasonló értékűt vásárolni. Végig is jártuk a közeli városok üzleteit. Hosszas keresgélés után sem találtunk mást, mint egy virágváza-szerű nagy üvegpoharat. A következő alkalommal ezzel osztottam úrvacsorát. A hívek közül néhánynak ez sértette az önérzetét. Az esperesnél feljelentettek. Az én önérzetemet pedig sértette a hátam mögötti eljárásuk.

Eközben esperesi megbízással már beszolgáltam Pipére, ahol a lelkeszi állás megürült. Egy temetés alkalmával a falu nesztora, az öreg Bálint Kicsi Lajos bácsi így szólott hozzám: *Tiszteletes úr, tőlünk a zsákodiak egyszer a papot elvitték, mi most visszaadjuk a kölcsönt, jöjjön hozzánk!* A pipeiek közül többen megismételték a kérését. Bevallom, sértett önérzetemet ez balzsamozta. Sok töprengés után hajlottam a szavukra. Így lettem a pipeiek számára visszajáró kölcsönkenyér.

Pipei szolgálatom

Pipe és Zsákod egymáshoz közel, alig másfél órai járásra, egy néprajzi tájegységben, a már említett Partium dombjai között található (Kósa 1981). A közigazgatás egykor két megyébe: Zsákodot Udvarhely, Pipét Kis-Küküllő megyébe osztotta. Az 1950. évi reform Zsákodot a Magyar Autonóm Tartományba, Pipét előbb Szeben, majd Sztálin tartományba sorolta. 1968-ban mindkettőt Maros megyéhez csatolták. Zsákod székely és kis román falvak szomszédságában, vasút- és autóbuszjáratától egyformán 16 km távolságra van. Pipe székely, román, szász szomszédságba ékelődik, és a Segesvár–Balavásár közötti országúttól 4 km-re lehet elérni.

A két falu eredete a történelmi múltba, illetve a mondavilágba nyúlik vissza. Zsákodot, amint már jeleztem, Orbán Balázs említi. Pipét hárman is: Györffy György, Csánki Dezső, Kiss Lajos (Györffy 1987: 559, Csánki 1913: 890; Kiss 1988 II.: 350). Mindannyian mindkét falu első írásbeli említését 1325-re datálják. Pipével kapcsolatban Kiss Lajos a német Pype személynévre is utal. Nem keresek összefüggést, csak mint tény jegyzem meg, hogy a falu helynevei között szász eredetűek is vannak: az egyik utca feletti falurész ma is Hendergác, az egyik legelő Hébes, két szőlőhegy: Gyátyem/Détyem. Kiss Lajos a falunév eredetével kapcsolatban a 'Pipe kis libá'-ra is utal. A falu eredetmondája ehhez áll közelebb (Magyar 2005: 125, 335. sorszám). A két falu lakossága számbelileg különbözik egymástól. Magyarzákod otlétem alatt kb. 800, Pipe 368 lelket számlált. Nemzetiségileg mindkét falu endogám volt. Mind magyarok lakták. Felekezetileg nem hasonlítottak egymáshoz. Zsákod exogám, kétfelekezetű, unitárius, katolikus volt. Pipe 95%-ban endogám: unitárius. Néhány ideférjezett katolikus asszony, egy idénősült református s két román ortodox férfi, három adventista család tarkította az összképet. Társadalmilag mindkettő endogámnak számít. Zsákodon a szabad székely – jobbágy rangkülönbséget az idő elmosta. Pipe népe kezdettől fogva jobbágy származású, a szentdemeteri uradalom faluja volt, de személynévből alakult családnevei székely eredetre utalnak: Bálint, Gergely, Ferencz, Orbán, Simó családok vannak többségben. Rajtuk kívül törzsgyökeres a Rüs, beszármazott a Burus, Fazakas, Domokos, Pázsint, Pálfi, Medrea, Lighiuzău nevek. Mindkét falu népe földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozott. A zsákodiak abban különböztek a pipeiektől, hogy volt közöttük, aki a szántás-vetés mellett szabó-, kovács-, esztergályos-, asztalosmesterséget is folytatott. Volt malom-, cséplőgéptulajdonos, és aki csak kereskedéssel foglalkozott. Pipén ácsmester, asztalos, ezmester került ki a lakosok közül.

A zsákodiak tagosított földjeiken szabad, a pipeiek a nyomás rendszerű „hármashatáron” kötött gazdálkodást folytattak. Pipén volt olyan gazda, aki két hátrrendszerben művelte földjeit: a „nyomás”-ban levők mellett a falu bejáratához

közeli százszázalékos birtokából is vásárolt magának földet, s azon szabadon gazdálkodott. Az ilyen valamivel módosabb volt annál, aki csak a „három határra” szorult. A kevés földdel rendelkező családoknak a második világháború utáni földreform a százszázalékos birtoktól elvett földekből juttatott. Ezek is szabad gazdálkodást folytattak.

Mind a két falu főterménye a szalmás gabona volt. A zsákodiak tagosított földjeiken állataik részére vetett takarmányt is termeltek. A pipeiek a „három határon” zabosbükönnyt is kaszáltak. Akiknek a nádas határon is volt földjük, azok lóherét, lucernát is vetettek. Itt az 1950-es években a napraforgó is táblás művelésbe került, azon a „fordulón”, ahol kapás növényt termesztettek. *Pityókát* (burgonya) mind a két faluban termeltek. Pipén télen sült pityóka és bor volt az ebéd, csak vacsorára volt tejes-túrós puliszka. A foglalkozásban eltérés is volt. A zsákodiak szalmafonással különböztek a pipeiektől, ezek pedig a szőlőműveléssel tölük. Pipe különös helyzetben volt. Egyébként a Partium tájegységhez tartozott, de a szőlőművelés Kis-Küküllő vidékéhez kötötte. A híres Küküllő menti borvidék utolsó faluja volt.

Egyházi élet • Egyházilag mindkét falu a székelykeresztúri unitárius egyházkörhöz tartozott.⁸ Ez is igazolja Pipe székelyföldi kapcsolatát. A többi Kis-Küküllő megyei egyházközség a küküllői egyházkörbe volt beosztva. Egyházköri hovatartozásukat 1950-ben a közigazgatási reform megváltoztatta: mindkét helység kiszakadt a székelykeresztúri egyházkörből. Zsákod a marosiba került, Marosvásárhely székhellyel. Pipe előbb a szebenibe, később a szeben–küküllői egyházkörbe, dicsőszentmártoni székhellyel.

Az egyházi élet központja, magától értetődően, mindkét faluban a templom volt. A pipei régi fatemplom a régi, betelt temető alatt, a papi lak felett volt, történetét a *Keresztény Magvető*ben így olvashatjuk: „Vagyon a Falu felső végén egj fából épült Templom, mellyet a' Pipei Unitaria Ecclesia epített 1657^{dik} esztendőben, mellyen vagjon három onba rakott üveg Ablak. Ennek az ajtajaban vagjon egj fából épült uj Harangláb, melly epitetett 1771^{dik} Esztendőben, Curator Orbán András Curatorságában. Ebben vagjon két Harang, a' nagjobbikon vagjon illyen irás: Verbum Domini manet in aeternum. 15..8. A' küssebbiken: Pipei U(nitaria) Eccl(esi)a öntette ez Harangot, Simo Andras Curator. Anno 1763.” (Adorjáni 1991: 210.)

1810-ben a Felszeg közepén, kőből és téglából, Kelet–Nyugat irányban, toronynyal együtt, új templom épült, egy bejárattal. A templomi ülésrendben a közönség íratlan törvénye érvényesült, minden személy arra a helyre ült, amelyre neme, kora, családi helyzete megillette.

A két templombelső berendezése némileg különbözik egymástól. Zsákodon csak egy karzat van, a keleti bejáró felett az orgonával, itt ülnek a legények is. Pipén kettő van. Egyik a legényeké, a bejárat felett, vele szemben, a másikon az orgo-

⁸ Mint a többi Partium-beliek.

na van elhelyezve. A szószékre Zsákodon falba, Pipén a papi széktől szabadon épített lépcsőn lehet fellépni. A padok elhelyezése a két templomban eltérő. A kétbejárátú zsákodi templomban a főbejárattól jobbra van a férfiak, balra a nők padja. Az egybejárátú pipei templomban az ajtón belépve van az asszonyok két padoszlopa. A férfipadok egy része a szószékkal szemben, az utca felőli fal előtt helyezkedik el. A szószékkal szemben állva jobbra van a többi férfipadoszlop. Pipén az úrasztala felett búzakoszorú függ.

Itt is hármasharangszó jelezte az istentisztelet kezdetét. A hívek a második harangszó alatt már a templom elé gyülekeztek, nem- és korcsoportokban beszélgetve várták a *behúzást*. A harmadik harangszóra a templomba vonultak, s beültek a nemüket, korukat megillető padjaikba.

A templomba járás mind Zsákodon, mind Pipén jónak mondható. Az átlagos egyházi 10-15%-os arányt messze felülhaladta. A konfirmáltak 95%-a élt az úrvacsorával. Mind a két faluban egyházukhoz, magyarságukhoz ragaszkodó unitáriusok laktak. Az egyházi szertartásokat minden esetben igénybe vették, gyermekeiket megkeresztelték, hittanóra rendszeresen járatták őket. A növendékek megfelelő korokban konfirmáltak. Az ifjú párok kivétel nélkül mind igényelték az egyházi esküvőt. A halottakat harangszóval, egyházi szolgálattal kísérték utolsó útjukra.

A Zsákodon végzett szertartásaim közül egy esküvőre, két temetésre emlékszem, keresztelésre nem. A Pipén végzetekről adatszerűen be fogok számolni. Itt jegyzem meg, hogy Zsákodhoz nem, de Pipéhez filia és szórvány is tartozott. Pipéhez tartozott a szásznádasi unitárius leányegyházközség. Pipén a magyarság endogámiában élt, Nádason exogámiában. A falu többségét alkotó szászok és kisebb létszámú románok egy-egy felekezeti közösségbe: az evangélikus, illetve az ortodox egyházba tartoztak. Az alig 149 számú magyarság (1941; Varga 1998) háromfelé oszlott: katolikusokra, reformátusokra, unitáriusokra. Utóbbiak a Pipéről korábban áttelepedett családok utódai voltak. Huszonhat család alkotta a leányegyházközséget. Minden hónap első vasárnapján, délután szolgáltam náluk. Ünnepmásodnapján délelőtt osztottam úrvacsorát. Az Erdélyi Katolikus Egyház vezetősége beleegyezését adta, hogy Szásznádason közös katolikus–protestáns istentiszteleti helyiség épüljön, viszont a helybeli katolikus hívek ebbe nem mentek bele. Ennek következtében mindegyik felekezet magánházaiknál gyűlt össze, Nádason Jakab Sámuel földbirtokos ebédlőjében. Pipéhez tartozott a szászmagyarósi szórvány is, egyetlen unitárius családdal. Ennek három csecsemőjét kereszteltem és temettem el. A családot a Kis-Küküllő menti Vámosudvarhelyről telepítették az elmenekült szászok házába és birtokába. Hozzájuk hasonlóan Kibédről is költöztek át Magyaróra székely-cigány családok. Köztük az a Majláth Lídia is, aki később hazaköltözve Ráduly Jánosnak lett a balladaközlője. A magyarósi telepes családok felekezetkülönbség nélkül igényelték a magyar istentiszteletet. Mivel a közelben én voltam az egyedüli magyar pap, hozzájuk is havonta egy vasárnap délután elmentem, és az unitárius családnál tartottam magyar istentiszteletet. Így pipei szolgálatom három falu között oszlott meg a következő szertartásokkal:

Helység	Fiú	Leány	Összesen
Pipe	48	43	91
Nádas	2	6	8
Magyarós	2	2	4
Összesen	52	51	103

1. táblázat. *Keresztelések*

A pipei kereszteléssel kapcsolatban megjegyezni kívánom: itt nem a szertartás volt a fontos, hanem maga a keresztelés ténye. Nehogy keresztetlenül haljon meg a gyermek.

Állításomat az alábbiakban igazolom (Adorjáni 2011: 207):

Pipei szolgálatom első éveiben az volt szokásban, hogy az édesapa vasárnap délelőtt, harangozás alatt jött bejelenteni a keresztelést. A szertartásnál sem ő, sem az édesanya nem volt jelen. A keresztszülők hozták fel a gyermeket a templomba. Hosszas meggyőzés után tudtam híveimmal megértetni, hogy a keresztelésre komolyan szoktam felkészülni. Kértem őket, legalább két-három nappal korábban jelentsék be szándékukat, és a szertartásra mindkét szülő jöjjön el, mert a szertartásom nekik szól, a gyermek nem érti meg.

A beteg gyermeket hétköznap is felküldték a keresztanyától a papi lakra megkeresztelni, nehogy anélkül haljon meg.

A lelkeszi állás üresedése idején a beteg gyermeket a kántor keresztelte meg.

A halni látszó újszülöttet a keresztvíz menti az elkárhozástól. Az anyakönyv több esetben tudósít arról, hogy az ilyen gyermeket a bábaasszony önti le vízzel.

Szolgálati időm alatt a gyermekek 26%-át születésük után a 6. héten megkereszteltem. Az előbbi évtizedekben a keresztelések többsége a születés utáni hat hétben megtörtént.

Mindezek mögött, a pipei unitáriusok esetében is, hiedelemhátteret gyanítok: az újszülött gyermek a gonosz hatalma alatt áll, ettől csak a keresztvíz szabadítja meg.

1. A keresztelés a gyökerekhez köt:

A háború alatt Magyarországra menekült család ott született gyermekét református pap keresztelte meg. Hazatértük után Pipén anyakönyveztek.

A zárt faluközösség megbomlása után a máshova telepedett szülők gyermeküket elhagyott szülőfalujuk templomában keresztelték meg.

2. Pipén a 91-ből 85 gyermek helyi, nemzetiségi endogám családban született. Apjuk, anyjuk ottani születésű, ottani lakos, magyar, unitárius, földműves ember volt. Nádason minden gyermek családjá exogám volt. Szászmagyaróson a négyből három unitárius családban született.

3. Névadás Pipén: Istvánnak, Jánosnak, Györgynek, Lajosnak 4–7 szám között kereszteltem; Árpád, András, Mihály, Mózes, Ödön névre 2–3 gyermeket; az Ágoston, Albert, Áron, László, Levente, Endre, Márton, Pál, Péter név 1–1 gyermeknek jutott. A 48 fiút 20 névre kereszteltem. A lányoknál Juliannának 6-ot, Irmának, Rózának 4–4-et, Emmának, Idának 3–3-at, Erzsébetnek, Ilonának, Irénnek, Margitnak 2–2-t, Ellának, Évának, Klára-Zsuzsánnának, Mária-Gyöngyinek, Erzsébet-Margitnak, Piroskának, Gizellának, Juditnak, Zsuzsannának, Etelka-Juliskának, Sárának, Zita-Ildikónak, Ráhelnek 1–1-et. A kettős név a lányoknál kezdett divatba jönni. A 43 leányt 22 névre kereszteltem.

A névadás szokása. Pipén az elsőszülött fiút az édesapa, a másodikat az apai nagyapa nevére keresztelték. Ha ők egy névre hallgattak, akkor a második fiú az anyai nagyapa nevét kapta. Az első leányt az édesanya, a másodikat az anyai nagyanya nevére keresztelték, de ha mindketten egy nevet viseltek, akkor az apai nagyanya nevére.

Voltak nevek, amelyek családnévhez kapcsolódtak. Pl. a Lajost inkább a Bálintok, a Györgyöt többnyire a Pázsintok kedvelték. Ödönre csak a Simó és Rüs családokban kereszteltek. Az öreg Burus Andrásnak nemcsak a fia örökölte a nevét, hanem mind a három leánya keresztelt 1–1 Andrást. Több esetben előfordult, hogy egy nagyapának két unokája egy névre hallgatott. Például Simó Futó Jánosnak (4. házszám) mind a két veje egy-egy Jánost, Pázsint Gyurka bácsinak (18. házszám) fia és veje is keresztelt egy-egy Györgyöt. A hat Bálint Dombi testvér közül ötnek a családjában a nagyanya nevét, Amálit adták. Pipén is szokásban volt a meghalt gyermek nevét a következő testvérben továbbörökíteni. Orbán Sándor személynevét csak harmadik fiában tudta továbbéltetni. Egy másik édesapa elhalt húga nevét örököltette tovább Margit lányában. Az egyik édesanya saját nevét két csecsemőjében akarta továbbéltetni. Mind a két Sáríkája meghalt. A harmadikat más névre keresztelte, nehogy most is a halott elvigye az élt. Egy másik család pedig elhunyt keresztlányuk nevét örököltette tovább Piroskájában.

A keresztszülők kiválasztásánál már kezdett megbomlani a régi rend. Az anyakönyv tanúsága szerint az előző évtizedekben többnyire egy keresztszülőpárt hívtak meg. Azt is az édesapa legénykori vagy egybéli barátai közül. Rokonság nem jött szóba, az anyai barátnői kör sem.

Az én időm alatt már kezdtek több komapárt hívni. A rokonság mind a két szülő részéről megjelent. A baráti kör az anya részéről is szóhoz jutott. Az a szokás még változatlan maradt, hogy a pipei családok a belsőemberekkel is elkomásodtak. Nekünk nyolc kománk volt. Kettőt mi hívtunk gyermekeinkhez. Hat család minket választott komájának. A bizalommal sohasem éltek vissza. Például egyiküket Mózsi komámnak hívtam, ő tiszteletes komámuramnak szólított. A szolgálati időm alatt a keresztelési szertartásban az unitárius klérus minden fokozata részt vett. Az alsó fokon én magam mint helybeli lelkész, középső fokon Miklós István esperes, felső fokon dr. Simén Dániel egyházi főjegyző két alkalommal is,

legfelső fokon maga a püspök, főtisztelendő dr. Kiss Elek. A bábákat is jegyzi az anyakönyv. Előttünk falubeli bábák tevékenykedtek. Nádasról jöttek képzett bábák a szülőanyákat segíteni. 1952-ben Nádason szülőotthon létesült. Azóta Pipén csecsemőhalál nem történt.

A születésekhez még hozzátoldom azt a megfigyelésemet, mely szerint az első generációnál az 5 gyermek felüli családok voltak többségben, míg a fiatalabb családoknál az 5 gyermek aluliak. (Adorjáni 2011: 210–211 nyomán.)

Esketés. Tíz év alatt 35 ifjú párt eskettem meg: 34-et Pipén, 1-et Nádason. Az esketéssel kapcsolatosan a következőket figyeltem meg: a „rendtartó” falu zárt közösségének hagyománya e téren jobban érvényesült, mint a születés–keresztelésnél.

Az esketésnek két fázisa volt: a polgári és az egyházi. A polgárinak egyetlen színhelye volt: az állami anyakönyvi hivatal a községközpontban, Nádason. Világi értelemben hivatalos érvénye ennek volt. Az itt kapott igazolvány jogosította fel a lelkészt az egyházi esketés megtartására. A pipei zárt faluközösség hagyományában ez volt az érvényes. Ha a polgári esküvő után az ifjú pár az egyházi megáldást nem igényelte, egybekelésük vadházasságnak minősült. Templomban nem járhattak, úrvacsorával nem élhettek. Ekléziakövetés után nyerték vissza ezen jogaikat. Pipén még a régi törvényhez ragaszkodtak: *Esküvő pap nélkül nem esküvő!*

Az egyházi esketésnek két színhelye volt: a templom és a lelkészi iroda. A színhely kiválasztásába az ifjú párnak nem volt beleszólása. Azt a közösség íratlan törvénye rögzítette, a menyasszonytól függően.

Templomban csak az az ifjú pár esküdhetett, ahol a menyasszony megőrizte a fehér fátyol viselési jogát, vagyis leánykori ártatlanságát. Döntőbíró a lelkiismeret szava volt. Ezt a menyasszony hiába hallgattatta el, s tett fátyolt, az első gyermek születési ideje fényt derített az igazságra. A fátyolos esküvő után hét hónapra született gyermeket még elfogadta a közösség. Jaj volt annak a fiatalasszonynak, akinek templomi esküvőjét hét hónapnál hamarabb követte az első gyermek születése. Az ilyen a falu szájától meg nem állhatott, az pedig kegyetlenül ítélte.

A lelkiismeret döntő súlyáról a következőket írhatom: az esketés és keresztelési adatok összeegyeztetésénél az alábbi esetre bukkantam. Egy alkalommal olyan ifjú pár jött a lelkészi irodámba tanúk előtt esküdni, amelyik két-három hete együtt élt. A menyasszony nyugodtan tehetett volna fátyolt, és esküdhetett volna a templomban, de a lelkiismerete nem engedte.

A fátyolviselési jogot elveszített ifjú párok a lelkészi irodában, tanúk előtt részesültek egyházi megáldásban. A végbement szertartást a következő vasárnap a gyülekezet, illetve a faluközösség tudomására adtam a szószéki kihirdetésben. Hiszen a házasságkötés Pipén is nemcsak két ember magánügye, hanem a közösség ügye is volt. Ismertem olyan házastársakat, akik többévi együttélés után esküdtek meg polgárilag, és részesültek egyházi megáldásban. Vadházasságban élőket

viszont sem az idősebb, sem a fiatalabb generációban nem ismertem. Minden házaspár igyekezett együttélését törvényesíteni és szentesíteni. Olyan eset is előfordult, hogy a gyermek születése után volt az esküvő, s azt követte a keresztelő. De az egyházi áldás el nem maradt.

Az egykori törvényből kialakult szokás szerint a polgári esküvőt aznap követte az egyházi, akár a templomban, akár a tanúk előtt. Tízévi szolgálatom alatt Pipén az ilyen esküvő volt többségben. A 35 párból 31 esküdött polgárilag és egyházilag ugyanazon a napon, 25 pár a templomban, 10 pár tanúk előtt. 1954-ben már megkezdődött a hagyomány lazulása. A „rendtartó” törvény szerint a polgáritól eltérő napon való egyházi esketésnek színhelye a lelkészi iroda. A négy eltérő esetből egyben Szebenből hazajött házaspár esküdött szülőfaluja templomában. Két esetben a vőlegény falujában, Nagykenyden történt a polgári és egy hét múlva a menyasszony falujában a templomi esküvő. Mindkét házaspár a vőlegény falujában telepedett le. A negyedik házaspár külön napon, de tanúk előtt esküdött. Nyugodtan állíthatom, hogy Pipén az én szolgálati időm alatt a templomi esküvőnek és a fehér fátynak valláserkölcsei súlya volt.

A templomi esküvő vasárnap délelőtt, a tanúk előtti szombat délután volt. A templomit lakodalmi összejövetel követte. Ezt munkaszegényes hónapokban tartották, leginkább télen, különösen farsang idején. Böjtben a pipei unitáriusok sem lakodalmaztak. Annál inkább húsvét másodnapján.

A 35 házasságkötésből 23 volt lokálisan, nemzetségileg, felekezetiileg, foglalkozásilag endogám. Mindkét házastárs pipei születésű, pipei lakos, magyar, unitárius, földműves szülők ifjai. Két házasság volt lokálisan exogám, de nemzetségileg, felekezetiileg endogám, tíz nemzetségileg endogám, de lokálisan, felekezetiileg exogám.

Mind a vőlegények, mind a menyasszonyok átlagéletkora 25 és fél év volt. A legfiatalabb vőlegény 19, a legöregebb 32, a legfiatalabb menyasszony 18, a legöregebb 33 éves volt. A magas életkorú vőlegény és menyasszony már előzőleg élettársak voltak, csak ebben a korban törvényesítették viszonyukat.

Életkor	Vőlegény	Menyasszony
18–21 év	12	20
23–24 év	7	10
25–29 év	14	3
30–33 év	2	2
Összesen	35 pár	

2. táblázat. Házasságkötések korcsoportonként

A 23 endogám család Pipén telepedett le. Mindegyik a vőlegény szüleinél, egy fedél alá, egy háztartásban. Mindig a legkisebb fiút illette ez a jog. Ha a szülőknek

még volt kis- vagy fiatalkorú gyermekük, akkor a fiatal pár a *hátsó házba* költözött. Abban az esetben, amikor két öreg élt, az *elsőház* illette meg őket.

Pipén a tíz évem alatt minden esketést én végeztem. Ezért külön fizetés nem járt. A templomban esketett ifjú párok lakodalmára meghívtak. Az ifjú párra poharat köszöntöttem, és jókívánságaimat fejeztem ki. Egy dedikált énekeskönyvvel ajándékoztam meg őket. A tanúk előtt esketett párok nem lakodalmaztak. Esetleg szűk családi körben rendeztek egy vacsorát, ahova nem voltam hivatalos.

Halálozás, temetés. Pipei szolgálatom idején 1947–1956 között 22 férfit és 21 nőt, összesen 43 hívetem temettem el. Ezek közül 36 volt pipei, 7 a nádasi leányegyházközségben, a szászmagyarósi szórványban hunyt el. 1-1 halottat Segesvárról, illetve Medgyesről hoztak haza a szülőfaluban eltemetni. A 36 Pipén elhunytak számát a 91 Pipén kereszteltek számával összevetve: a tíz év alatt 55 természetes szaporulatot állapíthattunk meg.

Életkor	Elhalálozási adat
0–1 éves	6
1–8 éves	1
8–18 éves	1
18–24 éves	0
25–29 éves	3
30–60 éves	4
61–90 éves	21
Összesen	36

3. táblázat. *Halálozási kor*

A halálozási arány csecsemőkorban és 61–90 éves korban volt a legnagyobb. A legkisebb pedig a munkaképes 30–60 év közötti életkorban.

Halálozás oka	Elhunytak
Vérelgyengülés	19 (52%)
Tüdőgyengeség	6 (17%)
Csecsemőkori megbetegedés	5 (14%)
Szívgyengeség, egyéb betegség (gutaütés, májbetegség, grippe, gyomorrák)	6 (17%)
Összesen	36 személy

4. táblázat. *A halálozás oka*

A pipei temetkezési szokásokat a falu szülötte, Burus János örökölte meg. Én csak az alábbiakat jegyzem meg. A halottkultusz egyik fő epizódja Pipén is a virrasztás volt. Az én indítványomra született a virrasztási áhítat bevezetése. Ezt a szertartást utódom, Fóris Géza mint hagyományt vette át. A kártyázás nem maradt el, csak megszakadt az áhítat idejére.

A pipei temetkezési szokásoknál paraliturgikus elemeket is megfigyeltem. Az énekes férfiak a koporsó lábánál félkörbe állottak, az öreg Bálint Kicsi Lajos előéneklésével elénekeltek szép ősi kanyarításokkal az énekeskönyvből már kimaradt, templomi liturgiában nem gyakorolt *Kiáltásom halld meg, Uram!* című régi éneket.

Pipén a sírt mindig a temetés napján ásták meg. Okát akkor még nem tudtam. Híveim sem mondták. Később a néprajzi irodalomban ismertem meg a hiedelemhátterét. Amikor a sír készen volt, a temetőgazda értesítette a harangozót, aki ketős harangszóval hívta a koporsó mellé a falu népét.

Pipén minden halottat a családi ház udvaráról temettünk. Kellemetlen vagy téli idő esetén a csűrben volt felravatalozva a halott, lábbal a kapu felé. A fejénél levő asztal mellett ültem én és a kántor. Hátunk mögött az énekes férfiak. A koporsó két oldalán a keservesek, mögöttük a gyülekezet asszonytagjai. A férfiak paraliturgiája után az arra kijelölt fiatalabb emberek rudak segítségével vállukra vették a koporsót. A harangok megkondulására elindult a menet a temető felé. Elöl vitték a fekete zászlót. Utána a kántorral és a megyebíróval egy sorban – közbül – mentem én. Minket a férfiak követtek, kik a kántor vezetésével egész úton temetési énekeket énekeltek. A férfiak után hozták a koporsót. Ezt kísérték a keservesek. Majd az asszonyok sorai zárták a gyászmenetet. A koporsó leeresztése után a sír felhantolása közben a férfiak végig daloltak. A *Tovább már nem kísérhetünk (Unitárius énekeskönyv, 240. sz. ének)* kezdetű énekkel fejeződött be a temetési szertartás. A temetőgazda torba hívta a résztvevőket.

Elődeimet a torba nem hívták meg, csak a kántort. A papnak kárpótlásul, mint Zsákodon, egy kenyeret, egy tyúkot, egy üveg pálinkát küldtek. Amíg beszolgáló lelkészük voltam, temetés után megvendégelés nélkül nem akartak hazaengedni. Abban az időben részt vettem a torban. Mikor már rendes lelkészként temettem, magától értetődőnek tartották, hogy a torban megjelenjek. A tyúk és „kísérete” a továbbiakban is megmaradt. A torozás az alkalomhoz illően komoly, visszafogott hangulatban ment végbe. A temetőgazda étel előtti imájával kezdődött, juhúsuglyással folytatódott, egy pohár bor kíséretében. Egy pár szóban megemlékeztem az elhunyt hívemről, a családnak együttérzésemet fejeztem ki. Az étel elfogyasztása után a kántor vezetésével temetési énekek hangzottak el, paraliturgikus is sorra került. A pipei torozás kedvelt éneke volt az 1852. évi unitárius énekeskönyvből kimaradt, az *Oh, keserves jajszó, mindnyájan meghalunk* kezdetű. A katolikus szertartásban ma is éneklük. Az énekeskönyvből kimaradt, de nemzedékről nemzedékre hagyományozódott, és ma is felcsendül a pipei unitáriusok ajkán. A tor befejeztével a temetőgazda megemlékezett a halotról, megköszönte a családnak

ránk költött áldozatát. Kérte a jó Istent, hogy „gazdag tárházából pótolja vissza a családnak a ránk költötteket”. Utódom a torban való megjelenést már mint bevett szokást gyakorolta.

Még csak a halottak napi istentiszteletről ejtek néhány szót. Én már mint meggyökerezett szokást örököltem.

Az unitárius Pipén november 1-jén a halottak napja is a jeles ünnepek közé sorolódott. A hagyomány szerint elődöm felesége, katolikus lányból lett unitárius papné kislánya meghalt. Sírján, halottak napján az anya gyertyát gyújtott katolikus szokás szerint. A pipeiek is követni kezdték papnéjuk szokását. A szájhagyományra alapoztam, mely a papné gyermekére hivatkozott. Az anyakönyvet később elemeztem. Abban Kozma Béla lelkész elhalt gyermekére nem kaptam adatot. Az ő leánytestvére temette el gyermekét a pipei temetőben. A szájhagyományban a pap felesége és testvére felcserélődhetett. Az én időmben a szokás már odafejlődött, hogy nappal rendbe hozták a sírokat és azok környékét, és alkonyat után megkondult a harang. A harang hívó szavára a falu népe szerettei sírjaihoz sereglett. A már előbb odahelyezett gyertyákat meggyújtották. A misztikus fény beragyogta az egész temetőt, messziről is látszott. A harmadik harangszóra, palásttal a vállamon, a Bibliával a kezemben én is megindultam a temető felé. Odaérve megálltam a nagy cseresznyefa alatt. A pipei unitáriusok ajkáról felhangzott az ősi zsoltár: *Tebenned bízunk eleitől fogva (Unitárius énekeskönyv, 199. sz. ének)*. Imára kulcsoltuk kezünket. Halottainkra emlékezve, az élőkért esedeztünk. A közének után fellapoztam a Bibliámat, vigasztalásul Jézus szavát idéztem: „...a kövek fognak beszélni”. És a kövek beszéltek is, kinek-kinek a maga köve. Amire az *Ámen* után felhangzott a záróének, a gyertyák fénye is kihunyóban volt. Minket halottaink világító emléke kísért haza, csendes álmra, jövőndő holnapra. Negyvenévi szolgálatom alatt ez a szertartás hatolt legmélyebbre a lelkembe. Úgy látszik, a misztikum az unitárius embert is megéjti. (Adorjáni 2011: 264–265.)

Folytatva Zsákod–Pipe párhuzamát: mindkét faluban 2–2 temető volt, Zsákodon a két felekezet temploma mellett. Pipén is a temetők az unitárius egyházközség birtokában voltak. Egy régi és egy új. A régi temető a papi lak gyümölcsös-kertjéhez tartozó egykori templomhely felett terült el. Az 1920-as évekre ez betelt. Az „agrárreform” az Alszeg feletti Kerekszőlő nevű, a község tulajdonában levő domboldalt adta át az egyházközségnek új temetőnek.

A zsákodi temető sírjai között szilvafák gyümölcsöztek. Pipén a régi temetőt diófák és vadcseresznyefák szegélyezték, míg a sírok között akácok nőttek. A fiatal akácjövemények annyira elbokrosodtak, hogy minden tavasszal „megyedolga” kellett kitakarítani, csak így lehetett kaszálni. Az új temetőben az egyetlen cseresznyefa termését az egyházközség vezetősége minden évben elárverezte a fűterméssel együtt. 1949-ben Bálint Kicsi Károly megyebíró a presbitérium tagjait kivitte az egyház erdejébe, s fiatal vadcseresznyefa hajtásokat ástak ki. Azokat saját kezűleg beoltotta, s az új temetőt velük betelepítette. A későbbiek során az egyházkö-

zségnek szépen jövedelmeztek. Két oltvány a papi telekre, a csűr háta mögé is jutott. Egy közülük ma is terem.

Amíg Zsákodon a parókia a falu utcarendjében helyezkedik el, Pipén a Felszeg falurész északi része felett, délre nézve, a régi templomhely alatt, szomszéd nélkül, egyedül árválkodik. A parókiákhoz, Zsákodon és Pipén is, gyümölcsös- és szérűskert tartozott. Pipén a lakás két bejárata mellett több Márialujza körtefa kínálta pettyes, sarjúba téve zamatossa érlelődő gyümölcsét. A tornáccal szemben, a virágoskert szélén olajfa virága illatozott. Elődöm, Kozma Béla szakszerű méhész volt. Mézet gyűjtő bogarai az olajfa virágait haszonnal zsongták körül. A nyárikonyha sarkánál, a régi temető felé fordulva „Balászi vackor” érett aratáskor. Fentebb, az oldalról jonatánalmafa termését vittük a pincébe. Volt egy almafa, amely kétféle termett. Egyik biztosan batul volt, a másikra nem emlékszem. A csűrös kertben, a pityókás közepén „mosolygó alma” termett egy fán. A kert végében, a patak partján halványsárga, édes ízű, lapos pónyikalmát szedtünk a fáról. Kedvencünk volt a hamvaskék, magraváló besztercei szilva. Többféleképpen hasznosult. Legjobban cseppfolyós állapotában (szilvórium) szerettem, de készült belőle korondi cserépfazékba keményedett szilvaíz is. Ráncos aszalványából főtt a „nagy pénteki leves”. Szinte elfelejtettem, az elsőnek érő, bordópiros meggyel kellett volna kezdenem. Az is bőven termett mind a két parókia kertjében.

A pipei kőoszlopos tornácú parókia egy kisebb méretű, nemesi kúria stílusában, 1896-ban épült. A tornácból nyílik a konyha és az ebédlőszoba ajtaja. Az ebédlőből a hálósobába lépünk. A tornác végét az iroda ajtaja zárja. A hálósoba és az iroda ablaka déli.

A gazdasági udvarra – ahol istálló, csűr, szekérszín, ólak vannak – nyílik a másik kapu. Innen, a terméskő lépcsősoron, az évszázados *zadorfa*⁹ árnyékában leereszkedve, a patakot átívelő pallón átmenve, a szintén homokkő, de meredek lépcsősoron a templomhoz értünk. Erről sziporkázta egyik látogatása alkalmával Nagy Feri segesvári kollégám: *Könnyű neked, barátom: nem kell készülnöd a prédikációra, amíg a templomba érkezel, van időd gondolataidban elmélyülni és felemelkedni.*

A papi lakás a falu házsoraiból kiesett. A régi temető és templomhely alatt, szomszéd nélkül árválkodott. A falu történetét idézi. Valamikor annak közepén állt. Egy tűzvész alkalmával a falu házai leégtek. Lakói a mai helyükre költöztek, a papi ház menekült meg egyedül. Ez a lakás és telek volt kilenc éven át családunk otthona és szellemi műhelyünk. Itt készültünk egybehangolt hivatásunk betöltésére mint lelkész–tanítónő házaspár. Egy célt követtünk: templom és iskola ne csak földrajzilag, hanem a pipei lélekben is egymás mellett maradjon.

A hatalom bárhogy akarta, Pipén nem tudta az iskolát a templom ellen uszítani. Mindkettő a mi kezünkben volt: feleségemében az iskola, az enyémben a templom. Már megismerkedésünk, jegyességünk alkalmával tudtuk, hogy hivatásunk

⁹ a hársfa (pipei) neve

kiegészíti egymást. Életutunk jelzőtáblájára Reményik Sándor verssorait írtuk: „Ne hagyjátok a templomot,/ A templomot s az iskolát!” Nem hagytuk!

Az államosítás után néhány esztendeig rajtunk kívül a faluban nem volt más értelmiségi. A körülmények lehetőségei között igyekeztünk a falu életét úgy irányítani, hogy hagyományos vallás erkölcsi élete csorbát ne szenvedjen, inkább fejlődjön. Templomi szolgálataimra is mindig együtt készültünk. Az alapigét és a belőle kicsendülő témakört – vagy fordítva –, az élet kívánta témához megfelelő bibliai verset én választottam ki. Feleségem, gazdag versmemóriájából illusztrációkkal látott el. Mint a szikla alól a tiszta forrás vize, úgy buggyant fel emlékezetéből a megfelelőbbnél megfelelőbb idézet. Szószéki szolgálatomat akkor éreztem eredményesnek, mikor a feleségem rajtam tartotta tekintetét. Mikor szeme nem csüngött rajtam, tudtam, hogy beszédemmel valami nincs rendben. Részleghajlás nélküli, tárgyilagos, szigorú kritikusom volt. Vallásos ünnepekre a verset mindig ő választotta ki, a gyermekeket ezeknek értelmes, hangsúlyos előadására megtanította. Ő maga is művészien szavalt. Az iskolában kimondott vallásos nevelést nem gyakorolhatott. Azonban növendékei között olyan szellemi légkört alakított ki, hogy amikor szombaton délben az iskola kapuján kiléptek, kórusban kérdezték: „Tanító néni, lesz délután hittan?” (A szocialista hazában még melyik tanítótól mert növendéke ilyet kérdezni?) Volt idő, amikor a templomban is munkatársak voltunk. A tanügyi reform után az énekvezér tanító elkerült a faluból. Helyét az orgona mellett a feleségem vette át. Ő kántorizált, és a jó hangú Orbán Áron bácsi vezette az éneket. Feleségem csak két ujjal játszott, de az asszonyok jobban szerették ezt, mint az elődje „szakszerű játékát”. „A tiszteletes asszony csak ráteszi az ujját a billentyűkre, és mi már tudjuk, mit fogunk énekelni” – mondták.

Kántorizálásából a gyülekezetnek kettős haszna volt. A templomban szólt az orgona, és a kántori képét visszahagytuk az egyházközségnek templomjavításra. A feleségem szerette minden munkáját a legjobb lelkiismerettel elvégezni.

Emlékezetes tanfelügyelői vizsgálatokat idézek most föl.

Pipe akkor még az erzsébetvárosi járáshoz tartozott, amikor egy alkalommal egy magyar tanfelügyelő – aki előzőleg unitárius kántor volt – jött ki. A gyermekek jól szerepeltek. A jegyzőkönyvben csak a tényeket állapította meg. A tanítónő munkájáról egy elismerő szó sem esett. Feleségem ezt zokon vette.

Egy másik alkalommal egy román tanfelügyelő látogatott meg. A növendékek felelete alapján feleségemet dicséző jegyzőkönyvvel jutalmazta. A magyar nem merte elismerni kolléganője munkáját, a román megtette.

Másfajta iskolalátogatók is jártak hozzánk. Egy alkalommal pártaktivisták haladtak el az iskola nyitott ablakai alatt. A gyermekek éppen román éneket énekeltek. Az aktivisták nagyon meghatódtak, hogy egy magyar faluban az iskolás gyermekek románul énekelnek. Benyitottak, hadd lássák a pedagógust, aki ilyen szép eredményt ért el növendékeivel. Beszélgetés közben egyszer csak feltették a kérdést a feleségemnek: „A pap hogyan viselkedik a faluban?” A feleségem leforrázta

őket: „Ha tudni akarják, kérdezzék meg másától, mert én vagyok a felesége.” Azok szótlanul kisomfordáltak az ajtón.

Később kb. kétévi időtartamra, az iskola kéttanerőssé vált, feleségem igazgatója alatt. Erzsébetvárosról négy polgárit végzett, fiatal fodrászleányt küldtek ki tanítani. Megint jött a pártaktivista iskolalátogatni. Megkérdezte a feleségemtől: „Hogy van megelégedve az új tanerő működésével?” „Nem tud magyarul helyesen beszélni és írni” – mondta. „Nem számít, fontos, hogy párttag” – válaszolta az aktivista.

A gyermekekkel nemcsak a feleségem, hanem én is foglalkoztam. Hivatásbeli kötelességem volt. Hittanórák – ahogy akkor neveztek: valláserkölcsi nevelés – VEN keretében, az államosítás előtt, az iskolai tanrendbe illesztve. Ekkor még vasárnapi iskolát is tartottunk, délelőtt 10 órától. A gyermekek az iskola nagytermében mintegy 70-en gyűltek össze. Imádkoztam, bibliát olvastam, rövid prédikációt tartottam. Énekeket tanultunk, például az akkor elterjedt *Unitárius indulót*: a *Leült az éj, köszönt a nap* kezdetűt. A gyermekek mesét mondtak, verset szavaltak. A legjobb szereplők kis ajándékot kaptak: képeslapot, füzetet, írószert.

Az államosítás után két csoportban, az I–IV. és V–VIII. osztályokkal szombat délután tartottuk a VEN-t az irodában. A VEN-tevékenységet az egyházköri és központi VEN-bizottság segítette, annak ellenőrzése alatt állt. Munkatervet, minden mozzanatra kiterjedő adminisztrációt alkalmaztunk (jelenléti, munka-, osztályozási stb. napló). A köri VEN-bizottság tagjai, az egyházközségeket egymás között beosztva, a VEN-órákat rendszeresen látogatták. Összesítő jelentéseiket a tapasztalatokról, az egyházköri közgyűlésen át, az Egyházi Főtanácshoz terjesztették. A munkaterv az I–II. osztály számára meséket és verseket írt elő, a III–IV. osztálynak ó- és újszövetségi történeteket, az V. osztálynak egyháztörténetet – amit a magyar nép és Erdély történetébe illesztettem –, a VI–VII. osztályoknak a Kátét.

A vallásos ünnepélyek is a VEN keretébe tartoztak. Anyák napja, VEN-évnnyitó, évváró, Dávid Ferenc-ünnepély, karácsonyfa-ünnepély karácsony első napján, délután. (Adorjáni 2011: 92–96. nyomán.)

A VEN koronája, fénypontja a konfirmáció volt, amiről később szólok.

A konfirmáltak ifjakká váltak, de azért nem vettük le róluk a gondunkat, szemünk előtt tartottuk őket. Szerettünk is az ifjúsággal foglalkozni, eleinte a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet keretében, majd az államosítás után a Magyar Népi Szövetség titkári teendőit csak azért vállaltam el, hogy legyen alkalmam az ifjúsággal foglalkozni. Igyekeztem a fiatalok vallásos neveléséről gondoskodni.

Nyáron, a régi egyházi utasítás szerint Szent György napjától Szent Mihályig az ifjak részére vasárnapi tanítás folyt. A vecsernyei istentisztelet után az ifjak a templomban visszamaradtak. Palástomat letéve, kiálltam az Úrasztala mellé. Kezdetnek elénekeltük a múlt alkalommal tanult egyházi éneket. Majd egyházunk történetét ismerttettem, Erdély történetébe illesztve, magasabb színvonalon, mint az V. osztálynak. Ezt követően egyházi énekeket tanultunk. Előbb feleségem, később a kántor vezetésével. A gyülekezet által ritkán énekelteket választottunk, így

például a 305-et: *Urunk Atyánk az Ég lakója* kezdetűt, amely az ifjúság kedvence lett.

Az ifjúsággal való nyári foglalkozások közé tartozott a *Megéneklünk, Románia* versenyen való részvétel. Előírt énekekkel, szavalatokkal kellett részt venni, évenként más-más faluban. Ilyenkor táncot is mutattak be az ifjak, ez már a feleségemre tartozott. Téli estéken a kultúrotthonban az ifjakkal önképzőkörszerű összejöveleteket tartottunk. A leányok elhozták magukkal guzsalyaikat, és fonás közben énekeltek. A kántor a *Mi dalainkból* népdalokat tanított. Feleségem vagy én a magyar történelemből és irodalomból epizódokat olvastunk fel. Az ifjak egyike a témához illő verset szavalt. Utána megint énekeltek.

Ifjúsági munkánkat beragyogta a *Fáklyaláng!* Segesváron jártamban láttam a plakátokat, hogy a marosvásárhelyi, akkor még Székely Színház előadásában műsorra kerül Illyés Gyula drámája. Ifjainkra gondoltam: milyen jó lenne, ha ők is megnézhetnék ezt a történelmi darabot. Az egyik este összehívtuk a fiatalokat. Az éppen nálunk nyaraló sógornóm, feleségem nővére, aradi magyar–történelem szakos tanárnő ismertette velük a dráma történelmi hátterét: az 1848–49-es szabadságharc záróeseményeit. Ilyen szellemi felkészülés után szerettem volna, ha az ifjak az alkalomhoz méltón öltöznének. A pipei népviseletre gondoltam. A leányoknál nem volt gond. Már konfirmálásukkor elértem, hogy ezt viseljék. A legényeket is megkértem, törekedjenek az idősebbektől fehér harisnyát és csizmát szerezni.¹⁰ Zsiga Imre válaszát még a mai napig sem felejtettem el: „Ha olyan nagyon szereti, húzzon a tiszteletes úr harisnyát, én igaz nem ebben a melegben!” Véleményét legénytársai is osztották, így kénytelen voltam megelégedni az ünnepi, fekete öltözékükkel. Az előadás kora délutánján szép, sár nélküli időben megindultunk Segesvárra. Az ifjak a 16 km-es rövid gyalogutat választották. Feleségem és én autóbusszal akartunk menni, legyalogoltunk Nádasra a megállóhoz. Az autóbusz késett. Így az ifjak gyalog hamarabb beértek, mint mi. Tudatták velünk a lesújtó hírt, amit a plakátok közöltek: „Az előadás elmarad.” Elkeseredtünk. Hiába vágyakoztunk a szép előadásra, és tettük meg a hosszú utat! Közben az ifjak megszomjaztak. Elmentünk az unitárius papi lakra vizet kérni. Nagy Feri unitárius lelkész barátomnak elkeseregtek a „tragédiánkat”. „Ne búsuljatok!” – vigasztalt. „Nemso-kára kezdődik a vallásos ünnepélyünk, azon a ti ifjaitok is ének- és versszámokkal felléphetnek.” Így is történt. Holdvilágos szép este lett, mire hazaindultunk. Felülről az „Ég lámpása”, belülről a történelem „fáklyalángja” világította utunkat.

Az ifjak szerepeltek a húsvéti, karácsony másodnapi, szilveszteri és szüreti báli előadásokon. Ilyenkor a feleségem által betanított egyfelvonásos színdarabokat játszottak, kórusban énekeltek, és egyénileg szavaltak. Az ifjak csoportjának önálló tevékenysége is volt, mint a már említett határkerülés és a karácsony szombat esti kántálás, amiről később lesz szó.

¹⁰ Akkor még a 35–40 éven felüli férfiak nagy része fehér harisnyát viselt.

A gyermekek és ifjak mellett munkánk a felnőttekre is kiterjedt. Legszebb emlékem a családlátogatásról maradt fenn. Az új esztendő első heteiben a falut csoportokra osztva – egy-egy presbiter és délutánonként a feleségem kíséretében – sorra látogattam a családokat. Palástot öltve imádkoztam, bibliát olvastam, és az *Úri imát* a családtagokkal közösen elmondtuk. Majd leülve elbeszélgettünk. Mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadtak. A családlátogatást elődeim nem gyakorolták, én vezettem be. Eredményességét mutatja, hogy utódomtól, Fóris Géza lelkésztől is igényelték. A családlátogatás befejezése után megkezdtük a húshagyókeddi házasesmerbál előkészítését, ami szintén kedves pipei emlékeink közé tartozik. Fialat és javakorabeli édesanyák, édesapák és még nagyszülők is feláldozták téli estéiket, és szerepet tanultak. Írástól és olvasástól elszokott falusi embernek nagy gond volt ez, nekünk is az előadás megrendezése. Sem a tanítónőképzőben, sem a teológián nem tanították a színdarabrendezés tudományát, maga az élet nevelt rá. Mégis telt házas előadásokat tartottunk.

Legalkalmasabbaknak a népszínműveket találtuk. Bármennyire a kritika keresztüzében álltak, a falusi ember szellemi nívóját legjobban ezek közelítették meg. Igaz, a falusi ember ünnepi (romantikus) oldalát mutatták be, de a hétköznapit a maguk tapasztalataiból amúgy is jól ismerték, az élet nyitott színpadán naponként kínkeservesen eljátszották. A szereplők kiválasztása is nagy gondot jelentett. Családlátogatásunkon, híveinkkel való egyéb alkalommal való találkozásainkkor kiszemeltük a jó előadóképességűeket. A darab megkívánta kor és alaptermészetéhez mértén jelöltük ki a szereplőket. Ezt a szövegek kiírása követte, ami a feleségem gyöngybetűivel történt: szerepről szerepre az egész forgatókönyvet kézzel lemásolta.

A kijelölt szereplőket felkerestük, megkértük őket a fellépés vállalására. Mikor összeállt a csapat, megbeszélésre hívtuk őket, ismertettük a kiválasztott színdarab tartalmát, a szerepek kívánta magatartást. Megkértük őket, hogy otthon gyakorolják a szöveget folyékonyan olvasni. Aztán olvasópróbát tartottunk, és megkezdtük a színpadi szövegpróbákat. Mikor már a szöveget hibátlanul tudták, következett a játékpróba. Eleinte csetledeztek-botladoztak a szereplők, de idővel mind jobban és jobban kisimultak a mozdulatok. A próbák hetekig eltartottak.

Amikor már a szövegmondás, a mozdulatok, maga a játék kedvünk szerint való volt, akkor az öregek és a gyermekek előtt megtartottuk a főpróbát. Az esetleges hibák megbeszélése után következett az előadás.¹¹ A színpadot berendeztük. A háttérrel hazulról hozott ágytakarókkal kiképeztük. A spárgával kétfelé húzható függöny is takarókból készült. A világítást petróleumlámpákkal oldottuk meg. A színpad fölé függőlámpát szereltünk, a nézőtérrel falilámpák világítottak, még

¹¹ Az előadások színhelye a kántori lakásból átalakított kultúrház volt. A tanügyi reform után a kántori lakás felszabadult. Annak nagyobb szobáját – az egykori iskolatermet – kibővítettük. A kántori telken levő csúrt, istállót, nyári konyhát a pipei emberek úgy is mint az egyházközség hívei, közmunkával lebontották. Az így nyert anyaggal és a vásárolt deszkával önerőből a kántori lakás nagytermet kibővítették. A kibővült részre került a színpad. Így kulturális célra alkalmas helyiség létesült.

istállólámpa is akadt közöttük. A szereplőknek a feleségem súgott. Úgy rejtőzött el a függönyök, lepedők mögött, hogy a közönség nem, de a szereplők jól láthassák. Csak szájmozdulatát figyelték, és annak halk súgásából a szöveget megértették. Amatőrök amatőrjei voltunk, rendezők és szereplők is. Azért a lelkes közönség vastappsal jutalmazott. A falu népe együtt volt – és ez volt a fő célunk. Előzőleg két vállalkozószellemű fiatal házasember nem sajnálta a fáradságot télvíz idején, havas ösvényeken, hegyen-völgyön át oda-vissza kb. 30 km-t gyalogolni, hogy Szenterzsébeten megfogadják Forgács zenekarát. Ennek muzsikája mellett örvendtünk egymásnak, vigadoztunk reggelig. A házasemberbálok szép emlékét híveink is megőrizték, amint azt, évtizedek múlva Barabás László néprajzkutató előtt kifejezték (Barabás 2001: 67). Sikeres darabjaink: *A bor*, *a Falurossza*, *A csikós*, *A cigány*, *A betyár kendője* stb. voltak. A házasemberbál fényes erkölcsi és anyagi sikerrel járt. Az anyagi siker a kultúrotthon javát szolgálta.

Nemcsak az általunk rendezett vidám közösségi összejöveteleken vettünk részt, hanem azokon is, melyeket híveink családjajaik körében tartottak.

A felnőttekkel való foglalkozásaim közé tartozott – mint titkárnak – a Magyar Népi Szövetség gyűlésein muszájból való részvételem. Ezeket mindig a kiküldöttek szervezték meg. Egy szép, nyári vasárnap, harangozás előtt beállított a „táskás ember”.¹² Tudtomra adta, hogy gyűlést akar azonnal szervezni. A következő párbeszédet folytattuk:

- Mi lesz a gyűlés tárgya?
- Az új alkotmánytörvény.
- Mit mond az új alkotmány a kultusztörvényről?
- Szabad vallásgyakorlatot.
- Igen? Akkor először harangozunk, megyünk a templomba, és azután gyűlésezünk.

Így is történt.

A feleségemnek mint tanítónőnek előírták, hogy az asszonyok között szervezen olvasókört. Sok szervezés nem kellett. Az alkalmas keret megvolt hozzá: az évszázadok óta fennálló asszonyfonó. Ezt használta ki a feleségem. Muszájból, nem szívesen, egy-egy újságcikket felolvasott. Aztán elbeszélgettek az asszonyok mindennapi dolgairól, még az egyháziakról is. Így került szóba a tojásgyűjtés. A falut egymás között csoportokra osztották. Azoknak élére vezetőket választottak. A csoportvezetők vasárnap délután, a vecsernye után a rájuk osztott családokat felkeresték, tojásadományaikat egy listára feljegyezték, a papnénál az eredményről elszámoltak. A begyűlt tojásokat hétről hétre a szövetkezetben értékesítették. A kapott összegből a templomba – az Úrasztalára, a szószékre, a padelőkre – bordó bársonyterítőket vásároltak. Ez lett az olvasókör látható eredménye.

A hívek értük tett fáradozásainkat meghálálták. A konfirmálók tavasszal a veteményeskertünket felásták. Az ifjak meglepetésszerűen a kenderünket kinyűtték.

¹² A pipei köznyelv így nevezte a „pártaktivistákat”, akik kezükben mindig aktatáskát lógattak.

Segítettek a kendi Küküllőre levinni, kiáztatni és hazahozni, megszáritani és kitalolni. A leányok télen, a papilakon kalákában megfonták. Ősszel a törökbúzánkat a fiúk, leányok vidám énekszó mellett kihántották. A legények a padlásra felhordták.

A családos emberek hálójukat a búza- és mustkepevel fejezték ki. Az aratás befejeztével a presbitérium „keperektifikáció”-t tartott, ami egyfajta társadalmi osztályozásnak felelt meg: a híveket *egészkepe*kre, *félkepe*kre, *vékásokra*, *oszpórásokra* és *napszámfizető*kre osztották. Az egészkepe: egy kalangya (30 kévés) búzát, 2 veder mustot, 1 véka zabot fizetett. A félkepe ennek felét. Fél kepet inkább a fiatalabb korú házasemberekre osztottak ki, akik szüleikkel egy fedél alatt laktak, de külön ígásállatokkal rendelkeztek. A fiatal, új házasok az esküvőjüket követő évben nem kepeztek. Az év közben özvegygé vált asszonyok a félkepek sorába kerültek. Az ígásállattal nem, de földdel rendelkező emberek voltak a vékások, egy véka törökbúzát fizettek. Azok, akiknek sem földjük, sem ígásállatuk nem volt, oszpórások lettek, és napszámmal fizettek. Özvegy, szegény asszonyok fonással adóztak. Pénzfizetést a belsőemberek a hívektől nem kaptak.

A búza- és a mustkepehordás mind a papi család, mind a hívek részére, ünnepi jelentőségű volt. A hívek aratáskor a maguk részére 26, a pap részére 30 kévés kalangyákat raktak. A saját termését addig senki sem kezdte hordani, amíg a kepezés nem járt le.

A presbitérium által kitűzött nap hajnalán a harangszóra indultak a hívek szekereikkel, hogy ki-ki a maga búzaföldjéről a kepet bevigye. A papi udvaron korán reggel sorakoztak a szekerek. A papnál a megyebíró és az idősebb egyházi, a kántornál – kinek a papnak vitt mennyiség fele járt – egy idősebb presbiter és az ifjabb egyházi volt jelen. A papi udvaron, a szekérszín elé terített asztal volt kitéve, rajta frissen sült kenyér, bor és pálinka. Ahogy jöttek sorjában a szekerek, a kepező atyafi az asztal előtt megállt, vágott egy szeletet a kenyérből, kívánsága szerint borral vagy pálinkával kínáltam meg. Azután behajtott a csűrbe, és kévéit egyenként megszámlálva feldobta a pajtahíjára, ahol az egyházi szépen elrakta azokat. A számlálásra azért volt szükség, hogy a megyebíró számba vehesse, eleget tett-e a kepező a rászabott kötelességnek. Azt is szemmel tartotta, hogy rendese-e a kévék, a gazdája nem verte-e a kerékagyhoz. A kepezés módját és a megyebíró kötelességét régebb, a 19. században szigorú egyháztörvény szabályozta. Idő fordulatával a törvény elévült, de végrehajtása mint szokás megmaradt, és a szerűn való cséplés elrendeléséig a Székelyföld falvaiban gyakorolták, így Pipén is.

Az első kepehordás alkalmával, 1948. augusztus 3-án történt: „Tiszteletes úr, hallottuk, hogy az éjjel családjában szaporodás történt. Fiú-e vagy leány?” „Leány”, mondottam. „Akkor csak egy ajándékkéve jár, ha fiú volna, akkor kettőt adnánk.”

A kora délutáni órákban a kepehordás véget ért. A megyebírót és az egyházfi ebédre hívtuk, ami a családban ünnepi alkalomnak számított.

A kepehordást követő vasárnap „kepeköszönő” prédikációt tartottam. Ebben utaltam arra a bensőséges viszonyra, mely a kepezés nyomán a lelkesi család és hívei között kialakult.

Ezt a bensőséges viszonyt beárnyékolta a szérűn való cséplés elrendelése. Hogy az a pipei gazdák számára milyen tortúrával járt, leírni most nincs hely. Nem is jó rá emlékezni. A képezéshez azonban kaptunk kiskaput. A kötelező búzavetést és a „kótá”-t a papi földekre is kirótták. Kalangyánkénti kepehordásról szó sem lehetett. Akadt azonban néhány vállalkozó szellemű presbiter, aki szekerével kiment a búzahatárra, és több gazdának a kepekalangyáját felrakta. Azt a látszatot keltette, mintha az én búzatermésemet hordanák és raknák a már megkezdett asztagra, ahol szintén a megyebíró és az egyházi segített. Mindenkinek a képét azért nem hordhatták össze. Akik kimaradtak, azoktól cséplés után szedték össze a vékával kimért képét. Egyik egyházi az Alszezből, másik a Felszezből indult el szekerével, és töltötte zsákba a búzát. Egy kalangyára egy véka volt számítva. A megtelt zsákokat felhordták a padlásra. Az ebből sült kenyérnek már nem volt olyan jó íze, mint a hazahozott kévékből készültnek. A szérű megkeserítette.

A szüretet – hála Istennek – nem lehetett „szérűsíteni”. Az a maga hagyományos rendjén ment végbe. Szüret után, amikor a szőlősgazdák sajtolni kezdtek, az első – zavaros – csorgást pincéjükbe letöltötték. Mikor már szép tisztán erjedgetett a must, a papnak és a kántornak járó részt egy kis cseberbe öntötték. A csebert víz-hordó rudakkal, egy tányér szőlő kíséretében felvitték a belsőembereknek. A papnál a pincelépcső vakablakában előre ki volt készítve a vackorpálinka és a frissen sült fehér kalács, melyből minden képezőt megkínáltam. A kepemustot az előre elkészített hordókba töltötték. Az úrvacsorához családonként 2-3 liter mustot adományoztak, az külön hordóba került. Ha a képező családjában abban az évben fiút kereszteltem, akkor egy veder, ha leányt, akkor fél veder mustot ajándékoztak.

Amilyen fontosságot nyert életünkben a közösségért végzett szellemi munkánk, épp olyan fontosságot tulajdonítottunk gyermekeink nevelésének is. Számunkra a kettő egyformán jelentős volt. Két leányunk és egy fiunk a pipei parókián töltötte gyermekkorának legszebb éveit. Itt szereztek első élményeiket. Beilleszkedtek a falu gyermektársaságába. Kis játszótársaikkal életre szóló barátságot kötöttek. Az egyik leánykánkat bölcsőben hoztuk Pipére, a másik leányunk – akit az ajándékkévé illetett – és a fiunk itt született. Sorra veszem őket.

1. Klára-Zsuzsánna 1947. június 8-án született Magyarzákodon. 1948. szeptember 24-én kereszteltük Pipén.

2. Mária-Gyöngyi 1948. augusztus 3-án született. Őt is 1948. szeptember 24-én kereszteltük.

3. Levente 1950. június 15-én jött világra, és azon év szeptember 4-én kereszteltük.

Nevelésükhöz segítségre volt szükségünk. Legelső segítségünk a 45-ös házszám alatti harangozóné, Tóth Mózsiné édesanyja, Zsuzsika néni volt. Az első hónapokban, amikor még nem volt szolgálónk, gyűlésekbe, szerepróbakra kellett mennünk, őt hívtuk át a mi Zsuzsikánk mellé. A pesztraságot szívesen vállalta, önfeláldozón végezte, amiért a mai napig is hálával emlékezünk rá. Amikor a családkunk gyarapodni kezdett, rendszeres segítséget fogadtunk, Pali Gyula bácsi leányait: Idát és nővérét, Vilmát, majd Balázs Ágneszt, akik több ideig voltak segítség-

gek, családtagnak számítottak. Őket követte a Vécén született Tóth Róza, kiből Pipén „Pap Róza” lett, mert öt évig lakott nálunk. Igazi, mindenes segítség volt. Ha kellett, benn a házban gyermekdajka, szobalány, szakácsnő, ha szükség kívánta, a házon kívül kerti-mezei munkás, állatgondozó, béres volt. Bihalunk csak neki adta le a tejét. Pénzfizetéssel jutalmaztuk, de ha ez nem volt, akkor malacot, borjút kapott. Tőlünk ment férjhez. A családi kapcsolat azóta sem szűnt meg, hiszen komaasszonyunk lett, az első fiát mi kereszteltük.

A gyermeknevelésben jó segítségünk volt a feleségem nagyanyja, az árkosai Tóth Dánielné Veress Klára. Nyolcvan évét meghazudtoló friss erővel pergette orsóját, és fonás közben mesélt dédunokáinak, különösen fiunkat dédelgette nagy szeretettel. A gyermek csak úgy tudott elaludni, ha dédanyja maga mellé vette, és minden alkalommal elmondta a még fiatalkorában tanult esti imáját:

Én édes Istenem,
Mindnyájunknak Atyja,
Te vagy az én lelkemnek
Minden gondolatja.

Mikor a fejemet
Álomra lehajtom,
Nyugvó párnámon is
Nevedet sóhajtom.

Mikor az ég boltján
Kél a piros hajnal,
Feléd rebeg ajkam
Hálaadó sóhajjal.

*Mindenütt erődnek
*Őrködő hatalma,
*A napot s a holdat
*A te kezed tartja.

Téged hívlak, Atyám,
Mindig segítségül,
Nálad nélkül minden
Csak homokra épül.

Gyöngye a mi munkánk,
Nyomtalanul elvész,
Ha Te meg nem áldod,
Elhordja a szélvész.

Az imádságot a feleségem őrizte meg emlékezetében. Az ő jegyzetéből másoltam le. A megjelölt négy sora (negyedik szakasz) kivételével, kevés eltéréssel meg egyezik a Domokosné Bálint Piroska hosszú imádságának 4. szakaszával. Feleségem is ezzel az imádsággal hajtotta álomra fejét még időskorában is. Ugyanezt a változatot jegyeztem le a Kis-Küküllő mentén, Désfalván egy unitárius asszonytól, ki szintén katolikus nagyanyjától tanulta.

Zsuzsika nem a tanítónő édesanyjától tanult meg olvasni, hanem a dédmamától, sajátos módon. Láta, amint a nagymama imakönyvét vagy az újságot olvasa. Ölébe kapaszkodott, és kezdte kérdezni: „Nagymama, ez milyen betű?” Addig nyaggatta, amíg minden betűt megismert, és folyékonyan össze tudta rakni őket. Mire iskolába került, édesanyja bosszúságára, már tudott olvasni. Azért bosszúságára, mert amíg a többiekkel a betűket silabizálta, addig az ő gyermeke figyelmét nem tudta lekötöni. Ezért Marikát iskolás kora előtt nem engedte nagymamától kicsalni a betűismeretet.

A gyermekek felnevelése, a családfenntartás megkövetelte a szellemi munka mellett a fizikait is. A *Díjlevél* a lelkész használatára 8 hold és 200 négyszögöl földet állapított meg. Ebből 1400 négyszögöl kaszáló, a többi szántó volt. A földek a nyomásos rendszerű hármashatáron, tizenkilenc parcellában terültek el. A legkisebb fél vékás (3,5 ári), a legnagyobb fél hold (4 vékás, 28 ári) terjedelmű volt. Leginkább a hegyoldalak tetején, a patakok martján helyezkedtek el. Például a papi kenderföld a falusi kenderföldek végében, a nádasi patak mellett, hosszában húzódott. Ennek egyháztörténeti oka van. Pipe a reformáció alkalmával az akkori unitárius Vécke filiája volt, ezért tudomásom szerint nem rendelkezett papi földekkel. Vécke áttért katolikusnak, kényszerítette erre Pipét is, de nem sikerült. Erre utal Uzoni Fosztó István az *Erdélyi Unitárius Egyház történetében* is (Kénosi Tőzsér–Uzoni Fosztó 2009: 457). Nálunk a régi szólásmondás érvényesült: *Szánts későn, kaszálj hamar, és a tied el nem marad*. Szántáskor a gazdák ekéjükkel mindig a mi földünkön fordultak meg. Ha korán szántottunk, a miénket összetaposták. A *Díjlevél* biztosította, hogy a földeket a hívek szántják meg. Azonban az egyre jobban rájuk nehezedő kényszer miatt ez nem valósulhatott meg mindig.

Kettőnk közül a feleségemnek volt valamelyest érzéke a mezőgazdálkodáshoz. Ő is értelmiségi családból származott, községi jegyző gyermeke volt, de Árkoson gazdálkodó nagybátyjával egy telken laktak. Tőle sok hasznos tevékenységet megtanult. Nekem mint banktisztviselő gyermekének, a mezőgazdasághoz csak annyi közöm volt, hogy nagyapám cigány kocsisa a trágyával megrakott szekeren maga mellé ültetett, kezembe adta a gyeplőt, és én, szülővárosom – Dicsőszentmárton – főutcáján boldogan hajtottam a lovakat a mezőig.

Az élet megtanított „marhászkodni”: tehenet tartani, eke szarvát, villa, kapu nyelét fogni, de a kaszáét már nem. Pap Mózsi bácsi bárhogy igyekezett a kaszálás rejtelmébe beavatni, sehogy sem sikerült sűrű rendet vágnom. A kaszálásra mindig embert fogadtam.

Mezőgazdálkodásunk nem csorbította hivatásbeli kötelességeink teljesítését, inkább kiegészítette. Általa közelebb kerültünk híveink verejtéket, kudarcot, örömet gyöngyöző életvitelének megismeréséhez. Megismertük a teraszos oldalon olyan „csóréfejű” búzát természeteni, melynek két nyár kellett,¹³ de sikértartalmában bármilyen más fajtánál gazdagabb volt. Nehezen szoktam meg az eke szarvát is tartani, de amikor a feketén fénylő barázdák egymás mellé simultak, lelki gyönyör fogott el. Jézus magvetőről szóló példázatát saját gyakorlatunkban éltük át. Ujjongó öröm ölelt át, amikor a serkenő búza selymes, zöld takarója borította be a földet. Nemcsak a szószéken hirdettem, de mindennapi munkánkban is éreztük Isten szerető jóságát, amint végiglengett aranyló búzatáblánkon.

Istenhez emelő áhítat fogott el, amikor a természet ébredésekor hátramentem a papi kerttel szomszédos, a régi falu felszege helyén fehérbe virágzott meggyfák alá ihletet nyerni. Életet keltő, madárdalos tavasz volt. Szorgalmas méhek zsongása, mint szépen zengő orgonaszó, dicsérte a Teremtő csodás alkotását. Mintha Mécs László *Tavaszi zsoltára* kelt volna életre. Kell-e ennél fenségesebb prédikációs gondolatot ébresztő háttér?

Az ihlet kapálás közben is megszállott. A csűr háta mögött, a *mosolygó alma* fájánál (pipei almafajta) kapálgattunk. Feleségem mind a kétfelé, jobbra és balra is forgatta a kapát. Csodálták is a pipei asszonyok, hogyan lehet így kapálni. Én csak egyfelé tudtam. Egyszer csak a pászma közepén lecsaptam a kapát, és berohantam az irodába. Mikor visszatértem, feleségem kérdőre vont: „Miért hagytaál egyedül?” „Megérintett az ihlet, le kellett jegyezmem gondolataimat a vasárnapi prédikációhoz, nehogy elszálljanak.”

Szénaszárítás közben már készültem az ihlet fogadására. Nemcsak villát és gereblyét, hanem füzetet és ceruzát is vittem magammal. A rendeket szétráztam, hadd száradjanak. Addig leültem a vackorfa árnyékába, elővettem füzetemet és a ceruzámat, ott elkészítettem a vasárnapi prédikációm vázlatát. Isten szabad ege alatt még kátéórát is tartottam. A szántást is és a kátéórát is sürgette az idő. Az elsőt azért, mert május elején jártunk, a másodikat azért, mert közelgett a konfirmáció. A konfirmálókat kihívtam a *Hét oldalára*, ahol szántottam. A teheneket kiengedtem legelészni, leültem a gerendelyre, a növendékek elém telepedtek, és a kátéórát megtartottuk. A szabad ég alatt, a nyíló barázdában Isten teremtő erejét, Isten és ember munkatársi viszonyát élőben tudtam szemléltetni.

A mezőgazdaságot előzőleg egy nagyobb és mellette egy kisebb tehénnel kezdtem meg. A kettőt a szekér elé fogva hajtottam ki a falu utcáján. Éppen a megyebíró Orbán Áron bácsi jött velem szembe, és rám köszönt: „Így na, így kell nekifogni!” A felesége, Kádár Juliska néni már elnézőbb volt velünk szemben, amikor megtanított aratni. A nádasi út mellett, a Malomnál sarló alá érett a búzavetésünk. Feleségemmel mi is elmentünk aratni. Éppen csak azt nem tudtuk, hogyan kell a sarlóval bánni: magunk felé vagy kifelé kell fordítani? Tanakodás közben arra jött a megye-

¹³ Lásd *Az év ünnepei Pipén* című alfejezetnél.

bíró felesége, Juliska néni. A feleségem, szégyent félretéve, megkérdezte: „Juliska néni, legyen szíves, mutassa meg, hogyan kell aratni sarlóval.” Juliska néni lehajolt a búza mellé, bal kezével összenyalábolt egy marék búzaszálat, jobb kezével a sarlót maga felé fordítva, a földtől kb. egy araszra levágta. Kétfelé osztotta, a kalászkonál összekötötte, letette a földre. Újra vágott egy markot, a kötélre helyezte, s amikor már kb. 12 marok összegyűlt, rátérdepelt, a kötél két szarát összecevart, megkötötte, és az így kialakult kévét lábra állította. „Na, így kell csinálni! A sarlóval mind a ketten dolgozzanak, de a kévekötés és majd a kalangyalás a férfi dolga! A kötélkészítés az asszonyé! De, tiszteletes asszony – fordult a feleségemhez –, hozott-e tiszta, fehér rongyot?” Azt minék, Juliska néni? „Ha a kezüket elvágják, legyen mivel bekötözzék!” „Oh, mi tudunk arra vigyázni!” – volt a magabiztos válasz. Azzal Juliska néni továbbment, és mi nekifogtunk aratni. A feleségem alig suhintotta sarlóját, az első marokba az ujjából vér serkent. Hamar elővette zsebkendőjét, és bekötötte. Egész nap úgy aratott. Este nem mertünk a főúton, a templom felé hazamenni. A hátsó úton, a Hendergác felé kerültünk, nehogy Juliska néni meglássa feleségem bekötött kezét.

Nagy gondot okozott a szénahordás. Négyféle változatát gyakoroltuk:

1. Lepedővel hordás. Ez volt a legegyszerűbb. A káposztáskert határrészbe nem lehetett szekérral menni. Egy nagyobb lepedőbe összekötöttük a szénát, Béla Mózsai a hátára vetette, úgy vitte haza.

2. A karóval hordás volt a második mód: egyenesen a pajtahíjára. Annak temető felőli oldala nem volt bedeszkázva. A régi temetőből az egykori templom helyére legereblyéltem, „fiókokba” raktam a szénát. Két hosszú karót a „fiók” alá dugtam, feleségem hátulról, villával megnyomta, s egyenesen a pajtahíjára húztuk. A karók végeit a gerendákra feltettem, hátulról a karók másik végeit megemeltem, és az egészet a többi szénára döntöttem. Még villa sem kellett hozzá.

3. A harmadik változathoz már Tóth Mózsit, a harangozó legényt hívtam segítségül. A temető árkából – régi iratokban: Kölpény – a szénát az aljba gereblyéltem, fiókokat raktam. Mózsival rendre a karókkal a szénát a csűrbe vittük, és a pajtahíjára felhánytuk.

4. A legnehezebb a negyedik változat volt, ehhez már szekér és a feleségem segítsége kellett. Már két egyforma tehenünk volt. Szüretkor a nagygalambfalviaktól tizennégy veder borért új szekeret szegődtem. Bortisztuláskor el is hozták a saroglyás, félvágású szekeret. Kaszálás után elé fogtam a teheneket, és elmentünk a Szelesvölgy meredek oldalára szénáért. A szekeret a feleségem rakta. A faluban legjobban a papné tudott szénásszekeret rakni, úgy sarkalt, úgy völgyelt, hogy a pipeiek csak bámulták. Amikor a rakodás kész volt, a nyomtatórúddal a szénát lekötöttük, és megindultunk a lejtős úton a szekérral. Óvatosan lehetett csak haladni, mert az út egyik fele magasabb volt, mint a másik, a szekér könnyen feldőlhetett. Egyensúlyozni kellett. Egy hosszú karót hátul a szénán keresztülszúrtunk. Feleségem ment a tehenek előtt, én hátul egyensúlyoztam: ha balra dőlt a szekér, jobb oldalán csipeszkedtem a karóra, és fordítva. Így váltakozva hol jobb, hol bal

oldalón egyensúlyozva érkezünk le az aljba. Visszatekintettünk, és akkor borzadtunk meg, honnan és hogyan értünk le.

Mikor nem a feleségemmel mentünk szénáért, és más rakta a szekeret, mindig feldőltem. Két ilyen eset maradt meg az emlékezetemben. Egyszer szép, sima helyen, a már említett Malomnál Pali Vilma rakta a szekeret. A marhák alig léptek egyet, feldőlünk. Másik alkalommal, a Ferenc Mínya kaszálójában Béla Mózsi rakta. A marhák meg sem mozdultak, és a szekér oldalra dőlt. Isten jó volt hozzánk, mind a kétszer arra vezette a „tanyás” ifj. Burus Andrást, ki mind a kétszer kíségetett a bajból, és újarakta a szekerünket.

A csillaghegyi félvékás szőlőnk *preckelést*, permetezést kívánt. Pipei recept szerint előkészítettem a *kéklevet*, Orbán Dezsőtől, ki akkor már kántor volt, elkértem a *kékvizes* hordóját. A levét beletöltöttem, a teheneket befogtam a szekérbe, és kihajtottam a Csillaghegybe. A szőlőlábja¹⁴ alatt levő barackfa árnyékába állítottam a hordót. A teheneket, a járommal együtt szabadon akartam engedni, azzal a céllal, hogy hazahajtom, és munkám végeztével visszahozom őket. A rúdfe szegét kihúztam, de ebben a pillanatban egy légy az egyik tehenet megcsípte, s ettől megmozdult. A járom a rúdfejről kiszabadult, a szekér hátrafarolt, a merdek lejtőn leereszkedett, és egy szilvafa tövében állott meg, részeire bomlott. Hála a jó Istennek, egy darabja sem tört el. Burus András, akinek a tanyája a közelben volt, otthonról, az ijedtségtől megdermedve nézte a szokatlan látványt, és a segítségemre sietett. A szekeret helyreállítottuk, a hordót, mely épen maradt, még egy csepp víz sem folyt ki belőle, feltettük a szekérbe. A teheneket visszafogtuk, és elmentem permetezni.

Így két életformában pergett le a pipei kilenc évünk. Mint értelmiségiek a falu szellemi vezetését vállaltuk. De szépen gyarapodó családunk is volt. Számára a kepe mellett a mindennapi kenyérről és ruházatról éppenolyan formán gondoskodtunk, mint falunk népe. Szántottunk, vetettünk, arattunk, szénát szárítottunk, haza is hordtuk, permeteztünk, szüreteltünk, tehenet, juhot, disznót, egy időben még kecskét is, sőt *bihalat* (bivalyt) is tartottunk.

Ha már ideérkeztem, állataink közül kettőt megemlítek név szerint: Bundást és Zsófit. Bundás hűséges házőrzőnk, gyermekeink játszótársa, feleségem hazakísérője volt, aki a fonóból, olvasókörből – fatemplom sarkától – a késő esti órákban egyedül nem mert a lépcsőkön a mély árokba leereszkedni. Egyet kiáltott: „Bundás!”, és a hűséges állat, asszonya hangját meghallva, azonnal ott termett, és feleségem biztonságban ért haza.

Zsófi, a bihalbocs engem kíséretett hűségesen. Az anyját, hóbortjait nem bírva tovább, eladtuk, őt megtartottuk. Nagy szabadságban élt. Nappal az udvaron járt-kelt kedve szerint, a csordába is kihajtottuk. Egy napon sajtért mentem a

¹⁴ szőlőlábja: „A lejtős vagy hegyoldalra telepített szőlősnék a völgy felé eső része, kis darab, füves területek, amelyeken szüretkor a kocsival megálltak.” (Ld. MNL 1982 V.: 96.)

majorházhoz,¹⁵ Szentjános völgyében volt a „nyomáshatár”. Egyik oldalon a marhák legeltek, a másik oldalon a juhokkal „kosaraztak”. A majornak mérges kutyái voltak, messziről kiáltottam: „Fogja meg őket, nehogy reám támadjanak.” Zsófi a túloldalon meghallotta a hangomat, árkon-bokron szökdelve ott termett a gazdája mellett. Máskor a boltig kísért végig a falun. Azzal már a hűség határát túllépte, mikor egy szép vasárnap észrevétlenül a templomig elkísért. A hátam is borsózik, és a szívem hangosan ver az ijedtségtől, arra gondolva: mi lett volna, ha akkor én véletlenül hátratekintve, Zsófit meg nem látom, és a templom ajtójához egy pár lépésre levő cinterem ajtaját be nem zárom?

Az ilyen idillek falusi életformánk szépségét tarkították.

A parókia falain belül is zajlott a falusi életforma. Őszi és téli esteken ott is pergett az orsó, és csattogott az osztóvata, mint a falu más házaiban. Feleségem, Róza segítségével, a lányok által megfont kenderfonalból zsákok, malombajárót és ágybavalót, törölközőkendőket szóttek. A gyapjút esténként, amikor nem volt gyűlés, másnapi óratervezés közben, nagymamával és Rózával megfonták, és a tavaszi vakációban megszótták. Megványoltattuk, a gyermekeknek és a feleségemnek kabát készült belőle. Egy részét megfestették feketére, és abból nekem hétköznapi ruhát szabtak.

A fentebbi emlékekhez kapcsolódik „folklorizálódásom” is. 1997 szeptemberében, falutalálkozóra készülve, a *Népújóság* munkatársa, Gligor Róbert Pázsint Bótos Gyurkával interjú készített. Ebből kiderült, hogy: „A régi pap, Adorjáni Károly egyik pénteken Balavásáron eladta a tehenét. A másik héten is elment, újat vásárolni. Vett is egy piros-tarkát. Vígán hajtotta hazafelé. A faluba érve feltűnt a papnak, hogy milyen ismerősen mozog a tehen az utcán. Nem kellett vezetni, jobbra-balra téríteni. A papi lak felé tartott, a nyitott kapun át egyenesen az istállóba futott, a jászolnál megállt, és várta, hogy kössék meg. A pap az egyik csodálatból a másikba esett: honnan tudta az idegen tehen, hova kell menni? Másnap kicsapta a csordába. Közben eső lett, a pap új tehenéről lemosta a piros foltokat. A pap még csak most esett bámulatba: hiszen ez az ő régi tehene!”

Első olvasásra meglepődtem és megdöbbsentem: milyen pletykás szóbeszédbe keveredtem. Aztán érdeklődni kezdtem a faluban. Rájöttem, hogy addig gyűjtöttem a folklórt, amíg magam is egy, apáról fiúra szálló anekdota vagy valamilyen más „műfaj” hőse lettem. A néprajz fogalma visszaadta józan ítélőképességemet. Eszembe jutott, hogy minden mondának, anekdotának van történeti alapja, a nép száján kiszíneződik, esetleg visszajára fordul. Kezdtem keresni ennek is a történeti alapját. Meg is találtam. Tényleg volt egy piros-tarka, Nádasra letelepedett mócoktól vásárolt tehenem: Rúzsinnak hívták. Kevés idő múlva eladásra szántam, mert olyan kicsi volt, hogy este, ha elfelejtettem megkötni, és leültem így megfej-

¹⁵ a juhász tanyája

ni, a nyitva felejtett könyöklőablakon¹⁶ kiszökött, és én ott maradtam kezemben az üres sajtárral. Egyik pénteken vevőre találtam. Másik héten lementem újat vásárolni. Kaptam is egy nagy testű, fakó színű, Lenke nevű tehenet. Büszkén hajtottam hazafelé. Amikor a faluba értünk, tényleg elcsodálkoztam, hogy milyen otthonosan mozog az én Lenkém. A Bálint Juli néni kapujánál meg is állott. Akkor derült ki, hogy a gyalakuti kupec, akitől vettem, az azelőtti pénteken vásárolta Juli nénitől. Így hát az anekdota vagy a monda alapelemei adva voltak: a piros-tarka és a visszavásárolt tehén, maga a pap is személyemben. Az eső a népi fantáziában már könnyen zuhogott. Az alapelemek összemósódtak, és kikerekedett a szájról szájra hagyományozódó folklóralkotás.

Emlékeimben ha tovább kutattam, eszembe jutott egy régi olvasmányom, biztos forrása memóriámból már kikopott, valamelyik unitárius naptárban vagy ahhoz hasonló, népszerű kiadványban jelenhetett meg. Ott lóról és nem tehenről volt szó, de annak is a pap volt a hőse: szürke, rúgós lovát egyik vásáron eladta, a másik vásáron vett egy piros pejt. Hazavitte, de szomorúan tapasztalta, hogy éppen úgy rúg, mint a régi lova. Egy kiadós eső után rájött a titok nyitjára. Eladott lovát új gazdája pirosra festette, és a pap azt vette meg tőle. Az eső lemosta róla a piros festéket, és ő nézhetette régi, rúgós lovát. Ezt az írást valaki Pipén elolvashatta, és rám alkalmazta: a lóból tehén lett. De az átváltozás a néprajz világában törvényszerű jelenség. A főhős mindkettőben a pap. Mint bármely folklóralkotásnál, itt sem lehet nyomára akadni, ki és hol kezdte el. Nem firtatom. Megelégszem Bölöni Domokos marosvásárhelyi írónak szintén a helyi *Népújság*ban közölt megállapításával: „Akiről a nép anekdotát vagy mondát indít el, azt a szívébe zárta.”

Köszönöm egykori pipei híveinknek, hogy szívükbe zártak! (Adorjáni 2011: 96–115. nyomán.)

Az év ünnepei Pipén • Az év ünnepeihez szép emlékek fűződnek.

Az új esztendő első óráját a falu népe a templom előtt köszöntötte. Istentiszteletről kijövet a legények a toronyban elénekelték az *Adjakok hálát az Istennek* kezdetű zsoltárt. Majd csillagszórók röptetése közben „Boldog új évet!” kiáltással üdvözölték a falu népét. A templom előtti gyülekezettel – rövid beszéd kíséretében – Isten nevében kezdtük el az új esztendőt. Az első pipei újévi köszöntés örök emlékem maradt. 1947–1948 fordulóján történt. Beszédem után valaki csak elkezdte, s a nép rázendített: *Kossuth Lajos azt izente*. S Pipe népe ezzel az üzenettel indult a magyar szabadságharc centenáriumi évébe.

Az új esztendőnek Pipén is megvolt a hiedelemháttere (Adorjáni J. 2008: 181): újév napján szárnyast nem jó enni, mert elrepül a szerencse; ha lencsét eszünk,

¹⁶ könyöklő: „A csűrben elhelyezett istállók falán, a jászol felett hagyott ablakforma nyílás, amelyet rendszerint tolóajtóval zárnak el. A csűr takarmánytároló részéből, a könyöklőn át adagolják a szénát a jászolba. Az erdélyi csűr formájához, beosztásához kapcsolódó szerkezet.” (Paládi-Kovács 1980: 301.)

sok pénzünk lesz; újesztendő reggelén, ha férfival találkozunk, szerencsések leszünk, ha asszonnyal, nem lesz szerencsénk.

Vízkeresztkor az unitárius Pipén se jó a marhát befogni, mert eltörik a lába.

Újesztendő és vízkereszt hete a pipei borosgazdákat nagy feladat elé állította. A pipei bornak „seprő volt az anyja”. Ezért hagyták szürettől vízkeresztig rajta nyugodni. Ezen a héten történt a borlelészés, de csak napfényes időben, mert homályos napon a bor felzavarodik. A szőlőművelés és borkezelés kapcsán is van néhány megjegyzésem. Pipén a szőlőkultúra technikájában sok szász elnevezést is átvettek: nem permeteztek, hanem *preckeltek*, nem puttonyba, hanem *röcbe* szedték a szőlőt. A malátából nem törkölyt, hanem *trébely* pálinkát főztek. Két szőlőhegy neve is szász eredetű: Gyétyem, Dátyem. De a szászok által gyakorolt módszert, mely szerint „szőlő annyi lesz, amennyit Isten akar, de bor, amennyit én akarok”, nem vették át. Igaz, *csügört*¹⁷ Pipén is csináltak, de csak azért, hogy kórévágáskor vagy szőlőfedéskor szomjukat ezzel oltsák. Amint már említettem, Pipe a híres Kis-Küküllő menti borvidék utolsó faluja volt, de az ott terjedőben levő borkezelés technikája nem hatolt be a dombjai közé. Tudniillik az egyik legjellegzetesebb szőlőtermő faluban a borhoz a szőlő csak annyit jelent, mint a kenyérsütéskor a kovász, a „többi a kút és a cukor dolga”. A pipei borosgazdák a Jóisten-nel nem konkuráltak. Megelégedtek adományával, melyet munkájukkal kiérdemelték. Pipén a borosgazdák között részeg embert nem ismertem. Mértéktartón, minden nap megitták megszokott adagjukat. Inkább azok tántorogtak, akiknek kevés vagy egyáltalán nem volt szőlőjük, ritkán jutottak borhoz, de akkor mértéket nem ismertek.

A vízkereszt borlelészés után volt mivel a vidám farsangi napokat megkezdeni. A pipeiek éltek is a lehetőséggel. A fonóban nem *batykók* jártak, mint Zsákon, hanem *maszkarák*. A legtöbb orsó ilyenkor esett a földre. Kiváltása Pipén is édes jutalmat érdemelt. Az orsóleesés/felemelés következménye szerint a legtöbb lakodalom Pipén is farsang idején esett. Nemcsak az igazi, hanem az állakodalom is. Az állakodalomról Kótya Ilka Andrással kapcsolatban a pipei emlékeimről szóló könyvemben tettem említést (Adorjáni 2011: 185). Mint násznagy, egy ifjú pár násznépét hozta a parókia udvarára, vidám zenészővel. Arra kért, eskessem meg a fiatalokat. A menyasszony leánynak álcázott legény volt. Nem akartam a jókedv elrontója lenni. Elvállaltam a szolgálatot. A helyzetnek megfelelően elvégeztem a szertartást. Természetesen a jókedv fokozására borral is megkínáltam őket. Ahogy jött a lakodalmi menet vidám szóval, úgy távozott. A pipei farsangolásról a néprajzkutató Barabás László is írt (Barabás 2000). Farsang zárónapján, húshagyókedden ha fon valaki, a kendere szulákos lesz. E napon tartottuk a nagy népszerűségnek örvendő házasember-szindarabos bálakat. A hamvazószerdán beálló bőjtben a pipei unitáriusoknál is lakodalom-, vigasságmentes időszak volt.

¹⁷ A sajtolás után maradt szőlőre vizet öntöttek, hagyták, hogy egypár napig erjedjen, ez volt a *csügör*.

1934 előtt hatheti előkészület után, virágvasárnapján konfirmáltak a 14. évüket betöltött növendékek.

Húsvét nagyhetén minden reggel és alkonyat előtt istentisztelet volt. Nagypénteken a pipeiek is szigorú böjtöt tartottak: húsos, zsíros ételt nem fogyasztottak. Héjalt kukoricát, aszalt almát, szilvát főztek, „kakast” pattogtattak. Délelőtt, délután templomozás volt. Az asszonyok fekete fejkendőben jöttek az istentiszteletre. A tanügyi reform előtt a szertartást mindkét alkalommal a kántor végezte. A szószékről elénekelte a *Passiót*, Jézus szenvedésének történetét, régi kotta szerint. Volt ház, ahol a húsvéti bárányt nagypéntek délutánján vágták le. A vérét eleresztették, aprólékjából tokányt készítettek, s a vacsoracsillag feljötte után fogyasztották el.

Ünnep szombatján mezei munkát nem végeztek. A férfiak az udvaron, az istállóban takarítottak. Az asszonyok az ünnepi asztalra valókat készítették: süttek, főztek.

Ünnep első napján a család konfirmált tagjai úrvacsorához készültek. Előtte semmit sem ettek. Az úrvacsoraosztásnak megvolt az egyház által előírt liturgiája. Az ahhoz való előkészület, az úrvacsorai jegyek felajánlása, az úrasztala megterítése, oda a kiállítás rendje a falu hagyománya szerint történt. Az úrvacsorai jegyek közül csak a kenyeret adományozták alkalomról alkalomra a hívek. A bor a szüretkor közösen összeadott mustból erjedt ki.

A második harangszó alatt a megyebíró és a két egyházi megjelent a lelkészi irodában. Magukkal hozták a felajánlott kenyeret. Az eklézsia ládájából elővették az úrasztali abroszokat, klenódiúumokat. A kenyeret én fehér abrosszal leterített asztalon kockákra vágtam, és az erre szolgáló tálcára tettem. A kannákat borral megtöltöttük. Az egyházi vezetők mindezeket átvitték a templomba. A harmadik harangszó alatt, a hívek bejövetele előtt az aszalt megterítették. A kelyheket – külön volt a férfiaké és külön az asszonyoké – borral megtöltötték. Az egészet erre a célra szolgáló abrosszal leterítették. Szószéki szolgálatom után az úrvacsorát a 166. énekünk első versszakaszával kezdtük: *Jer az úrnak asztalához*. Agenda után a megkezdett ének továbbhangzása alatt a hívek kor és nem szerinti csoportokban kiálltak az úrasztalához. Az *Unitárius Káté* 130. kérdésének tanítása szerint „úrvacsorával élni kell minden konfirmált unitáriusnak, aki Jézus emlékezetét tiszteletben tartja”; „a bűnösök is élhetnek vele, s őket nem kell eltiltani az úrasztalától, mert a Jézusra való emlékezés elősegítheti megjavulásukat”. A pipei unitáriusok hagyománya másképp rendelkezett. Aki a nagyhéten veszekedett, káromkodott, esetleg lopott vagy hazudott, úrvacsorával nem élhetett. Saját lelkiismerete nem engedte az úrasztalához. A vadházasságban élők, az áldott állapotban levő asszonyok is el voltak tiltva onnan. Először a férfirenden levő idősek, majd a fiatalabb házasemberek, legények álltak ki, utánuk az idős asszonyok, fiatalabb asszonyok, végül a leányok. A kenyeret egyedül osztottam, a bort a megyebíró segítségével, aki a borral telt kannával követett. Mikor észrevette a kehely üresedését, mellém lépett és újratöltötte. Az úrvacsoraosztás végig alkalmi énekek mellett ment végbe.

Istentisztelet után az asszonyok távoztak hamarabb a templomból, utánuk én, és hátam mögött a férfiak. Velük a templom ajtajában rendre kezet fogtam, s egymásnak boldog ünnepet kívánva tértünk haza. Ezalatt a megyebíró és az egyháziak az úrasztalát leszedték, csak az ünnepi terítőket hagyták rajta, harmadnap délutánig. A többi, a megmaradt kenyérrel és borral a papi lakra visszavitték, és a lelkesi párral együtt, ünnepi jókívánságok közben elfogyasztották. Feleségem diós-mákos kalácsot kínálgatott. A perselypénzt megszámlálták, az egyházközség pénztárába helyezték. A klenódiúmkokat a ládába visszatették. A megmaradt kenyérkockákat és a felvágásból visszamaradt kenyeret a papi családnál hagyták.

Az úrvacsoráról hazatért család, az otthon maradtakkal együtt, asztalhoz ült. Elfogyasztotta az ünnepi ebédet. Tyúkhúslevest sóbafőttel, paradicsommártással. Előtte pálinkával, utána egy pohár borral koccintottak. Diós-mákos vagy üres fehér kalács volt a nyomaték, de a tejfölös-tehéntúrós lepény az ünnepi asztalról el nem maradhatott. A báránnyús másodnapján került terítékre.

Elsőnapján tánc nem volt. Az asszonyok és nagyobb lányok hozzáfogtak piros tojást festeni. Bolti festéket használtak, pirosat, kéket, zöldet, hagymahaj főztjét is, amitől szép barna színt kapott a tojás. Hímest is készítettek. A főtt tojást rózsza- vagy más zöld levéllel bevonták, harisnyába kötötték, s a festővízbe tették. Ha mást nem találtak, murom- és petrezselyemlevél is jól fogott. A levél nyoma a tojásoson maradt. Nevet, „emléket” is írtak rá. A tojást a keresztyermeknek, az öntözőknek és a pásztoroknak festették, de csak másodnapján osztották ki. Aki elsőnapján tojást osztott, azt a *zsitár* (határpásztor) „behajtotta” a bíróhoz, és bírságot kellett fizetnie. Másodnapján reggel a pásztorok, a major (juhásztor), ha már kihajtott, akkor a disznópásztor is házról házra járt ünnepet köszönteni, piros tojást, kalácsot vagy lepényt kapott a gazdáktól.

Húsvét másodnapján korán a gyermekek 4-5-ös csoportban megindultak öntözni. Kétdecis üvegbe „szagos vizet” tettek (szappanlevet), ronggyal lekötötték, azt túvel kiszurkálták, hogy a víz tudjon kifröccsenni. Siettek harangozásig végezni, és a templom elé gyülekezni, ahol a fiú- és leánygyermek keresztyanyuktól piros tojást kaptak. A legszebb piros tojást Zongor Samuné Sáríka néni festette. Bizonyára azért volt neki a legtöbb keresztyermek. Az a keresztyanya, aki elfelejtkezett kötelességéről, egész évben hallhatta keresztyermek szemrehányását: *Hagyja csak el, nem adta meg a húsvéti tojást.*

Az idősebb generációtól hallottam, hogy 1950 előtt a legények húsvét másodnapján reggel csoportosan jártak locsolni. A lányokat utcán, udvaron, ahol találtak, egy veder vízzel leöntötték.

Harmadnapját is megünnepeltük. Délelőtt és délután is istentisztelet volt. Másod- és harmadnapján délután vecsernyéig, majd utána estig tánc volt. Régebb egy „fogadott háznál”, leginkább Pali Mózsiné udvarán. 1948 után az iskola kiürített termében vagy kibővülése után a kultúrotthonban, amikor másodnapján nem volt lakodalom. Tánc után, éjfélkor a legények elindultak „hajnalozni”, szeretőiknek éjjelizenét adni.

A pipei unitáriusoknak húsvét után jeles nap volt április 24., Szent György napja. Az ezt követő vasárnapon kezdődött az ifjak nyári vasárnapi tanítása.

A nap gazdasági jelentősége is nagy volt. A konfirmált legények erre a napra be kellett fejezzék a „csorgójavítást”. A falu bírója által kitézött napon a legények 3-4-es csoportokra oszlottak. Minden határra kiment egy-egy csoport a kutakat és a csorgókat kitisztítani. Minden határon volt 3-4 kút, összesen kb. 12. Nevezetesebb volt Kelenvölgyében a Kútfő. Vízének Bálint Kicsi Lajos bácsi gyógyhatást tulajdonított. (Adorjáni 2011: 33. nyomán.) Nevezetes volt még Szent János-völgyében a Hollós-kút. A hagyomány onnan származtatja a nevét, hogy a hollók ide jártak inni. A legények a kutak, források környékét kitakarították, zöld ággal lefedték. Bodzafából csorgót készítettek, hogy a víz ezen eregéljen. Így a kutyák és más állatok nem tudtak hozzáférni. Munkájukat az esküdtek ellenőrizték. Ha dolgukat jól végezték, áldomást kaptak. Áldomás közben egymásnak eldicsekedtek, ki milyen szépen takarította ki a ráeső kutat.

Szent György napja előtti és utáni hét volt a legalkalmasabb idő a törökbúza (tengeri) vetésére. A juhosok társasággyűlést tartottak. Birtok szerint „ellicitáltak”, kinek-kinek a földjén a juhsereg hány éjszaka hálhat.

Szent György napján volt a juhbemérés. A major egy helyre összegyűjtötte a juhokat, megfejte őket, s amelyik nem adott egy dióhéjnyi tejet, az után nem járt ázalék. Állatokként 6 kg sajt, 1 kg orda volt megállapítva. A beméréskor fejt tejből készült sajt és orda a majorbíró jussa volt. A major és a gazdák között felmerült kérdésekben ő közvetített. Bemérés után a gazdák a majorházat, a lészákkal együtt, kiköltöztették az ugarhatárra. Elkészítették az esztenát. A majorház mellett egypár négyzetméternyi helyet a lészakapukkal bekerítették. A juhokat éjjel és fejskor itt tartották. Ez volt a juhkosár. A major a licitálás sorrendjében végigkosarazta az ugarhatárt. A kosár mindennapi továbbköltöztetése a földtulajdonos kötelessége volt. A kosár helyén maradt juhtrágyát többre értékelték, mint az iszállóbelit. A kosarazás végeztével a trágyát azonnal beszántották. Ezt követte a keverő-, majd a vetőszántás. Az így előkészített földön termett a magas sikértartalmú pipei „csóréfejű” búza (tarbúza). A gazdák a hét minden napján, péntek kivételével, mehettek ázalékért. Pénteken a major az esztenáról nem adott ki semmit.

Szent György napjának hiedelemháttere is volt.

– *Pipén is hajnalban vadrózsát kellett tenni a kapura, mert akkor nem megy oda a boszorkány.*

– *Kigyúlnak a pénzek.*

– *Nem jó árnyékba feküdni, mert odamegy a halott, és elvisz.*

– *Ha aznap lefekszel a földre, nem nősz meg.*

– *Ha dörög, hengerésszel a fűben, és nem lesz fájós a fejed.*

– *Ha a juhok kimenésekor születik valaki, abból major lesz.*

– *Ha vízbe esel, nem leszel beteg.*

– *Nem jó sok fuszulykát enni, mert sok sümölcsöd lesz.*

Áldozócsüdtörtők 1934 után a konfirmáció ünnepe volt. Az előtte levő napon a fiúk kimentek az egyház erdejébe, s onnan zöld ágat vágtak. A cinterem kapujától a templom ajtajáig diadalívet készítettek. A templomban a padoszlopot is ilyen-nel kötötték össze. A lányok a faluból virágot gyűjtöttek, a szószéket, a papi széket, az első padokat kidíszítették. Ebben a feldíszített templomban ment végbe a konfirmáció, az egyházban kialakult liturgia szerint.

Őrizkedtem a színjátékszerű szertartástól, de a növendékek idegeivel való játéktól is. Mindenkinek a *Káté* minden kérdését tudnia kellett. Miután erről meggyőződtem a konfirmációt megelőző héten, minden nap nagypróbát tartottam. A próbákon egy-egy növendékemnek ugyanazokat a kérdéseket tettem fel. Értelmükben bíztam, majd rájönnek, hogy miért tettem így. Ők ki is találták, és sejtették, mit fognak felelni. Így a templomban nyugodtan várták, amíg rájuk kerül a sor, és a konfirmáció szép rendben folyt le. A szertartás végén egy növendék köszöntőt mondott, ezt rendszerint a tanító néni – tiszteletes asszony – írta. Bálint Domokosné Dombi Jolánka még 57 éves korában is papírra vetette a köszöntő szövegét (Adorjáni 2011: 96):

„Drága jó szüleink! Mielőtt eltávoznánk e szent hajlékból, ahol életünk fontos eseményét éltük át, Isten előtt reátok tekintünk. Őszülő hajatokra, mely érettünk való aggodalomban lett hófehérré. Kérges tenyeretekre, melyet értünk tört fel az eke szarva. Meghajlott vállaitokra, melyekből annyi szeretet sugárzott reánk.

Hálával gondolunk a sírhantokra, az ott nyugvó édesapáinkra, akik miattunk égtek el az élet-halál harcban.

Drága jó szüleink! Köszönjük az aggodást, a nevelést, a sok álmatlan éjszakát, amelyet ágyaink felett virrasztottatok át. A megfoltozott ruhát, mellyel iskolába és hittanórára járhattunk. A mindennapi fehér vagy fekete kenyeret, mellyel tápláltatok.

Bocsássatok meg, ha szófogadatlan gyermekeitek voltunk. Ezentúl felelősek vagyunk tetteinkért. Ne aggódjatok, e nap nem választ el tőletek, még szorosabban hozzátok tartozunk, mert most tudatában vagyunk annak, mit jelent jó ifjúnak lenni, szüleinket megbecsülni. Érezzük, nagyobb munka vár reánk otthon. A mi kezünk is kell tartsa az ekeszarvat, a mi kezünk is kell dagassza a kenyeret.

Nemcsak a mező barázdájában dolgozunk együtt, hanem az Úr szőlőjében, az egyházi életben is együtt kell haladjunk. Segítsetek minket az Úr szőlőjében jó példával. Ti járjatok elöl, hogy ott is a nyomdokaitokba léphessünk, kicsiny egyházunkat boldoggá tehessük. Imádkozzunk, áldja meg az Isten az édesanyát, tartsa meg az Isten az édesapát, aki az egyháznak neveli fiát, leányát. Ámen.” (Adorjáni 2011: 60–61.)

A konfirmációk közül számomra, és gondolom, a falu számára is emlékezetes volt az 1954. évi. A szásznádasi néptanács elnöke, egykori medgyesi gyári munkás magyar ember volt. Felesége bethlenszentmiklósi református, vallásos asszony, arra kért, hogy leányát vegyem be a pipei konfirmálók csoportjába, de ha tehetem, az ő *Kátéj*ukból kérdezzem. A leánykát a *Heidelbergi Káté*ből felkészítettem, megmagyarázva, hogy bizonyos kérdésekről mit hisznek a reformátusok. Amikor növendékeim kikérdezése véget ért, akkor kezdődött az unitárius templomban a református konfirmáció – egy növendék részvételével. Örvendtem, hogy a pártfunkcionárius édesapa családjában egyházi szertartást igényelnek.

A konfirmáció nemcsak önálló egyházi tagságot jelentett, hanem a falu, az ifjúság közösségébe való belépést is. A konfirmált legényke ezután már részt vehetett a táncban, a karácsonyi kántálásban, a csorgóújításban, valamint a nyári éjszakai csínytevésekben. A fonóba is beszerénykedtek. Farsangi maszkarának is öltözhetek. A lányok ezután járhattak fonóba, táncba, fogadhattak „vizitát”.

Az ifjúság közösségébe való lépés első alkalma az áldozócsütörtöki határkerülés volt, amely az ünnep paraliturgiáját képezte. Ebéd után a fiatalság a megbeszélte helyre összegyűlt, elindult az abban az évben búzával bevetett határt megkerülni. Régebb zászlót nem vittek, de az 1930-as évek közepén a román tanító utasítására az állami zászlóval kellett vonuljanak.

A legelső határ a Kelemen-, rövidítve Kelenvölgye volt. A régi nemzedékek – a kettős határ idejére utalva – Alsóhatárnak nevezték. Nevezetessége a már említett Kútfő volt. A falu végétől a Szásznádas felé vezető úton a Kelenvölgye hídjáig lementek, ott Bocor mellett feltértek, a Hülön haladva a Nagyvám tetejére értek, a Hegymegé körbejárták a határt, majd a Határúton a Szőlőtetőre értek.

A második évben a Szeles völgyében volt a búzahatár. Ide is a nádasi úton jöttek a Szelesvölgye hídjáig. Itt feltértek Évámon Kelenvölgye felett, a Bükkalján elmentek, s a Vámbércén a Szőlőtetőre értek.

A harmadik évben a Felsőréten a Tilalmas tetejét érintve a Csere alján, a Bükk-tetőn haladva a Pusztavége, a Fejszeg s a Szent János völgye felett elémelve, szintén a Szőlőtetőre érkeztek. Bárhonnan indultak, bármelyik határt kerülték meg, körútjukat mindig a Szőlőtetőn fejezték be. Ez a Gödör falurész feletti Laj szőlőoldal tetejét jelenti.

Az úton szép rendben haladtak. Régebben, az 1920-as években a fegyelemre az idősebb legények vigyáztak. Elmaradni nem lehetett. Aki mégis megtette, a szülőknek jelentették, s a büntetést tőlük megkapták.

Menet közben is énekeltek. Leggyakoribb énekek a *Jó Úristen, tekints hozzá*nk, *Áldjad, én lelkem, az Urat* (*Unitárius énekeskönyv*, 211. sz. ének) voltak. Az 1930-as években is az idősebb, katonaviselt legények vezették a csoportot. Belsőember a búzakerülésben nem vett részt. Ez egyedül az ifjúság kiváltsága volt. Ebben az időben bizonyos távolságra – időközönként – egy-egy búzatablánál megálltak, és egyházi éneket énekeltek. Boldog volt, akinek földjénél az ének elhangzott, mert úgy vélte, búzája szebben fog teremni. Szép rendben értek ki a

Szőlőtetőre. Az 1940-es évek végén s az én időmben is, már két csósz elöl, két csósz hátul vigyázott a rendre. Elmaradni nem volt szabad. A rendetlenkedők a jövő évi búzakerülésben nem vehettek részt. Minden idők búzahatár-kerülői a Szőlőtetőn, a 90. zsolttárral fejezték be útjukat. Lent a falu népe a kapuk előtti kispadokon ülve várta, mikor hangzik fel a határkerülő ifjak ajkáról a *Te bened bíztunk, eleitől fogva* kezdetű zsolttár. Ezután az ifjak és a gyülekezet tagjai a templomba vonultak délutáni vecsernyére.

Pünkösöd nagyhetén az asszonyok nagytakarítást végeztek. Ahol még olyan volt, a ház földjét újratapasztották, a ház falát kívül-belül újrameszelték.

Az ünnep szombatján a legények az erdőn kiszemelték a szép, kb. 5-6 méter magas hárs- vagy nyírfát, melynek tetején szép lombkorona volt. Éjjel, lámpavilág mellett a faluba hozták. Ha nem kaptak kedvükre valót, egy hosszú bükkfarúd végére nyírfa- vagy hársfaágat kötöttek. Csóvának nevezték ezt. Fel is virágozták. Egyet a templom elé állítottak, a földbe ásták, hogy el ne dőljön. A többit ki-ki szeretője kapujához erősítette.

Nyáron Szent János napja, június 24. a pipeiek fogadott ünnepe volt. A szájhagyomány szerint valamikor hét szomszédos falu határát ezen a napon a jég elverte, aratásra nem maradt búza a pipei határon sem. A falu akkori lakói fogadalmat tettek, hogy ezen a napon semmilyen mezei munkát nem végeznek, Istenhez könyörögnek.

Augusztus 15. is jeles napnak számított Pipén. A csóréfejű búzának két nyár kellett. Boldogasszony napján kezdték a vetését, szept. 8-ra, Kisasszony napjára befejezték. A „két asszony között” vetett búza hozta a jó termést.

Szent István napjára a szőlőben a lány szemre való kapálást be kellett fejezni. E napon falugyűlést tartottak. Zsitárokot, szőlőpásztorokat választottak, akik e napot követően tisztségükbe álltak. A rendtartó falu az egyént a közösség szabályainak betartására kötelezte. Egész tavasszal és nyáron eddig a napig mindenki akkor ment a szőlőjébe dolgozni, amikor akart. Augusztus 20. után a szőlőbe járást a közösség rendje szabályozta. Csak kedden és szombaton volt szabad odamenni, hogy másnap a segesvári piacra friss gyümölcsöt és szőlőt lehessen vinni. A lábnyomokat elgereblyélték.

Az év ünnepei közül Pipén is kiemelkedik szeptember 29., Szent Mihály napja. A reformációt követő évtizedekben az unitáriusok évente háromszor vettek úrvacsorát. Az 1694-ben tartott zsinat elrendelte a negyediket is, ezt Szent Mihály napjára tűzte ki. Az idők folytán az egyházban egymástól eltérő szokások alakultak ki. Volt egyházközség, ahol aznap, volt, ahol előtte való vasárnap tartották. Az 1920-as évek végén megint zsinati határozat született, szeptember utolsó vasárnapjára rendelte az úrvacsoraosztást, és ezt „őszi hálaadás ünnepének” nevezte. A pipei hagyományban, mint annyi helyen máshol, továbbra is Szent Mihály-napi úrvacsoraosztás maradt. Öreg híveimtől hallottam, hogy valamikor ezen a napon volt a pipei búcsú. Évközben a szomszédos katolikus falvak búcsúira a pipei rokonok, jó barátok is átmentek az ottaniakkal együtt ünnepelni. A környékbeli-

ek Szent Mihály napján viszonzták a pipeiek látogatását. A Burus família Pipére való letelepedését a Szent Mihály-napi búcsúnak köszönheti (Adorjáni 2011: 173): Burus András bácsi 1903-ban született, bíróságot viselt ember, az egyházközség jegyzője volt. Mint pennás ember, megírta a Burus család történetét. Eszerint a 19. század végén egy Burus nevű, székelyvéckei legény eljött Szent Mihály napján a pipei búcsúra.¹⁸ A táncban megismerkedett az egyik pipei leánnyal. Az ismeretségből sorozatos vizita, s abból házasság lett. A véckei legény Pipére jött „férjhez”. Megalapította a tekintélyes pipei Burus családot.

Szent Mihály napja gazdaságilag is jeles nap volt Pipén. A major e nap reggelén, harangozás előtt behajtotta a juhsereget. Minden gazda számba vette, a tavaszi kihajtás óta milyen kár érte juhállományát. A hiányt a majornak meg kellett fizetnie. Szent Mihály napja után a major a juhokat többet nem fejhette. Berbéceket engedett a nyájba, melyek a jövő évi szaporodást biztosították.

Október 16. újra jeles napja volt a falunak. Gál napján kezdődött a szüret. Megint bizonyosságot nyerünk arra, hogy az egyén életét a közösség irányítja. Senki sem szüretelhette akkor szőlőjét, mikor ő akarta, hanem amikor a közösség íratlan rendje kitzúzte, ami a fentebb jelzett nap volt. A falugyűlés szeptember végén, október elején meghatározta a szüret kezdőnapját: Gál napja, október 16. volt a hagyományos időpont. A szőlő érési állapotától függően korábbra is teheték.

Pipén a szüret segítséggel végzett, társas munka volt, ünnepi jelleggel. A családtagok mellett részt vettek benne a távolról és közlőrl jött rokonok, ismerősök, jó barátok, legközelebről Szásznádasról. A Partium-beli Magyarzsákodról, Székelyvéckérről, Csöbbről, Bordsoról, Ravából jöttek a segítségek. Távolabbról: Bunnáról, Székelyszenterzsébetrről, Kis- és Nagysolymosból, Székelykeresztúr környékéről, Csekefalváról, a két Kedébről, Nagyalambfalváról.

A szüretet megelőző héten a ház népe nagy sürgés-forgásba kezdett. A férfiak a kádat, a puttonyokat, a sajtoló darabjait és más szükséges eszközöket alaposan kimosták, a hordókat kiforrázták, a vízbe diófalapit tettek, úgy öblítettek. Akinek termése számára nem volt elég hordója, az újat vásárolt. Ahány vedres volt, annyi mustot fizetett érte. Többszöri kiforrás után hideg vízzel megtöltötték, néhány napig úgy hagyták, hogy ne a betöltendő musttal szívja majd meg magát.

Az asszonyok ünnepi előkészülettel sütöttek-föztek, friss kenyeret, kalácsot sütöttek. Az erre az alkalomra hizlalt rucát, libát vagy más majorságot levágták, megsütötték. A szüreti étrend főeledele a juhtokány volt. A gazda mostanra egy *kirlánt* – tavalyi bárányt – nevelt, vagy egyik meddő juhát vágta le.

A szüretnek ünnepi jelleget a tánc adott. A legények, *bírójuk* vezetésével, a zenészeket már jó előre megfogadták, Véckérről Zoli bandáját vagy a távolabbi Szent-erzsébetrről Forgács János zenekarát. A szegődség a szüret egész idejére szólt, amely a jó terméskor 4-5 napig is eltartott. Fizetésük meghatározott pénzösszeg, a

¹⁸ Lásd *Az év ünnepei Pipén* című alfejezetnél.

gazdától összegyűjtött must- és szőlőajándék volt. Kosztozásuk nappal kint a hegyen a szüretelőknél történt, vacsorázni a sorban kijelölt lányos házakhoz mentek.

A szüretet a vasárnap esti szüreti bál vezette be. A kultúrotthont az ifjak díszítették. A lányok szőlőt hoztak, a legények hajlékony mogyorófaágot szedtek. Körívbe hajlították, szőlőgerezdből koszorút kötöttek rá. A mennyezet közepére felfüggesztették. A terem felső négy sarkába átlósan kihúzott drótszalakra is szőlőgerezdeket aggattak.

A szüreti bál műsorát a lelkészné–tanítónő rendezte és nyitotta meg. A megnyitó után a csősztánc következett, hat ifjú pár járta. A leányok kétágba font hajjal, pipei népviseletben: ráncos fehér ing, piros lajbi, piros szoknya – melyet az aljától egy arasznyira fekete bársonycsík díszített –, magyaros mintájú fehér kötényben táncoltak, a legények lábszárhoz simuló fehér harisnyában, kemény, magyarzárú csizmában, fehér ingben, fekete lájbiban. Fekete kalapjukon árvalányhaj lengett. A tanítónőjük által betanított Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs dallamára táncoltak. Volt, amikor a Pipéról Szebenbe nősült Szakács Ernő tanította be azt a táncot, amelyet az ottani magyar színjátszó csoporttól tanult, a *Nincs szebb lány a magyar lánynál* kezdetű ének dallamára. Olyan szüreti bál is volt, amikor csak a legények járták a zsákodi Széll Vilmostól tanult csürdőngölőt.¹⁹ Az ifjak a csősztánc után egyfelvonásos vígjátékokkal szórakoztatták a zsúfolásig megtelt kultúrotthon közönségét, a szünetekben szavaltak, és a *Mi dalaink*ből tanult népdalokat énekeltek. Műsor után tánc és szőlőlöpás következett. Helybeli vagy idegenből jött legények, fiatal házasemberek fel-felugorva igyekeztek a drótról szőlőgerezdet szakítani. Zsákmányukkal siettek elmenekülni a csőszök elől. Kárba veszett igyekezet volt, az éber csőszök elfogták, a legénybíró elé vitték őket, aki pénzbírságot ítélt rájuk. A tánc szünetében a legények, a leányok karéjba fogózva énekeltek. A szülők a fal melletti padokon üldögéltek, s az ifjakkal együtt daloltak. Tavalyi borral kínálgatták egymást. Tánc közben csárdást és marosszékit jártak. Kedvelték a valcert is. Az ifjabb generációból néhányan a tangóval is megpróbálkoztak. A pipeiek kedvenc táncnótája ez volt:

Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint hegy tetejéről a gólya.
Lent a völgyben lassú patak csörgedez,
Az én szívem bánatának képe ez.

Kihajtottam Virág ökröm a rétre,
Levertem a harmatot előle.
Nem hallom a Virág ökröm kolompját,
Az én babám mással éli világát.

¹⁹ Ezt a táncot a magyarzsákodi legények Sebe Ferenc lelkészüktől tanulták, így Széll Vilmos is.

Éjféλι szünetkor a legények a mennyezetről a koszorút leakasztották, a legénybíró vezetésével elárverezték. A koszorú árából s a lopások bírságából begyűlt pénzzel fizették ki a zenészeket. Éjfél után 1-2 óráig táncoltak. Ekkor mindenki sietett haza, hogy másnapra friss erővel kezdhessen szüretelni.

A pipeiek közösségi érzésére jellemző, hogy a falu népe egyszerre, egy napon kezdett szüretelni. Korán reggel a kapuk előtt már sorjázta a kádakkal megrakott szekerek. Körülöttük a család apraja-nagyja s a meghívott vendégek. A cigányok már most munkába állottak. Zenekíséret mellett, énekszóval haladt a menet a Szőlőhegybe. Odaérve a szekereket az alsó tábla útjára állították, az állatokat a járomból kifogták, s a rúd fejéhez kötötték, takarmányt téve eléjük.

A gazda családját, háza népét, segítségét beállította a szőlősorokba. Először végigjárta az egész területet. Megvizsgálta, nincs-e valahol lábnyom vagy megszedett tő. Ha ilyet talált, tolvajokra gyanakodott. Észrevételét a zsitárnak jelentette. Csak ezután kezdtek a szürethez.

A szüret minden családnál a kicsi pohárral kezdődött. A gazda saját főztű szilva- vagy vackorpálinkájával²⁰ sorba kínálta munkásait. Poharaikat az „Isten segítsen!” köszöntéssel koccintották el. Jókedvre derülve láttak munkához. Két-három asszony törökbúzahordó kosarakkal előre ment, a szebb gerezdeket minden tónél kiválasztva, állni és eladni való szőlőt szedett. Utána a többi segítség megkezdte soronként a szedést. Minden két munkás egy-egy szőlősort vett maga elé. Egyik a tőke jobb, a másik a bal oldali gerezdjeit szedte. Metszőollóval, fanyelű bicskával, kacorral vagy éles késsel dolgoztak. Mázas vederbe vagy fonott kosárba szedték a szőlőt. Mikor edényük megtelt, tartalmát a röcbe²¹ töltötték. A család legény fia vagy fiatal házasembere volt a röchordó. Az összegyűlt szőlőt egy háromágú fával jól összedüröckölte, a röcöt a hátára vette, és a szekérhez vitte. A szekérlajtörjához egy széles fosznideszka volt támasztva. Ezen vitte fel a munkás a röcöt a kádhoz, és beleürítette. Majd újra visszatért a szüretelőkhöz.

Közben a szőlőutakon megjelentek a muzsikus cigányok. Lányok és legények s még a fiatal házaspárok is félbehagyták a szedést, s a zenészek mellett egyet-kettőt fordultak, majd újra szüreteltek. A cigányok is végigjárták a szőlőhegyeket, vídámítva a szüretelőket.

Déli harangszóra félbemaradt a munka. Zeneszó mellett „zöldasztalhoz” telepedtek. Az ebéd hagyományos étrendje a juhflekkén, majorságsült, kenyér, szalonna, túró és hagyma volt. Előtte pálinka, utána bor, kalács. Rövid ebédszünet után folytatták a szüretet.

Alkonyat táján befejezték az asznapi szedést. Az asszonyok az állni vagy eladni való szőlőt a kosarakkal hazavitték. Ezeket nem rakták szekérre, nehogy a gerezdek összezúzódjának. A férfiak befogták állataikat, s a szekéren levő teli kádakkal

²⁰ A pipei legelőkön és kaszálókon sok vadkörte – vackorfa – nőtt. Ennek termését gyűjtötték össze és örölték be pálinkának.

²¹ A puttony pipei neve.

hazaindultak. A legények ének- és muzikaszóval vonultak be a faluba. A cigányok a kijelölt lányos házhoz tértek vacsorázni. A gazdák szekereiket behajtották portáikra. Mire a szekerről a kádakon kívül egyet-mást lepakoltak, az állatokat helyeikre kötötték, addigra már kész volt a juhtokány meleg puliszkával. Asztalhoz ültek, pálinka és bor kíséretében megvacsoráztak.

Vacsora után a férfiak a szőlőt leőrölték. Fogaskerekű őrlőt használtak. A leőrölt szőlőt az előkészített sajtolóba tették. A nagyobb szőlősgazdáknak vasöntvényből készült sajtolójuk volt, a „Palifiaknak” meg közös nagy sajtolójuk. A többi szőlősgazda vagy a nagyobb szőlősgazdánál sajtolt, vagy a felszegi Orbán Áron régi fasajtóját használta. A mustot levitték a pincébe, ahol a lijú²² segítségével a már kiáslagolt hordóba töltötték.

Amíg a megszorított sajtolóból a must lassan csepegett, a férfiak egy üveg óborral felszaladtak a „kulturba”. Egy nótát táncoltak, majd hazasiettek, s a lecsepegett mustot leszűrték, a sajtolót újratöltötték, azzal vissza a táncba! Így tartott ez a szüret végéig, minden este. Az éjjeli sajtolásra azért volt szükség, hogy másnapra a kádak újra üresek legyenek.

A szüret utáni reggelen a muzikus cigányok a legények kíséretében sorra járták a falu házait. Minden gazdához betértek, egy-egy rövid nótát elzendítettek. Egy-két liter mustot, egy-egy tányér szőlőt kaptak. A mustot hordójukba töltötték, a kapott szőlőt kosaraikba és zeneszerszámaikkal együtt a fogadott szekérre pakolták, s a falutól elbúcsúztak.

A cigányok után a zsitárok keresték fel a gazdákat. Fizetésüket gyűjtötték össze. Jó termés esetén egy-egy zsitárnak 30-40 veder bora is összegyűlt.

A muzikusok és a zsitárok kifizetése után a belsőemberek következtek, a már ismertetett kepelista szerint.

Szüret után az asszonyok az állószőlőt rudakra kötözték, az első házban vagy a kamrában a gerendára felakasztva sok esetben még húsvétig is eltartották. A férfiak a sajtolás után maradt malátát egy kádba légmentesen betaposták, szalmával és agyagos földdel letapasztották. Ebből trébelypálinkát²³ főztek.

Az 1947–1956 közötti szüretetek ünnepi jellegét fokozta a mi jelenlétünk, lelkészi párként. Évenként a szőlőhegyeket sorra véve, a szüretelők közé beálltunk. Minden családnál két-három tőkét megszedtünk. Így látogattuk végig a szüretelő híveinket.

Ünnepi jellegével az 1953. évi szüret emelkedett ki, amint arról már a 2002. évi *Unitárius Naptárban* megemlékeztem (Adorjáni 2002: 170). Ft. Kiss Elek püspök úr vett részt a szüreten.

A szüret befejeződött, de a szőlőmunka még nem. Hátravolt a fedés, a letermett vesszőket, a vállfán felüli karikarészt eltávolították, s mint venyigét a gyeppure ki-

²² A „lijú” (Pipén lijú) kb. két téglalakú abroncszott faedény, fémcsővecskékkel ellátva, melyből a beleöntött must a hordóba folyik.

²³ A törkölypálinka pipei neve.

hordták. A szőlőtőkén maradt magfákat és a vállfát elfedték. Ezzel már a jövő évi termésre gondoltak.

Fájdalmas, de a jövőbe vetett hitet elsodorta az erózió! A „kollektív” eróziója a szőlőműveseket, a fiatal, életerős családokat kisodorta a faluból. Az a néhány, 60 év fölötti öreg – negyvenen-ötvenen ha vannak – nem bírja a fáradságos munkát. A szőlőtőkék évről évre gondozatlanul maradnak, a természet eróziója sodorja el.

A szőlőhegyek pusztán merednek az ég felé. Egy még azért „művelés alatt van”: a Kerekszőlő. Az ide ásott sírokban sorakoznak az egykori szőlőművészek. Az Úr szőlőjében szorgoskodtak egy életen át, az Úr szőlőjében nyerték el megérdemelt jutalmukat, a végső pihenést. Isten nyugtassa őket!

November 1-ről, a világitásról írtam már.

November 15. az *Unitárius Naptár* egyetlen piros betűs ünnepe. Dávid Ferenc halálának évfordulója. A pipei hagyományban nem rögzült jeles nappá. A délelőtti istentiszteletre hívogató harangszót kevesen hallották meg. Méltó megemlékezés csak akkor tarthattunk, ha esti istentiszteletre került sor, ahol meghívott vendég-lelkész szolgált, gyermekek, ifjak alkalmi verseket szavaltak. Esetleg előző vagy következő vasárnap kerülhetett sor az ünnepi megemlékezésre.

A takarodás, a mezei munkák befejezése után a falu népe házi, ház körüli tevékenységbe kezdett. A férfiak állataik körül forgolódtak. A téli tüzelőt készítették elő. Sok gazda már beleszokott az őszi szántásba. Az asszonyok, lányok fonókba jártak. Mindkét korosztálynak két-két helyen volt fonója. Egy az Alszegben, egy a Felszegben. A legények nem a helyszínben, hanem a személyben válogattak. Szívük irányította őket. Igaz, valamikor a két „Szeg” között társadalmi megoszlás is volt.

Az alszegi szülők nem vették jó néven, ha fiuk vagy leányaik felszegi társaikkal szórakoznak. Bármilyen kicsi volt is a magyar falu, választóvonal nélkül nem élhetett meg. A mi időnkben már kezdett megszakadozni ez a vonal. Nagy segítségünk volt a nyári vasárnapi tanítás, a téli önképzőkör-szerű összejövetel, a határkerülés, amely alkalmakon a falu ifjúsága közösen vett részt.

Pipén is járta a mondás: *Katalin ha locsog, karácsony kopog*, és fordítva.

András napján a fiatalok tudakolták jövődöbelijüket, *András-napján, ha böjtölsz, meglátod a párod*. A fiatal lány ezzel a mondókéval hajtotta álmorra a fejét: *Ágyam járom, párnám zárom, / András, mondd meg, ki lesz a párom!*

András napja után decemberre virradtunk, adventbe érkeztünk. Karácsonyra készült a falu népe. Négy vasárnapon át a születés ünnepét előkészítő sorozatos prédikációt hallgattak a hívek.

Mikulás csak a mi gyermekeink ablakba tett cipőjébe ejtette ajándékát. A faluban nem járt. Adventben a vigasság nem volt tilalmas, farsang idején kívül e hetekben volt a legtöbb lakodalom és keresztelő.

A disznóvágások ideje is ez volt. Minden család arra törekedett, hogy az ünnep lelki tápláléka mellett a testi is meglegyen. A disznóölés a családi kereteket túlhaladta. Kisebb kalákaszerűen ment végbe. A faluban többen értették a disznó-

vágást. Minden családnak megvolt a maga mészárosa, akit minden évben meghívott. A disznó lefogásához segítség is kellett, legalább kettő. Jó két koma. A disznó vérét elengedték. Valósággal megbotránkoztak, amikor mi a vért feldolgoztuk. A disznót szalmával jól megperzselték. Először hasra fektetve a hátát, majd megfordítva, a hasát. Utána forró vízzel leöntötték, és surlókefével tisztára mosták. A felboncolás után a bélmosáshoz, zsírolvasztáshoz, kolbász-, májaskészítéshez asszonysegítségre volt szükség, legalább 3-ra. Volt rá eset, hogy 5-nek is akadt munka. Amire a férfiak a boncolást elvégezték, addigra az asztal meg volt terítve. Rajta lapítóra kiborított puliszka, a tányérokban savanyú káposztalére főzött tormás agyleves párolgott. A már sokat emlegetett szilva-, vackorpálinkával kezdték a kóstolást.

Utána aprópecsenyét mártogattak puliszkával, savanyúságnak káposztacikát fogyasztottak. Közben újborral koccintva kívántak „egészséges koporsót” a disznónak. Étkezés után a férfiak hazamentek, az asszonyok munkához láttak. Szürke alkonyat lett már, mire a kolbász, májas megsült, a zsír kiolvadt, s friss tepertő szaga illatozta be a konyhát. Erre már a férfiak is visszajöttek, és újra asztal terült. A sok zsíros falatot lemosó pipei jó bor dalra derítette a társaságot. A disznóvágás is karácsony ünnepköréhez tartozott. A falusi életnek jellegzetes mozzanata volt. Igaz, a faluközösség szigorú, íratlan szabálya szerint nagyhéten nem volt szabad disznót vágni.

A nagyhét a fiatalságot is mozgásba lendítette. A legények két szekérral járták a falut. Egyikkel az Alszeg, másikkal a Felszeg végéből indulva, minden háztól felgyűjtötték a kapu mögé kitett hasábfát. Az iskola udvarára vitték, felfűrészelték, felhasították, és a templom legénykarzatára vitték. Télen a templomot ezzel fűtötték.

A lányok 2-3-as csoportban, kezükben kézikosárral, szintén a két faluvégről indultak. Házanként járva tojást, lisztet, cukrot, diót, almát gyűjtöttek. A papi lakarra vitték, a papnénak átadták. A nagyhét egyik estéjén néhány presbiter asszony, a feleségem irányításával, a kapott anyagból aprósüteményt: peracet, holdat, csilagot, szívet formáltak és megsütötték. Minden 1–14 éves korú gyermeknek csomagot készítettek.

Karácsony szombatján minden család igyekezett vecsernyéig elvégezni esti dolgait. Szépen rendbe tett hajlékban ülve várták a kántálókat. Azok jöttek is. A karácsonyszombati évről évre hagyományozódott eseményről, a kántálásról a *Kútfő* című folyóiratban a következőképpen írtam: „Ünnep szombatján a megkonfirmált legények még egy próbára összegyűltek. S aztán egy csoportban elindultak kántálni. Normális (békés) években a papnál és tanítónál kezdtek. Az abnormális évek (kommunizmus) beköszöntével már nem tettek kivételt. Egyik esztendőben a falu egyik végén, a másik esztendőben a másik végén kezdték a kántálást. Az ablak alá álltak, elénekelték a gyakorlatból kiment énekeskönyvből:

Betlehemben születék
Krisztus e világra,
Jászolyba helyezteték
Posztóba takarva.
Angyalok őt hirdeté,
A pásztorokat inté,
Mennének víg szívvel,
Hogy Jézust keresné fel,
S látván Istent dicsérné,
Hál'adással tisztelnék.

Az ének után a kijelölt legény belépett, s így köszöntötte a ház népét:

Egy fényes csillag gyúlt fel Kelet egén,
S a Bölcseket Betlehem felé vezeté.
Angyali szózat üdvözölte a pásztorokat
Jézus születése hajnalán:
Íme, hirdetek néktek nagy örömet,
Mely az egész emberiségnek öröme lészen.
Született nekünk Megváltónk,
Ki az Úr Jézus Dávid városában.
E csillag vezérelt minket is
E tisztos házhoz, hogy a ház lakójának
Örömet és békét hirdessünk.
Örömet és békét kicsinynek és nagynak,
Hogy szeretet legyen e ház lakójának,
Hogy a kevés hátralevő napokat
Engedje az Úr egészségben, békességben
Eltölteni.
Segéljen az Isten átmenni az új évbe,
Ott is segéljen gazdag és bő áldásával,
Ezt kívánom!

A házigazda »visszafelelővel« válaszolt:

Én is igen szépen köszönöm
Bátyámuram szépen mondott szavait.
Én is azt kívánom, hogy a jó Isten
Virrasszon fel a holnapi szent napra,
Úgy mint karácsony első napjára,
Krisztus Urunk születése napjára,
Mind karácsony másodnapjára,

Mind István napjára.
 Úgyszintén harmadnapjára,
 És a kisdedek napjára is.
 Ezt a hátralevő kevés napokat is
 Engedje az Úr eltölteni
 Békében, egészségben,
 Vigyen át az új évbe,
 Adjon erőt, egészséget, áldást, békességet,
 Boldog új évet!

A háziak erre a célra süttött lepénnyel és pénzzel ajándékozták meg a kántálókat. A lepényt az erre kijelölt legény tarisznyájába gyűjtötte. A pénzt a kezes vette át és írta füzetébe.

A kántálók *Áldjad, én lelkem, az Urat* kezdetű egyházi ének eléneklése után továbbmentek. Miután a falut végigjárták, a kapott lepényből és a közösen vett borból áldomást tartottak.” (Adorjáni 2004.)

A karácsonyi úrvacsoraosztás a húsvétkor ismertetett sorrendben történt. Első napján, a délutáni istentisztelet alkalmával tartottuk a gyermekek karácsonyfa-ünnepélyét. A csillogó karácsonyfa alatt a gyermekek szavaltak, megkapták csomagjaikat. Jobban örvendtek ezeknek, mint az otthoni ajándékoknak. Tánc ezen a napon sem volt.

Másodnapján kora reggeltől harangozásig a fiatal házasemberek, egymást átkarolva, a falut végigénekelték. István barátaitak köszöntötték. A két templomozás között és után is tovább Istvánoltak. Este, ha nem is volt szindarabos bál, a fiatalság tánca el nem maradt, ahol a házasemberek is megforgatták párjaikat.

Harmadnapján az előző napihoz hasonlóan, a Jánosokat köszöntötték. Este újra táncra perdültek a pipeiek.

Pipén karácsony negyednapján – aprószentekkor – is harangoztak, rendes időben templomba mentünk. Tulajdonképpen gyermek-istentisztelet volt. A heródesi gyilkosságról prédikáltam nekik.

Pipén a szájhagyomány még emlegette a „két karácsony közét”. Akkor nem szabad fuszulykát, lencsét, borsót enni, mert a juhok kergetősek lesznek. Aki ezeken a napokon fon, a keze zsibbadós lesz.

Szilveszternek gazdag hiedelemanyaga volt:

– *Éjjel 12-kor a kés mellé tégy egy-egy szem búzát, árpát, kukoricát! Minden gabonaszem mellé cseppents egy csepp vizet! Amelyiknél a kés megrozsdásodik, abból bő termés lesz.*

– *Szilveszterkor boríts le jeggyűrűt, kenyeret, sót! A kenyér bő áldást, a jeggyűrű házasságot, a só bánatot jelent. Amelyiket behunyt szemmel felemed, abban lesz részed.*

– *Szilveszteri gombócfőzés a pipei lánynak is megmondja, ki lesz a párja.*

Szilveszter estéjén a falu népe színdarabos bálban vigadozott. Éjfél előtt tíz perccel megszólaltak a harangok. A muzsikus letette vonóját, s a táncos párok, ifjak és öregek hálaadó imára a templomba vonultak. *Isten nevében kezdtük el, az Ő nevében fejeztük be az esztendőt.* Mert a pipei magyar unitárius ember jól tudta: *Ha Ő segít, mi sem nehéz,/ Ha Ő elhagy, erónk elvész.* (Adorjáni 2011: 270 nyomán.)

Visszatérve a hiedelmekhez, még egyet említek: Pipén ma sem szűnt meg a boszorkányság. Unokám, Gergely Orsolya az apja szülőfalujában vakációzva, 2000. július 22-én a következőket jegyezte le:

„Bálint Jánosné született Pázsint Júlia (1922, Pipe), pipei földmíves néni mesélte a következőket a falubeli boszorkányokról: *Amikor még fiatalasszony voltam, a szomszédunkban élt egy idős néni, akiről azt híresztelték el, hogy ő tulajdonképpen egy boszorkány. Én is tanúja vagyok az ő boszorkányságának. Abban az időben nálunk nagy gazdaság volt. Tartottunk tehenet, lovat, juhot. Egy este, mikor fejtem a tehenet, azt vettem észre, hogy a tehén véres tejet ad. Elhívtuk az állatorvost, de ő nem tudta megmondani a tehén betegségét. Két hétig nem tudtuk elfogyasztani a tejet, mivel ez fehér helyett piros volt. A tehenen azonban nem észleltünk változást. Egy ismerősöm azt tanácsolta, hogy kérdezzem meg egy nádasi 'bölcstől', mi a teendő, mert ő gyógyított tehenet. Elmentem tehát Nádasra, a szomszéd faluba, és beszéltem az idős bácsival. Ő azt mondta, hogy a mi tehenünket biztos megbabonázta a szomszédunk. A jólelkű bácsika a következő tanácsot adta: vegyen kilenc szem törökbúzát, kilenc szem kialudt szemet és kilenc rozsszemet. Minden este és minden reggel három napon keresztül ezeket számlálja meg visszafelé, és meg fogja látni, hogy három nap múlva a tehén teje helyrejön.*

Első hallásra ostobaságnak gondoltam mindezeket, de csak kipróbáltam. Csodák csodájára az ember javaslata jó volt. Mindezt elvégeztem, az imádságot is elmondtam, és a tehén meggyógyult.

A néninek, vagyis a boszorkánynak volt egy kecskéje is. Ez a kecske csodákat tudott művelni. A csoda abból állt, hogy naponta 4-5 liter tejet adott. Hogy? Úgy, hogy a szomszéd megbabonázta a szomszédok teheneit, és így a tehén tejét az ő kecskéje adta.

Azt mondják, hogy a boszorkányok csak úgy tudnak meghalni, ha tudományukat valakire áthagyják. Mikor eljött az ideje, hogy a néni elbúcsúzzon az élettől, nem tudott meghalni. Feküdt tehetetlenül az ágyán, már egy szerve sem működött, de ő még élt. Nagyon sokat ordított, üvöltött, senki sem mert bemenni a szobába. Egyik gyermeke sem merte átvenni a boszorkányságot. Látták, hogy nincs mit tenni, muszáj a 12 éves unokát rábeszélni arra, hogy ő folytassa a boszorkányságot. Csak ezután tudott meghalni.

A kicsi boszorkány nőtt, nődögélt, ahogy fejlődött szellemileg és testileg, úgy fejlődött benne a boszorkányság is. A férje azt mondja, hogy éjjel 12 órákkor nincs otthon. Ilyenkor vagy kiül az ablakba seprűvel, vagy sepri a járdát. Ha véletlenül egy járókelő ilyenkor megkérdi tőle, hogy 'Mit csinál Juliska néni?', ő azt feleli: 'Menj, fiam, dolgozra, míg jól van dolgoz!' Így senki sem köt belé, mert az igazságot megmondva, talán félnék is tőle az emberek. A boszorkányok 2-3 óráig végzik a dolgukat.

A környékbeli boszorkányok a nádasi keresztútnál találkoznak, és onnan mennek dolgukra. Átváltoznak denevérré, fekete macskává vagy bagollyá

Aki boszorkány akar lenni, az 12 és 3 között lenn kell legyen a keresztútnál, ott, ahol az ember átváltozik állattá. Ezt tulajdonképpen senki sem próbálta meg.

Az azonban igaz, hogy egy fiút, aki éppen akkor arra a veszélyes helyre tévedt, akarata ellenére boszorkánnyá avatták. Ő nem bírta sokáig végzni a piszkos munkát, és nemsokára belehalt.

Ha bemennénk Juliska néni házához, észrevennénk, hogy milyen sok fekete macskája van, és hogy azok milyen csúnyán, furcsán nyávognak. Az udvaron található a kecske is, amelyik tehéntejet ad. Ez a boszorkány képes megigézni az állatokat.

Ha valakinek például malacozik a kocája, elmegy a házhoz, és úgy megdicséri őket, hogy milyen szépek és hogy milyen jól szopnak, hogy a malacok 2-3 hétig nem esznek semmit, és addig nem jönnek helyre, amíg nem megy még egyszer el a házhoz. Most már senki sem engedi őt be a kapuján.

Hosszú éveken keresztül beteg volt, az orvosok is azt mondták, hogy már nincs sok hátra, ezelőtt 10 évvel, és most teljesen egészséges.

Én ennyit tudok az itteni boszorkányságról."

Visszatérve a két szolgálati falu közötti párhuzamra: amíg Zsákodon búzát küldtek a gimnázium konviktusába, addig Pipéról ifjakat a Téli Gazdasági Iskolába tanulni.

Szolgálati időm előtt 5 pipei ifjú végezte el a Téli Gazdasági Iskolát. Mindegyik szép életpályát futott be. Egyikük magánúton, vasszorgalommal tanító lett. Ketten a Nyárád mentén a kollektív gazdaság élén járó emberek lettek. Egy másik falujában ezermester lett, még kis rádiót is szerkesztett.

A szellemi létrán még fentebb megyek. Szolgálatom idején középiskolát vagy technikumot 11 pipei fiatal végzett. A felsőfok is képviseltette magát. Kilenc unitárius lelkész gyökere nyúlik vissza Pipére. Öten a falu szülőttei, akik közül három papi gyermek, kettő falusi szülők gyermeke. Háromnak édesanyja, édesapja pipei születésű. Egynek az édesanyja, másoknak az édesapja mondhatja szülőfalujának Pipét. Az unitárius klérus nagy létrája Pipéról a lelkésztől kezdve esperesen át egészen a

püspöki székiig emelkedett, hiszen jelenlegi főpásztorunk, Ft. Bálint-Benczédi Ferenc püspökünk édesapja is a falu szülőtte. A lelkeszek mellé megemlítem a hírneves fizikust, Gyulai Zoltánt is, akinek emlékéét egy névtábla őrzí a pipei templomban. Elmondhatom nyugodt lélekkell, hogy Pipe kicsi falu, de nagy fiakkal.

A pipei ember jellemzésére a vasszorgalom enyhe kifejezés. Néhány példával igazolom. Mikor Szőkefalvára kerültünk, a közeli dicsői nagyapai örökségembe szőllőt akartam ültetni. Két fiatal pipei sógor vállalta a terület előkészítését. Nálunk volt a szállásuk. Innen tettek meg a dicsői hegyig reggel és este 4-4 km utat. Hétfő reggeltől szombat estig a 2 vékás 14 ári területet két ásonyomra felásták.

Simó Jánosnak a 4-es házszámnál megkülönböztető neve is a szorgalmára utal. A faluban mindenki „Futó Jánosnak” hívja. Munkáját gyorsan szokta végezni. Egy kora nyári reggel kiment a szőllőjébe *preckelni*. Munka közben elromlott a gépe. Mérgesen a földre vágta, s kapta magát, befutott a rövid úton a 17 km-re lévő Segesvárra más gépet vásárolni. Visszarohant a szőllőjébe, és folytatta a munkáját.

Kicsi Károlyt az éjjeli csínytevő legények meglesték, hogy a csűr földjén a foikaival felfelé fordított boronán fekszik, nehogy elaludja a kora hajnali felkelést.

A szorgalomban az asszonyok sem hagytak alább. Egy kora nyári hajnalhasadtakor mind a ketten Segesvárra igyekeztünk a 16-18 km-es rövid úton. Ágoston Ráki néni a vállára helyezett átalvetőjében kb. 22–25 kg „balázsí vackort” vitt a piacra. Én hivatalos ügyben jártam. A piac elbomlása után, a kora délutáni órákban is együtt gyalogoltunk hazafelé. Beszélgetve értünk ki a hétúri határon keresztül haladva a nádasi Bükk-tetőre. Én egy fa árnyékába lehússöltem, a további útra erőt méríteni. Ráki néni egypár percnyi üldögélés után egyszer csak felpattant helyéről: „Jaj, siessek, me’ ke’ mennyek kendernyúni” sóhajtással már tova is lebbent. A bámulattól a lélegzetem is elállt. Alig tudtam hazavánszorogni, s Ráki néninek 30 km gyaloglás után még volt ereje és kedve kendert nyúni. Haza sem ment. A Kenderrét útjába esett, és nekilátott a munkának. Ilyenre is csak egy pipei asszony képes.

A pipei szorgalom messze földön párját ritkítja. Az alábbi szavakkal igazolom. 2010-ben felkeresett egy ausztráliai házaspár. A férfi csak angolul tudott, az asszony jól beszélt magyarul, hiszen magyar volt, mégpedig pipei születésű. Gergely Pálnak és a harasztkeréki Veress Juliannának Ella lánya, akit én kereszteltem. Egyik vejemnek apáról, másiknak anyáról volt első unokatestvére. Családi beszélgetés közben elmondta, tízéves volt, amikor a kis család kitelepedett Magyarországra. Szülei szorgos munkájukkal házat és megélhetési lehetőséget teremtettek családjuk számára. Az 1956-os események hatására újra vándorbotra kényszerültek. Még Európán is túlmenekültek. Fényképet mutat. Háttérben egy repülőgép látszik, éppen akkor szállt le Ausztrália egyik városában. Előtte a kis család. Az édesapa kezében egy útitáska. Ezzel kezdték az idegen földön az új életet. 17 év múlva 40 holdas farm jövedelmezett a családnak. A közbeeső részt derítse ki az olvasó fantáziája. Bizonyára el tudja képzelni, milyen a pipei szívós vasszorgalom, a sziklaerős élni akarás, amely ilyen sikert eredményez.

Fájó szívvel, de búcsúzom Pipétől. Gyermekeink iskolás korba kerültek. Pipén csak a 4 elemi osztályig volt lehetőségük tanulni. Az onnan való továbbtaníttatásuk családi költségvetésünket túlterhelte volna. Édesanyám és nagynéném biztatására a szülővárosomhoz, Dicsőszentmártonhoz 4 km-re levő Szőkefalvára költöttünk. Az a remény kecsegtetett, hogy gyermekeink, édesanyámnál lakva, a felsőbb osztályokat könnyebben elvégezhetik. Gyermekeink érdekében tettük, de helyváltoztatásunk legfájdalmasabban őket érintette. Már beleélték magukat a pipői gyermektársadalomba. A játszótársak elszakadása olyan fájdalmas volt, hogy Pipén Bálint Emma felsírt álmában: „Marika, ne menjetek el!” A gyermekkorukban kötött barátság ma is fennáll.

Szókefalvi szolgálatom

Szókefalvára érkezve azt tapasztaltuk, hogy új falunk földrajzi elhelyezkedése is ellentéte az elhagyottnak, a dombok közé szorult Pipének.

Szókefalva a Kis-Küküllő völgyében, sík helyen terül el. Zsákodnál és Pipénél, de még Laborfalvánál is könnyebb a megközelítése. A Balázsfalva–Parajd közötti országút és vasút mentén fekszik. Odakerülésünk idején még vasúti őrháza is volt, ahol könnyen vonatra szállhattunk. Később ezt megszüntették, s mi a 2-3 km-re levő dicsőszentmártoni állomásra szorultunk. A falu néprajzilag a Vízmellék tájegységhez tartozik, közigazgatásilag 1950 előtt Kis-Küküllő vármegyéhez, azóta most – több változtatás után – Maros megyéhez. Községközpontja a vele összeépült Vámosgálfalva. Kevés utcája van, melyeket Nagy László *Szókefalva múltjából* című könyvéből idézek fel: „A leghosszabb a Fő út, nagyobbak: a Gorga, Csorgó, Tag, Állomás, Horváth, Rózsa, Sinistrat, Templom utca.” (Nagy 2007: 12.)

A kutatásaim szerint a régi falu a mai helyétől távolabb, déli irányban, a Magyarsárosra vezető szekérút közelében, a Telek határrész Tekenős nevű dűlőjében feküdt. A hagyomány szerint élt a faluban egy sánta leány, akit állandóan gúnyoltak. Egy vasárnap a falu népe a templomban volt, a leányka is be akart menni, de az ajtót bezárták előle. A leányka megátkozta őket: süllyedjen el a falu templomostól, népestől. Az átok megfogant. Egyedül csak a Szőke család maradt életben. Leköltözött a falu a mai helyére. A monda szerint az új falu e családtól nyerte a nevét. Györffy György a falu első írásbeli említését 1314-re datálja. Megállapítja, hogy nevét a Szőke nevű birtokosoktól nyerhette. (Györffy 1987: 562.) A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei is utalnak a falura. A II. kötet 458. oldalán, a 4096. szám alatt, 1525. június 2-i dátummal ez olvasható: „Zewkefalwa-i Zewke Márton Zewkefalwa-i (Kykellew vm.) nemes kúriáját...” Az unitárius egyházközség levéltárában egy oklevélmásolatot találtam, mely szerint 1592-ben a falu ura a „szőkefalvi Szőke család” volt. (A dokumentum ma a marosvásárhelyi állami levéltárban található.)

Utódom, Nagy László, jelenleg marosvásárhelyi lelkész, egyházi főjegyző gyűjtése szerint a Tekenyősbén létezett régi falut szőke hajú emberek lakták. Lentebbre költöztek, s a mai helyen alapítottak falut, melyet lakói hajszipéről Szőkefalvának neveztek el. (Nagy 2007: 8–9.) Eddig a monda. Támaszként dilettáns etimológiámra hivatkozom. A falu egyik határra menő utcáját ma is Gorgának hívják. Magyar–orosz szakos tanár barátomtól megkérdeztem, mit jelent ez a szó szláv nyelven. Annyi, mint 'torok' – felelte. A Gorgából a Telektorka nevű határrészbe jutunk, innen a Telekbe, mely magában foglalja a Tekenőst. A szláv emberek hajszíne a szőke volt. Dilettánskodásomat némileg vigasztalja Kiss Lajos, aki szerint a Szőke személynév előzménye a *szőke* melléknév (Kiss 1988 II.: 595).

Régi dokumentum azt sejteti, hogy Szőkefalva valamikor nemesi falu lehetett. Az unitárius egyházközség birtokából szintén a marosvásárhelyi állami levéltárba került irat szerint az 1700-as évek elején Küküllő vármegyében Szőkefalván élt a legtöbb nemes.

Szőkefalvára kerülésünk idején 14 kúria és kastélyszerű épület emlékeztetett az egykori nemesi világra. A magyar nemesi osztály minden rétege képviselve volt közöttük. Adatközlőm, Szász Candra András 1961-ben így sorolta fel őket: főnemes gróf Kinizsi család, két Bethlen család, báró Wesselényi család, örökösei feleségeik révén Paget János báró Rottenthal (a nép nevén Rót Antal), báró Petrichевич-Horváth Arthur; köznemes: Fekete, Kispál, Pataky, Utcás; kisnemes: Szabó, Bitay, Fodor, László. A mi időnkben ezek közül csak a Fodor család leszármazottja élt.

A fentebbi családok emlékét szájhagyomány, utca, határnév őrzi.

A Pataky-kúria pincéjében éjjelente „fehér asszonyok” táncoltak. A református földesúr úrnapiján béreseit a mezőre küldte szénát hordani. Azok hiába szabadkoztak: „Ma nem szerencsés a mezőn dolgozni, még baj érhet, hiszen Úrnapija van.” „Itt én vagyok az úr! Induljatok parancsomat végrehajtani!” A béresek befogtak, s a szekerekkel kihajtottak a mezőre. Amikor haza akartak indulni, hirtelen irtózatossá égi háború tört ki, a villám belecsapott a szénásszekerekbe, s azok ökröstől elégték.

Rot Antal báró szerelmes volt a csüdőtelki (közeli falu) román pap lányába. A pap, hogy véget vessen a nem kívánt szerelmi viszonyoknak, úgy „megazsumálta” a báró urat, hogy az többé nem tudott lábára állni, tolokocsiban hordozták egész élete végéig.

Szabó Laci az 1848–1849-es szabadságharcban honvéd hadnagy volt, az unitárius egyházközség gondnoka, de a katolikus temetőbe temették, mert akkor még nem volt unitárius. A mi időnkben a sírköve kettétörve a földön hevert. Sírhantját elsüllyedve, sírkövét félredőlve találtam. Akkor nem tudtunk segíteni rajta. Nem nyúlhattunk hozzá. Az 1990-es fordulat után a falu szülötte, Vámosgálfalva község polgármestere jóvoltából a sírkövet újraállították, betüit újrafestették, a sírhantot lecementezték. A helyreállítás emlékére szép ünnepélyt rendeztek. Bizonyára katolikus felesége révén került az unitárius honvédtiszt a katolikus temetőbe.

László János családjának történetét a hagyomány két változatban is őrzi. Utódom, Nagy László *Szőkefalva múltjából* című könyvében így említi meg: „Ferencz András (Zokk, sz. 1915-ben) ezt mesélte el: »Azt mondják, hogy 1848-ban a bárók eldugták a pénzt a réten nagy keserűlapik alá, és ott a háború után megkapta az öreg László Jánosnak az anyja, talán ebből gazdagodtak meg.«” (Nagy 2007: 38–39.)

Én az öreg Orosz Bojsz Jánostól (sz. 1879) így hallottam: László János egyik őse részt vett az 1849-es szabadságharc gálfalvi csatájában, s ezért a Kossuth-kormánytól 40 hold birtokot kapott. Maga László János mintaszerűen gondozta a bir-

tokot. Cselédeivel, béreseivel emberségesen bánt. Mégis egykori cigány bérese – akivel a legtöbb jót tett – mint pártmegbízott hajtotta végre a kulákká minősített László Jánoson a kilakoltatási parancsot. Kiűzte a maga építette kúriaszzerű lakásból és szülőfalujából. A kilakoltatás egyik epizódja bekerült a szájhagyományba: a pártmegbízottá avanszált egykori cigány béres meglátta egykori gazdája fején a szép báránybőr sapkát, lekapta, s kicserélte a maga kopott kalapjával. Nagy László idézett munkájában azt is megjegyzi, hogy kényszerlakhelyre Marosvásárhelyre telepítették. „A falu lakói közül sokan titokban felkeresték, és ennivalót vittek neki, hogy éhen ne haljon.” Később az ítéletet feloldották, és László János Nagyszébenbe költözött a fiához. Ott halt meg, holttestét hazaszállították. Itthon templomi szertartás után, néhány egykori hí embere kíséretében, szép csendesen a szőkefalvi katolikus temetőben örök nyugalomba helyezték.

A szájhagyomány a Horváth báró nevét is megőrizte. 1918-ban apai birtokán, Küküllőszéplakon a magyar és román gazdák halálra keresték, hogy irántuk tanúsított szigorúságát megtorolják. Kocsisa megneszelte a veszedelmet, és éjnek idején titokban Szőkefalvára menekítette. Felesége Wesselényi leány volt, az ő révén birtokolta az itteni uradalmat. Horváth báróra illik Jókai Mór regényének címe egyes számban: *Szegény gazdag*. Az volt. Két uradalma, két kastélya között egyikben sem volt boldog családi élete. Felesége Kolozsváron élt, nagyobbik lánya Bécsbe ment férjhez, a kisebbiket a dicsői elmegyógyintézetben kezelték. Egyetlen fia torzszülött volt, a „kaszárnya”²⁴ emeleti szobájában, mozdulatlanul feküdt ágyában. Csak üvöltöni tudott. Külön ápolónő gondozta. Húszéves korában halt meg. Az unitárius temetőben hantolták el, jeltelen sírba.

Két uradalma jövedelméből minden, amit emberi szem és száj megkíván, a báró rendelkezésére állt. Mégis szegényes kosztan élt. Gyomorfekélye miatt az orvosok szigorú diétára ítélték. Minden jó falattól és korty italtól el volt tiltva. Pedig sertéshizlaldája volt. Széplaki szeszgyára mellett a szőkefalvi pincéje tele volt aszúboros és pálinkás hordókkal. Tartalmukat meg sem kóstolhatta, mégis alkoholmérgezésben halt meg. Az orosz katonák hordóit csapra verték. Meg akartak győződni, hogy a pálinkája nincs-e megmérgezve. Először csak kóstoltatták vele. Mivel ellenkezett, egyik lefogta a bárót, a másik tölcserrel töltötte szájába a pálinkát. A „szíves kínálástól” alkoholmérgezést kapott, s belehalt. A kastély kertjében az erre kijelölt helyen, a fenyőfák alatt temették el, az előző birtokosok mellé, de jeltelen sírba.

Horváth báró, rangjához méltóan, a közéletben is tevékenykedett. A küküllői unitárius egyházkörnek felügyelő gondnoka volt.²⁵ Két faluja unitárius egyházközségeit anyagilag támogatta.

²⁴ Az uradalom egykori birtokosa a szájhagyomány szerint katonatartási joggal élt. Elszállásolásukra külön épületet emeltetett. Ezt nevezik a szőkefalviak ma is kaszárnyának.

²⁵ Az esperessel egyenrangú világi vezető.

Kastélyában az állami gazdaság központi hivatala rendezkedett be. Gazdag, értékes levél- és könyvtárát az elvtársak az udvaron máglyán égették el. Egyetlen, az unitárius egyházközség történetét érintő dokumentumot sikerült gazdaasszonyának megmentenie.

Az egykori földesurak nevét a faluban a Horváth utca, a határon a Nemesek útja, a Báró szőlője, a László János tagja, a Gyula úr tagja őrzi.

A földesúri kúriák, udvarházak nem maradtak üresen. A grófné kúriája orvosi rendelő és lakás lett. A Bethlen-épületet, ahol régebb a református felekezetű iskola működött, lebontották, s a tanügyi reform után állami iskolát építettek helyébe. A másik Bethlen-kúria egyik felébe a román tanítónő adóellenőr férjével költözött. Másik része a vámosgálfalvi központi postahivatal fiókja lett. Egykori istállója 1918–1948 között román nyelvű iskolává alakult át, majd a kollektív gazdaság raktára lett. László János házáat az állami gazdaság egyik mérnökének utalták ki. A másik mérnök megvette a Fekete-kúria államtulajdonba került fele részét, az oszlopos tornácú magyar kúriát. Bizánci hagymakupolás stílusban alakították át.

Az előbbi és az új szolgálati helyemet párhuzamba állítva, éles különbséget tapasztaltunk. Amíg a 368 lelket számlált, egytoronyú kis Pipe klasszikus endogám falu, addig az 1400 lakosú, négytoronyú Szőkefalvát nemzetiségi, felekezeti, társadalmi-foglalkozási tekintetben a klasszikus exogámia jellemzi. Többségben magyarok lakták, három felekezetre oszolva. Legtöbben a reformátusok voltak, 680-an, a római katolikusok 300-an, legkevesebben az unitáriusok, 120-an.

Szőkefalván a következő családokra emlékszem: Bacó, Bódi, Dégi, Ferencz, Gerzsi, Kertész, Molnár, Réti, Szabó, Szász, Végh. Míg Pipén a legtöbb családnév személyi keresztnévből származik, addig Szőkefalván eredetük vegyes. A felsorolásban egyetlen keresztnév eredetű családnév található. A többi falunévből, népnévből, foglalkozásból keletkezett.

A magyar családok felekezeti összetétele is exogám. Szőkefalván nem minden leány ment a legény után, nem úgy, mint Magyarzsákonon. Így sok volt a vegyes család. Ismertem olyan családot is, ahol az édesapa és leánya református, felesége unitárius, veje katolikus volt. Egy fedél alatt éltek, szép családi szeretetben. Pipe abban is messze esik Szőkefalvától, hogy ott a családban csak egy vallás van: az unitárius. Abban azonban megegyeznek, hogy mindkét faluban sok az azonos nevű ember, mindkét faluban megkülönböztetik őket, csak más-másképpen, Pipén apjuk, nagypapjuk, esetleg anyjuk nevével. Szőkefalván szabályos ragadvány-, illetve gúnynevek vannak. Nagy László – idézett könyvének 13. oldalán – megjegyzi, hogy 1994-ben 130 ragadványnevet írt össze. Néhányat felsorolok: Zur, Bács, Jájá, Tásti, Puskás, Menyi, Korics, Candra, Kórikás, Burgyi, Sári, Pircsikli, Zsidó, Zokk, Kukuk, Lapótya, Bojsz, Kecse, Pulyka, Bángá, Bubá, Szürke, Kokká, Bunda, Gütyi, Dódás, Bubus, Csicsám, Hopja, Pikó, Kémény, Füles, Peci, Pipás.

Pipén minden családtag ugyanarra a megkülönböztető névre hallgatott. Szőkefalván a ragadványnevét családtagonként változott. Pl. Lőrinczi István édesanyja után Rózsa Pistu volt, egyik öccse Puki Márton, a másik Baba Jancsi. Dégi Cin-

cókminya Jánosnak Tubi Jóska volt a testvére. Volt család, ahol a fiú és a leány más-más nevet kapott. Puskás Bandinak és Ferinek Pupurkás Kati volt a nővére.

Voltak elődöktől örökölt nevek, de voltak szerettek is. Condra Andrásnak János nevű testvére iskolás barátainak eldicsekedte, hogy a hozzájuk beszállásolt katonák menázsijukból megkínálták, nem is lett többé Condra, hanem egész életére fiastól-lányostól Ménázsi maradt.

A gyermekek boltosdit játszadoztak, mivel a faluban zsidó boltosok árultak. A gyermek boltost is elnevezték Zsidónak. Fiaira is ráragadt a név, és a Szászokból Zsidók lettek. A kicsi Dégi János az iskola udvarán téli időben szeretett hőembert csinálni. Úgy is halt meg mint Hőember. Az anyakönyvbe Déginek jegyzett, de családi ragadványnevéen Cubák Mari már fiatal férjes asszony volt. Egy ebédre csirkepaprikást főzött. Nevéhez illően inkább a cubákat választotta. Férje rászólt: „Mártást, Mari, ne csak húst!” Elvesztette Cubák nevét, Mártás Mari lett.

A magyarok mellett a faluban románok is éltek, odakerülésünkkor 300-an. A szájhagyomány szerint régebben kevesen voltak, de idővel elszaporodtak. A szőkefalvi magyarok a bácsokat²⁶ a szomszédos román faluból fogadták. Szolgálati évük letelte után azok itt maradtak. Szorgalmas munkájuk jövedelmeivel a faluban telket vásároltak, arra házat építettek. Családjukkal együtt a falu lakói lettek. Gyermekeik felnővén, a faluba hozták házastársaikat. A dicsői gyárak közelsége is Szőkefalvára vonzotta a környék román falvainak a kollektív elől menekülő lakosságát. Az állami gazdaságban dolgozók is gyarapították számukat, 29 év alatt 392 személyre szaporodtak. Odaköltözésünkkor a román iskolások száma alig tudott egy tanerőt foglalkoztatni, és mikor eljöttünk, kettő sem volt elég. A románok 1948 előtt görögkatolikusok voltak, azután az ortodox vallásra kényszerültek.

A faluban sok cigány család is lakott. Számukat nem tudom meghatározni, mert magyaroknak vallották magukat. Két csoportra oszlottak. Nagyobb részük helybeli eredetű, házicigány volt. Mind a három magyar felekezetnek voltak cigány hívei. A Horváth utca az ő utcájuk volt. Elődeik a bárói uradalom zsellérei, napszamosai voltak. Az agrárreform az uradalom birtokából mérte ki telkeiket, ahova házaikat építették. Ezért kapta utcájuk a Horváth báró után a nevét. Néhány család a Gorgában lakott, magyarok szomszédságában. Szerény, munkás emberek voltak. A férfiak a dicsői gyárakban dolgoztak. Szabad idejükben a gazdákhoz napszamba jártak. Az asszonyok házaikat, családjaikat pedáns tisztaságban tartották. A magyar családokhoz jártak takarítani, mosni. Mindegyik értelmiségi családnak megvolt a maga cigánynéja, aki évről évre csak hozzá járt dolgozni.

A cigányságnak is megvolt a maga „elit” rétege. Zeller Karika Péter a környéken tudós ember hírében állott. Ha a tehénnek elvitték a tejét, hozzá fordultak tanácsért, hogyan lehet visszaszerezni. Az ötödik faluból is hozzá jöttek jósoltatni. Unitárius volt, én temettem el. Máig furdal a lelkiismeret, hogy „tudós” voltárol csak halála után értesültem. Életében kikérdeztem volna. A szocialista éra kezde-

²⁶ juhásztor

tén a párt néhány értelmes cigány férfit kiemelt gyári munkájából, és agitátorokká képezte őket. Így került a Gorgából Pál elvtárs a rajonhoz. Évek múltán funkciója megszűnt, de a faluban továbbra is ő volt „Pál elvtárs a rajontól”.

Legmagasabbra Zoltán – Csicsirágó – Péter családja emelkedett. Felesége bármely úri magyar asszonyt felülmúló pedantériával gondozta házát. Péter bácsi az üveggyárban volt káderes, a személyzeti osztály főnöke. Három fiuk volt, mind mesterséget tanultak, magas pártfunkciókat töltöttek be. Mind a hárman érettségizett magyar lányt vettek feleségül. A legnagyobbik fiú a pártlétra fokain feljutva, a dicsői Kombinát politikai igazgatója lett.

Péter bácsi azért tudta, hova tartozik. Felesége halála után meglátogattam. Látván magára maradottságát, megkérdeztem, miért nem megy valamelyik fiához özvegyiségében. „Tiszteletes úr, az én fiaim nem a fajtámból nőültek, nem akarom, hogy feleségeik előtt miattam szégyenkezzenek” – válaszolta.

Ha már a cigányoknál tartok, megemlítem, milyen fényes sikert aratott a feleségem közöttük, színdarabrendezői minőségben. A cigány ifjak minden évben színdarabos farsangi bált tartottak. Saját maguk választották ki a nekik tetsző színművet. A szerepeket egymás között kiosztották és kiírták. Majd a feleségemet megkérték, tanítsa be nekik a darabot. Szívesen vállalta, több estén próbált velük. Le is súgta. Zsúfolt házaspárt kaptak. A cigány bálra a rendezőség meghívta a szomszéd város és a szomszéd falvak cigány családjait. Azok örömmel megtisztelték jelenlétükkel szőkefalvi társaikat. Olyan előkelő felvonulást csak az arisztokrata bálokon lehetett egykor látni. Fekete zakós, nyakkendő, fényes lakkcipős cigány férfiak libegtek a zene ütemére a szuperelegáns estélyi ruhába öltözött cigány hölgyekkel.

Eljövételünk után Szőkefalva a házicigányai révén került az érdeklődés középpontjába. A vak cigányasszony, Mária látomásai messze földre, még a Vatikánba is eljutottak. A látomás előre kitűzött idejére ezrek zarándokoltak a faluba, s Máriaék kútjából szentelt vizet vittek magukkal betegségeik gyógyítására. A néprajzosok is felfigyeltek a jelenségre. Pócs Éva 2005 nyarán hallgatóival a helyszínen gyűjtött e témában. A látomások megszűntek, de napjukon búcsújáró hely lett Szőkefalva, ünnepi misével.

A cigányok másik csoportját a sátoros „Gáborok” alkotják. A székely falvakból települtek a faluba. Bádogos mesterséggel, üst- és csatornakészítéssel foglalkoznak. A férfiak széles karimájú, fekete kalapjaikkal, az asszonyok bokáig érő szoknyáikkal, fejkendő viseletükkel különböznek a helybeli házicigányoktól. Velük sem társadalmi, sem rokonsági kapcsolatba nem kerülnek. Felsőbbrendűeknek érzik magukat azoknál. Egymás között nyelvükön beszélnek. Magyarul jól tudnak, s románul is kezdenek megszólalni. Gyermeküket azzal a pappal kereszteltetik, amelyiket hamarabb kéznél kapják. Temetési szokásaikat utódom, Nagy László közölte a *Vallási néprajz* 7. kötetében (Nagy 1995).

Szőkefalva lakosságának társadalmi-foglalkozási megoszlása • Az endogámia és exogámia különbsége itt is tapasztalható. Pipe jobbágy leszármazottai mind földművesek, a szőkefalviak a nemesek, a földesurak cselédeinek, béreseinek utódai voltak, akik az 1920-as földreformkor jutottak némi birtokhoz. Tekintélyes részük „kételtű” volt: ez a réteg is két csoportra oszlott. Az egyik mint munkás rendszeresen járt a közeli dicsői gyárakba dolgozni, szabad idejében meg nap-számba. A másik csoport tagjai is gyári munkások voltak, de szabad idejükben itthon saját földjüket művelték. Közülük többen gyári keresetükből szereztek földet. Voltak családok, amelyek csak földműveléssel foglalkoztak.

A szőkefalviak tagosított határukon búzát, árpát, kukoricát, burgonyát (pityókát) termesztettek. Pénzjövödelmüket cukorrépa- és dohánytermesztéssel növelték. Természetesen állattenyésztéssel, inkább állattartással is foglalkoztak. Csak tehenet tartottak, ökor az odakerülésünk idején már nem volt a faluban. Egyes családoknál ló is előfordult. Sertés minden háznál volt, de nem jártak csordába. A juhsereget, a turmát a bács gondozta. Tagosított határ lévén, a juhtrágyát nem árverezték a juhos társaság javára. Ősszel, betakarítás után a gazdák a bácstól megvették a juhkosarat. A kiszabott fizetésért éjszakáról éjszakára trágyáztatták földjeiket.

Szőlőműveléssel is foglalkoztak. Igaz, nem mindenik család. A szőlősök nagyobb része a Szőlőpatakban helyezkedett el, a völgy délre néző oldalain. A földbirtokosok nagyobb területei mellett, bekerített helyen volt a Falusi szőlő. A gazdák szőlőlábjai voltak itt. Mellette a Szőlő-patak bejáratánál volt László János nagyobb terjedelmű szőlőbirtoka. Ezenkívül a Telekben volt a báró (Horváth), a grófné (Kinizsi) nagyobb kiterjedésű szőlőse, valamint két kisebb birtokosé. A határ túlsó felében, a Tagban néhány gazda szántóföldjébe pulitán és nova, direkttermő szőlőt telepített.

Szőkefalva nem volt „rendtartó falu”, hogy a szőlőművelést szabályozta volna. Lágyszemre való kapálás után is mindenki akkor ment ki dolgozni, amikor akart. Közös zsitárt sem fogadtak. Mindenki maga őrizte a saját területét. Pipén minden család maga dolgozta meg a szőlősét, Szőkefalván a háború előtt a földbirtokosokét külön vincellér gondozta. A szüretet sem egyszerre kezdte a falu népe, mint Pipén. Mindenki akkor szüretelt, amikor akart. A munkát szüreti bál sem előzte meg, a cigány muzsikája sem vidámította a szüretelőket. Szőkefalván a szüretnek nem volt olyan ünnepélyes, derűs hangulata, mint Pipén.

A kollektív gazdaság megalakulása után megváltozott a falu képe. A férfiak többsége elmenekült a földtől. Csak az állatgondozók maradtak itthon. A többiek gyári munkások lettek, fő jövedelmüket így szerezték. Szabad idejükben a feleségeiknek segítettek a kollektívben normázni. Külön fizikai dolgozó csoportot képeztek az állami gazdaság szerződéses alkalmazottai.

Az iparosok nemcsak foglalkozási ágat, hanem külön társadalmi osztályt is jelentettek. A „parasztok” felett érezték magukat. Kiváló képviselőjük volt az Apró család. Elődjük féderes kocsigyártó műhelyének a környék földbirtokosai voltak a

kliensei. A birtokos osztály likvidálása után a gazdáknak dolgoztak. A mi időnkben egy udvaron, egy épület két helyiségében volt a kerekes- és a kovácsműhely. Az édesapa készítette a szekér faalkatrészeit, a fia kovácsolta rájuk a vasat. Az egykori előkelőség helyét mint megrendelők, a környék sátoros cigányai váltották fel. Vastengelyű, könnyen gördülő szekereiket az Apróék műhelyében csináltatták. A többi iparos szakmának: szabó-, asztalos-, kőműves-, ácsmesterségnek is volt művelője. A suszter nemcsak életében, hanem halálában is ki akart emelkedni közülük. Sírkövét még életében megcsináltatta, s ráíratta: „Itt nyugszik X. Y. okleveles”.

Ebbe a sokszínű exogám faluba jöttünk az egyszínű endogám Pipéről. A külső körülmények nagyon kedvezők voltak. Országút melletti, városhoz közeli, gázzal fűtött, villannyal világított lak, szép, nagy kerttel. Annál lehangolttak voltak a lelki, belső körülmények. Ezt már a lakosság számbavételénél is éreztük. Pipe lakossága jóval kisebb volt, mint az új falunké, de 95%-ban unitárius. A négytornyú Szőkefalvának 1400-nál is több lakosa volt, de az unitáriusok száma alig érte el a 8,5%-ot. Még jobban lehangolt a családok összetétele. A 120 unitárius 60 családban élt, de csak 10-12 család volt tiszta unitárius. A többiben 1-1 hívünk élt, többnyire asszonyok.

Mindebből azt a keserű következtetést vontam le, hogy a lelkész hivatásérzetét a családjáért ne áldozza fel. Mind a kettő kárát vallja. Esetünkben így történt. A helycsere hivatásérzetemet csorbította. Más hivatásérzettel prédikáltam népes gyülekezetnek, mással, lehangolóan néhány léleknek. Pipén közönséges vasárnapon alig volt üres pad a templomban. Szőkefalván alig volt tele pad. Itt a gyár dudája vasárnap is munkába hívta a híveket, és nem a harangszó a templomba. Szőkefalván az 50 úrvacsorával élő soknak számított, Pipén a legalacsonyabb létszám is több volt ennél, 160–200-an állták körül az úrasztalát. Más lendülettel tartottam két csoportban 40–45 gyermeknek hittanórát, s mással 5–6-nak. Más belső tűzzel kereszteltem Pipén a kilenc év alatt 103 gyermeket, s mással Szőkefalván huszonkilenc év alatt negyvenet. Más érzéssel eskettem meg Pipén 35 ifjú párt, melyek közül csak öt volt vegeyes, mással Szőkefalván 17-et, melyek között csak kettő volt tiszta unitárius házaspár. Pipén a kilenc év alatt 43-szor álltam koporsó mellett, Szőkefalván a 29 év alatt 19-szer.

A helycsere nékem rajtam kívül a családom is kárát vallotta. Legfájdalmasabban gyermekeinket érintette. Pedig érdekükben hagytuk el szülőföldjüket. Pipén csak a négy elemi osztályig tanulhattak volna. Szőkefalván ezt kijárva, Dicsőben, édesanyámnál lakva, könnyen tanulhattak volna tovább. Hiú remény volt, nagyot csalódtunk. A szőkefalvi négyosztályos iskola a községközponti, vámosgálfalvi nyolcosztályos általános iskola keretébe tartozott. Úgy látszik, szándékunk a körzeti iskola igazgatójának tudomására juthatott. Szülőfalujából, Szásznádasról jó barátként ismertük, tanítói diplomával avanszált földrajztanárrá és igazgatóvá. 1957. szeptember első napjaiban, a beiratkozások idején beállított hozzánk. Félretéve a barátságot, feleségemet szigorúan kérdőre vonta: „Te, Juci, nem félsz, hogy elve-

szíted állásodat, ha gyermekeidet más iskolába íratod? Nekik Gálfalván van a helyük!” Feleségem nem mert ellenkezni. Meghajolt a felsőbb kényszer előtt. Gyermekeink négy éven át derűben, borúban, esőben, napsütésben, naponta oda-vissza két és fél órát gyalogoltak a gálfalvi iskoláig. Míg Dicsőben, édesanyámnál lakva, az iskolába járás 5–6 percbe került volna. Ennyire futotta az igazgató barát szocialista pedagógiájából!

A középiskolával sem jártunk jobban. Pedig számítottunk rá, hogy gyermekeink legalább azt Dicsőben kedvezőbb körülmények között elvégezhetik. A nagyobbik leányunkkal kezdtük. Gálfalván a VII. általános osztályt színjelesen végezte. Nyugodt lelkiismerettel engedték a dicsői gimnáziumba felvételizni. Szerencsétlenségünkre abban az évben 5 papi gyermek jelentkezett a VIII-ba. Az ateista vezetést ez már próbára tette. Zsuzsikánktól szomszédja lepuskázta a dolgozatát. Sikeresen átment. Az eredeti szöveggel, születésének köszönhetően, Zsuzsika elbukott. A végső döntést a párt mondta ki, ki mehet felsőbb iskolába, s ki marad a VII. osztályával. A vizsgabizottság elnöke észrevette, hogy a rajoni párttitkár a református esperes leányát protekcióval át akarja segíteni. Volt bátorsága odavágni a párttitkárnak: ha az Adorjáni leányka nem megy át, akkor egy papi gyermek sem fog átmenni. A tavaszi vizsgán végül mind az 5 papgyermek elbukott. A vizsgabiztos a feleségemnek kollégája volt, megkérdeztük: őszire újra itt próbálkozunk, vagy vigyük leányunkat más iskolába? „Jobb, ha máshova viszitek” – válaszolta. Sógorunk, feleségem nővérének nagylaki (Nădlac) születésű férje Aradon volt tanár. Felajánlotta segítségét, hogy szülővárosa román–szlovák tagozatú iskolájába besegeti Zsuzsikát. A leányka egész nyáron szorgalmasan tanult, hogy magyar létére a román tagozatra bejuthasson. Az elsőik között sikeresen vizsgázott. Mi sajnálattal tapasztaltuk: a magyar iskolában a származás, a románban a tudás számított. Ott, az ország nyugati határán érettségizett. Az már saját döntése volt, hogy mérnöki diplomáját az ország keleti határán, Jászvásárban szerezze meg.

Kisebbik leányunkkal is próbálkoztunk Dicsőben, természetesen sikertelenül. Ő is elkerült hazulról. Feleségem másik nővére, aki Aradon magyar–történelem szakos tanárnő volt, vette pártfogásába s juttatta be iskolájába. Érettségije után Marosvásárhelyen egészségügyi technikumot végzett. Otthon, Szőkefalván kapott állást. Szerény fizetésével két testvére taníttatásában nekünk nagy segítségünk volt.

Levente fiunkat már nem mertük kitenni a dicsői kudarcnak. Szovátán jutott be a IX. osztályba. A vidéki város iskolájában a létszám betöltése volt a fontos, és nem a származás. A következő évben akadémikusok nélkül felvették Dicsőbe. Érettségije után teológiát végzett.

Helycserénk alkalmával gyermekeink könnyebb iskoláztatásához fűzött reményeink ilyen változatos fordulatokban váltak valóra. S mindezért, hivatásom-foglalkozásom révén, én voltam a hibás.

A helycserét a feleségem is megszenvedte. Leköltözésünk után nem kapott azonnal állást Szőkefalván. Két évig ingázott más faluba. S mi, a családtagok nél-

külöztük a gondos édesanyát. Igaz, a keserűségbe, egyszerű emberek jóvoltából, némi öröm is cseppent. A 18 km-re levő bonyhai állomásra vonatozott, ahonnan még 3 km-re volt a héderfájai iskolája. Az állomásra menet az asszonyok sült pityókát nyomtak a kezébe: „Szorítsa jól össze, tiszteletes asszony, nem fog megfázni.” Egy alkalommal későn érkezett az állomásra, a vonat már indulóban volt. A feleségem lélekszakadva rohant, hogy elérje. A mozdonyvezető észrevette a már jól ismert, mindennapi utasát. A mozgásban levő vonatot megállította, s így a feleségem fel tudott ülni. Időközben bölcs intézkedéssel megszüntették a szőkefalvi megállót. Dicsőben kellett volna vonatra ülnie. Oda már nem vállalta a gyaloglást. Héderfáján szobát bérelt ki magának. Csak szombaton jött haza családjához. Hétköznapi héderfájai tanítónő, vasárnap szőkefalvi unitárius papné volt.

Végre két év múlva Szőkefalván megürült a tanítónői állás. A rajoni tanfelügyelőségre a feleségem kérvényt adott be. A református kántortanítóból lett magyar tanfelügyelő így hátrította el kérelmét: „Tán csak nem gondolja, hogy az iskolából klerikális fészket csinálunk?” De a román főtanfelügyelő szó nélkül kinevezte. Hátra volt még a rajoni párttitkár jóváhagyása. Ő is kételyét fejezte ki, nem szeretné, ha a növendékek egyházi befolyás alá kerülnének. Feleségem megnyugtatta: „Önöknek módjukban áll munkámat ellenőrizni, s ha vétek a párt előírása ellen, szankcionálhatnak.” A biztonság kedvéért, nehogy a klerikalizmus kísértésébe essék, arra kötelezték, hogy az alsó 4 osztályban ő tanítsa a román nyelvet. Azaz a hátsó gondolattal tették ezt, hátha nem tudja a feladatot teljesíteni, s így okot szolgáltat elbocsátására. Tévedtek, feleségem anyanyelvi szinten beszélt románul. Állami tisztviselő, községi jegyző árvajaként édesanyja úgy látta jónak, ha a középiskola alsó négy osztályát román tanintézetben végzi. Lakhelyükről, Árkosról minden nap oda-vissza 8 km-t gyalogolt a sepsiszentgyörgyi román gimnáziumba. Mindig jelesre vizsgázott. Így Szőkefalván a román nyelvet kifogástalanul tanította. Később megengedték osztályt tanítani. Más tortúrát eszeltek ki számára, mellyel papnéként büntetni vélték. Nyelvtudása ellenére minden nyáron 3-4 hetes román nyelvű tanfolyamra rendelték. Ilyenkor hiányát mi, a család szenvedtük meg. A 11. nyáron a tanfolyam vezetője így szólott hozzá: „Ha bármilyen eszközzel köteleznék is, többet ne jöjjön! Önnek nem hallgatnia, hanem vezetnie kellene a tanfolyamot.” A szekatúrának volt más lehetősége is. Egy alkalommal a párttag tanító temetésére a virágcsokrokat a feleségem állította össze. Az egyik csokor piros és fehér rózsából készült, zöld levelekkel. A társadalmi szertartás utáni nap, az iskolában megjelent a csak románul beszélő Gál nevű párt aktivista, s a feleségemet a virágcsokor miatt kérdőre vonta: „Egy párttag temetésén hogy mert ilyen nacionalista-soviniszta, irredenta csokrot összeállítani?” A leckéztetést az igazgató is végighallgatta, elővette Carpați cigarettacsomagját, s megkérdezte Gál elvtárstól, milyen színű szalag van a csomagon. „Piros-fehér-zöld” – felelte a sarokba szorult aktivista. „Amíg a román állam ilyen szalaggal díszíti gyártmányát, addig ne háborgassa a kollégánót! Eridj, Juci, tanítani!” A legkeserűbb büntetés az unitáriusok jubileumi évében, 1968-ban érte a feleségemet. A tordai országgyűlés

400. évében az egyházközség Ft. Dr. Kiss Elek püspök úr vizitációjára készült, de a párt is. Utasítására, a látogatást megelőző nap az iskolaigazgató így szólt tantesületéhez: „Holnap egész napos gyűlést tartunk. Mindenki itt legyen, de különösen Adorjáni Júlia kolléganő ne merjen hiányozni!”

A püspökfogadás, a templomi ünnepély, a papi lakon tartott bankett a papné jelenléte nélkül zajlott le. Amikor már mindenki eltávozott, csak a püspök úr és kísérelője maradt a parókián, a feleségem akkor jöhetett haza. Sírva panaszkolta nagy bánatát, amiért a szép ünnepélyről elmaradt. „Ne sírjon, lányom – vigasztalta a püspök –, jöjjön, imádkozzunk!”

Az ateista elfogultság a feleségemnek ártott, de a jó Isten védelmébe vette. Egy szép májusi délelőtt a körzet tanítói jelenlétében *A fecske* címen nyílt leckét tartott. Amikor magyarázata közben a szemléltetéshez érkezett, abban a pillanatban a nyitott ablakon egy fecske röppent a terembe. Végigszárnnyalt a padok felett. A gyermekek csodálva szemlélték leckéjük élő tárgyát. A lecke kiértékelésekor a kollégák egyik ámulatból a másikba estek, rebegve kérdezték: „Juci, hogyan tudta a szemléltetést ilyen gyönyörűen, élőben megszervezni?” Csak magában sutogta: „A jó Isten segített.” Számára a tanítás nem foglalkozás, hanem hivatásbeli élmény volt. Amikor osztályába lépett, nagy családja gondját az ajtón kívül hagyta. A gyermekszemek rácsillanó sugarából erőt merített. Unitárius papné létere a katolikus pap költővel vallotta: „A vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld!” Közötte és tanítványai között anya–gyermek viszony alakult ki. Tanítványait nemcsak az iskolában vette gondjaiba, otthon is meglátogatta őket. Érdekelte, milyenek a családi körülmények. Hátrahagyott *Megfigyelési naplója* jellemzi a gyermekhez és családjához fűződő viszonyát. Már maga a napló címe is sokatmondó: „Megfigyelési napló, amely visszatükrözi a gyermek egyéni sajátosságait. Vezeti Adorjáni Júlia tanítónő.”

Felettesei feleségem módszerére felfigyeltek. Szemébe is mondták: „Ha nem papné volna, önre a pedagógusi pályán fényes jövő várna.” A kilátás nem kápráztatta el. Megmaradt hivatásbeli tiszteletes asszonynak. Szigorú körülményei között is talált módot lelkésznei hivatása gyakorlására. Prédikációimat versekkel továbbra is illusztrálta. Ünnepi alkalmakra szépen szavalni ő tanította meg a gyermekeket. Vallásos irodalmi alkotásokkal is foglalkozott. Az unitárius és református konfirmálók között kölcsönös átjárás alakult ki. Az én növendékeim Nagy Gyula bácsival írták az engem köszöntő sorokat. A református növendékek lelkészüket az én írással akarták köszönteni. Én ehhez nem éreztem hajlandóságot. A feleségemre hárítottam. Szívesen vállalta. Színes, tartalmas gondolataival prózában vagy versben köszöntőket írt. Egy konfirmáció alkalmával hallgatom az engem köszöntő növendékeimet. A vers olyan ismerősnek tűnt. Mintha olvastam vagy hallottam volna valahol... Hosszas töprengés után rájöttem eredetére. Egyik református konfirmálóknak feleségem írt köszöntőt. A konfirmáción ott volt egy bonyhai rokon növendék is. A köszöntő nagyon megtetszett neki. Elkérte, lemásolta, megtanulta, s a lelkészét ezzel köszöntötte. A bonyhai konfirmáción ott volt

az egyik ifjúnak szókefalvi unitárius konfirmándus rokona. Nagyon megtetszett neki a vers, elkérte, lemásolta, megtanulta. S konfirmációjakor Bódi Margit visszamondta nekem feleségem szerzeményét. Néprajzos szívemnek jólesett, hogy az alkotás vándorútjáról hazatalált.

Feleségem más köszöntőket is írt. A bérmakörútján Szókefalvára látogató katolikus püspököt az unitárius papné soraival köszöntötte egyik híve.

Laikus költéssel is megbirkózott. Több ifjú párnak írt menyasszony-, vőlegénybúcsúztatót.

A köszöntőkön kívül másban is segítségemre volt. A társasági életet Szókefalván ő szervezte meg. Addig a falu katolikus plébánosa, református lelkésze köszönőviszonyban volt egymással, de egy asztal mellett még nem ültek együtt. Feleségem családi összejöveteleinkre meghívta a falu értelmiségét. Kint viharzott az osztályharc, de otthonunkban pap és tanító az orvossal együtt barátkozott. A papok itt kötött barátsága – mai nyelven szólva – ökumenikus együttműködéssé fejlődött. Mi ezt a fogalmat akkor még nem ismertük. Október 31-én, a reformáció ünnepén a református templomban én voltam az ünnepi szónok. November 15-én, a Dávid Ferenc-ünnepélyen Nagy Gyula bácsi végezte a lelkeszi szolgálatot. Jelen volt Salamon Lajos bácsi is. Végigszenvedte a mártír püspök haláláról szóló, egyházat negatívan érintő verseket.

A versek nem ártottak barátságunknak. Továbbra is jóakarattal látogattuk, névnapjainkon felköszöntöttük egymást. Esténként preferanszoztunk. Legalább hárman kellettünk hozzá. Ezért megtanítottuk rá feleségemet is. Csendes téli esteiken így gyógyítottuk a hétköznapi kapott sebeket. Lajos bácsi nemcsak névnapon és kártyaasztalunk vendége volt. Máskor is megtisztelt jelenlétével. Az unitárius esperesi vizsgálószerk ünnepi asztalán a katolikus plébános miseborával köszöntöttük egymást. Komolyabb együttműködésre is sor került. Egymás halottainak temetésén mindig részt vettünk. Hívei gyakran megkértek, hogy halottaik temetésén én is szolgáljak. Lajos bácsi, miután elvégezte beszédét, türelmesen végighallgatta az enyémet. Egy alkalommal ő maga kért meg, hogy jó hívét én tessesem el. Egyik katolikus férfi unitárius családba nőült. Felesége reverzalist adott, s két leányuk katolikus vallásban nevelkedett. A nagyobbik már agrármérnök-nő volt, amikor autóbalesetben meghalt. Menyasszonyi ruhában, fején virágkoszorúval feküdt koporsójában. Koporsója után a sok virágcsokrot és koszorút az ajtón nem tudták mind kivinni. Egy részüket az ablakon adták ki. Az asszonyokban felszisszent a hiedelem: „Valami baj éri megint a házat, temetés alkalmával virágot az ablakon nem szabad kiadni.” A leányt az unitárius temetőbe, nagymama mellé temették el, mert életében is az ő kedvence volt. Erre kitört a vallásháború. Az édesapára rárontott a rokonsága: „Nagy bűnt követtél el, leányodat szentletlen földbe temetted.” A bigottság addig uzsukált, hogy az édesapa lelkiismeretfurdalást érzett, s bánatában felakasztotta magát. Mivel tettét ép elmével követte el, egyháza törvénye szerint nem lehetett halotti szertartásban részesíteni. Lajos bácsi a gondnokával eljött hozzám. Keservesen panaszkolt: egyháza törvényét át

nem hághatja, de azt sem veheti lelkére, hogy templomba járó jó hívet harangszó és imádság nélkül, csak úgy elássák a temető árkába. „Neked a vallásod nem tiltja az öngyilkosok eltemetését. Szépen kérlek, temesd el hívemet.” Kérésének eleget tettem. S a buzgó katolikus Pálffi Istvánt unitárius harangszóra, unitárius szertartás szerint eltemettem. Gyászbeszédemben a Golgotára igyekvő Jézus 14 stációjára utaltam, amelyeket temploma falán minden vasárnap áhítattal nézett végig István. Csak éppen nem tudta végigjárni az egészet. Útközben megállott, s letette keresztjét. A temetésen Lajos bácsi is részt vett, szolgálatomat megköszönte. Az öngyilkost nem temethették szent földbe. Az unitárius temetőben, leánya mellett kapott végső nyugóhelyet. Felesége sírjára keresztet állított. Most az unitárius rokonság zúdult fel: „Mit keres a katolikus kereszt az unitárius temetőben?” A gondnokot s engem vontak felelősségre, amiért nem akadályoztuk meg a keresztállítást. Addig hevítették ellenünk a tüzet, amíg a marosvásárhelyi közgyűlésen jelen levő dr. Kovács Lajos püspök úrtól kihallgatást kértünk. Előadtuk panaszunkat, hogy a kereszt miatt híveink milyen heves támadásban részesítenek. „Nyugtassátok meg őket, mert a kereszt mindegyik keresztény felekezetnek közös jelképe” – volt a főpásztori válasz. Erre a kedélyek lecsillapodtak. A szőkefalvi „keresztes háború” véget ért. Megint egy újabb tanulsággal gazdagodtam: a teológia ellenkező pólusán álló lelkészek megtalálják az egymás felé vezető hidat, de a hívek táborai között még ott tátong a bigottság elválasztó árka.

A református kollégával, Nagy Gyula bácsival is megtaláltuk ezt a hidat. Egy- más családját kölcsönösen látogattuk. Fénykép is igazolja ezt. Találkozásaink alkalmával nem elégedtünk meg a négy fal közti beszélgetéssel. Egymást hazakísérve, az úton is folytattuk. A két parókia között kb. 500 m volt a távolság. Oda-vissza kísérgetve egymást, ennek többszörösét is megtettük. Az egymást kiegészítő gondolatok nem akartak a végükre jutni. Teológiai, hittani kérdést sohasem feszegettünk. A magyar történelem, irodalom, a közelmúlt és az akkori jelen eseményei bőven kínálták a közös témát.

A már említett reformáció- és Dávid Ferenc-ünnepélyen kívül más alkalom is adódott a közös szolgálatra. Unitárius–református vegyes családokban történt temetéseken mindig együtt szolgáltunk. Református halott esetén a háznál mindig Gyula bácsi szolgált, a sírnál én. Unitárius halottonál fordítva.

Gyula bácsival temetésen kívül ökumenikus keresztelést is végeztünk. A fiatal Orosz Bojsz János felesége dombói születésű unitárius asszony volt. Ők még ragaszkodtak a régi törvényhez: a gyermekek a nemük szerinti szülők vallását követik. Így Zoli református, Ildikó unitárius vallásban nevelkedett. Mind a ketten már rég kiléptek a bölcsőből, óvodás, illetve iskolás kor felé közeledtek. Illett már megkeresztelni őket. A szülők restellték saját lábukon templomba vinni őket. Az otthoni keresztelés mellett döntöttek: egyszerre mind a kettőt. Az időpontot nekünk bejelentették, elhatároztuk, együtt megyünk a családhoz. Gyulának hozzánk beszóltak, s együtt indultunk. Én a palástomat vittem a karomon. A keresztelő-poharat, táskájában, a feleségem hozta. Már célunk felé közeledtünk, mikor egy-

szer csak Gyula a fejéhez kap, s riadtan felsóhajt: „Jaj, Istenem, otthon hagytam a keresztlőkelyhet!” A feleségem megvigasztalta: „Ne búsulj, Gyula, itt a miénk!” S megnyugodva haladtunk utunkon. Csillagragyogta, szép nyári este volt. A családi ház udvarán, megterített asztaloknál ott ültek már a komák és az egybehívott rokonok. Minket, a két lelkész házaspárt külön asztalhoz vezettek. Odatettük a magunkkal hozott keresztlőkelyhet. Kútból merített tiszta vízzel megtöltöttük. Palástjainkat vállainkra vettük, s hozzákezdünk. Az esti csendben felcsendült a protestánsok közös zsoltára: „Szívemet hozzád emelem és benned bízom, Uram.” A fiú volt a nagyobb, Gyulát illette az elsőség. Hite szerint elvégezte liturgiáját, s majd az egy Istent hívők kelyhéből, a Szentháromság nevében néhány cseppet szórt Zoli fejére, s felvette őt egyháza kebelébe. Majd én következtem. Unitárius liturgiánk szerint ugyanabból a kehelyből, ugyanazzal a vízzel, az egy igaz Isten nevében megkereszteltem Ildikót, s felvettem az unitárius egyház tagjai sorába. Végezetül soraimban a többször ismételt *90. zsoltár* hangja csendült ajkainkról a csillagos ég felé: „Tebenned bízunk eleitől fogva!” Benne bízunk, s nem csalatkoztunk. Meghallgatta imádságunkat. Mindkét gyermeket, vallásaik tanítása szerint Jézus Krisztus útján vezetve, becsületes keresztény emberré segítette.

Gyula bácsival az ökumenia útján ennél is tovább mentünk. Az 1960-as évek közepén a református templom javításra szorult. A munkálatok ideje alatt ott nem lehetett istentiszteletet tartani. Gyula kérésére megegyeztünk, amíg templomuk elkészül, addig vasárnaponként és ünnepeken a református hívek is az unitárius templomba járnak. Úgy is történt. Vasárnaponként felváltva az egyik lelkész imádkozott, a másik prédikált. Beszédeinkben a dogmatikát kikerültük. Mindig találtunk közös felfogást érintő témát. Mindig olyan éneket választottunk, melyet mind a két felekezet hívei ismertek. Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításai mind a két énekeskönyvben megvoltak. Abban az évben karácsony is így köszöntött reánk. Emlékezetes karácsonyi szolgálat volt. Már nem tudom, milyen sorrendben, csak arra emlékszem, egyikünk prédikált, másikunk ágendázott. Majd a hívek a templom piacára, az úrasztala köré álltak. Kor szerint. Hiszen jól ismerték egymást. Mi, kezünkben az úrvacsorai jegyekkel, sorra jártuk őket. Egyikünk a kenyert, másikunk a bort osztotta. A hívek között egyik református, a másik unitárius volt. Az egyiknek az úrvacsorai kenyér Jézus megtöretett testét, a bor kiontott vérét jelképezte, a másik ugyanabban az úrvacsorai kenyérben és borbán Krisztus testét és vérét lelkileg vette.²⁷ Amikor a mi templomunk javítására került a sor, az unitáriusok jártak a református templomba közös istentiszteletre. Sajnos, közös úrvacsoraozdtásra itt nem került sor, mert a mi templomunk javítása nyáron, ünnepszegényes időben történt.

Papi közösségünknek negyedik tagja is volt. Páltinean Eugen-Jenő görögkatolikus lelkész nem tért át ortodoxnak. Hitéért többévi börtönbüntetést szenvedett. Szabadulása után, gyermekei segítségével Szőkefalván vett házat, s ide tele-

²⁷ Lásd *Unitárius Káté*, 129. kérdés.

pedett le. A római katolikus templomba járt. Otthonában kényszerből áttért, de lélekben görögkatolikusnak maradt híveknek misézett. Feleségével együtt társaságunk kedvelt barátja lett.

A lelkészek együttműködése a falu népében visszhangra talált. Az egyik adatközlőm meg is jegyezte: „Mi azt szeretjük, ha papjaink összetartanak, hogy mi is követhessük őket.”

Egyházi élet • Mind a három magyar felekezet önálló anyaegyházközséget alkotott. Történetük a reformáció–ellenreformáció következtében egymásra hatással volt. A falu felett, dombon épült katolikus templommal kapcsolatban egy 1468. május 28-i feljegyzésből megtudjuk, hogy Antal deák szőkefalvi birtokrészen, „puszta helyen új kőtemplomot emelt” (Jakó közlése 1990a: 1808. szócikk). A katolikus templom a reformáció után az unitáriusok használatába került. A szőkefalvi Szőke családba nősült Sárosi János portai nagykövet az unitáriusoknak terjedelmes földbirtokot adományozott. Idővel reformátusok is telepedtek a faluba. Az 1600-as évek utolsó évtizedeire annyira elszaporodtak, hogy a „maior pars” elve alapján a templomot maguknak követelték. Az unitáriusok Apafi Mihály fejedelemhez fordultak jogorvoslásért. A fejedelem bizottságot küldött ki a konfliktus megoldására. Tárgyilagos vizsgálat után a bizottság a két felekezetet egyenlő arányban találta. A templomot az unitáriusoknak ítélte, de kötelezte őket, hogy a reformátusoknak segítsenek új templomot építeni. Ez meg is történt. Az unitáriusok templomukat 1746-ig zavartalanul használták. Ekkor, a már említett bárói levéltár égetéséből kimentett okirat szerint Gróf Haller János, a falu földesura román jobbágyaival a templomot az unitáriusoktól elvétette, s visszaadta a katolikusoknak. A gróf felesége a Küküllő megyében is birtokos, unitárius vargyasi Dániel család leánya volt. A grófhoz menvén feleségül, katolizált, s buzgóbb katolikus lett férjénél. Az unitáriusok papi, mesteri lakásait is elveszítették, valamint összes birtokukat. A megfosztott unitáriusoknak a Szőkefalván is birtokos désfalvi Belényesi család saját birtokából telket adományozott, és arra saját költségén papi lakot, templomot, haranglábat építtetett fából. Az egyházközség 1816. évi vagyonszeírásában ez olvasható: „...van egy kis rakó fából épült templomjok zsendelj fedél alatt, mellette van egy kis harangláb hasonló képpen zsendely fedél alatt, ebbe két kisedd harangok.”²⁸ Ez a templom idővel úgy megroggyant, hogy nem lehetett benne istentiszteletet tartani. Időközben a szőkefalvi Wesselényi-birtok tulajdonosa felesége, Polixéna írónő révén az angol unitárius főúr, Paget János lett. Paget az elárvult unitárius egyházközség segítségére sietett. A falu közepén, a főút mellett, a „kaszárnnyával” szemben telket, téglavetésre pénzt adományozott. 1876-ban a templomépítéshez hozzákezdtek. 1883-ra készült el, torony nélkül. Ferencz József püspök úr szentelte fel. A torony 1900-ra lett készen. Felszentelésére az unitáriusok ünnepén, Szent

²⁸ A Küküllői Unitárius Egyházkörmények egyházközségeinek 1816. évi vagyonszeírása, 126.

Mihály vasárnapján került sor, szintén az előbb említett püspök szolgálatával. A toronyból két harang hívogatja a híveket Isten házába. A régebbi nagyharang az I. világháború áldozata lett. Helyette 1926-ban szereztek újat. A templom dél-észak irányba épült, egyetlen, észak felőli, főút melletti bejárattal. A templom bejárata felett van a karzat a harmóniummal és a legények padjaival, valamint a toronyba vezető ajtóval. A deszkából épült szószék a keleti fal közepén helyezkedik el. Mellette a papi szék, előtte, a templom piacán, az úrasztala. Azóta kopjafamintás csillárral cserélték ki itt is a búzakoszorút. A szőkefalvi templom volt az egyetlen egyházunkban, melynek falán a tordai országgyűlés képe volt látható. Egyházi főhatósági rendelet eltávolíttatta onnan. A szószékkal szemben állva, jobbra van a férfiak, balra pedig az asszonyok padja. Szőkefalvi szolgálati időnk alatt a templomon több jelentős javítást végeztünk. A megbomlott külső vakolatot körben, a tégláig leverték, és újravakoltattuk. A templom fedelét újracseréztük. A torony fedélzetét a faszervezettel, bádgozással együtt teljesen megújítottuk. A templomhoz vezető, omladozó téglafeljárót cementlépcsővel kicseréltük. Mindezt a hívek áldozatából. A templom belseje is megszépült. A feleségem irányításával és saját kezű közreműködésével az asszonyok 1979-re a szószékre, karzatra, padoszlopok elejére díszes varrottasokat hímeztek.

A katolikusok mai templomát 1818-ban szentelték fel. A régi, a reformáció kora előtti helyére épült. Kelet–nyugati irányba, egyetlen, nyugati bejárattal. Az oltár a templomhajó keleti felében van. A református templom 1912-ben épült a falu alsó végén, útkereszteződésnél, nyugat–keleti irányba, egyetlen, kelet felőli bejárattal.

A románok régi görögkatolikus temploma temetőjük közepén állott. Számuk szaporodásával a református templom közelében, a Főút mellett, kisajátított magyar birtokból telket kaptak. Az 1930-as években ide új templomot építettek, amely 1948 után görögkeleti lett. Kelet–nyugat irányba, egyetlen bejárattal épült. Az oltár itt is a templomhajó keleti felében van. Mind a négy templom egybeépült a tornyával. Minden toronyban 2-2 harang van. Vasár- és ünnepnapokon egy időben szólalnak meg. A katolikus és a román harangok „nagyidő” alkalmával „félrekondulnak”, hogy a veszélyes felhőket eloszlassák. A katolikus deket is jelez. Temetéskor mind a négy torony harangja egybecsendült. Mindig az kezdte, amelyikhez a halott tartozott, a többi követte. Ha a falun idegen halottat vittek végig, mindegyik harang siratta. A szőkefalvi ember, ha úton jártában harangszót hallott, katolikus vagy román létére keresztet vetett. Az unitárius és a református ember megemeltette kalapját, és felfohászzkodott: „Én Istenem, segíts meg!” Most visszatérek a mi szép, kis templomunkba. A két örökzöld fenyő szomszédságában, az ajtó felett aranytábla hirdeti: „Egy az Isten!”

Harmadik harangszóra a hívek itt is begyűltek a templomba, ki-ki a megszokott padjába. Feleségem kíséretében, palásttal a vállamon, én is beléptem. Híveim állva fogadtak, én főhajtással köszöntöttem őket.

Istentisztelet végeztével először az asszonyok jöttek ki, s a templomajtón kívül, a bal oldalon csoportosultak. Utánuk én következtem, hátam mögött a férfiakkal.

Ők az ajtó jobb oldalán helyezkedtek el. Az asszonyok felé fordulva, egymár szóban elbúcsúztam a gyülekezettől. A férfiakkal sorra kezét fogtam. Feleségem az asszonyoknál ugyanígy tett. Kifejezvéen ezáltal is híveink iránti együttérzésünket.

A „sátoros ünnepek” alkalmával szószéki szolgálatomat úrvacsoraosztás követte. A megállapított liturgia szerint végeztem, de a helyi hagyományok keretében. Szőkefalván az úrvacsorai jegyek: kenyér és bor felajánlása más szokás szerint történt, mint előző szolgálati helyeimen. Báró Petrichevich-Horváth Artúr halála előtt mind a két úrvacsorai jegyet minden alkalommal a földesúr családja adományozta. Halála után az adakozás a hívekre hárult. Maguk között sajtáságos szokást alakítottak ki. Külön család adta a kenyeret, és külön család a bort. A kenyeret éveken át minden ünnepen ugyanaz a család sütötte. Csak „virágzását elhullatott asszony” süthette. A bort éveken át ünnepenként külön-külön család adományozta. Szőkefalvi 29 évem alatt, „apáról fiúra öröklődően”, minden ünnepnek megvolt a maga úrvacsorai bort adományozó családja. Karácsony a Ferencz Dobos János családjáé volt. Húsvét eleinte a Rác Pál tanító uré, később, sorra kerülő okok miatt, kimaradt, pünkösöd a Bódi Istvánéké, Szent Mihály – őszi hálaadás – ünnepe a Szabó Jánoséké volt.

Az úrasztalát Szőkefalván is a kurátor és az egyik egyházi terítette meg. A terítőket és úrvacsorai abroszokat az eklézsia ládájából ők vették elő, és vitték a templomba. Szent Mihály napjának külön úrvacsorai abrosza volt. A Szabó család egyik elődje ezen a napon érkezett haza Amerikából. Hálából szerencsés hazatérése emlékét úrvacsorai abrosszal örököltette meg. Meghagyta utódainak: Szent Mihály napján mindig ezzel az abrosszal terítsék meg az úrasztalát. Az úrvacsoravétel sorrendje itt is kor és nem szerint történt, azzal a különbséggel, hogy férfi és nő nemen levők, öregek és fiatalok egy-egy csoportban állottak ki. Szőkefalván az úrvacsorai bor kiosztásánál a kurátor nem segített. Amikor a kehelyben fogytán volt a bor, az úrasztalához léptem, és a kannából újratöltöttem.

Egy alkalommal az úrvacsora „paraliturgiájá”-ra lettem figyelmes. A gyülekezet távozása után a kurátor, egyházi és harangozó a templomban visszamaradt, hogy az asztalt leszedjék, s a klenódiumokat a parókiára visszahozzák. A templom előtti búcsúzásom közben az ajtónyíláson hirtelen visszapillantottam. A kurátor a kehelyt az ajtóhoz emelte, miután ivott belőle, átnyújtotta az egyháznak, s majd a harangozóknak. Mindhárman vettek „másodúrvacsorát”. A kurátort megkérdeztem, ez mi volt? „A kehelyből többen ittak, s a megmaradt bort nem egészséges a kannába visszatölteni”, válaszolta. A tálcán maradt kenyeret és a kannabeli bort visszahozták a parókiára. S mint előbbi helyeimen, a perselypéncz megszámlálása után közösen elfogyasztottuk, boldog ünnepet kívánva egymásnak.

Az ökumenikus úrvacsoraosztásról már szoltam. Most a háznál adott úrvacsoráról akarok megemlékezni. Hagyományá vált, hogy az egyházzal a templomból addig haza sem mentünk, míg az öreg cigánynénak, Eszternének nem vittünk úrvacsorát. Bejelentésre a beteghez hétköznap is elmentünk. A nagybeteg az úrvacsorától vagy meggyógyul, vagy, ha már kínozzák halál fájdalmai, megkönnyeb-

bül. Egy alkalommal halálos betegnek hitt cigány asszonyhoz hívtak úrvacsorát adni. Utána az asszony betegségéből felgyógyult, s még évekig élt.

Azért ismertem magyar családot, ahol a román pap „szluzsbáját” többre becsülték, mint az úrvacsorát. Egyik református, öreg presbiter halálos beteg volt. Elhívták lelkészüket úrvacsorát adni. Szertartás végeztével papjuk a kapun alig lépett ki, az egyik családtag már rohant a gálfalvi román papért.

Az emberi életfordulók szertartásai a temetés kivételével a templomban történtek. Ezt minden szőkefalvi család igénybe vette.

Az élet rendje szerint legelső volt a keresztelés, ami a családi exogámiát nagyban befolyásolta. A családok között hagyományos örökségként vagy egyházi nyomásra különböző eljárás alakult ki. Voltak családok, mint a már említett Oroszék, ahol a szülők nemükön levő gyermeküket a maguk vallására keresztelték. Valamikor egyházi törvény döntött így. Később a törvény elévült, de gyakorlata mint szokás fennmaradt. Mindig unitárius, református családoznál fordult elő. Katolikus–protestáns vegyes családban csak katolikus gyermekek lehettek. Unitárius vagy református édesapának lehettek katolikus gyermekei, de katolikus édesapának más vallású gyermekei nem. A katolikus egyház a szembeszegülőket szankcionálta. Aki nemén levő gyermekét más vallásra keresztelte, azt a „szentségektől” eltiltották. A reformátusok is kezdték ezt az eljárást követni. Volt vegyes házasság, ahol a református édesapa fiát katolikus felesége vallására keresztelte. Egyháza az úrvacsorától eltiltotta. A református férfi katolikusnak hagyta családját, s áttért unitáriusnak. Az egyik asszonyt, ki leányát unitáriusnak keresztelte, szintén eltiltották az úrvacsorától, s ráadásul még eklézsiakövetésre is kötelezték. Az asszony felháborodva tiltakozott, ő nem esett olyan bűnbe, ami miatt ilyen megszegítő eljárást érdemelne. Áttért unitáriusnak. Ettől a két esettől eltekintve három szék között mindig mi estünk a pad alá. Az exogámiának mindig az unitáriusok lettek a vesztesei. A vegyes családban élő édesanya engedett a férfierőnek, s leányát ennek vallására keresztelte. Az unitárius édesapa udvariasságból vagy inkább a családi béke kedvéért hajlott az asszony szavára, s fiát átengedte annak vallására.

A keresztszülők kiválasztásánál a népi gyakorlat már az egyházi törvénnyel összeütközött. A szülők nem a vallási hovatartozást nézték, hanem rokonukat, ifjúkori barátjukat, barátnőjüket hívták főkomának. Más vallású keresztanya tarthatta keresztvíz alá a gyermeket, de az anyakönyvbe csak katolikus keresztszülő nevét lehetett beírni. Így biztonság kedvéért mindig kéznél volt egy katolikus házaspár, akinek a nevét anyakönyvezték. Ilyen esetről családi tapasztalatom is van.

Középső leányunk gyermekkori játszótársa volt a velünk szemben lakó katolikus kántor leányának. Felnővén Panni férjhez ment, gyermeke született, főkezesztanyának a mi Marikánkat hívta meg. Ő el is vállalta, örömmel tartotta gyermekkori játszótársa gyermekét keresztvíz alá. Azonban nevét a katolikus anyakönyvbe nem írták be. Azért ma is ő a főkezesztanya és komaasszony. A reformátusok sem akartak a katolikusok mögött maradni. Az adventista édesapa és a református édesanya leánykáját az új református lelkész nem akarta megkeresztel-

ni, mert a főkeresztanya unitárius volt. Hozzám hozták, és én megkereszteltem. Igaz, a gyülekezet nem fogadta be a gyermeket. A kántálási listára felírtam a család nevét, de az unitárius énekesek nem voltak hajlandók a „hívó” családot karácsony ünnepén köszönteni.

A templomban végzett következő szertartás a konfirmáció volt. Káténk 123. kérdésére adott válasza szerint: „A konfirmáció az unitárius hitben való megerősödés kinyilvánítása; a konfirmáció által az egyház önálló tagjai leszünk, és Isten előtt felelősséget vállalunk minden cselekedetünkért és hithűségünkért.”²⁹ A konfirmáció ideje eltért a hagyománytól. Már nem lehetett sem virágvasárnapján, sem áldozócsütörtökön tartani. A „szocialista éra” nem adott erre lehetőséget. A szülőkkel megegyeztünk a nyári vakáció egyik vasárnapjában. Nagy Gyula református kollégával is egyeztettük a dátumot. Nem volt szerencsés egy napon végezni az unitárius és református konfirmációt. Híveink mind a két ünnepélyre kölcsönben eljöttek. Hiszen kereszt-, rokon gyermek volt mindkét konfirmáló csoportban.

Konfirmáló csoportjaim Szőkefalván nem voltak olyan népesek, mint Pipén. Hatnál nagyobb létszámot sohasem értek el. Volt rá eset, amikor 2-3 növendék, de volt olyan év is, amikor csak egy konfirmált. Akármilyen kevesen voltak, a színdarabos jelleget itt is kerültem. Minden kérdést minden növendéknek tudnia kellett. Amikor egynél többen konfirmáltak, ha csak 2–3-an voltak, akkor is kikérdeztem az egész kátét. A gyülekezetben ezáltal is fel akartam ébreszteni az unitárius hitvilágot. A feleségem itt is megsúgta az ifjaknak a módszeremet. Így biztonságérzetük nem szenvedett csorbát. Nem akartam úgy járni, mint Gyula bácsi. Biztonság kedvéért kijelölte a kérdéseket. Mikor az ünnepélyen Jánosra került a sor, az rávágta: „Ezt a kérdést nem én kell mondjam.” Hiába óvakodtam, csak megjártam, de még tragikusabban. A kísértés egyetlenegyszer rabul ejtett. Az egyik tréfakedvelő család felbiztatta a növésében törpének maradt cigány növendék édesanyját, hogy kérjen meg engem, adjak ki a fiának 1-2 kérdést, tudjon ő is konfirmálni. Az édesanya esdeklésének engedtem. Utolsó héten, az egyik kátéórán így szóltam Jóskához: Tőled csak ennyit kérdek, hol született Jézus. Erre ezt feleled: „Jézus Betlehemben született!” Ezt vele többször is elisméltettem. Eljött a konfirmáció napja, Jóskára került a sort. Feltettem a kérdést: „Hol született Jézus?” Látom, lámpalázba esett, nem jut eszébe a válasz. Segíteni akartam rajta, súgni kezdtem: „Bet...” , erre Jóska észbe kapott, meg sem várta, hogy a szót befejezzem, a Bé- helyett Pé-t hallott, s rávágta: „Jézus Petroszényben született!” Kijavítva feleletét, valahogy elsimítottam a gyülekezet gúnyos morajlását, s a konfirmációt befejeztük. Néhány nap múlva, Dicsőben járva, betértem dolgom végezte után a vendéglőbe egy pohár sörre. Egyszer csak fülembe nyilallt a szomszéd asztaltársaság beszéde: „Hallottátok-e, Szőkefalván a konfirmáló azt felelte: Jézus Petroszényben született?” Hagytam a sörömet. Ironikus nevetésük közben, szégyenemben alig tudtam kisomfordálni az ajtón, nehogy észrevegyék kiléteimet.

²⁹ *Unitárius Káté*, 123. kérdés.

Ettől az egyetlen kudartól eltekintve, a szőkefalvi konfirmáció is kellő erkölcsi sikerrel végződött. Az ifjak magabiztosan mondtak, értelmes válaszaikkal örvendeztettek meg engem és a gyülekezetet. Hogy maga a konfirmáció lényege, az unitárius hitben való meggyőződés, a felelősségvállalás, a hithűség mennyire öntudatosan bennük, arról a 14 éves, kamaszkorú ifjak még nem tudtak számot adni. A konfirmáció szertartásába bevezettük a fogadalomtevést. Életük első úrvacsoravétele után az ifjak szívre tett kézzel fogadták: „Amíg élek, unitárius vallásomhoz hű maradok. Isten engem úgy segítjen!”

A szőkefalviak hitéletében az öntudat, a meggyőződés kevés szerepet játszott. Ez az esketésnél derült ki. A konfirmáció az ifjak részéről köszöntővel zárult. Felelősségem közbenjárásáról már megemlékeztem.

Volt olyan család is, ahol a konfirmáció csak ünnepélyes alkalom volt a rokonság, komaság, szomszédság összejövetelére, fényes lakomájára, a gazdag ajándékozásra. Pl. M. Pisti sohasem járt kátéórára, egy kérdést sem tudott. A konfirmáció előtt néhány nappal az édesanyja megkért, adjak ki fiának 2-3 könnyű kérdést, hogy ő is megkonfirmálhasson. „Inkább hagyjuk el jövőre”, szóltam én. „Pisti járjon rendesen kátéórára, a kérdéseket tanulja meg, s a többiekkel együtt tisztességgel megkonfirmál.” „Jaj, nem lehet elhagyni, tiszteletes úr!” – szisszent fel az édesanya. „Mindennel felkészültünk már. A házat kívül-belül, nagy költséggel kifestettük, a disznót erre az alkalomra meghizlaltuk, tovább nem tarthatjuk, a nagy melegben elkárosodhat. Az új ruhát megvettük, jövőre kinőheti a gyermek. A vendégeket összehívtuk. Visszmondani nem tudjuk, mert megsértődnek. Ha elmarad, minden fáradságunk, költségünk kárba vész.” Kárba vészett. Az unitáriusok részére is sajnos a család elveszett. Haragjukban áttértek valamelyik szektába.

A konfirmációnak, az egyházi mellett, Szőkefalván is megvolt a társadalmi vonatkozása. A gyermekközösségből az ifjak közösségébe került a növendék. Helyzete a családban is megváltozott. A gyermekek külön asztaltól a nagyok asztalához ülhetett. A fiú a legényekkel együtt mehetett a táncba. Részt vehetett a karácsonyi kántálásban, még a fonókba is benézhetett. A leány is elmehetett a táncba az édesanyja kíséretében, fonóba járhatott, vizitát fogadhatott. Szegényebb családok fiaikat, leányaikat konfirmáció után szegődötték el szolgálni.

Konfirmáció után néhány évre a fogadalmat tett ifjú újra megjelent az úrasztala előtt, most már kettesben, párjával újabb fogadalomtételre. Egymás jobb kezét fogva, egy életre szóló hűséget fogadtak egymásnak. Naiv hivatásérzetemmel elérkezettnek láttam az időt a bizonyágtetésre, amikor a konfirmációkor elhangzott fogadalomnak fogantatja érvényesül. Keserűen csalódtam. A szokás hatalma, a családi érdek vagy a másik felekezet dogmája az öntudatnál, az esetleges hitbéli meggyőződésnél erősebbnek bizonyult.

Az egybekelésnek, az esketésnek Szőkefalván, mint általában a vidéken, több változata alakult ki. Élt még annak legősibb megnyilvánulása: a leánylopás, leányszöktetés. Szolgálati időm alatt két eset is előfordult. Az egyik engem is érintett. A fiatal unitárius leánykát konfirmációja után, alig 15 évesen, szülei tudta nél-

kül a református 17 éves legényke megszöktette. Korukra való tekintettel polgári és egyházi szertartás szóba sem jöhetett. Egyáltalán nem hiányolták, lakodalmat anélkül is tartottak. Hagyományos előírással, vőfélyvel, nyüszülyúlánnyal, násznaggyal. Menyasszonykikéréssel, vőlegénybúcsúval, népes asztalüléssel, a szokás hagyományos folklórjával. S ami a leglényegesebb, eredményes ajándékozással. Azután az ifjú pár nagykorúságukig vígan élte napjait. Akkor eleget tettek állampolgári és egyháztagsági kötelességüknek, s a községháza után hozzám, a papi lakra jöttek, és eklézsiakövetés után törvényesítették kapcsolatukat. A másik eset ennek ellenkezője volt. Öreglegény a moziból szöktette meg az idős lányt. Szégyellték hivatalos eljárás alá vetni magukat. Később a szülők rákényszerítették őket. Eklézsiakövetést igen, de lakodalmat nem tartottak.

Én a leánylopásnak egy másik változatát is megismertem. Dicsői legény udvarolt a szőkefalvi leánynak. Már komoly lett közöttük a kapcsolat. Mindkét család beleegyezett a tervezett házasságba. De a szőkefalvi legények közössége nem. Rossz néven vették, hogy a falubeli leány máshova megy férjhez. A dicsői legény tartott a bosszúállástól. Sógorai védelmében éjnek idején lopta ki a leányt a faluból, nehogy észrevegyék a szőkefalvi legények, és ellene támadjanak.

A törvényes polgári és egyházi egybekelésnek a vidéken a következő változata alakult ki: ha az ifjú pár más-más faluból kelt egybe, mindig a menyasszony falujában esküdtek meg, s a vőlegény lakóhelyén telepedtek le. Ha más-más felekezethez tartoztak, akkor a faluját elhagyó házaspár a befogadó falu és család vallására tért át. Több esetben nem a leány ment a legény után, hanem fordítva. Például a szőkefalvi református legény az unitárius Dombóra nősült, menyasszonya vallására tért. Viszont ha dombói unitárius legény nősült szőkefalvi református családba, át kellett térnie. A két szomszéd falu, a református Magyar királyfalva és az unitárius Küküllődombó népe megegyezett egymással, ha a két faluból származó ifjak kelnek egybe, mindig a befogadó falu vallására térnek.

Szőkefalván is érvényesült a befogadó család akarata. Ismertem három öregasszonyt, testvérek voltak, egy családban, reformátusként nőttek fel. Férjhezmenetelük után háromfelé tértek. Egyikük unitárius, másikuk katolikus lett, a harmadik megmaradt reformátusnak.

Más változatról is szereztem tapasztalatot. Az unitárius–református vegyes párok Szőkefalván rendszerint a menyasszony templomában esküdtek. Így írta elő a régi törvény. A törvény elavult, de gyakorlata mint szokás tovább élt. Igaz, egységes eljárás közöttünk sem alakult ki.

Hivatásérzetemet mélyen sértette, ha unitárius menyasszonyt református vőlegénnyel én eskettem, de leányukat már nem én kereszteltem. Egyik vasárnap, harmadik harangszó alatt a templomba igyekeztem. Mellettem keresztelési menet haladt el. Szívembe nyilallt, mikor megláttam az egykori jeles konfirmándus leánynövendékemet mint édesanyát, aki ölében vitte kislányát, férje vallására, reformátusnak keresztelni. Nehezen tudtam megbarátkozni a „leány megy a legény után” gondolattal. Mert még jobban elkeseredtem, ha esketésem után a menyasz-

szony, megfelelkezve konfirmációi fogadalmáról, áttért reformátusnak. Vizonzás ritkán fordult elő, mert unitárius legény kevés volt. Enyhe vigaszom volt, ha ki-ki megmaradt a maga vallásában, és a fiú az édesapáét, a leány az édesanyáét követte.

A katolikusokkal más volt a helyzet. Akár a vőlegény, akár a menyasszony volt katolikus és párja más vallású, az esküvő csak az ő templomukban történhetett. Ebben is keserű csalódás ért. Egy másik vasárnap kiléptem kapumon, mikor vidám esküvői menet kanyarodott a katolikus templom felé. A menyasszony szintén egykori kitűnő konfirmándusom volt. S ott kellett esküdjének, mert katolikus vőlegény más templomban nem esküdhethet. Szerencsére a menyasszony megmaradt unitáriusnak, de leányát, fiát át kellett engedje katolikusnak. Ha a más vallású fél ragaszkodott a magáéhoz, nem kényszerítették áttérésre, de születendő gyermekeiről reverzálist kellett adnia.

Az esketés különböző templomban, más és más szertartással ment végbe, de az azt követő közösségi összejövetel, a lakodalom az őstől örökölt szokás szerint. Bármilyen liturgia szerint mondták ki a „holtamig holtáiglan”-t, a lakodalom tisztségviselőit: násznagyot, vőfélyt, koszorúslányt egyházi beavatkozás nélkül, felekezeti hovatartozástól eltekintve, maga a két család jelölte ki, a hagyomány előírása szerint, rokonsági, komasági, barátsági, szomszédsági alapon. Így katolikus násznagy vezethette az unitárius vagy református ifjú párt az úrasztala elé, és fordítva is: katolikus párt unitárius vagy református násznagy vezette az oltár elé.

Az unitáriusoknál érdekes szokás alakult ki. A szertartás után a lelkész és a gyülekezet kijött a templomból, de a násznép bent maradt, mert a harangozó kulcsra zárta az ajtót, s csak úgy engedte ki őket, ha a násznagy váltságot fizet.

A lakodalmat a menyasszony háznál megelőzte a „sirató este”, régebben. Ide minden fiatal elment. Másnap a lakodalmas háznál a menyasszonytánc után az öregek rájuk szóltak: „Fiatalság, hazafelé! Az este kimulathattatok magatokat. Itt most nincs mit keressetek. Csak a vőfélyek és koszorúslányok maradhatnak.” A lakodalmi vacsorán az öregek olyan beszélgetést folytathatnak, amelyek nem valók fiatal füleknek.

A házasságkötések, amint láttuk, vallásváltoztatással, áttéréssel jártak. Ezek más okból is előfordultak, sohasem meggyőződésből, inkább érdekből. Szőkefalvára kerülésünkkor hallottuk, amikor az 1910-es években a reformátusok templomuk építéséhez készültek, híveiket teherbírásuk szerint kategorizálták. A költségek fedezéséhez pénzbeli hozzájárulásra kérték őket. Néhány tősgyökeres református család sokallta a tőlük kért összeget, s inkább áttért katolikusnak.

A Felszeg végén állt Szőkefalva utolsó, Gálfalva első háza. A családfő fiaival református, felesége leányaival unitárius volt. A férj a gálfalvi református egyházközség tagjaként papjának képét kellett fizessen. Messze esett tőle a papi lakás. Tehernek érezte minden év vége felé hátán a véka kukoricával felballagni papjához, inkább áttért unitáriusnak, fiaival együtt. Szőkefalván nem kellett akkor képét fizetni.

Volt, aki sértett önértetéből változtatta meg vallását, mint egy tanító úr, aki Kalotaszegről került Vámosgálfalvára a református felekezeti iskolához. Egyháza központi vezetőségével konfliktusa támadt. A rászabott szankciót méltatlannak, sértőnek érezte. Inkább áttért családjával együtt az unitárius vallásra. Ekkor, 1920 elején alapították meg a szomszédos Szőkefalván az állami elemi iskolát. Ő lett az igazgatója. Az akkori agrárreform az állami iskola igazgatójának fizetésébe 17 hold termőföldet mért ki.

Az illető érdekes egyéniség volt. Néptanító létére a néptől három lépés távolságra tartotta magát. Annak örömeiben és bánatában, lakodalmán, temetésén mint más értelmiségi, nem vett részt. De sajátos, egyéni példájával nevelte. A fizetésébe kapott föld jövedelméből magának egyholdas telket szerzett, arra szép házat és melléképületet emelt. A puszta területre kétkezi munkájával bőven termő veteményes- és gyümölcsöskertet létesített. Házán és kertjén kívül 4 hold földet is szerzett, és azt egyetlen tehenével művelte. Szép darab szőlőt létesített, azt is saját kezűleg művelte. Ősszel, az érés idején kiköltözött az ő maga készítette kalyibába. Onnan őrizte tőkéi termését. Csak szüret után tért haza. Kiváló bort készített, s azt szabályszerűen palackozta. A falu népe példát vehetett a tanító úrról, hogyan kell kis területű földterületen egyes tehénfoggal mintaszerűen gazdálkodni.

A tanító úr az egyházközség presbitere és jegyzője lett. Amikor az egyházba is betört a demokrácia, és az elődöm volt cselédeit a presbitériumba beszervezte, ő egyházi tisztségeiről lemondott, egykori cselédekkel, kocsisokkal egy asztalnál nem tárgyalt. Sőt, az addig évente adományozott húsvéti úrvacsorai bort is megvonta a gyülekezettől, mert az ő borát szolgák és szolgálók nem isszák.

Az egyházi életben nem, de társasági életünkben részt vett. Névnapokra, családi ünnepeinkre feleségével együtt eljött. Január 24-én, Pálforduláskor a szőkefalvi társaság színe-java a házánál összegyűlt. Névnapján köszöntötte. Ilyenkor szokásos vidám dalolásunkat Pali bácsi hegedűjén kísérte. 90 éves korában temettem el a református temetőben. Isten nyugtassa békében!

Visszatérve az esketésre, ott sem mindig a meggyőződés dominált. A reformátusból unitáriussá lett édesapa fia katolikus menyasszonyával nem tudtak dűlőre jutni, hol esküdjenek. Végül arra a megállapodásra jutottak: annál a papnál esküsznek, akit hamarabb útjukba ejtenek. S ez az unitárius volt.

Az utolsó életforduló szertartásának, a temetésnek színhelye nem a templom, hanem a családi ház udvara. Minden halottat, bármilyen felekezetű volt, az én időmben onnan temettek. Az egységes szokást Salamon Lajos bácsi utóda bontotta meg. Minden katolikus halottat a templomba vitették, s ott tartott gyászmisést felette. A többi felekezet papjai továbbra is az udvarról temettek.

Az udvaron tartott temetési szertartás felekezetenként különbözik, de maga a halottkultusz a különböző hitű magyaroknál egységes. A szőkefalvi temetkezési szokásoknál láttam beigazolódni még teológus-egyetemista koromban hallott megállapítást: „A népnek egy vallása van.”

A szőkefalvi felekezetek között csak a koporsómérő pálcáknak a sírban való elhelyezésénél van különbség. A katolikusok a pálcikákat kereszt alakban helyezik a sír aljára, az unitáriusok és reformátusok párhuzamosan. A többi temetkezési szokásban egységesek.

A halál beálltát azonnal jelentik a harangok. Tudtul adják a falu népének, hogy valaki távozik a közösségből. Akármilyen vallású hal meg, mind a négy templom nyolc harangja megszólal. A halott templomának harangja kezdi, őt követik a többiek. Ha férfi halt meg, a nagy harangot húzzák először, a kicsivel folytatják, végül a kettőt összehúzzák. Ha asszony vagy gyermek a halott, akkor fordítva, a kicsivel kezdik, a naggyal folytatják, végül a kettőt összehúzzák. A falu népe a harang szavából tudja meg, milyen vallású, korú és nemű egyén halálozott el.

Szőkefalvára kerülésem első napjaiban meglepetéssel vettem tudomásul, hogy először az unitárius harang szólalt meg, s én nem tudtam, ki halt meg a híveim közül. Előbbi helyeimen nem ehhez voltam szokva. Időbe tellett, míg híveimmel meg tudtam értetni, mégiscsak engem illik értesíteni elsőnek. Ha a halál alkonyat után állt be, akkor csak reggel harangoztak. A halál beállta után a felkért segítségek a bármilyen felekezetű halottat egyforma eljárással készítették a temetésre. Mosdatásnál, öltöztetésnél, koporsóba, majd ravatalra tételnél egységesen jártak el.

Megfigyeltem, egy 63 éves református asszonyt menyasszonyi ruhájában temették el. Így hagykozta. A koporsóba tett halottat a „tisztaszobában” előre elkészített egyházi ravatalra tették, fejjel a két ablak közé, lábbal az ajtó felé. Volt, amikor a koporsóba tárgyakat is tettek. Például a hároméves cigány leányka kezébe pénzt, azért, mert életében szeretett a pénzzel játszani. A magyar öregasszony mellé azért, hogy legyen amivel átmenjen a vámon.

A koporsóba és a ravatalra tétel után azonnal megkezdődött a siratás.

Előbbi szolgálati helyeimen ez már nem volt szokás. A halott felesége, leánya, asszonyrokona csendes jajszóval vagy hangos, dallamszerű mondogatással sirattott. Ahogy a harangszó elhangzott a falu felett, azonnal megindult a halottnézés. A különböző vallású rokonok, komák, szomszédok, jó barátok, mint a lakodalom előkészítéséhez, itt is vitték a tyúkot, tojást, lisztet, most már a tor részére. Bementek a ravatalos szobába, megnézték a halottat, részvétüket fejezték ki a gyászolóknak. A siratás a halottnézés alatt felhangosodott. Végigkísérte a temetés egész folyamatát. Legfájdalmasabban a koporsó lezárásakor erősödött fel. Végigkövette a koporsót az udvarra, egészen addig, míg a pap beszélni kezdett. A siratók sokszor a beszéd alatt is felzokogtak, még a koporsó döngetésére is sor került. Ilyenkor megszakítottam beszédemet, a gyülekezet úgysem rám, hanem a siratásra figyelt. Amikor a koporsódöngetés alábbhagyott, beszédemet folytattam. A temető felé haladva, a szekeren a koporsó mellett egymással szemben ülő asszonyok az úton végig siratták halottjukat. A temetőben az üres sír láttára még jobban elkeseredett a siratás. A siratóban a halott életében történetekre utaltak. Bocsánatát kérték, üzentek a korábban eltávozottnak. Sajnálták, milyen sötét házba teszik, melynek se ablaka, se ajtaja. Amikor a koporsót már lepadmalyozták, a si-

ratóba beleénekeltek: „Mé nem hagytak egy kis ablakot rajta, tudjon kinézni, ha jönnek a látogatók?” Amint Szőkefalva és környéke az egybekelésnél a leánylopással, úgy a temetéskor a siratással tüntette ki magát. Férfiak nem sirattak, csak asszonyok, felkérés nélkül.

A siratás mellett a halottkultusznak Szőkefalván is kiemelkedő epizódja volt a virrasztás. Ha nappal történt a halálozás, akkor két este, ha éjjel, akkor csak egy este virrasztottak. A virrasztóba, bármilyen vallású is volt a halott, a különböző felekezetű rokonok, jó barátok, ismerősök elmentek. A halottas szobában, a koporsó mellett a hozzátartozók, közeli rokonok ültek. A virrasztóban, mint Pípen, lelkészi szolgálat nem volt. Azonban a halott felekezetéhez tartozó kántor vezetésével az énekes emberek a koporsó mellett halotti énekeket énekeltek időközönként. A külső szobában vagy a szomszédban, nyáron az udvaron, bármilyen vallású halottat kártyázással virrasztottak. Minden temetést a család által felkért „gazda” vezetett le. Hivatalos helyen: községházán, lelkésznél, a harangozóknál is ő járt el. A virrasztóban az ő vezetésével állították össze a családtagok, hozzátartozók, rokonok, jó barátok stb. neveivel a búcsúztatót, amit felvitt a lelkésznek. A gazda felkérésénél felekezeti szempont nem számított. Unitárius, református halott temetését intézhette katolikus gazda is, vagy fordítva. A gazda vezetésével a virrasztóban kérték fel a sírásókat is. Erre a munkára is távolabbi rokonok, komák, jó barátok vállalkoztak, önként, felekezeti különbség nélkül.

Temetés napján a kora délutáni órákban a harangok szavára a falu népe a gyászoló család udvarára sereglett, hogy részt vegyen a végtisztességen. Bent a házban, a koporsó lezárása előtt a szemfedelet orr és száj irányába felhasították, a kötelekeket a lábbon kioldották. Magyarázat: „Így láttuk az öregektől.” A koporsót négy távolabbi férfi rokon pusztá kézzel vagy a testfogó fákkaal a ravatalról felemelte, s megindultak az udvar felé. Ezalatt a ravatalt más férfiak megfogták, s kivittek az udvarra, lábbal a kapu felé. Erre került a koporsó, szintén lábbal a kapu felé. A koporsó fejénél fekete terítővel letakart, kis asztal állott. Mellette két szék a papok számára. A koporsó két oldala mellé tett padokon a gyászoló család tagjai ültek. Hátuk mögött a gyülekezet asszonyai álltak, a papok háta mögött a kántor, az énekes, majd a többi férfi. Amint a koporsó az ajtó küszöbén megjelent, a kántor vezetésével felhangzott a temetési ének. A református, unitárius szertartás a 90. zsoltárral kezdődött. A lelkész szolgálata végén felolvasta a búcsúztatót.

A szőkefalviak nem igényelték, mint a zsákodiak, a verses-énekes búcsúztatót. Megelégedtek, mint a pipeiek, a prózaival. Jobban érdekelte őket, mint maga a temetési beszéd. Akármilyen nagy gonddal összeállított beszédet tartottam, ha a búcsúztatóból egy nevet véletlenül kihagytam, szolgálatom pusztába kiáltó szó maradt.

Írott emlékeim közül kezembe került az 1971. július 11-én elhangzott búcsúztatóm. Kivételesen egymásba csengő rímmel kezdődik. Úgy rémlik, mintha a feleségem szerzeménye volna egy széplaki sirató ihletésére:

Halál, halál, keserű halál,
 Kidöntéd e háznak falát,
 Elvitted hú feleségnek párját,
 Egyetlen leányának édesapját.
 Két unokának jó nagyapját,
 Hat testvérnek legnagyobbikát,
 Jó szomszédok segítőtársát,
 Halld Molnár Ferenc búcsúzását.

Azután prózában folytattam a halott búcsúztatását név szerint, a következő csoportosításban:

- közvetlen családja: felesége, leánya, veje, unokái
- vérrokonsága: testvérei és azok gyermekei
- műrokonok: sógorai
- apatársa
- komái
- keresztgyermekei
- közeli rokonai: apja, anyja, apósa, anyósa
- távolabbi rokonai: helybeliek és másfalusiak
- szomszédok: egy fél utcára terjedően
- sírásók és a teljes gyülekezet (áldott szerencsémre ezek már nem név szerint).

A kb. 80 név felsorolása közben a rokonság soraiban morajlásra lettem figyelmes. Szolgálatom végeztével a család megbízottja jelentette: végzetes hibát követtem el, a búcsúztatóból az egyik testvér s egy apai rokon neve kimaradt. Ez okozta a morajlást. A sírnál kiigazítottam tévedésemet.

Később egy alkalommal Dicsőben helyettesítettem a kollégámat. Ott a rokonság, szomszédság mellett munkatársak és katonacimborák is név szerint szóba kerültek. Bármily hosszúnak tűnt a búcsúztató összeállítása, mégis találtam benne értéket. Egyetlen alkalom volt, mikor egyházi beszédem vázlatát híveim közreműködésével állíthattam össze. A búcsúztató átadásakor a temetőgazda felidézte a halott életében lejátszódott eseményeket. Ez beszédem elkészítésében nagy segítségemre volt.

Régebb a búcsúztató a temetési beszédet bezáró Ámen után hangzott el, a liturgikus előadásában, de paraliturgikus mozzanatként. Az Unitárius Egyház a szertartásrendjéből ki akarta törölni. A hosszas tárgyalás és vita eredményeként nem eltörölte, hanem a paraliturgiából beemelte a liturgiába, a temetési beszéd szerves része lett, a befejező rész tárgyát képezve. Igaz, név szerint csak a családtagokat engedte megemlíteni, a többiekét gyűjtőfogalomba illesztette.

A búcsúztatót követően a falu harangjai újra megszólaltak. Szavukra kialakult a gyászmenet. Két változatát ismertem:

1. Elöl ment az egyházi fekete zászlót vivő két férfi. Utánuk négy kisgyermek: unokák, szomszéd gyermekek vitték az élővirágcsokrokat. Utánuk következett a

lelkész, egyik oldalán a kántorral, másik oldalán a temetőgazdával. Hátuk mögött az énekes férfiak sorakoztak; őket 2-2 fiatal leány és legény követte 1-1 virágkoszorúval; majd a koporsóvivő szekér következett, egyik oldalán a halott leánya ült, vele szemben egy másik rokon asszony, s együtt siratoztak; a szekér után haladtak a gyászoló családtagok, végül a többi asszony.

2. Elöl egy férfi vitte az egyházi fekete zászlót. Utána jött a három pap. A szolgálattevőt közrefogta két kollégája. Őket követte a kántor, egyik felől az illetékes kurátorral, másik felén a temetőgazdával. Majd az énekes férfiak sorai következtek, akik a kántor vezetésével a halottasháztól elindulva, harangszó kíséretében a nyitott sírig, végig gyászénekeket énekeltek. Ennél a változatnál a koporsóvivő szekérén nem ült senki. A koporsót virágkoszorúk borították. Nyomában a gyászoló hozzátartozók haladtak, majd az asszonyok sorai zárták a gyászmenetet. A halottkultusz fontos mozzanata volt Szőkefalván is a zajkeltés. Ahogy a koporsót kivitték a kapun, bent a szobában egy cserépkancsót nagy csörömpöléssel a földhöz vágta. 1971. június 24-én jegyeztem fel, hogy amint a koporsót az udvarról kivitték, a visszamaradt asszonyok így szóltak egymáshoz: „Jertek, döntsük fel a padokat.” A koporsót vivő szekér változáson esett át. Eredetileg minden halottat saját tehénfogata vitt a temetőbe. A kollektivizálás után a téesz lovait a Dicsőben már feleslegessé vált gyászkocsi elé fogták, s azzal vitték a halottat végső nyughelyére. A temető kapujához érve, a koporsót levették, és puszta kézzel vagy testfogó fákkal vitték a sírhoz, s az előre elkészített kötelekre tették. A kiásott sír két oldalán egymással szemben álló 2-2 férfi a kötélre helyezett koporsót óvatosan, egyenletesen leengedte a sírba. Egyikük lement, hogy a koporsót a sír alján elrendezze. A szemfedélből egy darabot kivágott, felnyújtotta egyik hozzátartozónak, aki elvette. Ennek füstjével tartották távol a halott hazajáró szellemét. A fentről leadott, sorszámozott fosznideszkákkal a lenti férfi a koporsót lepadmalyozta. Társai kezükkel kihúzták. Az illetékes lelkész elvégezte szertartását, egy marék földet hintett a padmalyra, aztán megkezdődött a család és mások részéről a rögdobás. Végül a sírásók nekiláttak lapátokkal, ásókkal a sírt behantolni. Mikor azzal már félig jutottak, a temetőgazda megköszönte a lelkész szolgálatát. Hantolás végeztével a sír fejéhez és lábához 1-1 pálcát szúrtak. A koszorúk, virágcsokrok elhelyezése után a temetőgazda megköszönte a sírásóknak a segítséget, a gyülekezet tagjainak a részvételt, s mindenkit meghívott a torba.

Szőkefalván mindegyik felekezetnek külön temetője van. A reformátusoknak három is. A Gorga nevű falurész egyik mellékutcájából lehetett őket megközelíteni. Az előző, a régi református temető eredetét nem ismerem. Régi, elsüllyedt terméssírköveket is láttam benne. 1920 előtt az unitáriusok is ide temetkeztek. Ennek szomszédságában van a románok temetője, egykor itt állt az egyszerű fatemplomuk is. Az aljába épült papi lakás ma is megvan. E mellett terül el a reformátusok két új temetője. Mind a kettő földesúri adomány, birtokosaik kertjei végéből. Adományozóik nevein szerepelnek. Mind a két temető északra és délre lejtőzik. Az adományozók sírjai mindkettőben a dombélen vannak. Mellettük családtag-

jaik, azok szomszédságában volt udvarbírójuk s azok hozzátartozói nyugszanak. A módosabb református családok is a domb élére temetkeztek, a szegényebbek az északi és déli lejtőre. Egykor a férj sírja mellett üres helyet hagytak a még élő feleségnek, és fordítva. Később megszűnt a családi temetkezés, halálozási sorrendben ásták a sírokat.

A katolikusok temetője ellenkező irányban, a falu felső részén, a főútról délre nyíló Tag utca mellett található. A sírok között szilvafák nőttek. Gyümölcsüket minden évben elárverezték. Ebben a temetőben nyugszik az unitárius honvéd hadnagy Szabó László.

Az unitárius temető csak később létesült. Fél hold szántó választja el a katolikusoktól. Az 1920-as agrárreformkor kapta az egyházközség. Az én időmben mind a négy oldalát évtizedes, vastag akácfák kerítették be. A sírok között is voltak ilyenek.

Az első szőkefalvi temetésem alkalmával néprajzi leckét tanultam. Pipén meg voltam szokva azzal, hogy a sír domb felőli részéről beszélek a gyülekezethez. Hasonlóképp akartam Szőkefalván is tenni. Még szóhoz sem jutottam, s a kántor karon ragadva a sír aljához vezetett e szavakkal: „Tiszteletes úr, arccal kelet felé nézünk.” A tájolást hagytam ki számításomból. Pipén a temető dombja nyugatról keletre lejtett. A halott feje nyugatra feküdt, de arccal keletre nézett. Szőkefalván fordítva, a domb keletről nyugatra lejtett.

A temetőből a torba igyekeztünk. Megtörtént, hogy már a sírnál is toroztak. 1972. május 14-én az öreg cigány asszony nál, mikor a hantolás félig tartott, unokamenye pálinkával kínálta meg a jelenlevőket. Az üvegben maradt pálinkát ráöntötte a sírra. Magyarázat: a temetőből a megmaradt italt, ételt nem szabad hazavinni. Oda kell adni a legelső szembejövőnek, aki el kell fogadja, ellenkező esetben sértésnek számít. (Így vallják a románok is.) Ezt követően 12 nappal, május 26-án az öreg református ember temetésén, mikor a sír készen volt, a temetőgazda felhívta a jelenlevők figyelmét, hogy a kihozott elemőzsiából, kenyérből és borból mindenki használjon. Itt a sír mellett kínálgatóztak, a románok a temető kapujában cselekedtek így. Mindkét esetben azért a háznál is toroztak.

A háznál tartott torozásnál a kapun belépve várt egy széken a vízzel telt mosdótál egy törölközővel, szappan nélkül. A temetőből visszatértek sorra kezét mosták és töröltek. Egészségügyi okokra hivatkoztak. Az előre megterített asztalhoz ültek. Jó idő esetén, nyáron az udvaron, rossz időben, ősszel és télen a házban; ha nem fértek, a szomszédban is. Először a lelkészek, idegenből érkezettek, majd a közeli, távoli rokonok, jó ismerősök ültek asztalhoz. Elődöm nem vett részt a torban. Odakerülésem után viszont Nagy Gyulával végeztünk közös temetést. Ő addig is járt, s ha elment a közös temetésünk torára, én sem maradhattam ki belőle. Lajos bácsi, a plébános nem járt torba. Elénk, a tányér mellé külön boros pohár volt téve. A többieket sorban egy közös pohárral kínálták borral. „A toron nem szabad koccintani, mert zavarja a halott nyugalomát” – hallottuk a magyarazatot. A tor étrendje az ajándékozott nyersanyagból készült: tyúkhúsleves hosszú laskával, majorság-sóbabfőtt paradicsommártással. Étél előtt a halott lelkésze, étél után

a másik lelkész imádkozott. Volt, amikor vacsora közben pár szóval megemlékeztünk a halottról.

Asztalbontás után a ház ajtajába kiállt családtagokkal mindenki kezét fogott, „Isten nyugtassa” köszöntéssel elbúcsúztunk tőlük. Az idegenek eltávozta után a hozzátartozók ültek asztalhoz. Szőkefalván a papoknak a temetésért nem járt tyúk, kenyér és pálinka, mint Zsákodon és Pipén, csak stólapéNZ.

A torozás után a család meggyászolta a halottját. A gyászidő rokonsági fok szerint változott. A házastárs hitvesét, a szülő gyermekét, a gyermek szülőjét egy évig gyászolta, testvér a testvérét hat hónapig, a távoli rokon 6 hétig. A gyászidő alatt a családban vigasságitilalom volt. Lakodalmat nem tartottak, abban másnál sem vettek részt, táncba, bálba nem jártak. Rádiót nem hallgattak, televíziót nem néztek. A katolikusok, liturgiájuk előírása szerint, halottaik emlékére misét tartottak.

A szőkefalvi unitáriusoknál a temetés után az egyház javára történő emlékadományozás még nem volt szokásban. Más vidéken már gyakorolták. Aranyos vidékéről Szőkefalvára nősült hívemnek szülőfalujában meghalt egy közeli rokona. Emlékét szép összeggel örököltette meg, egyházközségünk javára. Megkért, halottjáról a szószéken emlékezzem meg, és adományát hirdessem ki. Kérésének eleget tettem. A szőkefalvi sógor az eljárást feltűnési mániának minősítette, megbotránkozott rajta. Idővel a halotti megemlékezési adomány az unitáriusoknál is általánossá vált. Például Dicsőszentmártonban rendszeresen, minden vasárnap hirdetnek emlékadományt.

Szőkefalván a halottról a temetőben is megemlékeznek. Sírját a hozzátartozók gondozzák. Van, aki a sírhantot virágágyássá alakította, és azt ápolja, öntözi. Az unitárius és református temetőben a sírjelek régebben termésköböl készültek. Ezeken a felirat belül, a sírhant felől van. Idővel gúla alakú kőoszlopok jelentek meg helyettük, majd cement és márvány sírlapok. Ezeken az írás kívül van. Verses feliratot nem találtam. Csak az életrajzi adatokat közlik. Amint már említettem, akadt olyan is, aki már életében megcsináltatta sírkövét. Az unitárius és református sírjeleket szomorúfüz díszíti. A katolikus temetőben fa- és kőkereszt a feliratos sírjel. A felirat hasonló az előbbiekhöz.

A temetőbe járás ünnepélyes alkalma november 1., halottak estéje volt. Én már úgy örökölttem, hogy a katolikusok liturgikus eljárását a protestánsok paraliturgiaként átvették. Az unitárius és református temetőben is a sírokon gyertyák égtek.

Szőkefalván az első világítás napján megint néprajzi leckében részesültem. Megtanultam, hogy nem minden szokást lehet vándorútra vinni. Ami az egyik faluban megrögzült, azt a másikba nehéz átplántálni. Pipén a halottak estéjén a temetőben lobogó gyertyafényben tartott szertartást Szőkefalván is be akartam vezetni. Először az ellenkezést kellett legyőznöm: „Mire való ez? Nem vesszük át a katolikus szokást.” Pedig ők is világítottak. Nem volt más választásom, mint alkalmazkodni a helyi körülményekhez. A katolikusok már kora délután meggyújtották gyertyáikat. Így cselekedtek az unitáriusok is. A katolikusoknál, hármas ha-

rangszóra a plébános kíséretével kivonult a temetőbe, a sírokat megszentelte, s rövid beszédet mondott. Azután híveivel a templomba ment, ahol a halottak emlékére misét tartott. Mivel a katolikusok már délután távoztak a temetőből, a sírokat ott hagyták gyertyavilágban, az én híveim sem maradtak estig, hogy, mint Pipén, ilyenkor végezzek szolgálatot. Abba aztán beleegyeztek, hogy a délután folyamán a temetőben legyen a halottak napi istentisztelet. Sokszor egy időben beszélünk Lajos bácsival. Mi is harangszóval, egyházi énekkel kezdtük a szertartást. Csak sokkal lehangoltabban, mint Pipén. Ott a gyászolók ajkáról messze zendült a lélekéből fakadó zsoltár. Itt a kántor egyedül énekelt. Pipén lelki élményként hatott hallgatóimra az emlékező beszédem. Szőkefalván közömbösen, a sírokon babrálva szenvedték végig szavaimat. Pipén a temetőbe érkezésemkor együtt volt a gyülekezet, s amíg be nem fejeztem, senki sem mozdult a sír mellől. Szőkefalván valósággal népvándorlás folyt egész idő alatt. Mikor én beléptem a temető kapuján, volt, aki akkor lépett ki, mert máshol is volt halottja. Volt, aki beszédem alatt érezte, rám se figyelt. Rendezgette a sírt, sorra gyújtogatta gyertyáit. Sok töprengés után rájöttem a dolog nyitjára.

1. Az időpontot a szőkefalvi katolikusoktól vették át. Ők a szomszédos temetőjünkben alkonyat előtt, mikor a plébános a liturgiát elvégezte, a templomba vonultak misét hallgatni. Sírjaikon a gyertyáikat égve hagyták. Velük egy időben az unitárius temetőből is hazatávoztak a világítók. A gyertyákat szintén égve hagyták.

2. A továbbiakban a két falut egymástól elkülönítő endogámia és exogámia a halottak napi világításkor is megnyilvánult:

- a. Az endogám unitárius Pipén az egyetlen használatban lévő temetőn egymás mellett vannak eltemetve a családhoz tartozó elhunytak. A hozzátartozóknak így nem kell ebből a temetőből más temetőbe távozniuk, hogy kegyeletük jelét tegyék az elhunyt szeretteik sírjára.
- b. A felekezeti exogám Szőkefalva minden felekezetének külön temetője volt. A családok is exogámok voltak. Az elhunyt házastársat a felekezetét megillető temetőben helyezték örök nyugalomra. Megtörtént, hogy az édesanya a református, az édesapa az unitárius temetőben pihent. A hozzátartozónak mind a két sírnál kellett megemlékeznie. Vagy a református temetőből jött az unitáriusba, vagy fordítva. Ez okozta a nagy jövés-menést.

3. A mozgás másik oka a foglalkozásbeli különbség volt.

- a. A földműves Pipén a ház és állatok körüli estéli munkák elvégzése után a falu népe együttesen vonult ki a hármaskör a temetőre. Volt lelki nyugalma a gyertyafényes áhítatban végighallgatni a szertartást.
- b. Az exogám Szőkefalván sok volt a gyári munkás. A halottak napi világítást a gyári munkarendjükhöz kellett igazítaniuk. Volt, aki gyári munkájából egyenesen a temetőbe jött világítani, volt, aki innen rohant a gyárba. Mindez tompította az áhítatot, nem tudtak olyan lelki nyugalommal a szertartásra odafigyelni, mint a pipeiek.

Mindezeket latba vetve, beleéltem magam a szőkefalviak helyzetébe. Minden november 1-jén délután a temetőben elvégeztem a halottainkra emlékező szertartást.

Az élet adta új néprajzi keretet is tudomásul vettem: az egyik faluban hagyománygyökerezett szokást nem lehet sablonosan a másik faluba átültetni. A helyi adottságok meghatározó jellegűek.

A sírok közül, a halottak birodalmából addig nem tudok eltávozni, amíg két „epizódot” meg nem említek. Igaz, nem szőkefalvi eredetűek, más faluból idetelepült híveimtől jegyeztem le. Az aranyosrákosi születésű, Szőkefalvára telepedett Moldován Ödön, akkor 35 éves, 1972. január 23-án közölte a szülőfalujában történt gyermekkori eseményt: „Gyermekek voltunk, s a papnak a leánya meghalt. A papné húsvétkor piros tojást ázott el a sírjába. Mi, gyermekek azt kivettük, amiért a papné nagyon haragudott.”

Moldován Ödön felesége, sz. Dégi Anna Haranglábról települt Szőkefalvára, 34 évesen férjével egy napon közölte: „Gyermekkoromban Haranglábban a temető mellett laktunk. Egy édesanyának meghalt a 7 éves fiacskája. Minden nap ételt vitt neki, a sírba elásta, s közben siratta: »Egyél, Ferike lelkem, egyél.« Mi, gyermekek meglestük, kiszedtük az ételt, s megettük.”

A temetőből kilépve, magunk felé fordítom a szót.

A lelkész család megélhetését biztosító javadalmat Szőkefalván is a *Díjlevél* biztosította. Ennek első pontja a papi lakás volt. A falu parókiái közül az unitárius feküdt a legalkalmasabb helyen, a falu közepén, országút mellett. A vagyonszreírásban még úgy szerepelt, mint egy jobbágyház: „A Papi telek van a Templom fundussával egy kerítésbe, töviss és sántz kertel körül kerítve. Van ezen telken egy régi, nagyon megrongyolott fa ház, mellette egy tsür és borona ol, mind szalmafedél alatt, van egy kőből rakott gémeskút is.”³⁰ Ennek a helyére épült 1891–1894 között, nemesi bálók jövedelmének hozzájárulásával a ma is használatban levő lakás. Eredetileg oszlopos tornáccal készült, és átmenetet képviselt a falu parasztházai és nemesi kúriái között. Eredeti formájában Gidófalviné Pataky Etelka festőművész nő vásznára került. Azóta elvesztette kúriaszzerű jellegét, s oszlopos tornáca üveges verandává alakult át. Ezzel együtt három szoba–konyha–kamra állt a lelkézi család rendelkezésére. A *Díjlevél* szerint a lakás gázfűtését az egyházközség fedezte – papíron. Amikor az első számla megjelent, akkor már: „Aki melegszik mellette, az fizessen” – volt a válasz. A ház végébe deszkafalú, cserépfedélű gabonás épült, 100 véka férőjű búzás és 300 véka férőjű kukoricás hambárral. Elődöm az egyházi földek mellett a sajátjával együtt kb. 25 holdon mintagazdálkodott. Tekintélyes gabonatermését ezekben raktározta el. A lakással szemben a nyári konyha állott a sütőkemencével, ez valamikor az unitárius gyermekek iskolája volt, ahol a pap tanította őket. A községi, majd az állami iskola megalakulása

³⁰ A Küküllői Unitárius Egyházkörmények egyházközségeinek 1816. évi vagyonszreírása.

után rendeltetése megváltozott. Szolgálati éveim alatt lebontottuk, és helyébe tanácstermet építettünk, ahol a hittanórákat is tartottuk. A papi udvar legszebb dísz a terebélyes öreg hársfa volt, virágját a szomszédság hűlés elleni teának szedte. Alatta kínálta üdítő vizét a vagyonszeírásban is említett gémeskút. Igaz, kávéját már cementgyűrű képezte. Később ez is a modern idők áldozata lett. A cementgyűrűre hengert szereltek, s az arra tekert lánccal húztuk a vizet. A gazdasági udvar büszkesége a hatalmas csűr és a gyári téglából épült, hat szarvasmarhát befogadó istálló volt. Színhagyományból hallottam, hogy régen a menyasszony kelenyészék szekerét elődöm négy ökre húzta végig a falun. A papi lakáshoz terjedelmes kert is tartozott. A vagyonszeírásban ismertetett kis telek ajándékozás, vétel útján egy évszázad alatt négyszeresére, egy holdra növekedett. Amint a pipei kert híressége a Márialujzakörte volt, úgy a szőkefalvi a finom ringlőszilva. Dió nagyságú gyümölcséből feleségem kompótot készített, lekvárt főzött, én pedig aromás szilvóriumot.

A *Díjlevél* többi részének már premondaíze volt. A keblitanács (presbitérium) keretében működött a gazdasági bizottság. Elnöke a báró egykori udvarbírója volt. A díjlevelet az ő sugallatára állították össze, amely a béresek kommencióján alapult. A béresnek járt egy hold szántóföld használata, a szőkefalvi unitárius lelkésznek kettő. Mégiscsak az Úr szolgálja, és nem a báróé volt. A gabonajárandóság viszont egyenlő volt a béres „premondájával”, havi 5, évi 60 véka szemesgabona. Az ebből sült kenyérnek már nem volt olyan jó íze, mint a pipeinek. A szőkefalvi parókia udvarán nyaranta nem sorjáltak harangszóra a búzakalángyász szekerek. A hívek az esztendő vége felé, egyenként hordozgatták hátukon az 1-2 véka „papbért”. Ilyenkor még leültem velük asztalom mellé elbeszélgetni, gondolataikat megosztani, de amikor a kepe „önkéntes egyházfenntartói hozzájárulássá” változott, s azt a csoportvezetők pénzben gyűjtötték össze, kiszakadt belőle minden lelki kapocs, ami a lelkeszt híveivel összekötötte.

Kulturális élet • Itt már nem volt lehetőségünk a feleségemmel együtt munkálkodni, mint Pipén. A hatalom „húzd meg–ereszd meg” játékával közénk állt. Nekem megengedte szombat déli 1-től vasárnap déli 1-ig hittanórákat tartani, de feleségemnek ugyanerre az időre előírta a gyermekekkel való foglalkozást, hogy azok ne részesülhessenek vallásos oktatásban. Az ifjúság kulturális tevékenységébe, mint Pipén, nem volt beleszólásom.

Minden akadályoztatás ellenére találtunk közös szellemi területet: a népdalgyűjtést. Botfűlű, de dalt szerető ember voltam. Azért annyira volt fülem, hogy lakodalmak vagy más összejövetelek alkalmával fel tudtam fedezni a szépet, szépen éneklő nótafákat. A szövetkezettel szemben laktunk. Cigarettavásárlás közben észrevettem a poharaik mellett dalos kedvre derülő vigadókat. Különösen „Énekes Pista bá” kesergett énekszóval. Az állami gazdaság vámosgálfalvi raktárosát s a gépjavító műhely éjjeliőrét is hallottam szépen énekelni, és nótafának jelöltem. Áthívtam lakásunkra őket, s a központi kultúrotthontól kért tekerces magnóra

énekelte. Én szerveztem be a nótafákat, feleségem jó zenei hallásával figyelte dallamaikat, és kezelte a magnót. Munkánkra egykori székelykeresztúri osztálytársam, az iparművész Bandi Dezső is felfigyelt. Akkor a Megyei Népi Alkotások házának volt a vezetője. Megkérte feleségemet, írassa össze növendékeivel szülei, nagyszülei énekrepertoárját, a kedvenc énekeik címét vagy kezdősortát. Mi ezekből kiválasztottuk az általunk régies stílusúaknak vélteket. Ezeket is magnóra vettük. Bandi Dezső útján eljuttattuk az akkor Marosvásárhelyen élő zeneszerzőhöz, Szabó Csabához. Ő a megörökítésre érdemeseket kijelölte. Velünk egy időben gyűjtötte magnóra szülőfalujában, Küküllőpócsfalván Gedő János tanár édesapja s nagybátyja a három Gedő testvér keserveseit. Egykor mind a hárman a mesegyűjtő Ősz János tanítványai voltak.

Bandi Dezső biztatására 1971 farsangján nótafáinkkal s a velük egybéli hajdani legényekkel és leányokkal „szürkebált” rendeztünk. A vámosgálfalvi cigányprímás, Gyurica muzsikájára járták egykori táncrendjükből azt, amire még emlékeztek. Az öreg Orosz Bojsz Jánosné Peti Zsuzsika néni elmondásából azt a következőképpen ismertem meg:

A zenész a táncot mindig verbunkkal kezdte, attól függetlenül, hogy járta-e valaki, vagy sem. Ha volt, aki járja, az egyik elkiáltotta magát: „Karikába, legények!” Kört alkotva ropták a verbunkost, s közben tempóztak is. Majd párt választottak, és a magyarost járták. Ezt követte a lassú vagy a féloláhos. Ezt körbejárva táncolták. A párok egymás háta mögé sorakoztak, s lassú csárdás ütemére lépegettek. A táncot „bekiáltással” (beénekléssel) kísérték:

„Édesanyám sok szép szava,
Kit fogadtam, kit nem soha.”

Minden sort ismételtek. Az ismételt sort leereszkedő hanggal énekeltek. Ha valamelyik pár fordulni akart, beállt a kör közepébe, s kettőt fordult. Majd visszament a helyére. Az utána következő pár követte. Amikor rendre minden pár fordult, akkor a zene átváltott a szökőre; ez lehetett külön nótájú vagy a lassúnak gyorsabb ütemű változata. A szürkebált táncosai már csak a lassút és a szökőt tudták járni. A verbunkost csak két 50-60 éves hajdani legény tudta tempózni. A magyarost is csak két-három középkorú házaspár táncolta.

Az egész szürkebált magnóra került. Bálunkon mint szakember részt vett Marosvásárhelyről a Tanárképző Főiskola zenetanára, Nagy Géza is. A multság végeztével, vásárhelyi vendégeinkkel a szürke nótafák közül az egyik táncospárral bementünk hozzánk, Gyurica muzsikájára tovább szórakozni. Az emelkedett hangulatban Nagy Géza elkérte Gyurica hegedűjét, s eljátszott rajta néhány talpaláva-lót. Majd mindketten a fehérasztal mellé telepedtek, a többi vendég közé, egymás szomszédságába. Egyszer csak Gyurica teli poharával a tanár úr felé fordult, s így köszöntötte: „Szerusz, Géza, igyunk pertut, sze' kollégák vagyunk, te is zenész, én is zenész!” A kollégák egymásba karolva „ex”-et ittak, s letegeztek egymást.

A gyűjtött dalok lekerültek a magnóról. Feleségem tanítványainak s az ifjaknak megtanította őket. A nótafák mellé még további, jó hangú énekeseket szervezett, s velük egyszólamú dalcsoportot alakított. Részt vettek a Gyulakután és Kibédén rendezett dalversenyeken, szép eredménnyel.

Bandi Dezső eredményeinkre felhívta a *Művelődés* szerkesztőségének a figyelmét. Béres Katalin felkeresett, s a folyóirat 1971. októberi számában munkánkat példaadónak jellemezte (Béres 1971: 17).

Bandi Dezső barátságának köszönhetjük gyűjtésünk gyöngyszemét. Megkért, nézzünk el szülőfalujába, Magyarsárosra is, hátha ráakadunk arra az énekre, amellyel gyermekkorában nagyanyja altatta el unokáit. Valamilyen török asszonyról szolt a dal. Kérésének eleget tettünk, kimentünk Sárosra. Két tanítónő, Bustya Elza és Dezső Margit kíséretében felkerestük B. Dezső unokatestvérét, Kendi Sándorné Bandi Anukát. Megkértük, ha még emlékszik rá, énekelje el nekünk a gyermekkorában hallott altatót. Anuka néni, sok töprengés után, hol versben, hol prózában kezdte visszaidézni az éneket. Az elhomályosult gyermekkor emlékeiből viszont sehogy sem akart felbukkanni a teljes szöveg. Végül így szolt: „Tiszteletes asszony, ha meg akarják ismerni az egészet, menjenek át ide szembe Pataki Rozikához, az ő édesanyja, Balázs Ákosné Zsuzsika néni jól tudja.” Átmentünk, szerencsénkre ott találtuk Zsuzsika nénit. Kérésünkre, a maga reszkető, fátyolos hangján dalba kezdett, de aztán megszólalt Rozika: „Hagyja, édesanyám, elénekelem én!” Szépen csengő hangján magnóra énekelte nekünk *A nagy török asszony* balladáját. Bandi Dezső később így tolmácsolta Faragó József szóbeli véleményét: „A Budai Ilona eddig ismert változatai közül *A nagy török asszony* ballada felfedezése annyit jelent a néprajzban, mint Amerika felfedezése a földrajzban.” A ballada 1972-ben megjelent a *Művelődés* XXV. évfolyamában. Almási István beválogatta a *Virágok vetélkedője* című kötetbe, 93. sorszámmal (Faragó–Almási 1986: 249). Bárdosi Ildikó dicsőszentmártoni születésű, a Hajdúságban tanító zenetanárnő–népdalénekes tanárképzői szakdolgozatát e ballada nyomán készítette; Magyar Zoltán *Népmondák a Kis-Küküllő mentén* című kötetének 135–136. oldalán a 391-es szám alatt közölte (Magyar 2005: 135–136).

Íme a ballada szövege eredeti gyűjtésből:

Úgy méne, úgy méne a nagy török asszony
A nagy régi úton, a nagy reng erdőbe.

Jobb karjára vette kicsi fiacskáját,
Bal karjára vette kincses kis ládáját.

Gondolá magában: Istenem, Istenem,
Melyiket hagyjam el, melyiktől váljak meg?

Kicsi fiacskát ad nekem még Isten,
De kincses kis ládám nem lesz többé nékem.

Úgy méne, úgy méne a nagy török asszony,
A nagy régi úton, a nagy reng erdőbe.

Eléré a nagy fát, oda le ülve,
Eléré a nagy fát, oda le ülve.

Leterítette a kicsi pokróckáját,
Megszoptatta rajta kicsi fiacskáját.

Leterítette kicsi pokróckáját,
Megszoptatta rajta kicsi fiacskáját.

Elméne az asszony, otthagya a fiát,
Kicsi fiacskáját e szókkal áldja meg:

Gyöngye meleg eső legyen megferesztőd,
Gyöngye meleg szellő legyen megszáritód!

Járnak jó asszonyok, téged megszoztatnak,
Járnak jó asszonyok, téged megszoztatnak.

Úgy méne, úgy méne a nagy török asszony,
A nagy régi úton, a nagy reng erdőbe.

Talála egy tehént, úgy bőgi a borját,
Megette a farkas tavalyi tinóját.

Gondolta magában szegény török asszony,
Gondolta magában szegény török asszony:

Ez oktalan állat, s hogy bőgi a borját,
Hát én hogy hagytam el kicsi fiacskámat.

Visszatére, vissza a nagy török asszony,
Visszatére, vissza a nagy török asszony.

Eléré a nagy fát, feltekint a fára,
S az ő kicsi fiát sehol sem találja.

Angyal-e vagy madár, ki emez ágon jár,
Csattogtatja szárnyát, veri szívem kínját.

Angyal-e vagy madár, ki emez ágon jár,
Csattogtatja szárnyát, veri szívem kínját.

Bandi Dezső munkánkat a televízió képernyőjére vitette. 1971 nyarán az egyik hétfői magyar adást teljesen az ő műsora töltötte ki. Labancz Frida stábjával Nagykenyén a kapufaragó mester, Koncz János bemutatásával kezdte, Magyarsároson folytatta *A nagy török asszonnyal*. Végül Szőkefalvára jöttek munkánkat számba venni. A helyszínt mi választottuk ki. A Főút közelében levő mellékutcában, széles telken állt a régi stílusú, muskátlis ablakú tornácos ház. Az udvar szélén hatalmas szalmakazal. Árnyékában sorakoztak a szürkebál táncosai, ki-ki a maga párjával. A hagyományátadás szimbólumaként az öreg házaspár mellett ott táncolt fiúk és menyüek is. A képernyő beállítása után Gyurica bandája rázendített, s a táncosok szép, lassú ütemben lépegették a féloláhost, közbeénekelve „keserves” dalaikat. Ezt követően Székely Dénes, az akkor még Székely Népi Együttes vezetője színre állította a 80 éves magyarkirályfalvi öreg táncost, aki fiatalos lendülettel járta a pontozót. Ezután a dalszoportra villant a reflektor fénye. Az idős dalosok mellett ott álltak a fiatalok, előttük az iskolás gyermekek. A dalszoportot most már az iskolaigazgató vezényelte. Feleségem – a szervező – egyszerű dalosként vett részt benne. A műsor végeztével a zsűri bevonult az iskola egyik tantermébe gyűjtőmunkánkat kiértékelni. A zsűriben részt vett Bandi Dezső, Szabó Csaba, Székely Dénes, Bakó Jenő, az iskola igazgatója, Balázs István, a központi kultúrotthon igazgatója, aki eddig munkánkat közömbösen szemlélte. Közöttük volt a feleségem is. Én a háttérben egy padban húzódtam meg. Labancz Frida vigasztalni akart: „Bocsásson meg, tudjuk, hogy az egész gyűjtést a tiszteletes úr kezdeményezte, de megérti, miért nem ültethetjük a zsűri sorába.” Megértettem. Azt is, hogy a központi kultúrigazgató később a fehérasztalnál miért néz olyan sanda szemekkel rám. Éppen csak nem mondta, de tekintete elárulta gondolatait: mit keres egy pap közöttünk? De azt már a zsűritagok is megértették, hogy gyűjtésünk beszámlolójáról csak a feleségemnek lehet szava. Volt is:

„Népdalainkat Szőkefalva, Pócsfalva, Vámosgálfalva, Küküllőszéplak, Magyarsáros, Dicsőszentmárton öregeitől, közép- és fiatalokú embereitől, asszonyaitól gyűjtöttük. Ezek nevelő értéke felmérhetetlen. Már maga a sok szép jelkép megkapó. Ez a színhely is jelkép. A falu legrégebbi utcájában vagyunk. Közel a Csorgó kútjához. Ez a kút évtizedekkel ezelőtt minden új esztendő hajnalán fel volt zöldgázva. A falu gazdáit, legényeit versenyezték egymással, aki hamarabb merített, azé lett az »aranyvíz«. A falu egyik legrégebbi családjának udvarán vagyunk, ahol az öreg Ferencz Dobos Jánosné Zsuzsika néni fiatalkorában a nagycsalád együtt élt és dolgozott. Dalainkban a szebbnél szebb jelképek, mint szépen szóló madarak zendülnek meg. Népünk természet iránti szeretetét fejezik ki:

De szeretnék az erdőben fa lenni, Valaki járt a kertemben fekete galamb képében, Tiszta búza búra hajtja a fejét, Túl a vízen most aratják az árpát, Elvágják a kis pacsirta jobb szárnyát, Erdő, de magas vagy. Dalainkban kifejeződik népünk szabadság utáni vágya: *Úgy meguntam ezt az urat szolgálni! Az édesanya iránti szeretet síron túl is tart: Édesanyám sok szép szava.* Az árva felzokog: *Kelj fel, anyám, édesanyám!* Népünk dalában elítéli a gyermekét elhagyó, kincses ládácskáját őrző édesanyát: *Úgy méne, úgy méne a nagy török asszony.* A szerelem érzése, mint tiszta vizű patak csobog végig dalainkon. Ezt nem lehet társadalmi keretek közé szorítani, ott él a fiatalok egymást szerető lelkében. Nincsen gazdag és szegény, csak egymást szerető szívek dobognak. S ha felmerül a vagyonskülönbség, az önérzet szólal meg:

Szegény vagyok, gazdagot akarsz keresni,
Keress olyant, kinek ökre, szekere,
Gazdagítsad a patikát vele!

Népünk lelke tele van mély érzésekkel, s azt dalban fejezi ki. Gyermeke bölcsőjét altatva ringatja, szerettei koporsóját jajszóval siratja. Bújában és örömeiben dalolva dolgozik, és dolgozva dalol. Jó kedvét táncban fejezi ki. Ezeket a dalokat és táncokat nemcsak ünnepélyes alkalmakra, hanem magának az életnek mentettük meg. Örök értékük a nagyapákkal ne szálljon sírba, éljen tovább unokáik ajkán, ahogy most is láttuk és hallottuk. Gyűjtőmunkánk alatt megtanultuk, hogy a technikai civilizáció korában is kultúránk értékét népi gyökerek képezik. Város-hoz igazodó falu vagyunk, de életünk alapja a népi kultúra.

Köszönjük ez alkalommal Bandi Dezsőnek, Benkő Jánosnak, a Maros Megyei Népi Alkotások Házának, Szabó Csabának, a Művelődés szerkesztőségének segítségét, a televízió kiszállását, mellyel munkánk folytatására biztatást nyertünk. Mint vezetettek, mint vezetők úgy érezzük, hogy munkánkat siker koronázta!” (Feleségem hátramaradt írásaiból)

Feleségem gyűjtésünk során annyira beleélte magát a néprajz szépségébe, hogy iskolai munkájában is alkalmazta. Hátrahagyott jegyzeteiben ezt is olvastam: „A néprajz alkotóelemeit, hajszályököreit korának megfelelően igyekeztem átplántálni a gyermeki lélekbe. Amikor a nagyóvodásból kisiskolás lesz, távolságot érez a család és iskola között. Ezt a tanító hidalja át a néprajz segítségével. Népmesemondással, énekes játékkal. Ne csak a tanító néni beszéljen, hanem a gyermekeket is meséltesse. Ne csak az ügyesebbeket, hanem a gyávábbakat is. Hangsúlyt fektettem a gyermekjátékokra. Hiszen a hagyomány elemei ezekben jelennek meg: *Tűzet viszek, ne lássátok!, Sípval, dobbal, nádi hegedűvel.* A gyermekek azt szeretik, ha a tanító néni velük játszik.”

További munkánkat már hárman végeztük. Gyűjtésünk szakszerűsége érdekében levélben kértem immár néhai Faragó Józsefet, hogy munkatervébe illeszzen be egy Küküllő menti gyűjtőutat. Válaszában közölte, ő nem jöhet, de maga

helyett a legjobb folkloristát, Almási Istvánt küldi, aki kiszállásainkon az 1970–1980-as években többször is részt vett. A vele való faluzásom életem legszebb emlékei közé tartozik. Először itthon hallgatta újra nótafáinkat, s rögzítette magnóra dalaikat. Majd útra keltünk, Vámosgálfalván, Haranglábbon, Héderfáján, Küküllőszéplakon, Bonyhán én kísértem el az általam ismert nótafákhoz. Hídszerepemmel a gyűjtő és adatközlő között hamar kialakult a kölcsönös bizalom. A gyűjtés sikerrel járt, Almásival Magyarsárosra is eljutottunk, ahol *A nagy török asszony* balladáját újra magnóra vette, most már a szakkövetelményeknek megfelelően. Volt rá eset, hogy egyedül is gyűjtött a vidéken. A helybeli lelkészek irányították a nótafákhoz. Így az egész Vízmelléket végigjárta. Gyűjtését a Kolozsvári Folklórintézet archívuma őrzi. A néprajz nagy kárára, még nem került kiadásra. Kötetben való megjelenése bizonyítaná, hogy vidékünk mégsem fehér folt a magyarság néprajzában. Ha nem is olyan gazdag, mint a Székelyföld vagy Kalotaszeg, de itt is bukkannak fel értékes kincsek, mint a siratók, a már említett sárosi ballada és vámosgálfalvi változata, valamint a Kőműves Kelemen itteni változata s egyéb régi stílusú dalok.

Az Almási Istvánnal való gyűjtés szünetében sem ültünk tétlenül. Igyekeztünk a karácsonyi–újévi ünnepkör szokásfolklorját magnóra venni. Ennek kapcsán a következőket jegyeztem meg: karácsony szombatja délután, a vecsernyék végeztével megindult a kántálók özöne. Egyik ünnepen 14-szer nyitottam ajtót az egyéni, illetve csoportos köszöntők előtt. Először az iskolás gyermekek jelentkeztek a *Mennyből az angyallal* s csengő-bongó versikékkal. Az ajándékot saját számlára gyűjtötték. Még a faluban letelepedett sátoros cigányok is megtiszteltek látogatásukkal.

Az igazi kántálást a három legénycsoport végezte. A magyar legények két csoportra oszlottak: egy reformátusra és egy katolikusra. Csak a nevükben különböztek egymástól. Mindkét csoportban vegyesen vettek részt. Az egyik csoport református, a másik katolikus énekkel járta a falut. Mindig a Gorgából indultak el. Meg egyezés szerint az egyik csoport az utca bal oldali utolsó házánál, a másik hasonlóképpen, a jobb oldal házánál kezdett köszönteni. Aztán egymást keresztezve járták végig a falut.³¹ Az udvarra belépve, az ajtó előtt megálltak. Vezetőjük beszólt: „Szabad-e kántálni?” Kedvező válaszra a református csoport elénekelt a *Csendes éj, szentséges éj* kezdetű éneket. A katolikus csoportnál csak a dallamot lehetett érteni, a szöveget nem. Salamon Lajos bácsi információja szerint nincs benne a liturgiában. Majd a csoport által beosztott ifjú belépett, és elmondta a köszöntőjét. Külön verset mondott a református, külön verset a katolikus csoport. Az egyik köszöntő a Küküllőszéplakról elindult vándorköszöntő volt. Salamon Lajos bácsi utóda az éneket s a köszöntőt is kiiktatta a kántálásból. Helyettük betlehemes játékot vezetett be. Amíg a beköszöntő verselt, addig a csoport átment a szemben levő szomszédhoz kántálni. A köszöntő legény után a kezes lépett be. A kapott pénzt listára

³¹ Minden háznál, magyarnál és románnál is megjelentek.

vezette. Az így begyűlt összegből fizették a muzsikást. A házigazda a beköszöntőt kaláccsal, itallal kínálta meg. A kezes italt nem fogadott el. A kántálást a két csoport a falu felső végén fejezte be. Együtt mentek a kultúrotthonba áldomásozni.

A magyarok után a román legények kolindáltak. Szokásfolklorjuk a magyarokénál archaikusabb volt. Már megjelenésükkel is ezt igazolták. A „turká”-val (kecskével) jártak. Idősebb román adatközlőim szerint legénykorukban a papjuk összehívta őket, s Anton Pan folklórkötetéből kolindákat és köszöntőket tanított nekik. Azóta a román legények ezekkel járnak nemzedékről nemzedékre kántálni. 1940 előtt a románok karácsony és vízkereszt között „irottii”-val (betlehemes csoport) járták be a falut, s a környék falvaiba is ellátogattak.

Az ünnepszombati kántálás a mi részünkre az unitárius férfiak listás gyűjtésével ért véget. Ugyanis az 1920-as évek elején szokásuk volt karácsony szombatján két csoportra oszolva bejárni a falut, az unitárius hívektől az egyházközség javára pénzajándékot gyűjteni s azt listára vezetni. Elődöm ezt koldulásnak minősítette, s eltöröltette. Az én időmben az egyházközség szűkös anyagi helyzete újra megkövetelte a gyűjtést. A kántornak támadt az ötlete, járjanak énekkel. Maga köré gyűjtötte az énekes unitárius férfiakat, s karácsony szombatján a 156. énekkel, *Úr Istennek szent fia/ Születék e világra* kezdetűvel felkeresték híveinket. Az énekszó buzgóbb adakozásra serkentett, az eredmény háromszorosára emelkedett. A szokást az unitáriusoktól a másik két magyar felekezet férfiai is átvették. Ők elsőnapján délután keresték fel énekkel híveiket. Eljövételünk, 1986 után az unitárius férfiak kántálása névnap-i köszöntéssel bővült. Ez alkalommal köszöntötték István és János hittestvéreiket.

Karácsony első napján úrvacsorát vettek, áldoztak és misét hallgattak a szőkefalviak. A délutáni istentisztelet alkalmával mindhárom magyar felekezet a templomban gyermekeik részére karácsonyfa-ünnepélyt rendezett.

A gyermekek otthoni megajándékozása időben több változaton ment át. Az öreg adatközlők emlékezete szerint gyermekkorukban új esztendő hajnalán volt az ajándékozás. Ekkor a szülők észrevétlenül almát, diót szórtak az ágyak elé. Később már az előkészített cipőkbe került az ajándék. Az aranycsikót legőregebb adatközlőim se ismerték. Dicsőben s azon aluli falvakban szokott járni.

A későbbi nemzedéknek már karácsony első napjának hajnalán az angyal tette a cipőbe az almát és a diót. Karácsonyfa eleinte csak az „uraknál” volt, de lassan kezdett a faluban elterjedni. A mi odamenetelünk idején, az 1950-es évek derekán elterjedése általános volt. Ezt is az angyal hozta. Eleinte ő is csak almát, diót aggatott a gyertyák mellé. Később aranyhajat is ráterített. Majd a termékenység ősi jelképeit – almát, diót – fényes gömbökkel, csillogó díszekkel és szaloncukorral cserélte fel.

A gyermekek karácsonyfája a templomban a szószék mellett ragyogott. Alatta egy ruháskosár tele az ajándékcsoomagokkal. Elkészítésük másképpen történt, mint Pipén. Szőkefalván pénzt adtak össze a szülők, előre megállapított összegben. Ebből vásárolták a hozzá való édességeket. A csomagok kiosztására a gyer-

mekek ünnepi műsora után került sor. A szülők élénken figyelték, hogy csak az a gyermek kapjon ajándécsomagot, akinek befizették a kiszabott összeget. Híveink zokon vették, ha pótcsomagokat készítettünk, és azoknak is adtunk, akik valamilyen okból nem tudtak befizetni, vagy a műsoron részt vevő más vallású osztálytársnak is juttattunk. Ilyenkor szomorúság töltött el, mert karácsony fénye nem tudott a lelkek mélyére világítani.

Elsőnapján délután, a karácsonyfa-ünnepély végeztével folytatódott a kántálás. Most már a felnőttek részéről. Nemsokára az ünnepély után a román házasemberek csoportja kopogott be hozzánk. Szép énekkel és verssel köszöntöttek románul, s kínálmációnk közben magyarul beszélgettünk. Előző este az unitárius férfiak tisztelegtek a román kurátornál az én kérésemre. Ezt viszonzták nálunk. A román házasemberek más magyar családhoz nem mentek be, csak hozzánk, az unitárius lelkeszi családhoz. A szokást tőlünk átvett református és katolikus férfiak csoportja csak saját híveit kereste fel. Így hozzánk nem jöttek be.

Karácsony másodnapján, a második világháború előtt a szőkefalvi magyar legények istvánoztak. A faluban a névnapozás eredetileg zajkeltéssel járt. Ezt nemcsak adatközlésből, hanem saját tapasztalatból tudom. Egyik november 30-án felkerestem András nevű hívemet, névnapját köszönteni. Amíg bent a szobában terített asztalnál beszélgettünk, egyszer csak az ablak alatt nagy csörömpölés támadt, majd Andrást köszöntő rigmus hangzott el. Végül benyitott az ünnepelt egyik szomszédja, s boldog névnapot kívánva leült közénk koccintgatni. A világháború előtt is összegyűlt a legénysereg. Elöl a zenészek, hátul a fiatalok szépen összefogózva járták a falut, Istvántól Istvánig. Előre annyi cserépfazekat töltöttek meg hamuval, ahány ünnepelthez akartak bemenni. István kapuján belépve a zene elhallgatott. Csendben az ajtó elé vagy az ablak alá sorakoztak. Zenekíséret nélkül elénekelték a *Hímes rózsát*. Szövegét és dallamát Szabó Csaba az 1700-as évekből eredezteti. Ének után egy legény bekopogtatott, s verssel köszöntötte az ünnepeltet. A vers elhangzása után kívülről nagy éljenzés következett. A cserépfazekat földhöz vágták. A legények nagy zajcsapás közben bevonultak István barátjukhoz, ahol a ház népe asztal mellé ültette őket. Kaláccsal, itallal kínálta a köszöntőket. Azok egy-két pohár elkoccintása után, muzikaszóra dalra fakadtak. Közben a ház asszony- és leánynépével táncra perdültek. Néhány forduló után elköszöntek a családtól, s a következő István barátjukhoz kísérte őket Gyurica zenekara. Harmadnapján a Jánosoknál hasonlóképpen tisztelegtek. Ez a szokás az 1960-as évek elején kimaradt. A legények nagy része gyári munkás lett. Karácsony másod- és harmadnapja is munkába állította őket. Nem tudtak összegyűlni.

Másod- és harmadnapján délután tánc volt, a kántálásakor begyűlt pénz terhére. Mindenki részt vehetett, aki kántálásakor pénzt ajándékozott. Aki a kántálok listáján nem szerepelt, vagy idegen faluból jött, az kiszabott belépődíjat fizetett. A házasemberek külön „párt” kaptak, amelyben csak ők táncolhattak. A fiatalok táncába nem vegyülhettek bele.

Harmadnapjával sem fejeződött be az ünnep. Negyednapján, aprószentekkor is összegyűlt a fiatalság. Istentisztelet nem volt, mint Pipén, de reggel 9 órakor a táncház, illetve a kultúrotthon előtt gyülekeztek a fiatalok. A legények vesszőseprűvel várták a leányokat, ezzel a mondókával:

Aprószentek, Dávid, Dávid,
Kalácsot is, pálinkát is!

Bementek és táncoltak. A kántáláskor összegyűlt lepényt és kalácsot ilyenkor fogyasztották el. Délután a legények pénzt pótoltak össze, szeszt vettek, amit a leányok édes pálinkának készítettek el. E mellett szórakoztak egész este.

A világháború előtt szilveszter estéjén a fiatalság a fonóházban gyűlt össze. Jövendőléssel, a máshonnan is ismert gombócfőzéssel szórakoztak. Amikor megunták, kimentek az udvarra, ahol előre kilenc karó volt felállítva. Görbe vagy egyenes – olyannak vélték a jövendőbelijüket is. Öreg román adatközlőm szerint ez volt a tátosuk. Körbejárták a disznóolat, oldalát megdöngették. Ha a disznó megröfönt, akkor férjhez megy a leány, megnősül a legény. Éjfélkor a falu több helyén az utat elkötötték. Szalmát, kórét vittek oda. A két harangszó között meggyújtották. A kicsi kapukat kicserélték, a leányét a legényével, és fordítva. Éjfélkor minden templomban harangoztak. A háború előtt a legények a református toronyba mentek. Ott az új évet köszöntő harangszó után egyházi éneket énekeltek. Majd egyikük a naptárból tanult verssel kívánt boldog új esztendőt a falu népének.

Az évforduló éjjelén a csorgónak, a falu kútjának kávját eredetileg szűrős szilvafaággal vagy tövissel körülrakták. Később, a háború után fenyőággal díszítették. Az új esztendőt hirdető harangszó után minden legény és leány sietett a kúthoz vizet meríteni. Aki először ért oda, azé lett az aranyvíz. Haza is vitt belőle. Az itatóvályúba is öntöttek. Amelyik szarvasmarha ebből a vízből ivott, azt a betegség egész évben elkerülte. Otthon a gazda új esztendő hajnalán sietett állatait hamar ellátni, hogy az aranyvízből tudjon itatni.

Új esztendő reggelén, a világháború előtt a béresek összeálltak, és ostorral a kezükben csattogtatva, kolompot, csengettyűt rázva a nemesek udvarházához s a módosabb gazdákhöz beköszöntöttek. Az ökrök nevét kiáltották: „Hej, Bodor, hej, Virág!” – s boldog új évet kívánva továbbmentek. Ma az ostorcsattogtatást, csengettyű-, kolomprázást a román gyermekek gyakorolják. Új esztendő első napján inkább disznóhúst esznek, mert a disznó az udvarba behordja a gazdagságot. Majorrágot nem, mert az elkaparja a gazdagságot. Szőkefalván is azt tartják: ha az első házba lépő férfi, akkor berbécsbárányok és bikaborjak születnek, ha asszony, akkor nőtény bárányok és ünőborjak lesznek.

Vízkereszt a katolikusok és a románok ünnepe. A plébános megszenteli hívei házát. A román pap is ugyanezt teszi híveinél, de még a Csorgó kútját is megszenteli. A románoknak vízkereszt szinte nagyobb ünnep, mint karácsony. A kántálás-

kor begyűjtött pénzzel is ekkor rendeznek bált. Szőkefalván vízkeresztkor a protestáns, a katolikus és román pap szolgálatát nem veszik igénybe.

Szőkefalvi tevékenységem a néprajz más területére is kiterjedt. Egy kolozsvári utam alkalmával munkahelyén kerestem fel Faragó Józsefet. Beszélgetésünk során tanácsolta, gyűjtssem a temetkezési szokásokat. Tájékozódásul K. Kovács László *A kolozsvári hóstátiak temetkezése* (Kovács 1944) című könyvét ajánlotta. Éppen jókor jött. Egyházunk vezetősége abban az időben határozta el a szertartások egységesítését. Így a temetésieket is.

Az unitárius falvak temetkezési szokásai gazdag képet mutatnak, a néprajz örömeire: ahány falu, annyi szokás. Már a Ferencz József – Vári Albert-féle *Unitárius Kis Tükör* is megállapítja: „Temetési szertartásaink a helyi szokások és viszonyok között nagyon különbözők.” (Ferencz–Vári 1933: 133.) Jómagam is tapasztaltam ezt. Negyvenévi szolgálatom alatt kb. tíz egyházközségben végeztem temetési szertartást. Közülük kettő sem akadt, ahol egyformán kellett eljárnom. Laborfalván, amint már említettem, a koporsó kint a sír szélén egyedül várt, amíg a templomban a szertartás véget ért. Magyarzákodon a délelőtti órákban temetünk, a templomból. Az itteni szertartás szerves része volt a kántor verses-énekes búcsúztatója orgonakisérettel. Pipén a sírt temetés reggelén kezdték ásni. Az udvaron tartott szertartás paraliturgikus része volt a férfiaknak a legöregebb ember által vezetett éneke, amely a használatban levő temetési énekek közül kimaradt. Szőkefalvának unitárius viszonylatban társegyházközsége volt Küküllőszéplak, leányegyházközsége Vámosudvarhely. Az anyaegyházközségben a koporsólezáráskor nem kellett bemennem a halottas szobába. Az udvaron előre kitett asztal mellett vártam, míg a koporsót kihozzák. A társegyházközségben bementem, ahol rövid ima után zárták le a koporsót, és hozták ki az udvarra. A leányegyházközségben az udvaron nyitott koporsó mellett szolgáltam. Csak a szertartás végétel zárták le, mint a románoknál. Fiam szolgálati helyén, Ravában a szertartás koporsó nélkül történik. Az fent van a tornácós ház tisztaszobájában. A pap lent az udvaron beszél, s a gyülekezet ott énekel. A szokások nem felekezethez, hanem faluhoz kötődnek. Szőkefalván a három magyar felekezet hívei egységes szokással temetnek, míg a szőkefalvi és vámosgálfalvi reformátusok egymástól eltérő szokással. Egyházunk vezetősége a sokszínűséget zűrzavarnak tekintette, rendet akart teremteni, egységesítésre törekedett. Egyházköröként előadókat jelölt ki a téma feldolgozására. A maros-küküllői egyházkörben rám esett a választás. K. Kovács László munkája alapján kérdőívet állítottam össze. Elküldtem az egyházkör 30 lelkészének. A lelkészek többsége válaszolt. Némelyek csak igen–nem-mel. Mások lelkiismeretesen, a kérdések nyomán gazdag adatanyaggal. Ezekből kidolgoztam a *Temetési szokások a maros-küküllői unitárius egyházkörben* című előadásomat. A *Keresztény Magvető* is közölte (Adorjáni 1986). Már nyugdíjas koromra tartozik, de itt említsem meg a következőket: amikor lehetőség nyílt Budapestre utazni, egy alkalommal a Néprajzi Kutatóintézetben felkerestem Kríza Ildikót. Beszélgetésünk kiterjedt a gyűjtésemre. Átadtam az adatközlések dossziéját,

benne előadásom kéziratát. Ildikó biztatott, adjam be a Néprajzi Múzeum pályázatára, a *Keresztény Magvetőt* néprajzi körökben úgysem ismerik sokan. Szót fogadtam. Bővített változatban be is adtam *Temetkezési szokások és szertartások a maros megyei unitáriusoknál* címmel. Nagy Ilona bírálta el, s kisebb-nagyobb kiigazításokkal kiadásra érdemesítette. Sajnos erre nem került sor.

Szókefalvi szolgálatom szórványmunkával is járt. Ennek kapcsán még három falu életébe nyerhettem betekintést. Sorra veszem őket. Legközelebb a szórvány, Vámosgálfalva esett.

Vámosgálfalvi szórvány-szolgálatom

Vámosgálfalva Árpád-kori település. Első írásbeli említését Györffy György 1302-re datálja: „névadója [...] Gál comes, vagy egy közeli felmenője lehetett” (Györffy 1987: 552). Kiss Lajos szerint „a megkülönböztető szerepű Vámos előtag azzal kapcsolatos, hogy a községben egykor vámot szedtek” (Kiss 1988 II.: 720). A szájhagyomány szerint a régi falut a tatárok felégették. A lakosság hajlék nélkül maradt, nem mert visszatérni a hamuban fekvő falujába, félt, ha a tatárok megint visszatérnek, kínozni fogja. Ezért a falu határában levő mocsaras Füzesbe menekültek, ahol nem találták meg a tatárok. Ezt a területet ügyesen lecsapolták, a fűzfákat kivágták, és házakat építettek. (Magyar 2005: 42. sz. monda nyomán.)

Vámosgálfalva községközpont egyik faluja Szókefalva. A két falu egybeépült. Földrajzi távolság nincs közöttük, de annál nagyobb a szellemi. Szókefalva a Zimmellék legvegyesebb lakosságú, négytornyos faluja. Magyarsága is három felekezetre oszlik. Vámosgálfalva a vidék legnagyobb magyar lakosságú (1686 lélek) faluja, lakói a II. világháború előtt mind reformátusok voltak. Azután vált ki közülük néhány szektás. Kevés unitárius is lakott itt. Ezért volt szórványom. A magyarok mellett 365 román és 168 cigány is lakta (a 2002-es népszámlálás szerint).

A legnagyobb különbség szellemi téren mutatkozott. A két falu népe lenézte egymást. A szókefalviak a gálfalviakat parasztoknak tartották. A szó nemesebb értelmében igazuk is volt. A gálfalviak megmaradtak zárt faluközösségük életformájában. A szókefalviak kezdtek polgárosodni. Ki is érdemelték a gálfalviaktól a „félcipősök” nevet. Asszonyaik félcipőben jártak, mint a városi „úriasszonyok”. A szókefalviak sem maradtak adósok, ha egy gálfalvi ember elment mellettük, így köszöntötték: „Hess ki, kakas, a kantárból!” Tudniillik Gálfalváról a férfiak vitték a tyúkot a dicsői piacra, abban a „kantár”-ban, azaz edényfogóban, amellyel az ebédet szokták vinni a mezőre. A vitát mégiscsak a gálfalvi asszony zárta le. Fül-tanúja voltam, amikor fejkendős, szóttos szoknyájú gálfalvi asszony vitába hevült egy ondolált hajjú, kalapos szókefalvi asszonnal: „Hiába festett a körmötök, s rövid a hajatok, mégis csak parasztok vagytok.”

A gálfalviak élelmes, szorgalmas, földet szerető emberek voltak. Nem férték el saját falujuk határában. A szomszéd falvakban is vásároltak földet. Élelmes-ségüket így jellemezték: „Amit szemed lát, kezed ne hagyja!”

Ezekután rövid néprajzi–történeti sétára indulok. Gálfalva első házainak egyikében lakott Gézáné, a sánta boszorkány. Róla alább még szólok. Néhány száz lépéssel tovább „Sztálingrádba” érkezem. Ez a falurész nevét attól a román embertől kapta, aki a háborúból épen megszabadulva, itthon eldicsekedte, hogy Sztálingrádnál harcolt. Nem is lett ő többet Muntean, csak Sztálingrád Vaszi. Innen nem-sokára a történelmi hírességű Ördögös hídra ereszkedem. Gyermekeimtől hal-lottam először róla. Iskolából, délutáni óráikról esti sötétségben félve jöttek át raj-ta. Gálfalvi osztálytársaik azzal ijesztették: Gézáné sánta kutyává változva ott van a hídon. Én, az 1849-i gálfalvi csata után érdeklődve, megkérdeztem adatközlő-met, Keszeg Firkó Gyuri bácsit, mit tud erről az ütközetről: „Én semmit!” „Hát az Ördögös hídról?” „Arról igen.”

A hídon átmenve a jobb oldali dombon van az Apafi-uradalom kastélya. Vala-mikor Küküllő megye itt tartotta közgyűlését. A mi időnkben az állami gazdaság irodája és borpincéje volt itt. Mára a szomszéd faluból, Szászbogácsról elszárma-zott szász család tulajdonába került. A Szász hordója néven, nyári-téli vendéglő üzemel benne. A falu felső végébe kanyarodva, szomjunkat Petőfi kútjából olthat-juk. A szájhagyomány szerint a gálfalvi csata után Bem seregét követve, a költő itt itatta meg a lovát. A gálfalvi csatára emlékeztetnek a Snájder-kövek. A csatában elesett egy Schneider nevű osztrák tiszt és két katonája. A Harangláb felé emelke-dő úton, a Hulán temették el őket. Írott terméskövek jelölték sírjaikat. Kettő már elsüllyedt, ott jártamkor a tiszté még kiállt a földből.

Néprajzi sétámhoz illeszttem egyik gálfalvi temetésemet. Az unitárius édesapa hatéves kisfiát „halott lakodalmának” kijáró tisztelettel temettük el. Erről szóló pályázatomat a Néprajzi Múzeum dicsérettel jutalmazta. Halász Péter innen vette át és közölte a szerkesztésében megjelent *Honismeret* című folyóiratban (Adorjá-ni 1999). A *Vallási néprajz 14.* is közölte (Adorjáni 2008).

Kisgyermek temetése Vámosgálfalván • Dicsőszentmárton mellett, a Kis-Küküllő menti Vámosgálfalván 1982. augusztus 23-án eltemettük a hat és fél éves Bacsó Jancsikát. Az édesapa, két fiával együtt, a faluval egybeépült Szőkefalva unitárius egyházközségének volt a tagja. Az édesanya a helybeli református egy-házközségnek volt a hive.

A kisfiú temetése a halott lakodalmának kijáró végtisztességgel történt, unitá-rius szertartással, a vámosgálfalvi református magyarok szokása szerint.

Ahogy a halálhír a dicsőszentmártoni kórházból – ahol a gyermeket kezelték – megérkezett, a „szószóló” azonnal szolgálatba lépett. Ezt a tisztet, a halott korától függően, a családfő apai ágon levő első unokatestvér tölti be. Fiatal halott esetén a fiatal, idős halott esetén az idős unokatestvér. A szószóló a temetéssel járó ösz-

szes teendőt irányítja. A családtagokat mentesíti minden ezzel járó gond és fáradás alól.

Esetünkben a szószóló elment a lelkészhez a halálesetet bejelenteni, a temetés időpontját megbeszélni, a harangozásra engedélyt kérni. Ezt, mivel mindkét szülő eleget tett egyházfenntartói kötelezettségének, megkapta. A községházán, a körorvosnál is eljárta a szükséges iratokat beszerezni. Elutazott az édesapa 30 km-re levő munkahelyére, hogy értesítse az illetékes vezetőt és a munkatársakat a halálesetről. A családfő szavára felkérte a „gödörásókat”. Kisgyermek esetén a keresztpapák voltak erre hivatottak. Felnőtt halott esetén ezt a teendőt a keresztfiúk végezték. A szószóló jelölte ki a padmalyfaragókat is, valamint a padmalyvivő szekereset. A hozzátartozókkal – a két nagyapával – összeállította a búcsúztatót, és azt, a beszerzett engedélyekkel együtt, a temetés előtti este a lelkésznek átadta. Az ő kötelessége volt a sírnál, a hantolás után a belsőemberek szolgálatáért, a gyülekezet tagjainak megjelenéséért köszönetet mondani. A temetésen résztvevőket a torba hívta. Gondja volt rá, hogy megbízottai oda mindenkit betessékelyjenek. A torban elő- és utóimát mondott. Általában vigyázott a temetés fegyelmezett lefolyására.

A halálhírt a falu népének a harangszó adta tudtul. Ez alkalommal, mivel a halott konfirmáló koron aluli volt, a nagyharanggal rövid megszakítással kettőt „szaggattak”, majd a kicsivel együtt összehúztak. Ha felnőtt a halott, akkor a férfinak először a naggyal, nőnek a kicsivel 3-3-at szaggattak, s utána mind a kettővel összehúzták. Naponta háromszor harangoztak: reggel, délben és este, naplemente előtt. Amikor a koporsószállító autó a falu végére ért, harangszó fogadta.

A halálhírré a szomszédok, rokonok az emeletes családi házat a halott kisgyermek fogadására előkészítették. A kapura kitették az egyházi fekete lobogót. Ez jelezte, hol van a halott a faluban. Az emeleten levő nagyszobából a bútorokat kihordták, a tükröt letakarták. A szoba ajtaja fölé kitűzték a bibliai jelmondatos gyászdrapériát. A szoba közepére helyezték ablak-ajtó, fej-láb irányába a fekete gyásztakarós egyházi ravatalt. Erre került a fehér koporsó, kis halottjával.

A koporsót helyi szokás szerint a fő keresztapa szerezte be, minden járulékával együtt. A fehér koporsóban a kis halott tiszta fehérbe volt öltöztetve. Fehér nadrág, fehér ing, fehér szvetter volt rajta, lábán fehér zokni, cipő nélkül. Az öltöztetést még a kórházban elvégezték. A halott be volt borítva élő virágcsokrokkal.

A koporsó elhelyezése után a hozzátartozók körülállták, az édesanya és a két nagyanya zokogó siratózásba kezdett. Jajgatva, félig énekelve mondogatták a siralmas szavakat.

A haláleset hírül vétele, illetve a koporsó megérkezése után megkezdődött a halottlátogatás. A rokonok, az ismerősök, a falu egész asszonynepe megindult a halottas ház felé. A közeli rokonok tyúkot, tojást, lisztet, a távolabbiak és az ismerősök csak az utóbbiakat vitték. A halottlátogatókat az ajtóban a család két nőrokon megbízottja fogadta. Egyikük átvette a hozottakat, a másikuk pontosan feljegyezte, ki mit hozott. Ez, mint a lakodalomnál, kölcsönös jellegű volt. A halottlátogatók a halottnak csendes nyugodalmat, a gyászolóknak vigasztaló-

dást kívántak. Csendben megálltak a koporsó mellett. Egy-egy, magát a családhoz közelebb álló asszony siratózni kezdett. Volt, mikor külön-külön, volt, amikor több asszony ajkáról hangzott fel a jajszó. Majd „Isten nyugtassa!” búcsúszóval távoztak. A halottlátogatás alkalmával hozták a koszorúkat is. Összesen 26 élő- és művirág koszorú gyűlt össze. A halottat a temetést megelőző mindkét nap látogatták. A családtagok közül mindig volt bent valaki. Éjjel is voltak mellette, legtöbbit az édesanya és a két nagyanya.

Alkonyat után azonnal megkezdődött a virrasztóba menés. Ez mindkét este tartott. A koporsó fejenél, jobboldalt az édesanya s az ő rokonai, baloldalt az édesapa és hozzátartozói álltak. A fal mellett elhelyezett padokon a távolabbi rokon asszonyok ültek, a férfiak pedig a külső szobában, a tornácán, az udvaron levő asztalok mellett. Beszélgettek és kártyáztak. Amikor a virrasztóba mindenki begyűlt, akkor az énekvezér bevezette az énekeseket. Aki befért, bement a belső szobába, a többiek az ajtó körül gyülekeztek. Zsoltárokat és más, az alkalomhoz illő egyházi énekeket énekeltek. Az éneklés alatt az édesanya, a két nagyanya hol egymást felváltva, hol egyszerre siratózott. A szöveget nem lehetett érteni, csak az ének alatt a siratózás recitáló dallamát hallhattuk. Megrázó élmény volt. Mintha valamilyen ősi liturgián vettünk volna részt. Második este mint lelkészt, engem is meghívtak a virrasztóba. Két egyházi ének között imát mondtam, a Bibliából olvastam. Az éneklés és áhítat alatt a kártyázás szünetelt. Majd az énekesek is leültek az asztal mellé. A virrasztókat borral és kenyérrel kínálták meg. Mindkét este késő éjjel utáni órákig eltartott a virrasztás. Az utolsó kártyázók a hajnali kakasszóra távoztak. Volt, aki innen ment munkába.

A temetés napján, a déli harangszót követően (délután egy órakor) mind a két harangot egybekondították. Erre kezdett a falu népe a temetésre gyülekezni. Néhány perc múlva külön csak egyet húztak, ekkor indultak a belsőemberek: a lelkész, a kántor és a kurátor. Előttük két fiatal házasember felváltva vitte a fekete gyászlobogót. Régi szokás szerint az egyik az édesapának, a másik az édesanyának volt az unokatestvére. A gyászlobogó csúcsát fehér szalag díszítette, jeléül annak, hogy fiatal, gyermeket temetnek. A lelkészt és kísérőit 6–6, fehér ruhába öltözött leány, mellettük 6–6, fekete ruhás legény követte. Kabátjuk hajtókáján élő virágcsokor díszlett. A leányok kezükben ilyen alkalomra készített zászlókat vittek, amelyek faragott guzsaly nyelére tűzött színes, rojtos vállkendőkből és házilag szőtt, csipkés végű, fekete csíkos törülközőkendőkből készültek. Végükre élő virágcsokor és fehér szalag volt kötve. A halottas ház udvarára érkezve a fekete lobogót vivő emberek a kapun belül megálltak. A lobogó az egész szertartás alatt ott lengett. A lelkész elfoglalta helyét az előre elkészített, fekete kendővel letakart asztal mellett. Háta mögött állt a szószóló, az énekvezér, mögöttük az énekes és a többi férfi. A zászlós fiatalok a koporsó elkészített helye körül kétoldalt álltak sorfalat. A gyászszertartás kezdetét egyházi ének jelezte. Ennek hallatára a szobában lezárták a koporsót, mire újra felhangzott az asszonyok szívfájdító siratózása, ami aztán csak a lelkészi szolgálat alatt szünetelt. Ahogy a

koporsó a szoba küszöbét elhagyta, a bent levő padokat azonnal nagy zajjal feldöntötték. A koporsót a szobából két-két fiatal legény vitte ki. A lelkész előtt levő ravatalra tették, lábbal a kapu felé. Mellette kétoldalt a családtagok ültek az ott elhelyezett padokon. Most már fordított renddel, ahogy a virrasztáskor a szobában voltak. Feje felől jobbra az édesapa s hozzátartozói, bal felől az édesanya és hozzátartozói.

A családtagok elhelyezkedése, a koszorúknak a koporsóra és annak lábához tétele után egy újabb ének elhangzását követően, a lelkész elvégezte az egyházi szertartást. Ezt a búcsúztató felolvasásával fejezte be. Ezután az ifjak elénekelték az ilyenkor szokásos múdallamú búcsúztatójukat. Majd az énekvezér felolvasta búcsúversét:

Hintsetek e koporsóra virágot és könnyeket,
E koporsó bús ölen egy kedves gyermek szendereg.
Vele együtt eltemetjük a szülőknek örömét,
Mindazoknak bánatjára, kik őtet ismerték.

Édesatyám, édesanyám, ti szülők legjobbjai,
Jertek ide koporsómhoz örök búcsút mondani.
Szálljatok le majd síromba, s meghallom hangotok,
Ajkatok édes szavára szívem ott is feldobog.

Fenn, az úrnak zsámolyánál imádkozom értetek,
Hogy gyógyítsa s nyugtassa meg értem fájó szívetek.
S porladjon bár gyöngye testem a sötét sír mélyén,
Hú lelkeimmel házatok őrangyala leszek én.

Jó testvérem s rokonaim, kik engem szerettetek,
Jertek ide, játszótársak, nem leszek már köztetek.
Ahhoz megyek, ki magához hívta a gyermekeket.
Ím, megyek már, jó Istenem, nyisd meg nekem az eget!

A záróének elhangzása után megszólaltak a harangok, s kialakult a gyászmenet. A fekete lobogót tartó két fiatalember ment elől. Őket a koszorúkat vivő rokon iskolás gyermekek követték. Nyomukban a lelkész, jobbján az énekvezérrel, balján a szószólóval haladt. Utánuk az énekes férfiak következtek. Az énekvezér vezetésével egész úton temetési, egyházi énekeket énekeltek. Most a koporsót hozta az egymást váltogató 6–6 fiatal legény, a zászlókat tartó leányok sorfala között. A zászlókat a temető felé vezető út elejéig kendőjükkel kifelé lobogtatva, az utcán fel a sírig befelé, háztetőszerűen borítva vitték. A koporsót a szülők, a nagyszülők, testvérek és a rokonság követte. A menetet az asszonyok serege zárta. Az indulásnál a családi ház kapuja előtt a román szomszédok és jó barátok, szokásként, ap-

rópénzt szórtak. A kettős harangszó a gyászmenetet elindulásától a sír betakarásáig végigkísérte.

A templom mellett levő temetőben az előző nap megkezdett sír készen várta lakóját. Régi sírt, a gyermek dédanyját ásták ki. Négy oldala, a koporsó magasságáig, téglával volt kirakva. A sírásók a nagyon omladékos talajra hivatkoztak. Az ott talált csontokat összegyűjtötték, és a sír egyik sarkába elásták.

A családi ház udvarán egy mosdótálban víz volt előkészítve, mellette törülközővel. Minden belépő kezet mosott. A vizet később a trágyadombra öntötték. Az udvaron és az emeleti szobákban, valamint a tornácon asztalok voltak megterítve, az egyház gondozásában levő tányérokkal és evőeszközökkel. Mintegy 200-230 személy ült az asztalok mellett.

A tor étrendje a már említett adományokból készített majorsághúsleves, sóban főtt ptyóka paradicsommártással és kenyér volt. Evés előtt a szószóló imádkozott. Evés közben, egy pohárral körbejárva, mindenkit borral kínáltak meg, így koccintás nem volt. A régi öregek szerint ez zavarná a halott nyugalmat. Az együttlét csendes beszélgetésben folyt le. Az evés befejezte után a szószóló újra imádkozott, s ezzel a tor az idegenek számára véget ért. Mindenki a keservekhez járult, és a halottnak csendes nyugalmat, az élőknek vigasztalást kívánt, s eltávoztak. Az idegenek után a család és a szűkebb körű rokonság ült asztalhoz.

Ezzel a temetés véget ért, de a szülők fájdalma tovább tartott. Az édesanya sokat siratta fiát. Az öregasszonyoktól többször hallotta, hogy az eltávozottat még a temetés után sem jó sokat siratni, mert az nem tud a sírban nyugodni. Nem jó estefelé a temetőbe menni. Az édesanya ennek súlyos következményével nem számolt. Gyakran megtörtént, hogy estefelé kiment a sírhoz, és ott a fájdalmát elzokogta. „Egy alkalommal, éppen mikor a sírnál voltam, estére harangoztak – beszélte el nekem. – A harangzúgásból úgy hallottam, mintha a temetőnek minden halottja együtt énekelne. A halottak kórusától nagyon megijedtem. Imádkozni kezdtem, s erre a kórus elcsendesedett.”

Az írásomba foglalt szokásokat a szülőkötől jegyeztem le, ezek a szokások az elmúlt 17 év alatt nem változtak.

A vámosgálfalvi reformátusokat megfogta a magyar átok. Papválasztás kapcsán két pártra szakadtak. Két lelkész pályázott. Az egyik a szomszéd falu, Pócsfalva szülötte mezőgazdasági líceumot végezve lépett papi pályára. Mint mócsi lelkész pályázott Gálfalvára. A másik pályázó gyergyószentmiklósi lelkész volt. A szabályszerű választási közgyűlésen a többség a szomszéd falu szülöttére szavazott. A püspök őt nevezte ki Vámosgálfalvára lelkésznek. Igen, ámde a lelkész a megyei vallásügyi inspektor jóváhagyásával telepedhetett le a faluba. Az akkori Maros megyei vallásügyi inspektornak egy korábbi választás alkalmával személyes konfliktusa akadt. A kinevezett lelkésszel szemben megfogadta, amíg ő lesz a megyei inspektor, addig az illető a körzetben nem lesz pap.

Az inspektor hatása alá kerítette az esperest is, aki kénytelen volt a beszolgáló lelkészek útján befolyásolni a győztes párt híveit, térjenek át a másik párt táborába, fogadják el annak jelöltjét. A beszolgáló lelkészek négy éven át győzködtek az álláspontjukhoz szilárdan ragaszkodó nyerteseket az átállásra. Mindhiába, azokat megingatni nem lehetett. Közben a két párt között úton-útfélen, mezőn, családi hajlékban dült az ádáz „papharc”.

Végül a beszolgálások hercehurcáját a győztes párt zárta le. Egyszerűen bezárta a templom ajtaját. Kijelentették: „Ide más falusi pap be nem teszi a lábát, csak a mi választottunk.” Közben időt, pénzt, fáradságot nem kímélve, egyik küldöttséget a másik után menesztették világi és egyházi hatóságokhoz igazuk érvényesítésére. Mikor beleuntak a sok hiábavaló költekezésbe, járkálásba, taktikát változtattak. A győztes párt egyik vezére kiderítette, hogy választott papjuknak egy líceumi osztálytársa a Szekuritáté magas tiszti rangjára emelkedett. Ennek a tisztnak segítségével és jelenlétében, a nyomozókutya védelmében, a Szekuritáté dubájában érkezett meg egy alkonyati órán a megválasztott és kinevezett vámosgálfalvi lelkész az új parókiájába. A dubából először a kutya ugrott ki, utána a lelkési házaspár a tiszttel fedezetében. A nyertes párt így győzte le a hatóság ellenállását, még nagyobb hatóság segítségével.

A papharc szele engem is megérintett.

Meghalt Gálfalván egy unitárius asszonyhívem. Férje, gálfalvi szokás szerint, minden év vége felé lehozta képét, egy véka törökbúzáat. Mindketten a gálfalvi református templomot látogatták. Azért Kati nénit minden évben felkerestem. Szívélyesen fogadtak. Halálát fia jelentette be nálam. Kért, engedjem, hogy az ő papjuk temesse el édesanyját. Gálfalván hagyomány minden megkonfirmáltat a templomból temetni. Ez a jog Kati nénit is megilleti. De a gálfalvi templomban más pap nem szolgálhat, csak az, akit megválasztottak. Az atyafi tudomására adtam: nincs szándékomban hívem temetéséről lemondani, ha nem mehetek a templomba, akkor a háztól temetünk. Ha ragaszkodnak a templomhoz, én is ott akarok lenni. Természetesen híve vagyok annak, hogy a tiszteletes úrral akár a háznál, akár a templomban, közösen szolgáljunk. De hívem temetéséről nem mondom le. Az atyafi gondokba merülve, válasz nélkül eltávozott. Pár óra elteltével beállított hozzánk a kolléga. Testvériesen megegyeztünk, hogy Kati nénit közös templomi szolgálattal eltemetjük. Úgy is történt. Ezek szerint én lettem az egyetlen idegen falusi lelkész, aki a gálfalvi református templomban szolgálatot végezhetett.

Ekkor figyeltem meg a gálfalvi halottkultusz egyik mozzanatát. A családi udvaron végzett rövid szertartás után rokon férfiak, testfogó rudakkal vállukon, hozták a koporsót a templomba. Ott a szószékkal szemben levő portikusban letették. A gyászoló család tagjai körülültek. A gyülekezet férfi tagjai a temető felőli bejáraton, az asszonyok padoszlopai között kettős sorban haladva, temetési énekeket énekelve ültek padjaikba.

A „papharc” az unitáriusok számára némi haszonnal is járt. Évekkel azelőtt egy magyarsárosi unitárius legény Gálfalvára nősült. A befogadó család biztatá-

sára áttért reformátusnak. Leányait is annak kereszteltette. A papharc szele viszasodorta unitáriusnak, és a családját is magával hozta.

A gálfalvi reformátusok jó hívek, de azért a román pap szolgálatát is igénybe veszik. A román templom és a parókia ott áll a falu központjában. Még a papharc előtt egy alkalommal ott beszélgettem református kollégámmal. Egyszer csak így szólt hozzám: „Nézz csak oda, hogy jönnek ki az én híveim a román paptól!”

Gálfalva életébe akkor tudtam mélyebb betekintést nyerni, amikor a kollektív gazdaság könyvelőségén dolgoztam. Egyházközségem kicsi, családom nagy volt. Három gyermek közép- és főiskolai tanulmányai sok költséggel jártak. Ennek fedezésére jófogott a mellékjövedelem. A szőkefalvi téesz központja is Gálfalván volt. 1962–1966 között oda jártam fel minden nap a tagok „napiegységét” kiszámítani. Összesen négyen birkóztunk ezzel a feladattal. A brigádosok minden nap feljegyezték, hogy a tagok mit és mennyit dolgoztak. Mi a „normakönyvből” kiszámítottuk, személyi lapjukra vezettük a munkájukért járó napi egységet. A kollektivisták napi egységük arányában részesültek természet-, illetve pénzbeli járandóságban. Nekünk állandó, havonta 30 napi egység járt. Az így szerzett jövedelemem több volt, mint a papi járandóság. Lelkészi teendőimet azért zavartalanul végeztem. Amikor hétköznap szolgálatom akadt, könyvelői teendőimet felfüggesztettem.

A kollektívben végzett munkám során bővült társadalomnéprajzi tapasztalatom is. A téeszbe tömörítés nagy változást eredményezett a falu társadalmában. A saját földjét szorgalmasan művelő, önálló gazdát „mezőgazdasági dolgozóvá” degradálta. Addig is nehéz volt a munkája, de legalább a maga elgondolása, akaratára szerinte végezte. Most felsőbb hatalmak irányítása alá került. Megszűnt egyéni akaratára és élete. Egész nyáron át vagy a permetezőgépet cipelte a hátán, vagy a kapa, kasza nyelére volt ítéelve, esetleg egész éven át a lovak gyeplőjéhez volt kötve. Volt, aki megelégedte az unalmas, egyhangú életet. A föld szerelmese elmenekült őseitől örökölt vagy saját maga szerezte barázdájából. Inkább vállalta a 7 km-es ingázást, és gyári munkás lett Dicsőszentmártonban. Nyolc óra ledolgozása után szabad idejét a maga kedve szerint oszthatta be. A család élete is megváltozott. Addig minden munkát együttesen végeztek: a reggeli elfogyasztása után együtt mentek a szénába, a szőlőbe vagy a kapálóba, aratóba; déli harangszóra együtt ültek le a nagy diófa árnyékába vagy a kalangya tövébe ebédjüket elkölteni, egy rövidet szundítani; mikor megszólalt az esti harang, együtt indultak haza asztalukat körülülni, két imádság között megvacsorázni; vasárnap a család együtt ment a templomba, hatnapi munka után Istennek hálát adni. A kollektív ezt az „idillt” röpitette ki a családi körből: reggelenként futva bekapták „frustukjukat”, majd rohant ki-ki a maga dolgára, gyermek az iskolába, édesapa az egyik, édesanya a másik brigádba; csak estére került megint együvé a család, de a fáradságtól alig tudtak egymáshoz szólni; bús gondolatokkal hajtották álomra fejüket.

Az Állami Gazdaság vezetőinek, valamint a törvény őreinek eljárását is megtapasztalhattam. Egy kora őszi délután, szőlőérés idején a gálfalvi kultúrotthonban

négyülést tartottak. Elrettentő példának a falu nyilvánossága előtt pellengérré állították a gazdaság egyik alkalmazottját, aki a nép közös vagyonából egy véka árpát eltulajdonított. A vezetőket s a dicsői törvényszék bíráit szállító ponyvás „duba” ott állt a kollektív irodája előtt. Éppen hazafelé indultam. Az autó ponyvájának hátsó része fel volt húzva. Pillantásom rávillant a raktérre. Ott láttam egy ötvékas, fonott kosarat tele szőlővel, mellette egy ötvedres fonott demizsont tele borral. Ezek nem tartoztak a nép közös vagyonához? Eltulajdonítójuk nem méltó a pellengérré? Úgy látszik, mindig érvényes a latin mondás: „Quod licet Iovi, non licet bovi”!

Gálfalvi tudósításumat egy másik élménnyel zárom. A jó Istennek mindig hálas voltam éveim sokaságáért, de a hagyományra is figyeltem. Innen ismerem a következő mondást: „Akinek életében halálhírért keltik, az sokáig fog élni.” Elődöm temetése után néhány héttel az utcán szembejön velem egy gálfalvi ember. Földbe gyökerezett lábbal, kővé dermedten rám köszönt: „Há maga él még, nem hott meg? Sze’azt beszélték, hogy a szőkefalvi unitárius pap meghott!” Most már értem Isten áldása mellett hosszú életem titkát!

Küküllőszéplaki beszolgálásom

Szőkefalvi szolgálatomhoz tartozott Küküllőszéplak társ- és Vámosudvarhely leányegyházközség gondozása is, egymás szomszédságában. A Balázsfalva–Parajd közötti ország-, illetve vasút mentén terül el, 25–30 km távolságra Szőkefalvától. Egyenes út vezetett hozzájuk, megközelítésük mégis körülményes volt. Kezdetben, amikor még a szőkefalvi őrháznál a vonat megállt, túrhető volt. Később az utazás bonyolulttá vált. A dicsői állomásra kellett legyalogolnom, ami 2 km-re van. Vonatra ültem, felutaztam Bonyhára. Onnan a réten átvágtam Széplakra, ez 3 km-t jelentett. Istentisztelet után gyors léptekben végigrohantam a hosszú falun, a Vámosudvarhely felső végén levő imaházig 5 km-t tettem meg. Istentisztelet után, innen is az apostolok lován, felrándultam a koródszentmártoni állomásra – 5 km. A vonattal visszajöttem Dicsőbe, az állomástól hazagyalogoltam – 2 km. Minden beszolgálásom 17 km gyaloglásba került. Időnyerés végett, saját érdekükben megkértem az vámosudvarhelyi híveket, küldjenek elem szekeret Széplakra, így hamarabb érkezem hozzájuk. „Ha nem tud gyalog járni, üljen otthon!” – volt a bölcs válasz. Később jobb belátásra ébredtek, s küldték a szekeret. Különösen ünnepen volt fontos, mert a vámosudvarhelyiek ragaszkodtak a délelőtti úrvacsoravételhez, azelőtt semmit sem ettek. Aztán az útvonalon autóbuszközlekedés indult be.

Széplak nem volt ismeretlen számomra. Amint már említettem, gyermekkoromban lakója voltam. Akkor csak „kívülről” láttam a falut, most kezdtem „belsőlről” szemlélni. Régi játszótársaim közül néhányan híveim lettek. Életem során, valahányszor gyermekcsapatunk egykori vezérével, az EME tb. elnökével, az

MTA tudós tagjával, Benkő Samuval találkoztam, mindig szeretettel visszanosztalgítottuk széplaki gyermekkorunkat.

Széplak első írásbeli említése az Árpád-korba nyúlik vissza. Györffy György 1325-re datálja (Györffy 1987: 561). Kiss Lajos szerint neve „a szép melléknévnek és a lak főnévnek az összetétele. Magán nagybirtok központjára, udvarhelyére utal” (Kiss 1988 II.: 571), földesúri lakra. A megkülönböztető szerepű előtag a Kis-Küküllővel kapcsolatos (Kiss 1988 I.: 819). A szomszéd falusiak szerint a falu lakói „szépen lépő széplaki”-ak. A falu az országút mentén hosszan terül el, két kitérő utcával. Az egyik a falu alsó végén nyílik a Küküllő felé, egy darabig mellette haladva, aztán északra kanyarodik, s a „Kereszt”-nél kiér a főutára. Ez a rész a Kicsifalu. A másik mellékutca a falu felső részén szintén a Küküllő felé nyílik.

A falu nemzetiségileg megoszlott. Sajnos csak a 2002-s statisztikai adatokat ismerem. A 804 főnyi összlakosságból magyar: 390, román: 278, cigány: 136. A második világháború előtt többen lehettek, csakis a magyarok többségével. Akkor még zsidók is laktak a faluban.

Az egyes nemzetiségek falurészekként helyezkednek el. A magyar házak a Főúton és a Kicsifaluban állnak. A románoké többnyire a falu felső végétől a Küküllőre menő utcában, itt van a templomuk is. A zsidók csak a Főúton laktak. A cigányok az egykori bárói udvarpark mellett. Azért a magyar házak szomszédságában a Főúton és Kicsifaluban is vannak román házak. Kékre vannak meszelve, és a tejükön kereszt van, így lehet megismerni őket.

Az 1930-as években a falu ezt a társadalmi képet mutatta: a ranglétra felső fokán a középosztálybeli földbirtokos, gazdatiszti, lelkész-, jegyzői családok állottak, mind magyarok. Őket a zsidó kereskedők követték, akadt közöttük, aki földbirtokot is szerzett. Legnépesebb a jobbágy származású, földműves osztály volt, magyarok és románok alkották. Legalsó fokon a napszámos réteg állt, a cigányok képviselték.

Beszorgálásom idejére nagyot változott a falukép. A bárói park évszázados fenyő- és díszfáit letarolták, helyüket házhelyeknek kiosztották. A főúri kastély, melléképületeivel együtt eltűnt a föld színéről. Helyébe emeletes iskola épült. A középosztályból csak a református lelkész maradt meg. Később körorvos is került a szomszédjába. A zsidó kereskedőknek nyomuk veszett. A földművesekből saját földjükön normázó, mezőgazdasági dolgozók lettek. A férfiak közül többen el is menekültek a földtől és a kollektívából. Inkább vállalták a hosszú ingázást a dícsői gyárakba. A napszámosok rétege is megszűnt. A cigány férfiak egy része gyári munkás lett, másik része, az asszonyokkal együtt, a kollektíva tagjai lettek.

A nemzetiségileg exogám faluban endogám családok éltek. Magyarok és románok, a rövid idejű vasgárdista mozgalmat leszámítva, békességben. Egymás között azonban nem házasodtak. Így magyar–román vegyes család nem alakult ki.

A széplaki magyar családnevek közül emlékezetemben a következők maradtak meg: Bordi, Gergely, Gyárfás, Kerekes, Szőke, Veres; a románok közül: Istrate, Radu, Roman, Mureşan; a cigányok közül: Csurkuj, Lévai, Vinka.

Az egyházi élet középpontjában itt is a templomok álltak.

A faluba érve elsőnek az „urak templomát”, az unitáriust találjuk. 1699-ben épült kőtoronnyal, zsindegyfedéllel, kelet-nyugat irányba, egyetlen bejárattal, kelet felől. A zsindegyfedelelet később cseréptető váltotta fel. Az unitáriusok 1952-ig anyaegyházközségeit alkották. Az 1930-as években 72-en voltak. Én már csak ennek felét találtam, s 2000-re 12-re apadtak. Patrónusuk az erdélyi fejedelemség megalapításában szerepet játszó Martinuzzi Györggyel Horvátországból betelepült Petrichevich család volt. A későbbiek során, széplaki báró Petrichevich-Horváth néven az unitárius egyházban vezető szerepet töltöttek be. A bejárattal szembeni falba helyezett tábla szerint a templomot báró Petrichevich-Horváth Miklós építtette. A család jóvoltából a széplaki egyházközség az unitárius egyház történetében előkelő helyet foglalt el. A külföldi tanulmányútra érdemesített fiatal lelkészek 1-2 évi szolgálatra ide jöttek. Az itt szerzett jövedelmük fedezte peregrinus költségeiket.

Az unitárius egyházközség régebb népesebb lehetett. A csökkenés okára írásbeli dokumentumból emlékszem. Annak idején a jobbágyok hétköznap reggel, munkájuk megkezdése előtt a református templomba tértek imádkozni. Isten házából indultak a mezőre szorgosan verejtékezni. Az unitárius urak későn keltek, későn harangoztak. Az unitárius jobbágyoknak is sürgős volt a munka, nem várhattak a késői harangszóra. Ők is a református templomban kérték Isten segítségét. S ha már hétköznap odaszoktak, vasárnap is ide tértek be Istennek hálát adni. Az urak kényelme miatt tértek át reformátusnak.

A csekély létszám miatt a templomban az istentiszteleten kívül kevés szertartást végeztem. Azért egy cigány leányka keresztelésére emlékszem. Ramónát anyakönyveltem. A fiatal édesanyát megkérdeztem, honnan vették ezt a szokatlan nevet, ki volt ilyen nevű a családban? A cigány asszony büszke öntudattal így felelt: „Tiszteletes úr, mi, cigányok Indiából származunk. A TV-ben láttam egy indiai filmet, A csavargót, amelynek női főszereplőjét Ramónának hívták. Innen választottam a leányka nevét.”

Az unitárius és református templom háttal szomszédos egymással. Az unitárius templom kelet-nyugat irányú, szintén egy bejárattal nyugatról. Mindkét templom ablaka délre néz, a Küküllő felé, és nem az útra. A templomot a 9. század elején az a család építtette, amelyik a nagyteremi unitárius istenházát. A templommal és gyülekezetével kapcsolatban újabb emlékfoszalányaim ködlenek fel. Ami Szőkefalván az unitárius keresztelőpohárral történt, az Széplakon az úrvacsorai kehellyel ismétlődött meg. A református kegyszerek, lelkészük internálása alatt, a háború martalékává lettek. Az unitáriusoké a kurátor őrizetében megmaradtak. Külön kelyhük volt a férfiaknak, külön az asszonyoknak. Csekély létszámuk miatt az utóbbi is elég volt. A férfiakét kölcsönadták a reformátusoknak. Sok éven át a Szentháromság hívők az Egyistenhívők kelyhéből vették az úrvacsorai bort. Míg Benkő Samu feleségével, szülei és gyermekkorára emlékére új kehellyel ajándékozta meg a reformátusokat.

A román templom a falu felső végétől a Küküllő felé nyíló utcában áll. Építési idejét nem ismerem.

Mindhárom egyházközség papi lakkkal is rendelkezett. A református parókiát találjuk közvetlenül a templom mellett. Beszorgálásom idején immár néhai Kadácsi Zoltán kedves barátom volt a lakója. Parókiáját a Küküllőre vezető sikátor választotta el az unitáriustól. Az én időmben ezt bérlők használták. Az utca felé nyíló, régebb kultúrteremnek használt nagyszobáját a néptanács bérelte az óvoda részére. Lakbért nem fizetett, mert közösségi célt szolgált az óvoda. Másik két szobáját és konyháját egy milicista (rendőr) bérelte, potom áron. A havi lakbér egy véka búza árának felelt meg. Szerencsénkre az óvoda átköltözött az új iskola épületébe, a milicistát pedig elhelyezték a faluból. Az üresen maradt lakás a dicsőszentmártoni megyei kórház körzetébe került, körvosi lakásnak és rendelőnek vette bérbe. Tekintélyes lakbért fizetett, ami a csekély beszorgálási díjat kissé megemelte.

A román parókia a templommal szemben állt. Az anyaegyházközség filiává lett. A lakást a másik rendőr bérelte. A román kollégával együtt jártunk Széplakra beszorgálni.³² Az állomástól egy szekéren utaztunk, magyarul beszélgettünk. Az oltyán születésű fiatal lelkész Erdélyben kapott állást, észrevette, hogy hívei magyarokkal egy faluban éltek. Kedvükért megtanult magyarul.

Beszorgálásaim alkalmával Széplakon is igyekeztem néprajzi kíváncsiságomat kielégíteni. Egyik adatközlőm szép hagyományt őrzött meg a falut érintő 1848–1849. évi eseményről. El is mondtam Magyar Zoltánnak, aki közölte könyvében (Magyar 2005 81: 132. szöveg). Abban az időben a falunak egy része román volt. Jöttek a román csapatok, s keresték a magyarokat. Egyet sem találtak. A románok elbújtatták magyar barátaikat. Így szóltak a vezérlő tisztnek: „Mehettek békével, ebben a faluban nincsenek magyarok, csak románok.” Jöttek a magyar csapatok, s keresték a románokat, hogy végezzenek velük. Egyet sem találtak. Most a magyar gazdák bújtatták el román barátaikat, s szóltak a honvédeknek: „Mehettek bátran, ebben a faluban nincsenek románok, mind magyarok vagyunk.”

Érdeklődésem kiterjedt a halállal kapcsolatos hiedelmekre és a temetkezési szokásokra is:

– A kutya küszöbkaparása itt is halált jelent, valamint ha a csovik csovikol (kuvik kuvikol).

– Abban az esetben, hogyha a faluban esküvőt tartanak, és azalatt meghal valaki, a fiatal házásoknak nem lesz szerencséjük.

– A haldoklóhoz papot hívnak, hogy könyörögjön felette. Írástudó öregaszonyt is szoktak hívni, hogy a Bibliából olvasson. A haldoklót itt sem szabad viszszasírni, mert nehezen tud meghalni. Esetleg néhány napig él még, de nagy kínok között fog vergődni. A haldokló nem tud addig meghalni, míg ellenségének meg nem bocsát, magához hívja haragosát, és bocsánatot kér tőle.

³² A bonyhai állomásnál többet nem lehetett Széplakra menni, a Küküllő hidját az árvíz elsodorta, a következő állomáson, román Szentlászlón (Lasău) szálltunk le, innen szekérral mentünk Széplakra.

– A halál beállta után a tükröt letakarják, nehogy a halott meglássa magát benne. Amíg a halott a házban van, addig a családtagoknak nem szabad főzniük, egészségi okból, mert a halottnál jártak. A szomszédok főznek nekik.

– A halottmosó vizét a kert tövébe öntik, nehogy valaki belelépjen. Egy Széplakra került székeley asszony tanácsa szerint: a mosóvízből titokban ha egy keveset a részeges ember pálinkájába öntenek, az többet nem nyúl italhoz.

– A halált Széplakon is a harang adja tudtul a falu népének, a Szőkefalván már ismertetett módon. Fizetés ellenében mind a három templomban harangoznak, amennyiben valaki úgy kívánja. Egyik román asszony meghagyta, hogy neki a magyarok is harangozzanak. Magyarok szomszédságában élt, s igen jól volt velük.

– A halottat megmosás után még az ágyban felöltöztetik, régebb fehérbe. A férfiakat erre a célra félretett „fehér hálóingbe és fehér hálógatyába”. Az asszonyokra fehér ing, fehér fersing, fehér szoknya került. A férfi és a nő lábára egyaránt fehér gyolcsból készült harisnyát húztak.

– Mára az öltözet változott. A gyermekre a legszebb ruháját adják. Az asszonyok haját kibontják, fejükre kendőt tesznek, és templombajáró ruhájába öltöztetik. Fiatalasszonyt menyasszonyi ruhájában, a leányt ma is fehérben temetik el. A férfiakat is ünneplőbe öltöztetik: inget, kabátot, nadrágot, zoknit adnak rájuk. Lábukra új cipőt vesznek. A felöltöztetett halottat régebb a „nyújtópadra” tették, ma az egyházi ravatalra helyezik.

– A nyújtópadozt a tisztaszobában állították fel. Fejjel az ablak alá, lábbal az ajtó felé. A szapulókádra és vele szemben, a valamivel magasabb „kasztenre” hosszú deszkát, lehetőleg a szekér oldaldeszkáját tették. Erre szalmával töltött surgyé (szalmazsák) került. Ezt a magasra vetett ágy díszes takarójával leterítették. Amennyiben ilyen nem volt a háznál, kölcsönkértek. A takaró szélei kereken kilógtak. Erre liba- vagy réce-(kacsa-)tollúval töltött derékalj került. Fej alá, a magasra vetett ágyból, egy szép párnát helyeztek. A felöltöztetett halottat ide fektették. A pad alá vízzel telt vedret vagy csebret tettek. „Ez már babonaság”, vélte adatközlőm. Amíg a halott a házban volt, addig a szemetet nem vitték ki, hanem a nyújtópad alá separték.

– Ma egyházi ravatalon nyugszik a halott. A ravatal felszerelése két bak, rajtuk egy asztallap fekete terítővel, párnával. Régebb, a nyújtópad idején négy férfi két-két csikos kendővel tette fel a halottat. A fiatalnál piros, az idősebbnél kék csikos kendőt használtak.

– Régebb a faluban is volt koporsócsináló ember. Fenyőfadeszkából állította össze a koporsót. Gyermeknek fehérre, fiatalnak világossárgára, középkorúnak barnára, öregnek feketére festette.

– Ma városi raktárból veszik a koporsót. Ki milyent akar. A fedelét a halottas szobában féloldalt a falnak támasztják. A halott testhosszát egy vesszővel lemérik, s aszerint vásárolják a koporsót. Élőnek is szoktak csináltatni, saját megrendelésre. Azt a padláson tartják.

– A koporsó alja forgáccsal van kibéelve, fehér lepedővel letakarva. Párnája szénával vagy szalmával van megtöltve.

– A koporsóba tétel régebben ugyanazokkal a kendőkkel történt, mint a nyújtópád esetében. Ma négy férfi pusztá kézzel helyezi a halottat a koporsóba.

– A koporsóban a halott ingét, ruháját nem gombolják be, egyéb kötelékeit is szabadon hagyják, hogy a még házasulandó korban levő hátramaradott özvegy tudjon megházasodni vagy férjhez menni. Egy széplaki ember feleségét begombolt inggel temették el. Ez a férfit álmában sokat zavarta, nem tudott újránházasodni. Kiásta feleségét, kioldotta kötelékeit, többet nem zavarta, újra megházasodott. De második feleségével nem sokáig élt együtt.

– Régebb a halott jobb kezébe pénzt tettek – ötlejest. Azért a jobb kezébe, mert azzal végzett nehezebb munkát, azzal kereste a pénzt. A pénzre a Jordán vizén való átkelésnél volt szükség. A férfiak feje mellé ma is odateszik a kalapjukat, a sánta öregasszony mellé a botját, a cigányok egy üveg pálinkát. Akin a felfúvódás jelét látják, annak hasán keresztbe egy sarlót tesznek, hegyévei lefelé fordítva.

– Ahogy megszólal a halált jelző harang, azonnal megindul a halottlátás. Előbb a közeli rokonok, majd a távolabbiak, végül az egész faluból minden háztól igyekezik valaki halottlátóba menni. A halottlátók tyúkot, tojást, lisztet visznek a konyhára. Ezekből készül a tor vacsorája. Ezen ajándékozás a románoknál nem szokás, csak a magyaroknál. A halottlátó bemegy a halottas szobába, „A jó Isten nyugtassa meg a holtat” köszönéssel. Eltávozáskor kenyérrel, pálinkával vagy borral kínálják meg a látogatót.

– Széplakon is szokás siratózni. Jajszóval, éneklő hangon szavakat mondva, a halál beállta után azonnal kezdik. „Akinék fáj a halott”, az tud szavakat mondani. Előre megfogalmazott vagy betanult szöveg nincs. „Akkor magától isteni sugallatra jön. A jó Isten úgy adja, hogy tudja, mit kell mondjon. Csak asszonyok és leányok siratóznak. Édesapát, édesanyát leánytestvére, leánya, anyóst, apóst menyé, gyermeket édesanyja, nagyanyja, leánytestvére siratózza. Amíg a halott a háznál van, nappal időközönként halottlátáskor is siratóznak, de este virrasztáskor nem. A koporsó lezárása előtt, a lelkeszi szolgálat szünetében, annak végeztével, a szerkre tevéskor, az elinduláskor, az úton végig kesereg a sirató, a temetőben a sírnál, a sírba eresztés, a hantolás alatt is. Az asszonyok közül néhányan a gyülekezetből kiválnak, és régebben eltemetett hozzátartozóik sírja felé hajolva vagy sírkövére borulva, énekhangon mondogatják keserves szavaikat, emlegetik halottaikat.

Faragó József hozzám intézett levelében arra buzdított, hogy minden egyes sirató a néprajznak külön nyeresége. A széplakiakat Károly S. László rangsorolásában két „szövegfajta” szerint gyűjtöttük:

„A) Eredeti funkcióban (temetés alkalmával) rögzített (hangszalagra) siratóének.

B) Emlékezetből felidézett (rekonstruált), valamikor valóban elhangzott, saját sirató.” (Károly 1988: 611.)

Az első nem járt a kívánt sikerrel. Halottlátáskor magnóval a kezünkben oda-álltunk a koporsó mellé, az asszonyok siratózását akartuk megörökíteni. Annyira egymás szavába vágtek, hogy felvételünk hangzavaros lett, szövegét nem lehetett lejegyezni.

Annál sikeresebb lett a második fajta. Adatközlőinket megkértük, ha tudják, emlékezzenek vissza, hogyan siratták el egykoron szeretteiket.

Ilyeneket hallottunk:

1. Őreg, botra támaszkodó, sánta asszony siratta el testvérét:

Lelkem, lelkem, jó testvérem,
Köszönöm a jószágodat, lelkem,
Bocsáss meg, lelkem, jó testvérem,
Nem tudtalak gyakran felkeresni.
De tudad, én is nyomorúságos vagyok.
Nem tudtam minden nap menni hozzád,
Bocsáss meg, lelkem, jó testvérem.
De mondd meg, lelkem,
Hogy még hol találkozunk!
Mer' én, akármilyen idő legyen,
Ha sár lesz, göröngy is lesz,
Szívesen felkereslek.
Mondd meg, lelkem, jó testvérem,
Édesapámnak, édesanyámnak,
Mondd meg, lelkem, az én nyomorúságaim,
Hogy ne feledkezzenek el rólam,
Keressenek fel,
Vigyenek ingemet is oda.
Mer' én oda szívesen megyek,
Minden percben készen vagyok.
Lelkem, drága, jó testvérem,
Hát én még kihez menjek?
Mer' én, mikor tudtam, mindig felkerestelek,
De bocsáss meg, lelkem,
Hogy nem tudtalak gyakran felkeresni.

2. Középkorú asszony siratja édesanyját:

Édesanyám, édesanyám,
Lelkem, jó édesanyám!
Be szomorú ez a nap.
Ez az október harminc,
Lelkem, jó édesanyám!

Halál, halál, mérges halál,
 Kifúrtad e háznak falát,
 Elvitted a jó édesanyát.
 Elvitted a hét gyermek anyját,
 Hét árvának gondozóját!³³
 Édesanyám, édesanyám,
 Köszönöm szépen a jóságát.
 Köszönjük a szép szavait,
 Köszönjük, hogy felnevelt,
 Lelkem, jó édesanyám!
 Mindenféletől megmentett,
 Mindenféletől megvédett.
 Köszönjük szépen a fáradságát,
 S a jó fáradt kezeit.
 Drága jó édesanyám,
 De szomorú volt, de szomorú
 Ez az október harminc,
 Az elválás napja.
 Minden virág virágozik,
 Kivirágoztak az őszi virágok.
 Csak a mi édesanyánk elhervadott.
 Elhervadott a mi édesanyánk,
 A mi jó édesanyánk.

Széplakon a siratózás mellett a virrasztás is szokásban volt. A halál beálltától a temetés napjáig minden este virrasztottak a halott felett. A halottas szobában, a nyitott koporsó mellett a hozzátartozók ültek. Külön oldalon a férfi, külön oldalon az asszony keservesek. A külső szobában a távolabbi rokonok, falutársak kártyázással töltötték az időt. A virrasztás alatt gyászéneket nem énekeltek, a Bibliát sem olvasták. Ekkor állítják össze a búcsúztató névsorát, melyet a temetőgazda felolvasás végett a lelkésznek átad. Ugyanekkor kerül sor a sírásók jelentkezésére. Távoli rokonok, komák, szomszédok, jó barátok önként vállalkoznak erre. A külső szoba virrasztói éjjélkor hazamennek. A gyászolók itallal és kenyérral kínálják meg őket. A hozzátartozók reggelig ülnek a halott mellett. Mert „nem jó a halottat magára hagyni”. Így hallották az öregektől.

A temetés napján a szertartás kezdetét a falu népének kettős harangszó adja tudtul. Az első figyelemkeltő, a második a gyűlő. Ennek hallatára a falu népe a gyászoló család udvarára gyülekezik. A pap paláستtal a hátán, bibliával a kezében, a kántor és néhány presbiter kíséretében belép a halottas szobába, a nyitott koporsó mellé. Két gyászéneket között imával és bibliaolvasással rövid áhítatot tart.

³³ E versszak változata feleségem révén Szőkefalván is elterjedt.

Ahogy eltávoznak, valaki a távolabbi férfi rokonok közül, régebb puszta kézzel, ma ollóval a halott szemfedőjét az orra iránt hosszában és keresztben elhasítja. Ezután a koporsót lezárják. Négy, szintén távolabbi rokon férfi – kettő elöl, kettő hátul – a koporsót az ajtón puszta kézzel kiviszi. Az udvaron a már előre odatett állványra helyezi. Ahogy a koporsót az ajtón kivitték, bent a szobában a nyújtópádot és székeket felfordítják, eldöntik. Az ajtót, ablakot kinyitják. Ezt is az öregektől tanulták.

Az udvaron a koporsót az állványon lábbal a kapu felé helyezik el. Körülötte a gyászoló család tagjai állnak, itt is külön oldalon a férfiak, külön oldalon a nők. A koporsó fejénél fekete terítős asztal áll, mellette székkal. Ezen ül a pap. Háta mögé a férfiak gyülekeznek. Az asszonyok a koporsót körülálló gyászolók mögött helyezkednek el. A pap szolgálata végén felolvassa a család adataiból összeállított búcsúztatóját. A záróének után az előbbi négy férfi a koporsót, most már rudakon, lábbal előre a szekérre viszi, ezután kialakul a gyászmenet.

Elöl a templomi „ászló”-t viszik. Nem és kor szerinti barátok. Asszonynak asszony, férfinak férfi. (Lehetőleg még életükben felkérik erre a tisztségre egymást.) Utána a lelkész halad a kurátor és temetőgazda között. Majd az énekes férfiak következnek, aztán jönnek a művirág csokrot vivő gyermekek. Őket a koporsós szekér követi. Ezt a gyászoló család tagjai kísérik. Végül a gyülekezet asszonyai zárják a menetet. Régebben, aki akarta, a templomba vitték. Igaz, csak a konfirmált halottat. A koporsót a templom fedett „portikuszában” letették, a gyászoló család tagjai körülülték. A pap a szószékről elprédikálta meghalt hívét. Ma senkit sem visznek a templomba.

Fiatal leányhalottnál tíz barátnője fehérbe öltözik. Rojtos, szép kendőkből „ászló”-t készítenek. Ha nincs kéznél, a románoktól is kölcsönöznek. Többszínű szalaggal feldíszítik, élővirágcsokrot tűznek a tetejére. A leányhalottat a legények vállukon, rudakkal viszik a temetőbe. A tíz fehér ruhás leány az „ászlók”-kal kétoldalt kíséri.

A széplaki temetőre érvényes a néprajz megállapítása: „A halott falu az élő falu tükörképe.” Ez különösen a falu nemzetiségeinek elhelyezkedésére vonatkozik. Az élő faluban meg lehet különböztetni az egyes nemzetiséghez tartozók telephelyét. Igaz, vannak egyes falurészek, ahol magyarok és románok egymás szomszédságában laknak. Ez a halott faluban nem fordul elő, ott az egymástól való elkülönülés egyértelmű.

Külön van magyar, román, cigány, zsidó temető. A románoknak két temetőjük van. A régi betelt, és újat nyitottak. A magyaroknak eredetileg felekezeti temetőik voltak. A reformátusoknak a Hangás oldalán, az unitáriusoknak a Kilia dombján, ez idővel cigány temető lett, amely tény tükrözi az élő falu képét. A cigányok a faluban, amint azt már előzőleg említettem, a bárói udvar mellett, külön utcában laktak. Az unitárius temetőben a bárói családnak kriptája volt. E mellé temetkeztek a cigányok is. Ha életükben a bárók mellett laktak, halálukban is úgy akartak pihenni. Felekezeti különbség nélkül minden cigány halottat ide hantoltak el, az

unitárius temetőbe. A cigányok a „jó szomszédság nevében” a bárói kriptát feltörték, s az értékesebb tárgyakat magukhoz vették.

Az unitárius magyarok vegyes házasságban éltek a reformátusokkal. Halottaikat is azok temetőjében temették el. Így lett a református temető „magyar temető”. Beszolgálásom első éveiben még családi sírcsoportokba temetkeztek, az élő falu tükörképére. Hiszen a családtagok ott is együtt laktak. László Gyula megállapítása érvényesült: „A nagycsalád halálában is együtt marad” (László 1944: 214). A sírt helybeli mester által faragott és írt sírfával jelölték meg. Azonban érvényesült a néprajz másik megállapítása is: „A temető eltemeti önmagát.” A magyar temető egykori szép rendje megbomlott. Ahogy betelt, a szomszédságában, a református egyházközség területén újat nyitottak. Ide már nem családi sírcsoportokba, hanem halálozási sorrendben temetkeztek. Már nem sírfát, hanem városi utánzatra cement- vagy márványlapot állítottak. A régi temető sírjelei tűz martalékává lettek. Gyenge vizsgálatásul: az egyházi szomszédjánál, a csűr oldala mellett megláttam egy ott heverő régi sírfát. Visszaemlékeztem az egyik marosvásárhelyi muzeológus tanácsára: a korhadásnak ítélt, régi sírjeleket úgy lehet megmenteni, ha beássuk a templom udvarára vagy cintermébe. Tanácsa szerint akartam eljárni. A szomszédtól, saját pénzemen megvettem a sírfát. Megkértem a kurátort és az egyházfit, vigyék és ássák be a templom kertjébe, hogy maradjon meg a jövő számára. „Azt már nem, sze’ nem vót unitárius!” – lohasztották le mentési kedvemet. Abban a reményben, hátha később jobb belátásra tudom bírni őket, bevittük a templomba. A padoszlopok végében, a fal mellett hosszan lefektettük. Közben kurátorcsere történt, s az új kurátor már nem találta ott a sírfát. Bizonyára társai sorsára jutott. Szívembe nyilallt a fájdalom: a nép fia által alkotott kincset a nép fia nem tudja megbecsülni.

A zsidóknak is külön temetőjük volt. A szomszéd falvak zsidó halottait is ide temették.

A román ortodox egyházból néhányan áttértek valamelyik szektába. Ha életükben kiváltak közülük, halálukban sem akartak velük maradni. A második világháború utáni agrárreform külön területet mért ki „hívó temetőnek”. Az unitáriusokat is kárpótolták a cigány temetőért egyholdnyi területtel. Senki sem vette igénybe. Továbbra is a magyar temetőbe mentek örök pihenőre. A terület a harangozó fizetése lett.

A temető felé az úton, Széplakon is harangzúgás közben végig hangzott a férfiak ajkáról a gyászének. A temető kapujában és a sírnál éppen úgy jártam el, mint a szőkefalvi halottal. A tort is megtartják. Az asztalhoz ülés abban különbözik a szőkefalvi szokástól, hogy Széplakon a lelkész az idegen falusiak asztalbontása után a helybeliekkel együtt ül vacsorához. Az étel előtti és utáni imát a temetőgazda mondja. A lelkész néhány szóban megemlékezik a halotról. A tor étrendje ugyanaz, mint Szőkefalván. A halottlátáskor vitt alapanyagból készül. A halott hátrahagyott dolgairól a széplakiak is gondoskodnak. Ruháját egy cigánynak adják, borotváját az őt megborotválónak. A nyújtópadurgyéból a szalmát elégetik, vagy a marhák alá szórják.

Széplakon a halottat temetés után nem szabad siratni, mert nem tud nyugodni. „Édesapámat sokat sirattam. Álmomban megjelent, s arra kért, cipőjét, ruháját adjam egy szegény embernek. Odaadtam, s többet nem jelent meg.” A halottat azért sem szabad temetés után siratni, mert a Jordán vizén nem tud átúszni. „Édesapám álmomban arra is megkért: ne sirass többet, nem tudak a nagy vízen átmenni.” A halott lelke-szelleme hat hétig nem megy el a háztól. A hazajáró lélek, a halottól való félelem ellen úgy védekeznek, hogy a hajából levágott tincessel, a kitépett szemfedődarabbal füstölnek.

A temetkezési szokások adatait 1983-ban Gyárfásné Magyar Júliától jegyeztem le, aki akkor 62 éves volt. A siratózók személyét alább ismertetem. A temetők beosztását saját megfigyelésem alapján közlöm.

Széplakon a fentiekén kívül másra is kiterjedt a figyelmem.

Beszolgálásom idején az istentisztelet elvégzése után kerestem alkalmat néprajzi adatgyűjtésre is. A kurátor, az 1925-ben született Gergely-Réti v. Pircsi János családjában jó adatközlőkre találtam. Ő maga és az 1923-ban született felesége – leánynevén szintén Gergely –, Zsuzsika szépen énekelt régi stílusú dalokat, balladákat. Tőlük tudtam meg, hogy nemcsak az ózdi, hanem „A széplaki templom előtt (is) / Háromágú diófa nőtt”. Az énekesek sorába a kurátor 80 éves édesanyja, Gergely Mihályné Kerekes Anikó is bekapcsolódott. Legnagyobb nyereségünknek az előzőkben közölt siratókat tekintem. Zsuzsikától a 2-es számút, Anikó nénitől az 1-est rögzítettük magnónkra. A széplakiak karácsonyi, újesztendei szokásait is e családban gyűjtöttük. Mivel nem minden mozzanat egyezik az előbbi szolgálati helyeim szokásaival, gyűjtésünket teljes egészében ismertetem.

Karácsony nagyhetének első estéjén a megkonfirmált legények egy házban, a „kántálóházban” összegyűltek. Megkezdték a kántálás előkészületeit. A katonaviselt legények közül „kántort” választottak, aki az éneket megkezdi. Egy „baktert”, két „esküdtet”, egy „lapátbírót” neveztek ki. Őket a lapáttal feleskették. A lapátnak 1 m hosszú nyele volt. Megszabták a rendet és fegyelmet: Nagyhéten fonóházba, lányokhoz vizitába tilos volt járni. A kántálási próbákról elmaradni nem lehetett. Ezek alatt káromkodni, helytelenkedni, csúfat mondani tilos volt. Ezen szabályok áthágása büntetéssel járt. A bakternek kötelessége volt figyelni, és a lapátbírónak jelenteni az ilyen vétkek elkövetőit. Az esküdteknek a vonakodót a lapátbíró elé kellett vezetniük. Ez a vétségek arányában kiszabta a lapáttal végrehajtandó, előre megállapított büntetést. Például leánnyal való beszélgetésért 25, káromkodásért 10 lapátütés járt. Ha a bíró kímélte a vétkest, ő is éppen olyan büntetésben részesült.

Karácsony szombatján, vecsernye után elindultak kántálni. A papnál, bírónál, jegyzőnél kezdték, azután sorra betértek minden magyar házhoz. A kántálási csoporttól elmaradni legfeljebb három helyen volt szabad: a leánynál, akihez vizitába járt a legény, és még két rokonnál. Aki ennél több helyen elmaradt, az 25 lapátütésben részesült. A kántálók az ablak alatt megálltak, elénekeltek egy karácsonyi egyházi éneket, s a kijelölt beköszöntő elmondta az alábbi verset:

E jeles éjszakának nemes csendjében
 Angyali ének hangzik fel a betlehemi mezőben,
 Áldassék és örökké felmagasztaltassék
 Az Izraelnek Ura, Istene,
 Ki a kigyelmetek életére és egészségére
 Vigyázott ebben a szintén
 Elmulandó esztendőben.
 Nagy hálaadással és dicséretmondással
 Nyílnak meg a mi ajkaink,
 Mint hajdan az angyalok, így énekelnek:
 No, az hegyek, halmok, fáknak levelei,
 És e háznak rózsái, vitorlái mind egybehullának,
 A halálnak mérgétől, keserű férgétől
 Isten megoltalmazta, őrizte kigyelmeteket,
 És e szent, jeles éjszakára juttatta,
 Úgy mint Krisztus Urunk Szent születése éjszakájára.
 Egyen-egyen vidám arccal
 Léptessen át az újévben.
 Abban pedig áldja meg határainkat
 Bő terméssel, sűrű kalangyákkal,
 Legelőhelyeinket kövér fűszálakkal,
 Szőlőtermő hegyeinket sok veder mustokkal.
 A határainkon levő kalangyák hasonlítsanak
 A paradicsomkertben levő cédrusfák leveleihez.
 Mily sűrűn állnak ott a falevelek,
 Úgy álljanak határainkon is
 A megszámlálhatatlan sűrű kalangyák.
 Legelőhelyeink pedig hasonlítsanak
 A cédrusfák tövét benőtt szép, zöld füvekhez
 És szép zöld pázsitokhoz.
 Oly szép füvek és pázsitok nőjék be
 A mi legelőhelyeinket,
 Hogy legyen a gunzsók (?) számára.
 Szőlőtermő hegyeink pedig hasonlítsanak
 A paradicsomkertben levő hármass csatornához,
 Amely a világ kezdetétől fogva
 Sűrű cseppekkel csepegett,
 Oly sűrű cseppek facsarodjanak
 A mi szőlőgerezdjeinkből is.
 Ezeket a jókat kívánom
 A kigyelmetek számára. Éljenek sokáig!

A köszöntőt Anikó nénitől jegyeztem le. Érdekes a története. Édesanyja, Kerekes Jánosné Dani Rebecka Gogánvételjáról jött férjhez Széplakra. Magával hozta a gyermekkorában szüleitől hallott köszöntőt. A gogánvételjait ezt a Gál uraság székely gazdatisztjétől tanulták. Kerekes Jánosné a fiainak is elmondta. Azok továbbadták legény barátaiknak, s karácsonykor ezzel kántálták végig a falut. A vers átlépte Széplak határát, vándorköszöntő lett belőle. Vámosudvarhelyen, Szőkefalván, Désfalván, Haranglábban kevés eltéréssel szó szerinti változatában rögzítettük magnószalagra, Bonyhán rövidebb formájában.

A köszöntőben archaikus elemeket véltem felfedezni. Két részre osztottam: az első a szakrális, a Jézus születésével foglalkozó rész. Habár két sora értelemzavaró, romlott szövegű, azért észrevehető, hogy eredete arra az időre utal, amikor karácsonyt közvetlenül az új esztendő követte. A második rész lényege a termésvarázslás, enyhébben szólva a jókívánság. Központjában a paradicsomkert és a benne levő cédrusfa áll. Sűrű levele a sűrű kalangyákat jelképezi, a tövében nőtt kövér fűszál és a szép pázsit a legelőhelyeket, hogy legyen a „gunzsók” számára. E szó jelentését nem sikerült megfejteni. Bizonyára a legelésző állatokra vonatkozik. A szőlőtermő hegy analóg a paradicsomkert hármass csatornájával.

A beköszöntő legényt és a kezeset a házigazda behívja, egyes leányos háznál az egész csoportot. Kaláccsal, pohár itallal kínálják meg őket. A kántálóknak lepényt és pénzt ajándékoznak. A pénzt a kezes veszi át, és vezeti be a füzetbe. A begyűlt összegből fedezték Széplakon is az ünnepi tánc kiadásait. A kalácsot vagy lepényt egy legényke a zsákjába gyűjtötte. Áldomáskor és a táncok szüneteiben ebből fogyasztottak. Kántálás befejeztével a kántálóházban a legények összegyűltek, a pénzből bort vettek, áldomást ittak. A széplaki legények csak egy csoportban kántálnak, nem, mint a szőkefalviak.

A kollektivizálás után elsőnapján délután a házasemberek ugyanezzel a köszöntővel kántálnak az egyház javára.

Régebben, 1960 előtt a cigányok is jártak kántálni. Férfiak és asszonyok csoportja karácsony első napjára virradó hajnalban Csurkuj Jenő vezetésével indult kántálni. A rokon cigány és a jó barát magyar családok ablakai alatt szép csendesen megálltak. Előbb cigányul, majd magyarul a következőt énekelték:

Elindult Szűz Mária Betlehem városába,
Betért egy gazdag kovácshoz szállást kéregetni.
Szállás nem adhatok, mert sok vendégem van,
Mert én szállást nem adhatok, mert sok vendégem van.

A gazdag kovácsnak volt egy jó kis báránya,
Elvezette Szűz Máriát barmok jászoláéhoz.
Tizenkét órákor megszületett Jézus,
Tizenkét szép őrző angyal őrzi a kis Jézuskát,
Tizenkét szép angyal fonja a bokrétát.

Ébredj, gazda, ébredj e jeles éjszakán,
Nézd meg, mi van a kapud előtt!
Egy szép aranyalmafa,
Agyalok hirdetik, madarak csicssergik,
Megszületett Isten fia, világ Megváltója.

A család tagjai kalácsot és pénzt nyújtottak ki a tisztelgőknek.

Karácsony elsónapjára virradó hajnalban a magyar legények fenyőággal díszítették ki szeretőjük kapuját. Ez már komoly házasuló szándékot jelentett. Mivel Széplakon is elsónapján úrvacsorával éltek az unitáriusok és reformátusok, így délután és este tánc nem volt. Karácsony másod- és harmadnapján az Istvánokat és Jánosokat muzsikaszóval köszöntötték komáik és jó barátaik. Cseréptörésről és verselésről, mint Szőkefalván, itt nem hallottunk.

Szilveszter estéjén a lányok egy tojást kettétörtek, a fehérjét betették egy pohár vízbe. Ha olyan lett, mint egy gyermekfej, akkor az illető leány a következő évben férjhez megy. Éjfélkor a két harangszó között – az ó és új esztendő köszöntése szünetében – az asszonyok előre elkészített, 2-3 ujjnyi vastag szalmatekerccsel a gyümölcsfák tövét betekerték, hogy bővebben teremjenek. Szilveszter alkonyatán a legények a szőlőhegy kalibáit meggyújtották.

Nyugdíjas koromban, 1990-ben gyűjtöttem a húsvéti szokásokat Széplakon Szőke István és Molnár Soós István közlőimtől. Ezeket a következőképpen jegyeztem le:

A húsvéti ünnepkör szokásai Küküllőszéplakon • Virágvasárnapján: Jézus Jeruzsálembe való bevonulását ünneplik Széplakon is, mint mindenütt a keresztény világban. Ezt jelképezi a magyaroknál, reformátusok és unitáriusoknál a konfirmáció, amikor a 14. életévüket betöltött ifjak szorgos előkészület után Isten és a gyülekezet előtt hitükről vallást tesznek. Először lépnek az úrasztalához, és részesülnek a Jézus által szerzett, az utolsó vacsorára emlékeztető szent jegyekben: kenyérben és borban. Először vesznek úrvacsorát, s ezáltal bevonulnak az egyház önálló tajgai sorába, s egyúttal az ifjak társadalmába is. A legényke konfirmáció után mehet táncba, járhat fonóba, részt vehet karácsonyi kántálásban. A leánynak is joga van anyja kíséretében táncba járni, a fonóban részt venni. Ott akarva vagy akaratlanul az orsót is leejtheti. A kiváltásáért járó díjat megadhatja, engedheti magát hazakísértetni. Konfirmáció után már „vizitát” is fogadhat. A történelem szele a konfirmáció napját virágvasárnapról különböző dátumokra sodorhatta, de a vele járó jogok érvényben maradtak.

Széplakon, virágvasárnapjukon a románok barkát szednek. Kiviszik a temetőbe, s ott a pappal megszenteltetik.

Nagyhét: az ünnepre való belső és külső előkészület ideje. Naponta reggel és este harangoznak a reformátusoknál és az unitáriusoknál. Amíg az unitáriusoknál a lelkeszi állás be volt töltve, addig itt is mentek a templomba. Amióta beszol-

gáló lelkész pásztorolja a kicsiny gyülekezetet, azóta csak harangoznak. A reformátusoknál ma is van istentisztelet. Vigyáznak, hogy ne káromkodjanak, ne civakodjanak, ne mérgeződjenek, nyugodt szívvel vegyenek úrvacsorát.

A temetőbe nagyhéten ma is kijárnak, a sírokat felújítják, beültetik virággal. A házban nagytakarítást végeznek. Régebb meszeltek, tapasztottak, a ház földjét homokkal behintették. A falakat belül fehérre, kívül mészbe való kékítővel kékre meszelték.

Nagycsütörtök: A templomba járáson kívül különösebb szokás nincsen. A nagytakarítást igyekeznek befejezni. A vacsoracsillag feljöttével beáll a böjt.

Nagypéntek: A vacsoracsillag feljöttéig szigorú böjt van. Ezalatt semmit sem esznek. A böjtölést „hosszúnapnak” is nevezik. Ez a nap szigorúan dologtíltó nap. Sem a mezőn, sem a kertben nem dolgoznak. Templomba mennek délelőtt, délután is. Passióéneklés régebb, mikor rendes kántoruk vezette az éneket, csak az unitáriusoknál volt. Az asszonyok itt is feketében, a férfiak vasárnapi ünneplőben mennek a templomba.

Nagyszombat: A sütés, főzés, az ünnepi asztalra való előkészület ideje. Az asszonyok kenyeret, üres, diós, mákos kalácsot sütnék. A tejföls lepényt ma is készítik. Ekkor vágják le a bárányt. Vérének nem eszik meg. A fejével tárkonyos levest főznek. A férfiak az istállóban forgolódtak, az állatok ünnepi takarmányát készítették elő. Az udvaron sepregettek, a kapu előtti sáncot kitakarították.

Határkerülés: A 71 éves adatközlőnek még a dédanyja hallotta elődeitől, hogy a réges-régi időkben húsvét nagyhetének egyik kitzűzött napján a falu egész népe, magyarok és románok együtt mentek határkerülni. Hogy ez a szokás milyen volt, pontosan melyik korban volt gyakorlatban, és mikor szűnt meg, azt a mai emlékezet már nem tudja. Az 1940-es évek előtt, mikor a románok pünkösdkor a búza-határt kerülték, a magyarok is mentek velük. A kollektivizálás után ez elmaradt.

Virágtétel–zöldágazás: csak május elsejére virradólag történt. Ekkor minden legény szeretője kapujára májusfaágot tett, s tesznek ma is.

Csorgóújítás: Széplakon erre nem volt szükség. A határban nem voltak kutak. A földek a faluhoz közel terültek el. A nagyobb gyermekeket hazaszalasztották vízért.

Húsvét elsőnapján: a „szépen lépő széplakiakat”³⁴ vidám muzsikaszó ébresztette. A falu muzsikus cigányai tisztelegtek a gazdáknál. Kifejezván azt, hogy a húsvét, vallásos jellege mellett, a tavasz első nagy ünnepe. Ha a tavasz vidul, az emberi lélek is vidulni kíván.

Úrvacsoraosztás előtt a széplaki magyarok semmit sem esznek. Így tanulták a régi öregektől, akik az ünnepeket különbül megtartották, mint a maiak. Ennek a szigorú, íratlan törvénynek a következménye az, hogy a széplaki magyarok 1952 óta nem egy napon vesznek úrvacsorát. A reformátusok első-, az unitáriusok másodnapján délelőtt. Az unitárius egyházköztség önállósága 1952-ben megszűnt.

³⁴ A szomszéd falvakban így emlegetik a széplakiakat.

Ezt követően előbb désfalvi, majd szőkefalvi lelkész pásztorolta a nagy múltú, de maroknyi gyülekezetet. Elsőnapján délelőtt a lelkész anyaegyházközségéhez volt kötve. Délután fel tudott volna menni Széplakra, de a hívek határozottan kijelentették, hogy ők délutánig nem maradnak étlen. Így csak másodnapján délelőtt kerülhetett rájuk sor.

A széplaki két magyar felekezet úrvacsoravételének volt még egy – mai szóval élve – ökumenikus jellege is. A reformátusok klenódiumaikat, az eklézsia ládájába zárva, a lelkészi irodán őrizték. 1944 őszén az akkori lelkészt, néhai Benkő Eleket internálótáborba kényszerítették. Haza sem jöhetett többé elhagyott parókiájára, máshol kapott szolgálatot. Távollétében az eklézsia ládája a klenódiuumokkal együtt a háború zűrzavarában, ismeretlen körülmények között elveszett. A reformátusoknak nem volt miből úrvacsorát venniük.

Az unitárius lelkészt is internálták. De a kurátor a kegyzsereket magához vette, s biztonság okáért a kertjében elásta. A vész elmúltával elővette. A kegyzserek között volt két aranyozott kehely, két kis tányérkával, egy nagyobb úrméretű a férfiak és egy kisebb az asszonyok részére. Mind a kettő a templomot építető unitárius patrónus, Petrichevich-Horváth Miklós báró adománya. A templomépítés évéből, 1699-ből datálódnak. A létszámukban leapadt unitáriusoknak az asszonyok kelyhe is elegendő volt, a nagyobbbat használatra átengedték a reformátusoknak. A szentháromság hívő reformátusok éveken át az egyisten hívő unitáriusok kelyhéből vették a Jézus Krisztus kiontott vérére emlékeztető úrvacsorai bort. S mind a két felekezet hívei boldogan ünnepeltek, mert a jézusi szellem összekötötte őket. Ez így tartott egész addig, míg Benkő Samu (és felesége), a szülei és a Széplakon töltött gyermekora emlékére új úrvacsorai kehellyel és kenyérszító-tálcával meg nem ajándékozta az egykori játszótársaiból verbuválódott református gyülekezetet.

Elsőnapján délután az asszonyok piros tojást festenek, egyszínűre: pirosra, kékre vagy zöldre. Bolti festékeket használnak. 1950 előtt volt, aki tollszárral megírta vagy kicifrázta. Pásztoroknak, öntözőknek, keresztyermeknek adják.

Elsőnapján ebédre csak bárányhúst esznek leves nélkül, és töltött káposztát.

Másodnapi öntözés: Reggel korán előbb a pásztorok keresik fel az állattartó gazdákat, boldog ünnepet kívánnak a családnak. Tisztelgésüket piros tojással, kaláccsal, egy pohár itallal hálálják meg a háziak. A gyermekek is kora reggel csoportosan megindulnak öntözni. Régebb tiszta kútvizet öntöttek egy kis üvegbe, és azzal öntöztek. Ma kölnvizet használnak, könyvből tanult verseket mondanak.

A legények csoportját a kezesek vezetik. Kezesnek nevezték azt az idősebb legényt, aki az általa választott társával egész éven át vállalta a táncok megrendezését, a muzsikások megfogadását, a táncház kibérelését, a táncpénz begyűjtését. Kötelességei közé tartozott a húsvéti öntözés levezetése, az akkor kapott piros tojás elosztása.

A legények csoportos húsvéti öntözése az 1970-es évek elején még gyakorlatban volt. Másodnapján korán reggel, mindig a falu felső végén gyülekeztek. Ze-

nekísérettel, énekszóval megindultak öntözni. A leányos ház kapuján belépve, a családapával kezét fogva boldog ünnepet kívántak. A ház leányát vagy leányait a kúthoz vitték, ha el voltak bújva, megkeresték, s a vályúból merített veder vízzel megöntözték, ha szép idő volt. Kedvezőtlen időben egy csuporral a vederből vizet merítettek, úgy öntöztek. Utóbbi időben már kölnvizet használnak. Öntözés után a házba behívják őket. A leányokat és a ház asszonyát megtáncoltatják. A legények házanként felváltva táncolnak, hogy mindegyik sorra jusson. Az asztalra kalács, egy liter bor van kitéve, egy tálban piros tojás. A kalácsot s a bort elfogyasztják, a piros tojást a két kezes a legények között elosztja. Egy háznál kb. 10 percet időznek. Ha valamelyik legénynek a háznál szeretője van, elmaradhat, de igyekszik a csoportot a harmadik háznál utolérni. Miután a falu leányos házait mind felkeresték, a legények a muzsikusokat elvitték a kijelölt házhoz ebédelni. Rendszerint ők is ott ebédeltek. Mire az öntözés véget ért, a felnőttek a templomból kijöttek. A fiatalok az öntözés miatt másodnapján nem mennek a templomba.

Templomozás után, az öntözés végezetével a ház népe asztalhoz ül, és elfogyasztja a másodnapjára készült tyúkhúslevest, a báránysültet és a töltött káposztát.

Ebéd után a fiatalság a fogadott ház udvarán vagy csűrjében régebben összegyűlt, és vecsernye előtt és után táncolt. Amikor csak a magyaroknak volt táncuk, a románok is kaptak egy-egy párt. Ez kölcsönös volt. A tánc alkonyatig tartott, akkor mindenki hazament. A legények egyik társuknál összegyűltek, és közösen vett borral mulatoztak.

A táncért a fiatalság pénzt fizetett. Az 1930-as években a húsvéti tánc másod- és harmadnapján délután egy napszám árába került. Az ifjúság Petrichevich-Horváth báró udvarába járt rendszeresen dolgozni. Munka itt mindig volt. Minden szombaton pontosan fizettek, a táncpénzt a szülők anyagi megterhelése nélkül kikeresték.

Játék a tojással: Öntözés után a gyermekek így szóltak egymáshoz: „Jere, menjünk csakkra!” Két gyermek egy-egy tojást tartott a kezében, és egymáshoz ütötték. Amelyiké eltörött, az lett a vesztes, tojását elnyerte a társa, akié épen maradt. A játék másik változata: „Jere pénzre!” Két fiúgyermek egymástól egy lépésnyire szembeállt. Az egyik egy 2 lejest, a másik egy tojást tartott a kezében. Az előbbi így szólt: „Ütök két lejt, ha beletalálom, enyém a tojás, ha nem, tiéd a kétlejes.”

Ajándékozás: Amikor a húsvét a románokétól külön időpontra esett, a magyarok kalácsot, piros tojást küldtek a román szomszédjaiknak, komáiknak, jó barátainak. Első- és másodnapján a házukba is hívták őket, s egy-két pohár bor mellett elbeszélgettek. Ez a kölcsönös ajándékozás a gyermekek érdekében is történt, akik kívánták a piros tojást. Ez a szokás ma is megvan.

A *kicsihúsvétot* a széplakiak is megtartják. Piros tojást ekkor is festenek, hogy a keresztanyák az esetleges másodnapi hiányt bepótolhassák.

Adatközlők:

Molnár Sós István

Születési éve: 1910.

Születési helye: Küküllőszéplak

Lakóhelye: Küküllőszéplak

Foglalkozása: földműves, kollektív ny.

Vallása: református

Nemzetisége: magyar

Iskolai végzettsége: 7 elemi osztály

Szóke István

Születési éve: 1919.

Születési helye: Küküllőszéplak

Lakóhelye: Küküllőszéplak

Foglalkozása: földműves

Vallása: unitárius

Nemzetisége: magyar

Iskolai végzettsége: 4 elemi osztály.

Hiedelemmel évközben is találkoztam Széplakon. „Leánykakoromban az aratósi táncból mentem hazafelé, s az ördög előttem mind kereken forgott. Isten nevével kezdtem emlegetni, s eltűnt.”

Lüderc is ismeretes Széplakon. „Egy délután láttam, hogy a kémény tetején ült a lüderc. Macskaformája volt, szeme tűzben lángolt. Krajcárt dobtunk feléje, s eltűnt.” „Nagyidő kerekedett, a bonyhai hegyoldalról a lüderc egy nyomtatórúdon a széplaki temető kriptájáig lovagolt, s ott eltűnt.”

Az átoknak, ha későn, de Széplakon is van foganatja. Egy fiatal leánynak szeretőjétől gyermeke született. A legény cserbenhagyta. Szülei nem engedték, hogy elvegye, vagyoni rangjukon alulinak tartották. Később a legény, szülei választása szerint, megnősült. A szégyenben hagyott „megesett leány” a nap felé, földre borulva megátkozta régi szeretőjét: „Adjon az Isten neki annyi gyermeket, ne tudja, melyik az estéli, melyik a reggeli! Vegye el az Isten tőle, ami a legkedvesebb neki!” A megházasodott legény 11 gyermeknek lett édesapja. Meglett korú volt már, mikor felesége, leánya és menyé egy napon szült gyermeket. Nagyapa korában legkedvencebb unokáját a Küküllő hulláma magával ragadta. Tűzoltókkal kerestették, tudósasszonnyal jósoltattak, román papokkal miséztek, de soha meg nem találták. Az átok megfogant.

Széplakról csak úgy „távozhatok”, ha a már említett Anikó nénitől és menyétől, a Zsuzsikától hallott balladatöredéket magammal viszem: „Egy asszonynak a törökök – németek – elrabolták kicsi fiacskáját. Elvitték más országba. Az asszony egy ideig otthon édegett egyedül. Majd búslakodásában meguntta magát. Elgondolta, minek üljön otthon egyedül, elmegy szolgálatot keresni. Elvetődött

ő is idegen országba. Beállt egy gazdaghoz szolgálni. Annak volt egy gyermeke, akit ő gondozott. Egy este ilyen szókkal altatta el a gyermeket:

Csicsijja, bubujja,
Szép kicsi fiúcska!
Nekem is volt fiacskám,
De elvitte a német – a török
Szép piros hajnalán.
Megismerném most is
Karja fejrjéről,
Fejér szemölcséről!”

A balladatöredéket külön-külön, de egyező szöveggel mondták el. Éppen csak Anikó néni törökkel, Zsuzsika némettel raboltatta el a kisfiút.

Vámosudvarhelyi beszolgálásom

A falu első írásbeli említését Györffy György 1332-re datálja. „Neve szerint eredetileg királyi udvarhely volt.” (Györffy 1987: 262.)

Kiss Lajos szerint „a megkülönböztető szerepű Vámos előtag 'vámhely'-re utal” (Kiss 1988 II.: 730). Széplaktól négy kilométer választja el, de nagy különbséggel. Ott a magyarok őslakosok, a románok a betelepültek. Udvarhelyen fordítva van: a románok a törzslakók. Ezért nevezték a falut Oláhudvarhelynek is. A magyarok később telepedtek le itt. Erre temetőjükről és mellette a haranglábjuk elhelyezkedéséről is következtethetünk. Mindkettő a falu keleti bejáratánál, az út mellett található. Ennek okát nem keresem. Csak mint tényt jegyzem meg, hogy a falu határának terjedelmes részét a kollektivizálás előtt az unitárius tarcsafalvi Pálffy család birtokolta. A falu feletti domboldalon nagy kiterjedésű szőlőssel rendelkezett. Megmunkálására, a szájhagyomány szerint, a Pálffyak a Székelyföldről telepítettek be családokat, javarészt Korondról. Temetőnek a domboldalon már nem jutott hely a magyarok számára, csak a falu végén tudtak temetőhelyet biztosítani, mellette fából épült haranglábbal, benne egy unitárius és egy református haranggal. Különös helyzet állt elő: az élő faluba a halott falun át lehetett eljutni. Előző helyemen ilyen nem tapasztaltam. Vagy a templom mellett, mint Laborfalván, Zsákon, vagy domboldalon, mint Pipén és Szőkefalván voltak a temetők. Széplakon is dombra temetkeztek. Ebben is különbözött a két falu. Eltertek abban is egymástól, hogy a széplaki magyarok két felekezethez tartoztak: a reformátushoz és az unitáriushoz. Mindkettő anyaegyházközséget alkotott. Beszolgálásom idején az udvarhelyi 300 főnyi magyarság három felekezetre oszlott. Unitáriusok kb. 60-an lehetnek, katolikusok 30-an, a többiek reformátusok voltak. A három felekezetnek egy

papja sem volt. A Vízmelléken ez volt az egyetlen magyarok lakta falu, ahol egy magyar parókia sem épült.³⁵ 1950 előtt a reformátusok és az unitáriusok a széplaki anyaegyházközségekhez tartoztak. A katolikusokat az egrestői plébános pásztrolta. 1950 után a reformátusok a koródszentmártoni anyaegyházközséghez csatlakoztak, az unitáriusok Szőkefalvához. A katolikusok megmaradtak Egrestő mellett. A két protestáns felekezet hívei idővel maguknak külön-külön imaházat építettek, mégpedig az ateista érásban. A reformátusok még az 1950-es évek elején, a falu közepe felett emelkedő dombra, az unitáriusok a falu felső végére. Az unitárius imaház felépítése beszolgáltatásom idejére esett.

A vámosudvarhelyi fészeknyi unitárius gyülekezetnek évtizedeken átívelő álma volt a templom, illetve az imaház építése. A megvalósítás kezdőlépésének a falu nagy szőlőbirtokosának, a tarcsafalvi Pállfy család telekadománya számított. A falu nyugati bejáratánál, a haranglábbal szemben egy kétvékás (14 ári) területet adományozott a gyülekezetnek templom építésére.

Az 1920-as években a vámosudvarhelyi unitárius férfiak Erdély-szerte gyűjtőútra indultak. A leendő építkezés költségeire így szereztek pénzalapot. Az egyes gyűjtők az általuk beszerzett összeg felét fáradozásuk díjába megtartották. A másik felét az építkezés kezdetéig olcsó kamat ellenében kölcsönvették. Az anyaegyházközség Küküllőszéplak lelkésze amerikai látogatása alkalmával az ottani unitáriusoktól az építés javára pénzádományt gyűjtött. Az így szerzett összeget is kölcsönözték a hívek.

Közben beütött az 1930-as évek gazdasági válsága. A pénz leértékelődött. A híveknek ez kedvező alkalom volt az adomány visszafizetésére. Éltek is a lehetőséggel. Egy tyúk árából könnyen kifizették a tartozásukat. Az így begyűlt csekély összeg a II. világháború martaléka lett.

A pénz elűszott, de a templomépítés vágya megmaradt. Az Egyházi Központ jött a gyülekezet segítségére. Neki ajándékozta a hívek nélkül maradt templomot. Bontsák le, anyagát vigyék haza, s abból építsenek másikat.

Nagy buzgalommal hozzákezdtek a bontáshoz. A templom falának bontásakor kiderült, hogy az anyaga nem szállítható. Szerencsájukra akadt helybéli vevő, az anyagot értékesíteni tudták. Árából a széplaki cigány téglavetőkkel rendes téglát égettettek.

Nagy buzgalmukban számítás nélkül hagytak minden egyházi és világi törvényt, a maguk önkénye szerint jártak el. A falu végén levő telek nem volt kedvükre való, ők a falu közepén akartak templomot építeni. Akadtak is ott hasonló terjedelmű, számításuknak megfelelő telekre. Senkitől semmilyen engedélyt nem kérve, eladták a faluvégi, ajándékba kapott telket, és megvették a falu közepén levőt. Csak éppen nem számoltak azzal, hogy telekkönyvileg tisztázatlan az új tulajdon

³⁵ Papjuk nem, de tanítójuk volt. Az egykori feljegyzések szerint az 1800-as évek utolsó negyedében még csak annyi magyar gyermek volt a faluban, hogy a görögkatolikus iskolában tanultak. Az 1910-es években az EMKE égisze alatt magyar iskola létesült, helyben lakó magyar tanítóval.

helyzete. Márpedig terv nélkül nem lehet építkezési engedélyt kapni. A buzgóság tovább fűtötte a híveket, addig ügyeskedtek, forgolódtak, amíg a főút felső részén ismét találtak egy kétvékás házas telket, amelynek kertjében 500-600 tő szőlő is termett. Ez is vályogház volt, de megfelelő állapotban. Egy öreg özvegyasszony volt a tulajdonosa. Megalkudtak vele, megegyeztek, hogy az utca felőli szobát életfogytig használhatja, a másikban tartják az istentiszteletet. Eladták a tisztázatlan tulajdonjogú telket és a kiégetett téglát. Magukat pénzadományra kötelezték.

Most már jobb belátásra ébredtek, az Egyházi Főhatóságtól az adásvételi szerződés jóváhagyását kérték. Meg is kapták jelentős pénzüsszeg-segéllyel. A szerződés megkötése után a Főhatóság intézkedésére a telekkönyvi bejegyzés is megtörtént. Így az öregasszony életében, hajlékunkban zavartalanul énekelhettünk és imádkozhattunk Istenhez. Ünnepeken a Teremiből áthozott úrasztala köré állva éltünk a Jézusra emlékeztető szent jegyekkel. Az öregasszony halála után újabb álmok szövődtek. Bontsuk le a vályogházat, építsünk téglából imaházat. Most már azt is megértették, hogy az építéshez egyházi és világi hatóság engedélye szükséges. Az egyház jogtanácsosa beszerezte az építkezési engedélyt lakóházra. Istentiszteleti helyről az ateista korban szó sem lehetett. Újra adakozásra és a központ segélyére került a sor. Az így szerzett pénzadományból a gyulakutai üzemből cementblokk-téglát vásároltunk. Az 1970-es évek egyik, áldozócsütörtök utáni péntekén az alapot leöntöttük. Megegyeztünk, hogy vasárnap, mikor az útmunkások is itthon lesznek, a falakat felhúzzuk. A hívek kifejezték határozott óhajukat, hogy a bejáratot az utca felől boltíves díszítéssel építsék. Az épületnek így legyen imaház jellege. Én igyekeztem meggyőzni őket, hogy ez törvénytelen eljárás. Az épületnek az udvar felőli bejáratl lakóház jelleget kell mutatnia, mert erre szól az engedély. Azt tanácsoltam, hogy az utca felől építsünk kettős falat, hogy amikor a körülmények jobbra fordulnak, lehessen rá tornyot emelni.

Tanácsomat nem fogadták meg. Vasárnap, mikor felmentem, meglepett a kész épület, utca felőli bejáratl, felette boltíves díszítéssel.

Meg kellett adnom magam az előállt helyzetnek. Következő vasárnap pünkösd elsőnapja volt. Addig az imaházat a Teremiből áthozott szószékkel, ajándékba kapott írásossal és karosszékekkel, az erdőszentgyörgyi asztalosüzemből beszerzett kis templomi padokkal berendeztük. Az esperes elsőnapján délutánra kiküldte az egyik nyugdíjas lelkészt, aki az imaházat használatba adó beszédet mondott. Az évtizedek álma beteljesült, a hívek másodnapján délelőtt szép kis imaházukban hálás lélekkel álltak körül az úrasztalát, és részesültek a szent vendégségben.

Az ostorcsattanás viszont még ezek után következett.

Egy szép nyári délelőtt a szőkefalvi parókiára beállított Maros megye vallásügyi inspektora. Súlyos szavaival szememre hányt, hogy milyen kellemetlen helyzetbe került miattam. A napokban a megyei párttitkárral a Küküllő mentén körúton jártak. Vámosudvarhelyen észrevette az imaházat. Kérdőre vont, ki adott engedélyt egy ilyen baptista imaház építésére. A néptanácsnál is érdeklődtek, de ott sem tudtak az építkezésről. Szigorúan megjelölte a napot, amikor a kurátorral az irodájában ki-

hallgatásra megjelentünk. Korholó szavak kíséretében megfenyített: ha nem helyezük a bejáratot az udvar felölre, mint a gyülekezet felelős vezetői, súlyos pénzbírságot kell fizetnünk. Lakóház építésére kaptunk engedélyt, az udvar felőli bejárat ilyen jellegűt mutat. Igaz, azt is hozzátette, hogy bent azt tarthatunk, amit akarunk. Parancsának a hívek keserű zúgolódással eleget tettek.

Mára a hívek akarata érvényesült. Az utcára nyílik a bejárat, felette a boltíves díszítéssel. Az idő mégiscsak engem igazolt, jobbra fordult, s a vámosudvarhelyi unitáriusok bánhatják, hogy elődeik nem fogadták meg a tanácsomat. Íme, a körülmények ma lehetővé tennék, hogy a megerősített, utca felőli falra tornyot emeljenek, s a falu felső részén szép kis unitárius templom várná az Istent kereső híveket.

A magyarok hétköznapjairól azt vettem észre, hogy jórészt félgazdák. Legtöbbjük egy-egy tehénnel rendelkezett. Egymással cimborálva – összefogva – gazdálkodtak a kevésbé termékeny domboldalra szorulva. Szőlőműveléssel is foglalkoztak. Volt, aki Nova szőlőjét „nemesítette”. Szüretkor mustja egy részét lefojtotta, ami édesen maradt. Lehúzáskor a tiszta borral összeházasította, s mint nemes bort adta el a laikus vevőknek.

A románok létszáma beszolgálásom idején a magyarokéval egyenlő volt. Ők is körülbelül 300-an lehettek, de egy valláson. 1948 előtt görögkatolikusok voltak, majd a görögkeleti hitre kényszerültek. Templomuk régebben a falu feletti domboldalon, a temetőjükben volt. Később a falu közepére, az út mentére épült, mellette a parókiával. A templombeli ülőhelyeket minden év elején elárverezték. Év közben ennek arányában ültek a padokban. A szájhagyomány szerint egykori János papjuk tudós ember hírében állott. Messze földről sereglettek hozzá misét szolgáltatni: „valakit megcsináltatni”. A kollektivizálás előtt a románok tehetősebb gazdák voltak, mint a magyarok. Földjük is termékenyebb volt, nagyobbára a Küküllő partján terült el.

A kollektivizálás elől a román és a magyar férfiak egy része útmunkára menekült. Az ország különböző vidékein dolgoztak. Csak hétvégeken, illetve szabadságra jöttek haza. Az útmunkán jól kerestek, így családjaik szükségét nem szenvedtek, míg társaik a kollektívából nehezebben éltek.

A románok létszáma a néhány sátoros cigány családot is tartalmazta, akik mindvégig megmaradtak ősi foglalkozásuk mellett. Üstöt készítettek, forrasztottak, csatornát csináltak. Széles karimájú fekete kalapot, asszonyaik bokáig érő szoknyát viseltek. Templomba nem jártak, de alkalomadtán a románok szertartásait vették igénybe. 1990 után önállósultak, valamelyik szektához csatlakoztak, s maguknak külön imaházat építettek. A falu felső végén, külön csoportban, kis házacskáikban laktak.

A magyarok a románokkal vegyesen a falu Fő utcájában, a román templomtól számítva az Alszegben, a Felszegben, a Küküllőre nyíló s a dombra vezető mellékutcákban laktak. Megkülönböztetésül a román házak kék színűek, és tetejüket kerest díszíti.

A magyarok és a románok békességben élnek egymással. Néhány közös családnév is ezt igazolja. Van román Cătana, magyar Katona, román Holom, magyar Holom, magyar Lába, román Laba nevű család. A magyarok közül még emlékszem az Asztalos, Bocsárdi, Bicsak, Kertész, Magyarai, Szász családokra. Az utóbbiak voltak a legtöbben. A két nép egymás iránti barátságára húsvét, pünkösöd ünnepe is megnyilvánult. Amikor a két ünnep egymástól eltérő dátumra esett, a román és magyar szomszédok kölcsönösen küldtek egymásnak a piros tojásból és az ünnepi kalácsból. Együtt toroznak, együtt lakodalmaznak.

Azért különbséget is tapasztaltam köztük. Beszolgálásom idején, vasárnap délutánonként, amikor végigmentem a falun, a kapujuk előtti kispadokon beszélgető férfiak mellett haladtam el. Egyiken románok, a másikon magyarok ültek. A románok felé még csak közeledtem, de már előre felálltak ültükből, megemelték kalapjukat, s tisztelettel köszöntöttek: „Să trăiți, Domnule Părinte.” (Isten éltesse, tiszteletes úr!) A magyarok elé érve, meg sem mozdultak helyükről, ujjuk begyével kalapjukat éppen csak megbiccentve fogadták köszönésemet. Személyes vonatkozástól eltekintve, a különbségnek mélyebb gyökerét látom. Egyik nép tiszteletet ad, a másik tiszteletet követel.

Szolgálatom mellett Udvarhelyen is igyekeztem néprajzi szemmel járni. Először az úrvacsorára figyeltem fel. Szent Mihály napja az itteni unitáriusoknak is nagy ünnep. Abban különbözik az itteni egyházközség a többitől, hogy itt nemcsak új kenyérrel, de új borral vettek úrvacsorát. Az öreg Kertész János jó szőlősgazda volt, korán érő Csabagyöngyét is termesztett. Augusztus első felében leszüretelte. Szeptemberre már kiforrott. Míg élt, mindig az ő borából vettünk Szent Mihálykor úrvacsorát.

Egyik úrvacsoraosztáskor egy fiatalasszony egyszer csak kiállt a sorból. Édesanyja hazavitte. Kevés idő múlva visszajöttek – csak átellenben laktak –, s beálltak a helyükre. Úrvacsoraosztás után megkérdeztem az édesanyát: „Matildot miért vitte ki a sorból?” Rosszul lett – válaszolta –, hazavitettem, szemet vetettem. Attól helyrejött, s visszajöttünk, hogy mi is úrvacsorát vegyünk. Az úrasztalánál így találkozunk a hit a hiedelemmel.

A hiedelem más alkalommal is megnyilvánult. A volt udvarhelyi kurátorom beszélt el: „Feleségem nagymosás után kiterítette a ruhákat az udvaron kihűzött spárgára száradni. Éjjelre is ott hagytuk. Reggel, mikor felkeltünk, szomorúan láttuk, ruháink az éjjel eltűntek, valaki ellopta őket. Jelentettük a csendőrségnek, de nem akadtak nyomra. A román pappal misét mondtunk, eredmény nélkül. Végül tudomásunkra jutott, hogy egy messzi faluban él egy »tudós« ember. Elmentünk hozzá, elmagyaráztuk történetünket. A tudós valamit misztifikált, lefizettük a kért díjat. Hazaindultunk. Mikor hazaértünk, ruháinkat az udvaron találtuk kiterítve, hiánytalanul. A tettes kilétét sohasem tudtuk meg.”

Hiedelemmel temetéskor is találkoztam. 1971. április 11-én felakasztotta magát az 59 éves ifj. Kertész Jánosné. „Rontás volt rajta.” Azelőtt 18 évvel az anyósa a román pappal „megcsináltatta”. Azóta a családot többször érte szerencsétlenség.

Pénzt loptak el a háztól, ami a „tudós asszony” segítségével visszakerült. Borjújuk a jászolba fulladt. Évekkel azelőtt két szomszédjuk is felakasztotta magát. Ezek szelleme vitte el őt is. Akasztókötelét férje a Küküllőbe dobta, hogy ne lehessen többet használni, mert újból szerencsétlenséget okozna.

A temetkezés eltérő szokásaira is felfigyeltem. 1974. február 4-én az elhalt 79 éves öregembert megmosás után első este még nem tették koporsóba. A belső szoba bejáratától balra a földre terített fehér lepedőre fektették. Első este a virrasztók mellette kártyáztak. Koporsóba második este, harangszó alatt tették. A halottnak még életében kifejezett kívánságára, temetésére a 8. faluból, Csókfalváról hozattak „rezesbandát” (fúvószenekart). A lelkeszi szolgálat megkezdése előtt és után az udvaron, majd az úton végig, a sírnál gyászdalokat játszottak. A torban a pap jelenlétében nem, de eltávozta után az alkalomhoz illő világi hallgatódallamot játszottak.

Egyik temetésen a fiatal férfi tetemét nyitott koporsóban hozták ki az udvarra. Szolgálatom után zárták le, amint a románoknál szokás.

Egy másik alkalommal azt is megfigyeltem, hogy amikor a menettel a temető felé közeledtünk, néhány asszony kilépett a gyászmenetből. A sírhoz futottak, körüljárták, az aljára virágot dobtak.

Szomorúan tapasztaltam: a temetés nem a halottnak, hanem a falunak szól. Szűk, kis szobában szorongott életében az öreg szülőpár. A tágasabbat átengedték a fiataloknak, akik kegyelemkenyerén éldegéltek. Viszont mikor az édesapa meghalt, költséget nem kímélve, kétpapos pompával temették el. Mintha ezt fejezték volna ki: „Lássad, falu, hogy szerettem édesapámat!” Temetőből hazajövet az udvaron alig fért el a torozásra terített sok asztal. A temetésen részt vett gyülekezetből, aki nem jött el a torba, annak hazaküldték az ételadagját. Ajkamra tódult, de nem mondtam ki: Sirassátok a halottat, de szeressétek az élő!t!

Siratózáskor Udvarhelyen is üzentek a halottól a halottnak. Öregapját arra kérte a leánya: „Édesapám, viselje gondját édesanyámnak!” A menyé így siratta: „Apám, viselje gondját az unokáinak!” A halott két unokáját azelőtt temették el.

A hagyomány iránti érdeklődés Udvarhelyen sem hagyott nyugton. 1972. január 2-án, újévi beszolgáltatásomra elkísért feleségem is, a magnóval együtt. Istentisztelet után a gyülekezet visszamaradt. Elkezdtük gyűjtésünket. Először a karácsonyi kántálás került hangsúlyra. Az 1926-ban született unitárius útmunkás, id. Szász István mondta el szó szerinti egyezéssel a Széplakon Gergely Mihályné Kerekes Anikótól gyűjtött kántálási köszöntőt. Így hallotta az öregektől. Utána az udvarhelyi református, unitárius asszonyok csoportja énekelte el magyarul a „szálláskereső”-t. Ugyanazzal a szöveggel és dallammal, mint a széplaki cigányok. Ők is így hallották az előttük járt nemzedéktől. Utódom, Nagy László, jelenlegi főjegyző az 1990-es évek elején mindkét folklóralkotást újragyűjtötte, s a Barabás Lászlóval közösen szerkesztett *Magyar Karácsonyok* című kötetben közölte (Barabás 1997: 172). A köszöntő adatközlője idős Szász István hasonló nevű tanár fia volt. Udvarhelyen a jelzett napon névnapi köszöntőt is rögzítettünk. *Fehér László balladáját* szépen énekelte az egyik asszony. Bogár Imréről is hallottunk töredéket.

Szülővárosom néprajzi háttérü emlékei – Dicsőszentmárton

1986. január 1-jén, 40 évi lelkészi szolgálat után mint édesapa és nagyapa visszajöttem oda, abba a városba, utcába, házba, ahonnan az 1930-as évek elején, 11 évesen mint gyermek és unoka életútra indultam. Nyugdíjba jöttem, de nem nyugalomba. A szép, csendes napokat felhasználtam arra, hogy gyermekkori emlékeimet papírra vessem. Ennek a kornak is volt néprajzi háttere. Lelkészi pályafutásom néprajzi háttere mellett ezt sem hagyhatom szó nélkül.

Dicsőszentmárton a Kis-Küküllő menti Vízmellék néprajzi tájegység legnagyobb települése. A Balázsfalva–Parajd ország- és vasút mellett terül el. Kiss Lajos szerint a templomot Szent Márton püspök tiszteletére építették, aki dicső volt a szentek között (Kiss 1988 I.: 370). Az ő véleményét néhai Dankó Imre – aki Debrecenben élt – néprajztudós egészíti ki (Dankó 1994). Városunkban sohasem járt, de könyvtárnyi forrásmunkából megírta *Dicsőszentmárton etnokulturális képét*. Ebben megállapítja, hogy 10. századi település, és arra hivatkozik, hogy Szent Márton püspök tiszteletére Szent István király idejében épült a legtöbb templom. (A templomról később bővebben írok.)

Dicsőszentmárton első írásbeli említését Györffy György 1278-ra datálja (Györffy 1987: 561). Ez az időpont szerepel a városháza emléktábláján is. A fentiek szerint azonban korábbi eredetű. Az idők folyamán a település több változáson ment át, hol falu, hol mezőváros, hol város, hol nagyközség megjelöléssel szerepel. Az 1800-as évek elején Küküllő vármegye székhelye volt, ma már municípiummá fejlődött. Gyermekkorom éveiben mint mezőváros szerepel, falusi és városi jelleggel. A régi öregek szerint a falut 18 család alapította, melyek a mai unitárius templom környékén telepedtek le, a Bábahalmi utca alján. A falut a Bábahalmi utcával párhuzamosan folyó patak szelte át, vágta kétfelé. Fölötte, az Alszeg érintkezésénél egy fedeles híd állt. Mellette egyik felől kocsmá, másik felől bolt. Az öregek ünnepeken vagy esős időben ide gyűltek beszélgetni. „Megyünk a hídhöz” – mondták.

A falu belterülete • Az alábbiakban Dicsőszentmárton helyneveit mutatom be.

Szerek:

Egyházszer – a mai unitárius templom körüli cintermet, papi, kántori–harangozói telket foglalta magában. Zsellértelket is, melynek lakói az egyháznak napszámmal szolgáltak. Az Egyházszer volt a falu központja. A templom és papi lakás között a határra egy út vezetett. Az Egyházszertől keleti irányba, felfelé, a bal oldalon a falu a Pekri-kúriánál végződött, jobb oldalon pedig a Béli gróf palotájánál. Nyugati irányba, lefelé a Szilvási (Szilvássy) utcánál volt a faluvége.

Cigányszer – a Bábahalma felől jövő pataknak a Küküllőbe való torkolatánál levő rész, ahol cigányok laktak.

Béresszer – béresek lakta rész.

Utcák:

Bábahalmi utca – az Egyházszer mellett, nyugat felől északra a hasonló nevű faluba vezet.

Szentpáli utca – a Bábahalmi patak alsó folyása mellett van. Ez a hely a jobbágytság idején egy Szentpáli nevű uraságé volt, aki jobbágyainak telkeket adott, és házakat építtetett.

Nagyút vagy *Főutca* – széles volt, mint a szász falvak utcái, de szalmafedeles házai a telkek belső részein helyezkedtek el.

Beköltözéssel a falu terjedni kezdett. Különösen a zsidó kereskedők vásárolták meg a falu felső végén levő földeket és a házas telkeket, ahova lakásaikat és üzleteiket húzták fel. A falu népe az alsó végen építkezett. Így keletkezett és népesült be az Alszezen a:

Szilvási utca. Az Ádámosi utcából nyílik a Küküllő felé, a vasúti töltésig. Területét egy ilyen nevű uraságtól vették meg a lakói. Az utcának csak a jobb oldala volt beépítve. Bal oldalon az uraság kúriája és az ahhoz tartozó park terült el. A kúria a Gál Béla tulajdonába került. A kollektivizálás után a gazdaság székháza lett. A park területét az 1945-ös földreformkor házhelyeknek osztották ki.

Ádámosi utca. A Bábahalmi utcától Ádámos falu felé vezet. Ennek jobb oldalán létesült a:

Hangás utca. Az ilyen nevű határrészre vezet. Telkeit inkább szegényebb emberek vásárolták meg, akik egyforma, bogárhátú házakat építettek ide.

A falu felső részén, terjedés folytán létesült a:

Malom utca. A katolikus templomtól a Küküllő partjaig vezet, ahol vízimalom őrlötte egykor a gabonát. Erről kapta a nevét. Ma gőzmalom működik ott.

A Főútból a szőlőhegybe vezet a *Szőlő utca*. Román gazdák laktak itt.

Ez a falukép a várossá nyilvánítás előtti századfordulói helyzetet tárja fel.

A külterület határnevei nyugatról, a dombói határ felől kiindulva:

Ózdi út – a dombói határ felső részén. Régebb itt jártak Ózdra, s az ózdiak Dicsőbe.

Bánt oldala – a nitrogényári Kolónia feletti oldal.

Sáros patak – fészekszerű völgykatlan. Jobb oldala lankás, a patak kettéválasztja.

Bal oldalán a patak forrásánál:

Ördög tövise – az országút felé eső, vízmosásos árok.

A völgybe való bejáratnál:

Kapus alatt – felette az oldallal:

Kapus tető. Innen kelet felé egy nagyobb mélyedés:

Hangás – egy kisebb mélyedés;

Küsvölgy – ettől keletre a Bábahalmi útnál, a hasonló nevű falu felé vezető út mellett;

Egyházszer – a Bábahalmi út keleti oldalán az unitárius egyházi telkek felett, egy patak kettéválasztja. Keleti oldala szántó- és legelőterület. Nyugati része szőlőoldal;

Tövisköze – az országút kanyarja (Radnót felé) és a Szőlő utca végében levő Szőlőhegy közötti rész;

Tyikuj – az Egyházszer és Tövisköze között kimagasló csúcs;

Függő – meredek kiemelkedés, mintha függne;

Zsidó – az előbbtől keletre Szőlőhegy;

Nyugó – a Zsidó fölötti hegyláncolat felső része, szőlős;

Sunka – szántó;

Ajdavány – a csüdőtelki határ mellett;

Küküllő mellett – nyugatra fordulva, vízfolyás mentén;

Túl a vízen – Csüdőtelke felőli határrész;

Sóspataknál – a Sárosról eredő sós vizű patak mellett;

Borzás alatt – a borzási kertek alatt;

Sáncközt – feltöltött hely;

Tanarok – az előzőn alul;

Buda-ré' – (vízi átkelőhely) szántó;

Felső rét – a Sárospataknak a Küküllőbe való torkolatáig, szántó;

Alsó rét – Sárospatakon alól;

Csihányosszeg – a Küküllő kanyarjában;

Hegymegett – a város felett emelkedő hegyen túli, a bábahalmi–kocsárdi–erdőalji–csüdőtelki határ közötti rész;

Bernád alatt vagy *Szénafű* – régebb kaszáló, utóbb szántó;

Bernád farka;

Tógát-hídja – A hegyekről lefolyó vizek itt megállnak, tószerűséget képeznek; egy martrész gátszerűleg elzárja, ide hidat építettek. Martosabb része kaszáló, gödrösebbje szántó;

Rogyella – az országúton belül, Kocsárd felé vezető keskeny sáv;

Cikakatető – az előbbi jobb oldalán levő magaslat;

Durugy János gödre;

Kis Márton gödre – a Cikakatétón belüli mélyebb részek. Egy-egy domb választja el őket egymástól;

Albert gödre;

Cikaoldal – a Cikakatető déli oldalán;

Tormás – a Cikaoldaltól keletre;

Kistormás;

Nagy-tormás – egy-egy árok választja el őket egymástól;

Szénvonó tető – szénvonóhoz (kenyérsütéskor meghevült kemencéből a szenet kihúzó/kivonó faeszköz) hasonló terület;

Szénvonó oldala:

Fehérítő – kisebb mélyedés a hegyoldalban, kivájt katlan alakú;

Pad – az előbbi feletti fennsík, olyan, mintha az ember padon ülne;

Fehérítő rétje – a csüdötélki határ mellett, kaszáló;

Magyarifű – szántó és kaszáló;

Tekenyős – teknőszerű fekvése van, az erdőaljai határ mellett. A hegy megetti rész régebb szántó, majd legelő, ma befásítva egy része;

Lókert – Szilvássy Sándor lótenyésztő Küküllő menti területét kimondottan csak magyar gazdáknak adta el, akik a szántásra alkalmas részt kétholdas parcellánként megvették. A berek fűvét közösen kaszálták, s a szénát a maguk között megállapított jog szerint elosztották.

Erdők:

Eklézsia erdeje – az unitárius egyházközség erdeje;

Pekri erdeje – Pekri nevű földbirtokosé;

Gróferdeje – a gróf Béli Gergelyé;

Albert erdeje.

Utak:

Ózdi út – a dombói határ felé eső részen. Régebb itt jártak Magyarózdra;

Sárospatak útja – beletorkoll az ózdi útba, körutat tesz meg;

Párhuzamosan a patak bal partján vonul végig a Kapus alján az:

Ördögtövis útja – egyesül a Sárospatak útjával. Itt két dűlőt elválasztó, csermelyforma patak ered. Híd nélkül át lehet kelni rajta.

Bábahalmi út – a hasonló nevű falu felé vezet.

Pusztardő útja – az Eklézsia erdejénél.

Pusztardő – a Tekenyöstől az Eklézsia erdejéig elterülő rész. Valamikor erdő volt, ma szántó és kaszáló. A Pusztardő útja kétfelé ágazik: Fügötetején, a hegy tetején áthalad a Sunkán.

Kutak:

Egyházszer csorgó – az egyházszeri szőlők bejáratánál;

Eklézsia kútja – ahol a Pusztardő útja az országútból kitér, abban a derékszőgben;

Magyarifű útja – a Pusztardő útját folytatja. Itt volt Durugy Józsefnek a 44 holdas tagja, amelynek a tanyájában egy nagyon régi, bő vizű kút van. A hely tulajdonosáról *Durugy kútjának* nevezik. Előtte a hely a Ciuchina Gligoré volt. Az ő idejében *Ciuchina kútjának* hívták. Előtte a hely tulajdonosa egy Lajos nevű gazda volt. Becenevéről a kutat *Luja kútjának* nevezték el.

Pekri kútja – Pekriföldbirtokos tanyáján;

Sárospatak kútja – az ottani dűlőben, az út mellett.

A fentieket még szőkefalvi fungens koromban vettem magnóra 1973. január 23-án a Dicsőszentmártonban született és ott lakott néhai id. Barta Sándortól, akkor 59 éves földműves ny. gyári munkás, unitárius, 7 elemi osztályt és gazdasági iskolát végzett jó ismerősömtől. Eleget téve a szakmai előírásnak, nyugdíjas koromban más dicsőszentmártoni öregeket is megkérdeztem a hagyományról. Ennél töb-

bet senki sem tudott mondani. Az unitárius egyházközség levéltárában 1794-ből, 1816-ból is vannak dokumentumok, melyek tartalmaznak Barta Sándor által közölt határneveket. Adatközlését hitelesnek vélem, és értékesnek, főleg azért, mert a hagyományt a néprajz két társtudománya, a történelem és a földrajz is megerősíti. A *Révai Lexikon*ban értesülünk arról, hogy Dicső nagyközség lakosságát 1900-ban 2520 magyar, 730 román és 83 német személy alkotta. Fő tevékenységük a föld- és szőlőművelés volt.

Pekri Géza *Visszaemlékezések Dicsőszentmárton multjára* (Pekri 1936) című írásában olvashatjuk, hogy kevés, cseréppel fedett ház volt Dicsőben, a tisztviselők szalmafedeles házában laktak. A Főúton még az 1930-as évek elején is zsidó kereskedők domináltak. Az Ádamosi utca elejétől kezdve a Főúton végig haladva kb. 30-35 zsidó üzletre és egyéb kereskedelmi létesítményre – deszka-, gabonaraktárra, szódavízgyárra, fuvarozási vállalatra – emlékszem. Emellett a zsidók Dicső szellemi életében is fontos szerepet tölthettek be.

A sok határbeli helynév minden írott dokumentumnál fényesebben igazolja Dicső etnikai eredetét, csupán egyetlenegy idegen hangzású név van: Tyikuj – a többi magyar.

Gyermekkorom Dicsőszentmártona kicsi, de sokszínű település volt. Az 5724 lakos román, magyar és zsidó nemzetiségű volt, cigányok is laktak, de számukat a magyar és román statisztikák foglalják magukban. Felekezetiileg is sokszínű volt.

A felekezetek közül a legrégebbi, a legkisebb az unitárius volt, az egyetlen helybeli gyökerű közösség, 90%-ban az alszeg lakói, akik föld- és szőlőműveléssel foglalkoztak. Hagyományos falusi életformát folytattak, rendtartó, zárt közösség volt. Az évek folyamán lélekszámuk növekedett, de arányuk csökkent. 1882-ben a 1731 lakosból 475, 1936-ban az 5724-ből 899 volt unitárius, a városi részen csak néhány kézműiparos és értelmiségi tartozott közéjük. Őket időben a románok követték. Az 1816. évi unitárius egyházi vagyonösszeírásban csak két rendes egyházközség volt, az unitárius és a görögkeleti (disunitus). 1822-ben a dicsői románok görögkatolikus vallásra tértek át. Az átkos időben újra görögkeletiek lettek, a rendszerváltás után kevesen tértek vissza görögkatolikusoknak. A románok nagy része, ahogy már szóba esett, a Szőlő utca felső részén lakott. Létszámuk 1936-ban 1600 volt. A reformátusokat 1816-ban lévita vezette, a szőkefalvi egyházközség filiáját alkották. Létszámuk 1882-ben 498 volt.

Beköltözésükkel mezőgazdasági családok, gyári munkások, iparosok, cselédek gyarapították a gyülekezet előbb feltüntetett létszámát. Mind a városi, mind a falusi részen laktak zsidók, és mind izraelita vallásúak.

A katolikusok a reformáció után csak annyian maradtak, hogy a Felső temetőben egy kriptá felé épített kis kápolnában elfértek, amikor a szőkefalvi plébános misét szolgáltatott nekik. Idővel iparosok, építőmesterek, gyári tisztviselők betelepülésével számuk 1000-re emelkedett. Csak a városi részen laktak.

Gyermekkorom emlékezete két Dicsőszentmártont őriz, egy várost és egy falut. A kettőt az unitárius templom és a széles piactér választja el egymástól. A jár-

da is választóvonal közöttük. Aszfaltjátardát csak a városi rész érdemelt. A falunak meg kellett elégednie döngölt földű gyalogjáróval.

A település a nyugati bejáratnál a falurésszel kezdődik. De ennek eleje is városi jellegű, a déli oldalra 1915-ben nitrogéngyár épült. Szembe, az északi oldalon, alkalmazottai részére a Kolónia tisztviselőtelepen szép, német stílusú házakat épített. A déli oldalon, a gyár közelében épült a kicsi állomás. A gyár termékeit itt tették vagonra, de személyszállítást is szolgáltatottak.

Az Alszeg többi része – az Ádámosi utca és mellékutcai – falusi jellegű, amint Barta Sándortól is lejegyeztem és az előbbieken említettem. A lakosok, anyagi erejükhöz mérten, módosabb, oszlopos tornácú, középszerű pitvaros, konyhás-tisztaszobás házakban, valamint szegényes házakban laktak.

A régi falura néhány, a telek belsejébe épült ház emlékeztetett. Mindegyik cse-reppel fedett volt. Lakói tősgyökeres dicsői föld- és szőlőművesek. Néhány román és református család mellett, zömük *hagyományos, iratlan törvényű rendtartó unitárius közösséget alkotott*. A néprajzi hátteret ők biztosították.

Az Alszeghez tartozott, amint azt már Barta Sándortól tudjuk, a Cigányszer is a Bábahalmi patak és a Küküllő találkozásánál. A lakosok jó része napszámos, de sokan kőművesek voltak. Kiemelkedett közülük Szabó Frici kutyapecér és illemhely-takarító. Nappal a bódorgó kutyákat fogdosta egy hosszú botra szerelt dróthurokkal, s tette a szekerén lévő ládába, éjjel meg az illemhelyeket takarította.

A cigányok elitjét a zenészek és sírkőfaragó mester alkották, ők nem vegyültek a többi cigány közé. Az egyik zenekar tavasszal és nyáron a Szilvássy és Erzsébet parkban a városi fiataloknak húzta a modern táncrendet: tangó, keringő, foxtrott és néha egy-egy csárdás is. Ősszel és télen a Kárpáti vendéglőben táncoltatta őket. A másik zenekar az Alszegben, a fonóházban vagy udvarán, ritka esetben a Teremben húzta a falurész legényeinek és leányainak Szőkefalva már ismertetett táncrendjét. Ezek a fiatalok is szerettek a „féloláhosba” beénekelni.

A falurészhez tartozott a Bábahalmi utca. Az Ádámosi utca keleti sarkától indul a Piac tér mellett északra Bábahalma felé. Az utca elején zsidó kereskedő üzlete állt, majd cipésműhely és mészárszék következett. Ezeket követte a polgármester után a település rangban második emberének, a bírónak a háza. Ő a falurész érdekét képviselte. Utána vendéglő, iker kuglipálya állt.

Ezek helyén ma többemeletes tömbháznegyed emelkedik. Szerencsére egy módos parasztgazda oszlopos tornácú háza megmenekült a lebontástól. Vele szemben áll a városháza, északi szomszédságában egy szegényparaszt törpe házikója. Ezzel a falurész ismertetését be is fejeztem. Mielőtt a városi részre térnék, még meg kell említenem a két társadalmat összekötő „proletár” Csorgó utcát. Az unitárius kántori és a vele szembeni harangozó lakás között kanyarodik az Egyházszer szőlőoldal és a patak partja között, a nevet adó csorgó kútjáig.

Most a városi részre térek, amely a piactér déli sarkán álló gimnáziumnál kezdődik, az északi oldalon halad, ettől keletre egészen a Salamon kútjáig. A gimnázium, amint az épület homlokzatán a római számok jelzik, 1888-ban épült. Ma-

gyar nyelvű fiú és leány elemi polgári iskola kapott benne helyet. Trianon után megszűnt a magyar oktatás, és román nyelvű algimnáziummá alakult.

Továbbhaladva, ha nem is pontos sorrendben, a következő épületek maradtak meg emlékezetemben: Erdős Izidor zsidó ügyvéd emeletes háza mellett volt Szabó Károly férfi- és női fodrászüzlete. Majd a szintén zsidó Kálmán Bernád emeletes háza következett. Az emeleti részen a család lakott, a földszint utcára nyíló részében textilüzlet kínálta áruit. Az itt vásárolt anyagot az udvaron működő szabóműhelyben dolgozták fel elegáns öltözőkké.

Ebben a sorban a Librum papír- és könyvüzlet tulajdonosa ifj. Gvidó Béla volt. No meg a cukrászda is emlékezetembe vésődött, hiszen sokszor ízleltem édes készítményeit. Erzsébetvárosból idetelepedett szász család tulajdona volt. Az itteni épületek sorából kiemelkedett az egyetlen magyar fűszerkereskedés, Albert János üzlete. Az emeleti szobákban itt is a család lakott. Udvarán működött a Dosztál alapította Erzsébet-nyomda, melynek igazgatója egy időben Sipos Domokos volt. Az itt megjelent értékes irodalmi alkotásokról Balogh Edgár tollából a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* I. kötetében olvashatunk (Balogh 1981). A *Kis-Küküllő* című hetilap is itt látott napvilágot. Albert Jancsó háza előtt parkoltak az egyes kétlovas fiákerok, a város közlekedését ők bonyolították le. A további sorrend újra elhomályosult, de ezen a soron őrzöm a „szódavízgyár” emlékét. Ennek is zsidó ember volt a tulajdonosa. Stráfszekerén hordta ki a város vendéglőibe vagy más megrendelőkhöz a szivattyús üvegekbe töltött szódavizet. Mi, gyermekek élvezettel érintettük meg a szivattyú fémvégét, s örömmel ittuk a kifröccsent tartalmát. A nagyok a híres „küküllőmenti tüzet” hűtötték vele. Emlékezetem megint botladozik, nem emlékszem világosan, hogy Rössler vendéglőse vagy Révész bankáré volt az az emeletes ház, amely később, az 1930-as évek második felében a három magyar történelmi egyházközség tulajdonába került. Földszinti részét üzletek bérelték, az emeleten a magyar egyházak közös kulturtevékenységet folytattak. Ezért lett Magyar Ház a neve, s ma is így hívjuk. Ennek a háznak a közelében találtuk a földbirtokos Pekri család kúriáját, széles parkjával. Teniszpálya is volt itt. A főutcán lakó fiatalok nyári délutánonként itt ütögették a labdát. A Pekri-kúrián túl nevezetesebb épület volt a Cartea Românească, a dicsői magyarok nyelvéen a Kártya nyomda és könyvkereskedés. Majd a Pekri család adományozta telekre épült a katolikus plébánia és a templom. Utóbbi a párizsi Trinité templom mintájára készült 1898–1899-ben, román stílusban. Első plébánosa Puskás Gergely volt. A templom után a posta impozáns épülete következett. Egy kis utca nyílt a domb irányába. Ennek sarkán, a postával szemben állt a City. Gyermekkor emlékeim szerint a katolikus egyházé volt, emeleti termében vallásos ünnepélyeket rendeztek, földszintjén üzlethelyiségek voltak. Ezt követte a Gyárfás-bank, hivatalos neve Küküllői Takarékpénztár, igazgatója Gyárfás Elemér volt. A bank mellett a vámosudvarhelyi szőlőbirtokos dr. Pállfy Ferenc ügyvéd lakása és irodája állt. Mellette kanyarodott északra, majd keletre s újra északra a Radnóti út. Keleti sarkán túl áll a törvényszék, járásbíróház és a telekkönyvi hivatal épülete.

Majd széles park után következett a díszes, az akkori Erdély legszebb vármegyeháza. Alpári Ignác pesti műépítész tervei alapján épült 1889–1896-ban. A vármegyeházat követte a Cerc, valamilyen katonai épület. Itt indult ki a dombra vezető Szőlő utca, melynek felső részében a román földművesek laktak. Az utca végében létesült Gyalay Gyula tehenészete és tejtermékeket előállító üzeme. Ugyanitt található, szép környezetben, a baptisták imaháza.

Visszatérve az utca elejére: keleti sarkán állt a főszolgabíróóság tornyos épülete. Ezt követte a „villasor”, vidéki magyar birtokosok ilyenszerű építményei. A Fő út északi sora a Salamon kútjánál végződött, tulajdonosáról kapta a kút a nevét. Ezután következett a Csüdötélki utca, a hasonló nevű falu felé vezetve. Nevezetessége Korodi kovácsműhelye volt.

Visszafordulok a Fő út déli sorának elejéhez. A Székely vendéglőnél kezdődött. Így hívták a tulajdonost. Az északi soron nem, de itt már találtam néprajzi hátteret. A helynév keletkezése figyelemre méltó. Székely Dezső vendéglőjét régen lebontották, helyébe tömbháznegyed épült, de az ma is Székely blokkja. Az autóbusz is a Székely előtt állt meg. Néhány földszintes ház után következett a zsidó „Csaló” Schwarz kocsmája, italozó vendégei tudták, mivel érdemelte ki ezt a ragadványnevet. Szentpéteri Kata néni bódéjára jól emlékszem, édes árúját sokszor vásároltam. Ezután a református egyházi épületek következtek. Az 1800-as évek elején még a legkisebb létszámú egyházi közösség volt Dicsőben a református gyülekezet, lévita gondozásában. Régi temploma a felső unitárius temető alatt állt. Az 1930-as évekre a legnagyobb lélekszámú egyházközsége lett Dicsőszentmártonnak. A fronton, emeletes épület földszintjén a zsidó Citron kereskedő bérelt üzlethelyiséget. Emeletén a felekezeti iskola működött. Trianon után néhány évig polgári leányiskola is volt itt. A boltíves bejáraton belépve, a tanterembe vezető lépcső mellett volt és van a templom ajtaja. A templom belsejében, a nagyobb befogadóterület érdekében, körkarzat várja az Istent kereső híveket.

A jelenlegi templom 1889-ben épült Szilvássy Sándor földbirtokos áldozatkész anyagi támogatásával, első lelkésze Cseresznyés Ödön volt. Gyermekkoromban Adorján Gábor volt a lelkész. A templom udvarára épült a parókia is. A kántori lakás a szomszédos Szentpáli utcában, külön épületben volt. A református épületek szomszédságában Salamon Neufold zsidó társkereskedő háza és textilüzlete állt. Majd szép virágágyásos terület mögött találjuk a gróf Béli család kastélyát. A család elődje a mezőségi Báldról települt Dicsőbe, s lett házassága révén az unitárius Vargyasi Dániel családi birtokának tulajdonosa. A kastélynak is szép parkja volt, szintén az ifjúság kedvére, tenispályával. A kastélyt bérházak követték. Némelyikben üzletek nyíltak, nagyanyám szavajárása szerint: „Kolóniás Stein” tulajdonaként. A bérházsor végét emeletes ház zárta. Ma Krámának hívjuk, akkori tulajdonosának neve szintén kihullt az emlékezetemből. Udvarán heti- és nagyvásárkor a piacozó szekerek kaptak helyet. Földszinti vendéglőjében a vásárt kötők áldomásoztak. Emeletén vendégszobák fogadták az átutazókat.

A vendéglőn túl, egy szűk sikátor szemben lévő sarkán illatozott a zsidó Fischer illatszerboltja. Az itt következő soron volt a zsidó Farkas Mózes és fiának órajavító műhelye. Az itteni házsor végén állt Kocsárdi Weisz textilüzlete. A Székelytől eddig tartó részen volt a zöldségpiac. A faluról jött árusok egy kis fejőszéken kuporgva, a járda szélére terített újságpapírszönyegen kínálták áruikat.

Kocsárdi Weisztől jobbra széles tér nyílt. Üzlete mellett volt egy román ügyvéd lakása és irodája. Majd a Szinti mézárszék után a Nemzeti Bank következett. A tér alsó részét a Pénzügyi Palota tekintélyes épülete zárta. A tér túlsó felén visszatérve, a Khel Bogdán fogorvos karosszékében gyerekkoromban keserves perceket töltöttem. A tér keleti sarkán álló Royko patikánál kiérkezünk a Fő útra. Déli során Fodor emeletes szállodája adott szállást vendégeinek. Itt volt a zsidó Svéd Margit orvosi rendelője, Ocsvári szíjgyártó üzlete kínálta hámvásastékát a lovas gazdáknak. Majd a tornyos Albina Bank segítette a román földvásárlókat. Sarkánál indult befelé a róla nevezett Albina utca. Bal oldalán létesült később az adventista imaház. Az Albina utca bankkal szembeni sarkán Gyalay Gyula tejterméküzlete volt. Ezt követően „kalapos Micinél” készültek a női fejre valók. Egyik emeletes épületben a Gáz-irodára emlékszem. Ebben a sorban állt Szócs Mózes doktor úr emeletes háza. Majd a rabbi parókiájára emlékszem.

Amint megfigyelhető volt, és ahogy már említettem, a főúton többnyire a zsidó kereskedők domináltak, közösségük méltón megérdemelt egy lelki hajlékot. 1902-ben fel is épült a díszes kivitelű zsinagóga. Elárvult sorsáról s hívei egykori létszámáról már beszámoltam. A zsinagógán túl, néhány épülettel tovább a Barta Sándor által is említett Malom utca sarkához érünk, mely a katolikus templommal szemben halad a Küküllő partjáig. Az itt őrlő vízimalomnak szombati vámja már 1816-ban is az unitárius belsőembereket illette. Az én gyermekkoromban is így volt. A Malom utca jobb oldalán volt a katolikus felekezeti iskola, bal oldalán Szakács asztalosműhelye működött. A sarkon Csonka Jóska bácsi patikája várta a gyógyulni vágyókat. Kiérve a Ligeti bankár háza állt. Ernő fia mint európai hírű zongoraművész gyarapította a dicsői születésű neves emberek számát. A szintén zsidó László Géza nagykereskedőnél szerezték be áruikat a falusi kisboltosok. Ebben a sorban épült a Kárpáti szálloda és vendéglő, moziateremmel. Gyerekkoromban némafilmeket néztünk, a cselekményt feliratokból ismertük meg. Alkalmadtán színházteremmé alakult. Itt vendégszerepeltek időközönként Erdély híresebb színtársulatai. Helybeli amatőr színjátszó csapat is szórakoztatta a dicsői közönséget. Szépségkirálynő-választó ifjúsági bálók is zajlottak itt le. Vendéglőjében, ahogy már említettem, esténként dicsői cigány zenészek muzsikáltak. A Kárpáti mellett, egy kis zsákutcában működött a szász Elzeszer pék sütödéje. Finom kiflijét reggeli kávénkba áztattuk, sósperecét jóízűen ropogtattuk. A zsákutcán túl, a főúton tovább haladva megint mellékutcahoz érünk. A vármegyeházával szemben, a Kós Károly stílusában épült óvodánál egy utca halad a Küküllő irányába, nevét később említem. A mellékutcan túl, a Fő út sorrendje emlékezetemben szintén elbizonytalanodott, de a következők megmaradtak. Itt volt az unitárius Gálna Do-

mokos temetkezési vállalata. Üveges gyászokcsija vitte utolsó útjukra az örök hazába térőket. Itt, a villasorral szembeni egyik szép házban született Ft. Ferencz József magyarországi unitárius püspök, a hasonnevű erdélyi Főpásztor unokája. Édesapja, dr. Ferencz Ákos a városban árvaszéki ülnök volt. Elit magyar emberek laktak ebben a sorban, mint Fazakas Sándor, volt szolgabíró, herepei birtokos, Béla, Barabás, Báthory, Vajda – mind Bélák és mind ügyvédek. Itt lakott szép kúriájában dr. Pataky Sándor magyarsárosi birtokos.

A Fő út déli sora a Kovácsi-kúriánál végződött. Innen indult a Sándor János út a Küküllő hídjáig. Az út bal oldali bejáratánál levő sarokház gyermekkoromban Gyalay József kórházi gondnok és szőlőbirtokos hajléka volt. Ettől keletre, a csüdtelki út jobb oldalán haladva, a Kroch téglagyárhoz értünk.

Visszatérek a Pénzügyi Palota keleti sarkához. A Fő úttal párhuzamosan innen indul ki az Új út. Magyar és román földművesek lakták egymás szomszédságában. Itt működött Ciuchina pálinkafőző üstje. Ebben az utcában készítette a hordókat Szabó kádár. Vele szemben volt a Jáger család kovácsműhelye. Az utca nevezetessége egy építézmérnök, szépen gondozott kert ölében elhelyezett, vilaszerű háza volt, amely ma gyermekkórháznak ad helyet. Az utca másik nevezetessége a Kós Károly stílusában épült állami elemi iskola. A vármegyeházával szemben a Fő útról ide vezető utca ezért viseli az Iskola utca nevet. Érdekes összefüggés, az utca elején Kós Károly stílusában óvoda áll s a végén az ő stílusában épült iskola.

Az Új út is a Küküllő hídjáig halad. A hídon átlépve szép térre érünk. Itt gesztenyefák árnyékában, léckerítéssel körülvéve terült el, a tragikus sorsú magyar királynéra emlékeztetve, az Erzsébet-park, szép nyári estéken a városi rész ifjúsága táncolgatott itt. Az Erzsébet-park keleti oldalán nyílt a Szőkefalvi utca, a hasonló nevű faluba vezetve. Ebben üzemelt Kispál gőzmalma.

A park mellett az Állomás utcán a Nagyállomáshoz jutunk.

A park nyugati oldaláról indulva, millenniumi gesztenyefasor árnyékában, a kórházhoz érünk. Sándor János főispán idején, Szócs Mózes doktor igazgatása alatt 1897-ben épült a vármegyei kórház. Mellette létesült később, 1912-ben az elemegyógyintézet. Nevezetessége: az akkori Magyarországon először itt vezették be a betegek családi gondozását. Ez abból állt, hogy a könnyebb betegeket házimunkák végzésére kiadták a gazdákhhoz, akik a beteg megfelelő ellátásáról kedvező egészségügyi körülmények között gondoskodtak. A gazda minden betegért napi egy korona tartásdíjat kapott, emellett a kórház konyhakertjét is a betegek gondozták, valamint a sertéshizlaldai munkát is ők végezték.

Gyermekkoromból jól emlékszem, nagyapámék minden hónap végén leküldtek a kórházi pénztárhoz, hogy a bagót rágcsáló, de Eldorádót szavaló ruszin Nikita Mari néniért járó fizetést felvegyem. A gyógyintézet egyik könnyű betege, Péter bácsi minden újév hajnalán meztelenül fürdött a Küküllő jéghideg vizében. A hídon és a parton állók dideregve bámulták. Bolond Ambrus a mozi élő reklámja volt. Mindkét oldalán földig érő deszkatáblára volt ragasztva a soros előadás plakátja.

Gézát így üdvözlöttük: Géza, kék az ég. A kórház telke mellett Perzsa nevű asztalos gyalulta a deszkáit. S a szomszédságában Szabó Lajcsi András gazdánál fejeződött be a városi rész.

Amint végigjöttünk a városi részen, láthattuk, hogy azt a zsidó kereskedő és vállalkozó mellett magyar kézműiparosok – cipőkészítők, szabó-, asztalos-, kovácsmesterek, kádárok, mészárosok lakják. Román állami közigazgatási tisztviselők, gimnáziumi tanárok, lelkészek, magyar értelmiségiek, gyári, bank- és magántisztviselők, lelkészek, tanítók, ügyvédek, orvosok, bankárok – utóbbiak között zsidók is voltak. Legtöbbjük betelepült, kevés volt helybeli gyökerű. A földbirtokosok közül is kevés volt a helybeli származású. Csak két földbirtokos, Pekri és Kovácsi tekinthetők annak.

Dicsőszentmártonról az eddig nyomtatásban megjelent román és magyar nyelvű ismertetőikben csak a városi rész szerepel. A falusi részről szó sem esik. Éppen ezért szeretnék a vele kapcsolatos néprajzi háttérrel foglalkozni.

További soraim fókuszában az unitáriusok állnak. Nem elfogultságból, nemcsak azért, mert egy felekezetet alkotnak, hanem mert amint már említettem, egyetlen helybeli gyökerű társadalmi csoport. Hagyományos, egységes, zárt közösség, már földrajzi elhelyezkedésében is. Legtöbbnyire a falurészen, egymás szomszédságában laktak. Néhány román és református földműves telepedett közejük. Feltételezésem szerint elődeik már a reformáció előtt itt éltek. Az unitárius közösség alapozza meg Dicsőszentmárton néprajzi hátterét, ennek legerősebb bizonyítéka a templomi ülésrend. Ennek ismertetése előtt szeretnék egy pár szót írni a templom történetéről.

Arra a kérdésre, hogy a jelenlegi templom mikor épült, pontos évszámmal nem tudunk válaszolni. Egyes történészek a 12. századból eredeztetik. Dankó Imre megállapításából tudjuk, hogy kisebb méretű elődje a 11. században ugyanezen a helyen állt. Földrajzi fekvése is – dombra épült – erre utal. Bertényi Iván és Gyapay Gábor *Magyarország rövid története* című könyvében olvasható ezzel kapcsolatosan: „A templom nem a várban, hanem mellette található, a közelében a váralján kialakított alkalmas helyen terült el a várostér, itt tartották a vásárnapokon, azaz vásárnaponként a legkorábbi vásárokat. A harang hívó szavára az összegyűlt sokadalom Istentiszteletra bevonult a templomba.” (Bertényi–Gyapay 1992: 48.)

A templom és piactere egyházunk történetében jelentős szerepet töltött be. Megalakulása, 1568 után az első időkben a tevékenységét meghatározó zsinaton minden papnak és iskolamesternek meg kellett jelennie, saját költségén. Ezért a kiválasztott helységnek két feltétellel kellett rendelkeznie: egyfelől állandó piactérrel, ahol a zsinat tagjai a maguk és barmaik számára a szükséges dolgokat megvásárolhatták, másfelől „A nagyszámú tömeg befogadására terjedelmes térfogatú templomra volt szükség”. Ilyen csak Kolozsváron, Tordán, Szitáskeresztúron (Székelykeresztúr), Désen, Dicsőszentmártonban volt. (Kénosi Tózsér–Uzoni Fosztó 2005: 261.)

Évtizedeken át sokadalmi harangozásért, még a 19. század utolsó negyedében is, bért fizettek az egyháznak.

A templom történetét a portikusz külső falán elhelyezett tábla a következőképpen ismerteti. „Történelmi műemlék a 13–14. századból. Nyilvántartási száma: MS – II – m – A – 16042. Fő alkotóelemei: Hajó, Portikus és Torony. [...] A dicsőszentmártoni unitárius egyházközség a tordai gyűlés (1568) és a vallásszabadság kimondása után az elsők között alakult meg, és így a meglévő templomot unitárius templomnak nyilvánították. Ma a város egyetlen középkori műemlék épülete. [...] Építési idejére vonatkozóan írott adat nincs. Arra a még meglévő építészeti elemekből, formákból, sajátosságokból lehet következtetni. Egyik ilyen sajátosság a kelet-nyugat tengelyében való elhelyezkedés. Eredetileg csúcsíves gótikus stílusban épült, de a többszöri – nem mindég szakszerű – javítások, átalakítások során ezt a jellegét elveszítette. Az ablakok 1755-ben nyerték el mai formájukat. A torony eredeti zsindefedélét 1891-ben cserélték bádofödélre. Jóval később épült hozzá a déli oldalon lévő portikus és bejárat. A gótika egyetlen megmaradt nyoma a torony alatti bejárat belső ajtója fölötti, kőből faragott csúcsíves falrészleten látható. A torony nyugati falán kívül egy emlékkő található a következő felirattal: HF.G.W.R.A.D. 1599. – valószínűleg a torony építési éve. [...] A templomot kívülről összesen 13 támpillér erősíti meg, melyek közül a kőből épültek eredetieknek számítanak, a téglából valók pedig később épültek. A 98 kazettából álló, népi motívumokkal és más sajátos elemekkel díszített festett mennyezet 1769-ben készült. A szószék 1765-ből, az értékes szószékkorona 1764-ből való. [...] A feljegyzett fontosabb javítások, újítások évei: 1743, 1756, 1796, 1842, 1881, 1891, 1904, 1960, 1997.”

Lépjünk be Dicsőszentmárton és környéke egyetlen legrégebbi műemlék épületébe!

A templombelsőnek két néprajzi vonatkozása van: egy tárgyi és egy társadalmi. Az első díszítésében nyilvánul meg. Az úrasztala felett búzakoszorú van, két felén egy-egy kopjafamintás csillár. Egymásnak ellentétei. A búzakoszorú az élet folytonosságát jelképezi, s már gyermekkoromban ott volt. A kopjafaminta mint népművészeti alkotás csak két évtizede került be a templomba. Maga a kopjafa ősi fokon a halott képmása. A két ellentét jól megfér egymással.

A társadalomnéprajz az ülésrendben nyilvánul meg. Gyermekkorom templomi gyülekezete apáról fiúra hagyományozódó, iratlan törvényű, zárt közösség volt, mely az egyén sorsát irányította. Már a belépést is ez szabályozta. A harangozás alatt a házasférfiak a templom déli bejáratánál, a portikusz előtt gyülekeztek. Beszélgetve vártak a „behúzás”-ra. A harmadik harangszóra elsőnek a kántor lépett be, s a templomhajó keleti karzatán levő orgona mellett foglalt helyet. A toronyból a harangozó is ide, a fújtató mellé jött, amelyet lábbal hajtott. Erre a kántor az orgonát megszólaltatta. Hangjára a házasemberek beléptek, rangjukat, családjukat megillető padjaikba ültek. A bejáratától jobbra, a déli falnak két támlás pad van támasztva. Régebb a patrónusok ülőhelye volt. Gyermekkorom-

ban a középosztálybeli férfiak ültek ide: a Felszeghy, József, Szathmáry, Vajda, Varga nevűek.³⁶

A bejáratnál szemben, a templom piacának északi felén volt a szószék az 1764-ben készült ékes koronával. Mellette keletre a támlás papi szék. A templom piactól jobbra vannak, egymással két párhuzamos oszlopban a földműves házasemberek családi padjai, a Bartha, Béres, Csiki, Czikra, Durugy, Füleki, Miklósi, Molnár, Oszváth, Pál, Pálfi, Papp, Szabó, Szántó, Székely, Udvar nevűeké.

A férfiak másik csoportjának, a legényeknek helye a templom keleti bejárata feletti karzaton van.

A templom déli bejáratától balra található az asszonyok egymással párhuzamos két padoszlopa. Elkülönült ülőhelyeik nincsenek, de azért a rang és korkülönbség gyermekkoromban az asszonyoknál is érvényesült.

A belsőemberi és a tisztviselő családok nőtagjai a férfiak bejáratánál, a déli ajtón vonultak be, s az asszonyok első padosaiba ültek. A belsőemberek asszonyai és leányai a bejárat melletti, a tisztviselő családok nőtagjai a szószék melletti első padba ültek.

A „fejkenődös” földműves asszonyok és leányaik a torony alatt, a nyugati ajtón léptek be, s a „kalapos úriasszonyok” háta megettől padokba ültek. Elöl az idős asszonyok, a leányok csoportja a legények karzata alatt foglaltak helyet. Amikor a gyülekezet tagjai mind elfoglalták helyeiket, utoljára belépett a lelkész, s így tesz ma is. A hívek itt is felállva köszöntik őt, aki ezt főmeghajtással viszonzozza.

A templomi ülésrend a családi otthon képét tükrözi. Ha a fiatal leány, férjhez menvén, anyósával egy hajlékban lakott, akkor a templomban is az ő padjában ült. Ha az ifjú pár a menyasszony családjához telepedett, akkor a férj a templomban az apósa padjába ült. Ha a gyermektelen házasember valamelyik rokona fiát örökbe fogadta, az férfikorba kerülve elhagyta családjának padját, s a templomban örökbe fogadója mellé ült.

Általában egy padban két család leszármazottai is ülnek. Az ülésrend apáról fiúra öröklődik. A vérrokonság mellett a műrokonságot is tükrözi. Valamikor Papp Sándor és Szabó Lajcsi András jó komák voltak. Egy padban foglaltak helyet. Leszármazottaik ma is ott ülnek, valamint még Lajcsi András veje, mert házassága révén az ő házában telepedett le. Így az a pad három család tulajdona.

A templomi ülésrend határozta meg az úrvacsoravételt is. A hívek rang, nem és kor szerint álltak körül az úrasztalát. A férfiaké az elsőség. Két csoportban álltak ki. Az első csoport élén a tisztviselők, mellettük az idősebb házasemberek járultak az úrasztalához. Majd a fiatalabb házasemberek csoportja következett. Mindkét csoporton belül a korkülönbséget tiszteletben tartották. A házasembereket a legények követték, konfirmálási sorrendben. A férfiak után az asszonyok jöttek, két csoportban. A társadalmi rang közöttük is érvényesült. Elsőknek a belsőemberek

³⁶ A családok neveit Lukács Sándor, egykori lelkész-esperes hátrahagyott, 1938. évi jegyzeteiből írtam ki.

s a tisztviselők feleségei álltak ki. Őket az idősebb földműves asszonyok csoportja követte. A második csoportban a fiatalabb földműves asszonyok részesültek úrvacsorában. Végül a leányok kor szerinti csoportja zárta az úrvacsorával élők sorát.

A templomból való távozást is íratlan törvény szabályozta. A lelkész utolsóknak lépett be, de elsőként ment ki, szintén a déli ajtón. A portikuszban megállt. Utána a „kalapos” asszonyok következtek. A hátsó padban ülő tisztviselőket a földműves férfiak követték, a korkülönbséget tiszteletben tartva. A lelkész a mellette elmenő híveitől kézfogással búcsúzott. A földműves asszonyok a torony alatti nyugati ajtón távoztak, hátuk mögött a leányok soraival, kiket a karból lejövő legények kísértek. A gyülekezet az orgona hangjára ült be a templomba, s úgy is távozott. Ezért a kántor és a harangozó, akik elsőeknek jöttek be, utolsóknak léptek ki.

Nyugdíjas koromra a hagyomány némileg meglazult, de emléke azért megmaradt. A nem és kor szerinti ülésrend érvényben van. A férfiak és az asszonyok ma is külön-külön, az eredeti padsoraikba ülnek. A támlás hátú pad ma is elkülönül a többi férfitól, mára a nyugdíjas értelmiségieké lett. A földműves osztály mint társadalmi kategória eltűnt. A leszármazottak gyári munkások, iparosok, szakképzett foglalkozásúak. Amikor templomba jönnek, apáik, nagyapáik padjába ülnek. Elhelyezkedésükből ma is lehet következtetni az egykori ülésrendre. A vagyoni helyzet befolyását a régi ülésrendre nem tudtam megállapítani, de a maiban igen. A szegény sorsú édesapa valamikor a hátsó padban ült. Fiai iskolát végeztek, szakmát, mesterséget tanultak, jobb életmódba kerültek. Kiléptek édesapjuk szegényes életformájából. Rangjukon alulinak tartották a templomi hátsó padot, az elsőben foglaltak helyet. Igaz, vannak padok, ahonnan a régi családok kihaltak, helyeiket más vidékről betelepültek foglalták el. A régi ülésrendben az egyén helyét a hagyomány határozta meg, a betelepült esetében ez nem számított. Oda ült, ahova akart, de következetesen, mindig ugyanabba a padba. Ismerek olyan betelepültet is, aki régi faluja hagyományát magával hozta. Családját otthon az első pad illette meg. Jogosnak érezte itt is elől ülni. Az orgona mellett ma kántornó foglal helyet, de harangozó és fűjtató nélkül. A harang és az orgona ma gombnyomásra szólal meg.

Az asszonyoknál a rangbéli különbség elmosódott. Külsőleg nem lehet megállapítani, ki hova tartozik. Szép időjárásakor a kalapok és fejkendők eltűnnek a fejkéről. Minden asszony ondolálatlan, hajadonfőtt jön a templomba, rossz időben mindenki kalapban.

Csak a belső családok nőtagjai számára maradt meg az első pad. A tisztviselő asszonyok esetében az első pad kizárólagossága megszűnt. A második és a harmadik padban ülők egyenrangosították magukat az első padbeliekkel. Az előkelőbb déli ajtót veszik igénybe. Azért a többség megelegszik a nyugatival. A leányok csoportja felkerült a karzatra, az ifjakkal vegyesen.

Az úrasztalához való kiállítás hagyományos rendje általánosságában megmaradt, de részleteiben lazult. A gyülekezet ma is nemek szerint csoportosul. Az életkor szerinti kiállítás annyiban hagyományos, hogy házas- és nőtlen férfiak külön-külön, valamint özvegy és férjes asszonyok s leányok külön-külön csoportban

vesznek úrvacsorát. De a csoporton belül a korhatár már érvényét veszítette. Az elsőség most is a férfiaké, padoszlopok szerint, két csoportban állnak ki, előbb a déli, majd az északi fal melletti padokban ülők, korhatárra való tekintet nélkül. Az ifjabb nemzedék között van, aki előre serénykedik, az öregebbek között, aki hátra serénykedik. A fiatal fiúk csoportja sem tiszteli a konfirmálói sorrendet. Az aszszonyok a papi család nőtagjait még előnyben részesítik, de utánuk a korhatár elmosódik. A fiatal leányok csoportjában szintén így történik. A templomi ülésrendben ma is az ősök tisztelete nyilvánul meg.

A templomból kilépve nézzünk szét a piactéren. Ott terül el a templom cinterme az egyházi bejáratú iskola és a városháza előtt. Keleten a gimnázium udvara, nyugaton a Miklósi András vendéglője, a falurész bírójának háza, Fanizs mézszárszéke, Pál István cipőkészítő műhelye, a zsidó kereskedő üzletének hátulja, délen a Fő út járdája volt.

A piactér, a templomi ülésrend Dicsőszentmárton néprajzi hátterének jellegzetes része. Évtizedek leforgása alatt a hetivásár napja vasárnapról szerdára került át. Édesanyámtól hallottam, hogy gyermekkorában szerdán tanítási szünet volt. Féltették őket, nehogy a vásár forgatagában bántódásuk essen. Gyermekkoromban szerdán itt volt a gabona- és deszkapiac, a székelyek itt árulták szeke-reikről a deszkát, többnyire gabonáért cserébe. Az Abrudbánya környéki mócok itt kínálták a csebreiket és szapulókádjaikat. Kirakóvásárok alkalmával „Ringlis-píl”, körhinta repítette a magasba a faluról bejött fiatalokat. Egy bódében paprikajancsi szórazottatta a gyermekeket. Legnagyobb népszerűsége a kötél-táncosnak, „Trosnájder”-nek volt. A gimnázium és a református iskola teteje között egy vastagon sodort drótkötél volt kihúzva. Egy vasrúddal a kezében, oldallépésekkel ezen egyensúlyozott a nap hőse, a félelemtől remegő vásári nép bámulatára. A kirakóvásár sátorai a Fő út északi és déli oldalán, a járda mellett sorakoztak. Legnagyobb forgalma, a falusi legényeknek köszönhetően, a szív alakú tükrös mézeskalácsot kínáló sátoznak volt. A vizitába járó legények szívük választottjának ezt az ajándékot vitték.

Ezek után legyen szabad megállapítanom, hogy Dicsőszentmárton központja az unitárius templom s a piac tere volt – s az ma is. Bizonyosság rá, hogy 1902-ben ide építették a községházát. Ez tíz év múlva, a várossá nyilvánítás évében, 1912-ben városháza lett. A municípiummá fejlődött Dicsőszentmárton életét ma is innen irányítják. A piacteret 1945 után parkosították. Terebélyes fák lombja árnyékában padok várják az ügynézésben, sétáikban elfáradtakat.

A piactér közelében, a templomtól keletre van a kántori lakás. Régebb az iskola is itt volt. Dicsőszentmártonban először az unitáriusok rendelkeztek iskolával, már 1672-ben. Két évszázadon át működött. 1872-ben, a többi felekezeti iskolával együtt, a magyar állam gondozásába került.

A templomtól nyugatra van a papi telek és lakás. A papi lakástól délre volt gyermekkoromban az unitárius felekezeti iskola. Eredetileg tanácsteremnek készült.

A 19. század utolsó éveiben az unitárius szőlőgazdák szüretkor mustadományaikat összetöltötték, a kiforrt bor árából épült a tanácsterem. Trianon után megszűnt a magyar nyelvű oktatás. Minden dicsői magyar egyházközség felekezeti iskolát létesített, az unitárius is. Iskolánknak a tanácsterem adott otthont. Két tanterme volt, az utca felől a kisebbik. Ez magasabbra épült, mint a nagyobbik. A kettőt széthúzható deszkafal választotta el egymástól. Amint azt a zsákodi iskolánál is láttuk, az épület nappal a gyermekek oktatását, este a felnőttek kulturális tevékenységét szolgálta. Műsoros estélyek alkalmával a deszkafalat széthúzták, a kisterem lett a színpad, a nagyobbik a nézőtér. A kisteremben nappal Gvidó Béláné Molnár Katalin tanította az I–II. osztályt, a nagyobbikban Török János igazgató úr a III–IV. osztályt. Pedagógus és tanítvány viszonyára jellemző, hogy a kisebbek tanító nénijüket Kata néniként emlegették. A nagyobbak Mikulás-nap reggelen padjaikban egy-egy csomag cukorkát találtak.

A nagyterem hátsó részén szintén széthúzható deszkafal választott el egy kis helyiséget. Szerdánként itt működött a hitelszövetkezet, Gvidó Béla esperes és Pálfi István pénztáros közreműködésével. Román és magyar földművesek kaptak itt olcsó kamatú hitelt földvásárlás céljára.

Az unitárius iskolába sok református gyermek is járt, mivel a reformátusban betelt a hatóság által engedélyezett létszám. A mi iskolánkban még volt hely. A két iskola között más testvéri kapcsolat is létesült. Idővel az unitárius iskola épülete bővítést igényelt. Amíg a munkálatok folytak, addig mi, unitárius tanulók a reformátusokhoz jártunk.

Iskolás életünknek is volt néprajzi háttere. Már a növendékek társadalmi származása is ezt jelzi. A polgári osztályt mi, az esperes három unokája képviseltük, a többiek az alszeg földműves családjainak gyermekei voltak. Mi a hátunkra csatolt táskában vittük a palatáblát és az ábécéskönyvet, ők a vállukra akasztott tarisznyában hozták.

A palatáblának egyik oldala vonalas volt, erre róttuk a betűket, a másik oldala kockázott. Ezen hatoltunk be a számok világába. A betűket, számokat hegyes palavesszővel írtuk a palatáblára. Oldalához volt kötve a szivacs vagy vizes rongy. Ha új beírásra került a sor, a régit letöröltük. A számolásnál nagy segítségünk volt a katedrán elhelyezett számológép. Fakeretek közé erősített tíz drótszálon lehetett mozgatni a 10-10 golyót. Könnyen megtanultuk a négy alapműveletet, a kétszerkettőt. Két-két golyót egymás mellé húztunk, s kijött a négy.

A néprajzi háttér szünetben valósult meg, játék közben. Kiadós esők után az iskola kapuja előtt kis patak csordogált. Ezen papírhajóinkat úsztattuk. Szép időben „cucihátaztunk”, vagyis lovagoltunk: egyik társunk a másikat lovaglólülésbe a nyaka köré vette, és hasonló lovas társával futásnak eredtek. Fogócskáztunk, bújócskáztunk, pitykéreztünk és sántalábaztunk, bújóbújzöldágastunk, s ha kedvünk kerekedett, kígyófarkastunk: kinyújtott két kezünkkel jobb és bal oldali társunk kezét megfogva, hosszú sort alkottunk, és futottunk. Egyszer csak a sor közepén egyik gyermek elrántotta a kezét, s a sor szélső része nagy kacagás közben a földre suppant.

A néprajzi háttérnek egy másik fontos része a ragadványnév, a hasonló nevű személyek egymástól való megkülönböztetésére szolgál. Faluhelyen az emberek jobban ismerik egymást ragadványnevekről, mint az anyakönyvezettől. Így volt ez Dicső alszegében is. A ragadványnevek egy része családi eredetű, másik részük származási hellyel, foglalkozással, testi, lelki tulajdonsággal kapcsolatos – állapítja meg Tárkány Szücs Ernő. A gyűjtött 40 ragadványnevet nem sorolom fel mind. Néhány jellegzetest választottam ki. Legrégebbi a Matika név. Már 1800-as évek eleji dokumentumban is találkoztam vele. A Szabó és Pál az egymással rokon családokat jelöli. 1848 előttről származik a Gyakó. Ez időben jött be Magyarsárorsól a jobbágy Bartha György, három családossal fiával és három hajadon leányával. Tőlük származott el a Dicsői Bartha Gyakó nemzetség.

1849-ből is származik ragadványnév. Kossuth Lajos neve az egyik dicsői Szabó családban apáról fiúra szállt. A család elődje mint huszár részt vett a magyar szabadságharcban. Világosból hazajöve, magával hozta a Kossuth-nótát. Munkája vagy pihenés közben ezt dalolta. Családja tagjait is megtanította a nótára. József fia az unitárius egyháznál harangozó lett. Vasárnaponként a torony ablakán kihajolva, énekszóval így hívogatta a híveket a templomba:

Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regimentje...

Ő a dicsőiek szemében már nem volt Szabó, csak Kossuth Jóska. Fiát, leányait a gyermekek, s majd fiatal társaik csak ezen a néven szólították. Az unitárius templomban a Kossuth-férfiak és -asszonyok külön padban ülnek ma is. (Landgraf 1985: 258.)

A „Kossuth családhoz” műrokonok szála is fűztek. Édesanyám s a harangozó fia, Kossuth Jóska tejtestvérek voltak. Édesanyám és a harangozóné fiacskája egy napon születtek. Mindkét gyermeknek anyatejre volt szüksége. Az esperesnének, nagymamának szűkösen, a harangozónénak pedig bőven volt. Így az esperesné csecsemőjét is ő tudta szoptatni. Az egy anyatejen felnőtt két gyermek egymást egész életükben testvérnek tekintették. Azok voltak a harangozó többi gyermekei is: Kossuth Juliska, Mariska és Katica.

Az 1914–1918-as háborúból is származnak Huszárok, Bancsi Miklóssy Ferenc és Csiki József hozták magukkal ezt a nevet. A ragadványneveknek családi vonatkozású változatai is vannak, különösen a sok Szabó nevet különböztetik meg ezekkel. Gyurka Marci, Gyurka Pista, van három nemzedékre is visszamenő Bandi Miklós Jóska. A Szabók kaptak más nevet is: Fenyő Marci, Cérna Ferkó; a Pálokat is meg kellett különböztetni egymástól: Pál Jancsi Jóska, Pipás Marci – a pipa mindig a szájában lógott –, Pál András Juhos, Farkas Marci, Kis Jancsi János. A két gazdag Báthory közül az egyik Amerikás, a másik Parasztbáró, de van Cséplőgépes Báthory is. Testi fogatkozású: Sánta Udvar, Süket Bartha.

Amikor több nemzedék élt egy családi közösségben apai felügyelet alatt, az apának jogában állt a családtagok erkölcsi élete felett őrködni; Barthának házasságon kívüli gyereke született, ezért az apja úgy pofon vágta, hogy belesüketült, így kapta a Süket ragadványnevet; továbbá Vak Barabás, 11 Ujjú Molnár, Gangas János (pökhendi, hivalkodó). Ismeretlen eredetű ragadványnev a Fuszi, Pupó, Bárosz. Amíg a helynév gyűjtése 40 éves, addig a ragadványneveké alig pár napos. A 84 éves Szász Károlynak és idős Bartha Sándor hasonnevű 62 éves fiának köszönöm a ragadványneveket.

Utoljára maradtak a folklóralkotások, a néprajzi háttér jellegzetes része. Egy verbunkos bekiáltóra a 72 éves Durugy Samuné Miklósi Zsuzsika néni emlékezett:

Jajj annak a fának,
Kit fejszével vágnak.
Jajj annak a lánynak,
Kit mindig gyaláznak.

Engem is gyalázott
Egy semmirevaló,
Ássa ki a szemét
Két fekete holló.

*

Úgy szeretem a szőkét,
Mint a szőlőszemecskét.
De még jobban a barnát,
Mint a borizú almát!

Zsuzsika néni ennél szebbet is tudott: *A három árva* „ötös változatát”:

Kelj fel, anyám, édesanyám,
Kelj fel, anyám, édesanyám,
Nincs ki gondot visel ránk.

Hiába van édesapánk,
Hiába van édesapánk,
Nem visel gondot ránk.

Gyere vissza, szépen kérünk,
Gyere vissza, szépen kérünk.
Vidd magaddal mind az ötünk,
Vidd magaddal mind az ötünk.

Mert jajj annak, aki árva,
Mert jajj annak, aki árva,
Mert azt senki nem sajnálja.

Kelj fel, anyánk, édesanyánk,
Kelj fel, anyánk, édesanyánk,
Mert elszakadt a gyászruhánk.

Nem kelhetek, öt kis árvám,
Nem kelhetek, öt kis árvám,
Van már néktek mostohátok.

Van már néktek mostohátok,
Van már néktek mostohátok,
Aki gondot visel rátok.

Amíg tisztát ad reátok,
Amíg tisztát ad reátok,
Vért virágzik a hátatok.

Zsuzsa nénit gyermekkorában nagyanyja altatta ezzel a balladával. A ballada néhány sora analóg a *Három árva* régi stílusú ballada néhány sorával.

Az éneknél tartva megemlítem, hogy a dicsői régi öregek hagyományában megőrződött Petőfi Sándornak *Fürdik a holdvilág...* című, megzenésített versének eredete: „Petőfi Sándor diákkorában egy sűrű, nagy erdőn ment keresztül. Betyárok tanyáztak ott, Rózsa Sándor legényei. Körülfogták a vékony öltözetű diákot, éhes volt szegény, rászóltak: «Addig innen el nem mész, amíg rólunk is nem írsz egy verset. Diákokról, színészekről írtál – s nem tudom, kiről írtál még –, minket se hagyj ki!» Éjszaka volt, szépen világított a hold. Petőfi kénytelen volt leülni egy farönkre, hogy megírja a verset. Akkor írta meg ezt a *Fürdik a holdvilág az éj tengerében* című versét. Na, most már levetették gyenge ruháját, adtak rá új, meleg ruhát. Felpakolták elemózsiával, s útjára engedték. Ezt mondták Dicsőben.” (Magyar 2005: 84, 141. sorszám.)

Az irodalomtörténet nem tud arról, hogy a költő járt volna Dicsőben, de a szájhagyomány igen. „Tudja, az hogy történt? Az úgy vót, hogy Petőfi jött, s nagy hadsereg jött vele. Dicsőn alólról jöttek felfelé. Dicsőbe érve elsötétedtek. A bírót kérték, rendeljen nekik szállást. S aszonta a bíró, hogy itt nem lehet megszállni. Menjenek tovább! Erre mondták azt, hogy Dicsőnek nem is dicső, Mártonnak is csak Marci!” Jókai későbbi mondását Petőfi ajkára adták. (Magyar 2005: 84, 142. sorszám.)

A néprajzi háttér másik jellegzetes része a névátadásban van, melyet a sírfeliratról is megismerhetünk. Dicsőben meghalnak az édesapák, de nevük utódaik-

ban tovább él. A temetőben egy sírkőfelirat mutatja: „Itt nyugszik Durugy Samu a Ferencé”, s az életben megszületett Durugy Ferenc a Samué.

Ebben a családban az öreg Biblia mindig a kisebbik fiúra öröklődött. Az utolsó jogos örökös, párttag lévén, kivonta magát a Biblia hatása alól, nem tartott rá igényt. A nagyobbik fiú tulajdona lett. Ezeket a feljegyzéseket olvastam benne:

„...az orgona készült 1824-ben

1880-ban október 30-án a föld... nagy Rázkódás, nagy robbanással...

DicsőSzt. Mártoni Unitárius ekklesiába volt Püspöki Visitacio 1883 Sept. 29-én. Ferencz József püspök alatt.

1883-ba július 7 és 9-én öntött ki a Küküllő, abban az évben nem termett semmi a réten.

1894. június 3-án köszöntött bé Gvidó Béla unitárius esperes ezen teksztussal Krónika I. könyv. 28 r. 20v.

1896. aug. 12-én volt a nagy jég hullás.

1897. december 12-én jött fel a gőzös egész Dicsősz.mártonig, szépen feldíszítve koszorúkkal és nemzeti lobogókkal.

1913. július 10-én volt nagy vízáradás, amilyen soha nem volt, amióta a mostani emberek tudják

id. Durugy Samu

Drága jó édesapám meghalt 1916. július 5-én (szombaton), 17-én temettük el, 60 éves korában. Gvidó Béla esperes e textussal prédikálta el igen meghatóan: »Elesett a mi fejünknek koronája« (Siralmak könyve V. r. 16).

Durugy József (Samué)”

E szöveg alatt ceruza kézírással: „»Durugy József (Jánosé) fogász tanuló 1929. III. 18.

Drága jó férj és édesapa, Durugy József, nyug. Tisztv. Meghalt 1948. IX. 9-én este 7 órakkor, 65 éves korában, 11-én temettük (csütörtöken), Lukács Sándor lelkész textussal (igével) prédikálta el:

Boldog az, aki az Úrban halt meg« (János ev.). Feljegyezte szerető felesége, Vass Irma”

A dicsői unitáriusok hite a Biblián alapult, de a hiedelem is megérintette őket. A 71 éves Durugy Pál ny. cukrászmester gyermekkori barátom. 1992-ben az alábbiakat közölte:

„Nagyanyám, mikor látta, hogy betegség kínoz, vizet vetett. Egy csopor vízbe egyenként három-három szem szemet dobott. Minden szemnél a pohár felett keresztet vetett ezzel a mondókával:

Aki Palit megigézte,
Kígyó f.. a szeme közé,
Gyógyulj meg!

Ha a szén a víz alá szállt, akkor a beteg meg volt igézve. A széndarab állásából vagy formájából meg tudta állapítani, hogy férfi vagy asszony igézett-e meg. Három ujjával belenyúlt a vízbe, homlokomra háromszor keresztet vetett. A vízből háromszor egy-egy kortyot velem megitatott. Végül a vízből az ajtó sarkába is loccsantott.”

Ezt már személyes emlékeimből merítem: Akkor még nem sejtettem, csak most ébredek rá, hogy néprajzi vonatkozású volt, és a hiedelemkörbe tartozott az Ördögök háza. Ott állt a domboldali utcasorban. Mi, gyermekek kétrét görnyedve remegtünk el ablaka alatt. Féltünk, nehogy meglássanak, s elvigyenek az ördögök.

Nyugdíjasként az egykori legények adatközléséből jegyeztem le a jeles napok szokásai közül a karácsony, ó-, újesztendő ünnepkörhöz tartozókat. Részletes leírásukat a Csíkszeredában megjelenő *Kútíró* című folyóirat közölte:

A karácsonyi, újévi ünnepkör szokásai a régi Dicsőszentmártonban •

A város fejlődése a kántálásban is visszatükröződik. Kezdetben az unitáriusok voltak többségben. A néhány református legényt is maguk közé fogadták. Ekkor egy csoportban kántáltak. Az iparosodás folytán a szomszédos falvakból beköltözöttelkel a reformátusok száma megnövekedett. Ekkor már két csoportot szerveztek, de mindkettő vegyes felekezeti volt.

Karácsony előtt 3-4 héttel megkezdődött a kántálási előkészület. A 17–25 év közötti legények hetente kétszer összegyűltek. Kezdetben a „táncolóházban”, az alszegi Udvar Sándornál, majd amikor elkészült, az unitárius „teremben” 20-25 legény alkotott egy csoportot. Beköszöntőket választottak. Csoportonként 2–2-t, akik versmondásban házanként egymást váltották. A köszöntő szövegét az előtűk járt nemzedéktől vették át. Az énekeket is megtanulták. Az 1920-as évek elején, amikor nem volt az unitáriusoknál kántor, az öreg Szabó György tanította be azokat. Később a mindenkori unitárius énekevezér, Fazakas József, az 1930-as években Török János igazgató-tanító úr. Az énekeket is az idősebb nemzedéktől örökölték. Kezeseket is választottak, akik a rendre, a fegyelemre vigyáztak, az ajándékpénzt összegyűjtötték és kezelték, a zenészeket megfogadták, hogy az ünnepi táncon muzsikáljanak.

Karácsony szombatján az előkészület színhelyéről du. 6 órakor elindultak kántálni. Az úton rendben, kettős sorokban haladtak. Az unitárius esperesnél kezdtek, onnan mentek a református lelkészhez, s a felszegben lakó polgári családoknál („az uraknál”) folytatták. Minden magyar házhoz betértek. Az üvegyári „kolóniába” is eljutottak. A kapun belépve, a tornácon vagy az ablak alatt szép csendesen megálltak. Az 1920-as években a csoport vezetője és családfő között rövid párbeszéd alakult ki:

A vezető beszólt: „Benn van-e jámbor gazda a maga hajlékában?”

Válasz: „Benn vagyok.”

Vezető: „Egy isteni dicsérettel megtisztelnók, ha meghallgatnának.”

Válasz: „Meghallgatjuk.”

Az 1920-as években egy szólamra, az 1930-as években három szólamra, az Unitárius énekeskönyv 192. számú énekének, *A Sionnak hegyén* kezdetű dallamára ezt énekelték:

Betlehembe' születék Krisztusunk, amint az írás mondja,
Egy jászolban veszi kezdetét az ő földi sorsa.
Az angyalok a pásztorokat a jászolhoz küldék,
Hogy őt látván, Istent dicsérnék, hálával tisztelnék.

Az ének elhangzása után a beköszöntő így szól a ház népéhez: „Vallásos szokás az, mely minket e tisztas házhoz vezérelt. Itt szívünk kívánatait, vallásossággal telt keblünk érzelmeit egypár szóban nyilvánítsuk, ma van az a jeles nap, melyen az emberiség megváltója született.

Amidőn a betlehemi pásztorok csillag által vezéreltetve föllelték a kisded Jézust,

Neki hódolattal és adományokkal kedveskedének,
Mivel az Úr angyala mondá nekik:
Ne féljete, mert hirdetek néktek nagy örömet, mely az
Egész népnek öröme léssen, mert született nekünk
Meváltónk a Dávid városában.

Ezen szent nap emlékét szívünk is visszhangoztatja.

Éppen ezért kívánjuk, hogy a Teremtő e ház mélyen tisztelt urát, kedves családjával együtt tartsa meg.

Az élet nehéz útjain mindnyájukat vidámságban és boldogságban részesítse, hogy a karácsonyi, valamint az újévi ünnepeket is lelkük melegedésével megszentelve, számtalanszor megérhessék és megünnepelhesék.

Ezt mi mindannyian szívünkől kívánjuk, kik az Úr Jézus születése napján itt megjelentünk.

Éljen soká e ház tisztas népe, szívünkől kívánjuk!

Éljenek soká!

A házigazda dióval, kaláccsal, pénzzel ajándékozta meg a kántálókat. A begyűlt pénzösszeg egy részével egyházaikat segítették, másik részével a zenészeket fizették, akik az ünnepi tánc alkalmával muzsikáltak. A köszöntő után ezzel az énekkel búcsúztak a ház népétől:

Az egész Betlehem felett
Egy ragyogó csillag égett.
Az égi angyalok ajkán
Zengett a magasztos ének.

Kántálás végeztével a táncolóházban, illetve a „terem”-ben összegyűltek, és áldomást tartottak.

Karácsony szombatján este, míg a nagy legények házról házra járva kántáltak, addig a kis gyermekek otthon az angyalt várták.

A gazdálkodó családoknál „az angyal karácsony éjjelén a kéményen át hozta az ajándékot: diót, almát, szentjánoskenyeret, és tette az előre elkészített cipőkbe” (M. F.). Egyes gazdálkodó családoknál a gyermekek megajándékozása ó- és újév éjszakáján történt.

A polgári családok gyermekeinek karácsony szombatján este az angyal szép karácsonyfát hozott, s alája sok ajándékot. Fényes gömbök, színes szalagok, „angyalhaj”, aranyozott dió, alma, szaloncukor díszítette a fát. Az angyal meggyújtotta a gyertyákat, csengetett, mire a gyermekesereg örömköltésök között berohant, és ámulva-bámulva a fényszóróktól szikrázó karácsonyfát, számba vette az ajándékokat. Minden ajándékra rá volt írva, kinek az anygala hozta. A testvér családok egymás gyermekeit kölcsönösen megajándékozták. Egymást sorra felkeresték, s örvendtek gyermekeik boldogságának.

A szülők ezen az estén kivételesen meghosszabbították gyermekeik kilenc órai lefekvés idejét, s azok éjfélig fennmaradhattak. Az angyal hozta ajándékokkal játszhattak. A gyermekek számára nagy meglepetés volt az angyaljárás, majd keserű kiábrándulást okozott az igazság felismerése. Gyermeki világuk egy szép álma semmisült meg.

Karácsony elsónapján délelőtt minden megkonfirmált unitárius, református egyháztag úrvacsorával élt. Délután, vecsernyéről kijövet a legények a kántálást folytatták. A kántálók csoportjában ünnep szombatján és most is a gazdálkodó családok ifjai vettek részt. Elsónapján du. ezeket a családokat köszöntötték az Alszegeben. A nitrogéngyár kolóniájába is eljutottak a tisztviselő családokhoz. A gazdálkodók István és János nevű családtagjait így tisztelték meg:

Éltesse Istenünk soká,
Harsongjon énekünk soká!
Éljen, éljen soká!

Ilyenkor behívták, s az egész csoportot „megemberelték”. Megtörtént, hogy nagylányos házhoz az egész csoportot beinvitálták, kaláccsal, borral kínálták meg. Béli Gergely grófnál egy külön helyiségben előre ki volt készítve a kalács és a bor. Az ének és a köszöntő elhangzása után minden kántálót két pohár borral kínáltak meg s egy szelet kaláccsal. A gróf minden kántálóval külön kezet fogott, így köszönte meg a tiszteletadást.

Az alszegei csoport is áldomással fejezte be kántálását. Elsónapján du. 5 órai kezdettel az egyházak felekezeti iskoláikban karácsonyfa-ünnepélyt tartottak, ajándéksomag kiosztásával. Ezen a gyermekek alkalmi versekkel, énekekkel, kis színdarabokkal szerepeltek. Az unitárius karácsonyfa-ünnepélyen Török János

igazgató úr a nagyobb iskolásokkal betlehemes játékot is adatott elő. Így azok a gyermekek is örvendhetek a karácsonyfának, akiknek otthonában nem volt. Az iskolai karácsonyfa később elterjedt, s minden család számára általánossá vált.

A karácsonyfa-ünnepély ma is élő szokás. Mindegyik egyház a maga templomában elsónapján este a vallásórára járó gyermekeivel megrendezi, ajándékcsoomag-osztással. A római katolikusok betlehemeznek is. Másod- és harmadnapján délután, a vecsernyei istentisztelet véget értével tánc volt. Harmadnapján éjfélkor a legények nem mentek haza. Aki eltávozott, azt taligán vagy szánkón megkötözve visszahozták. Zenészekkel mentek a lányos házakhoz hajnalozni. Az ablak alatt világi énekeket énekeltek. Bentről gyufát gyújtottak, így jelezték, hogy a köszöntést elfogadták. Hajnalozás után visszatértek táncolni. A leányok virradatkor mézes pálinkát és kalácsot vittek, aprószentek napján tartott a tánc.

Ősztendő estéjén a legények, később a dalárdisták a „teremben” összegyűltek. Az első harangszónál, mely az óvet búcsúztatta, a templom előtt elénekelték az *Unitárius énekes könyvből* a 164. számú éneket, a 190. zsoltárt, a *Tebened bízunk* dallamára az *Esztendők eljönnek s elenyésznek* kezdetűt. A második harangszó az új évet köszöntötte, akkor a 122. éneket, az *Esztendők és idők...* kezdetűt énekeltek. A lelkész az összegyűlt nép előtt köszöntötte az új esztendőt.

A gyermekek ostorcsattogatással járták végig az utcákat.

Aranyvíz. „Szilveszter éjjelén, ahogy az új évet köszöntő harangszó elhangzott, édesanyám a vederrel a kútra ment, vizet merített, behozta, s így szólt hozzánk: «Itt az aranyvíz, igyatok belőle, ez szerencsét hoz».” (B. S.)

„Ősztendő éjfélkor édesapánk maga ment a kútra vízért. A vedreket megtöltötte, s mikor behozta, mondta: «Itt az aranyos víz, ebből mosakodjatok, gyermekek, mert szebbek lesztek».” (D. P.)

Aranycsikó. „Szilveszter estéjén a cipőinket kitakarítottuk, az ágy mellé szép rendben leraktuk. Újév reggelén felébredve almát, diót, szentjánoskenyeret, fűgét, cukorkát találtunk bennük. Szüleink azt mondták, hogy az aranycsikó hozta az éjjel.” (B. S.)

Vízkereszt. Az alszegben a Szilvási utcában laktunk. Nagybátyámék a város felső részén, a Küküllő hídja mellett. A román pap minden vízkeresztkor ott szentelte a folyó vizét. Szüleim felküldtek, hozzak egy korsó szentelt vizet. Hazahoztam, ebből öntöttünk a marhák vizébe. Megpreckeltük belőle az istálló és az olak falát.

Adatközlőim:

Bartha Sándor, sz. 1920-ban. Unitárius magyar földműves, ny. gyári munkás, 7 elemi végzett. (B. S.)

Durugy Pál, sz. 1921-ben. Unitárius magyar, ny. cukrászmester, 4 algimnáziumi osztályt végzett.

Füleki József, sz. 1915-ben. Unitárius magyar, földműves, 7 elemi végzett.

Miklósi Ferenc, sz. 1917-ben. Unitárius magyar, földműves, ny. gyári munkás, 7 elemiit végzett.

Papp Sándor, sz. 1902-ben. Unitárius magyar, földműves, 7 elemiit végzett.

Páll Márton, sz. 1913-ban. Református magyar, 6 elemiit végzett.

Mindannyian Dicsőszentmártonban születtek és éltek.

(Gyűjtötte Adorjáni Rudolf Károly, unitárius lelkész. Gyűjtés helye és ideje: Dicsőszentmárton, 1970. december 28., 1992. február 18., március 8., 28.)

(Adorjáni 2006a.)

Ravai látogatásaim néprajzi háttere

Nyugdíjas koromban gyakran felkerestem a Ravában paposkodó Levente fiamat. Az egyházközség irattárában értékes néprajzi kincsekre leltem. Kettőt említek meg. Az egyik az elkobzástól megmentett 1794–1837 közötti anyakönyv. Betűhíven lemásoltam. Sajnos, feldolgozására nem került sor, pedig megérdemelte volna.

A másik a „Matrix” kezdetű kötet, amely a régi „székelykeresztúri egyházkör” egyházközségei vagyonszeírását tartalmazza az 1773-as és az 1779-es évekből. Ezt is betűhíven lemásoltam. Dr. Molnár István, a székelykeresztúri múzeum alapítója másolatomat az eredetivel összehasonlította, kiadásra alkalmasnak tartotta. Dr. Gaal György szöveggondozásában a *Keresztény Magvető* 1990–1991 között 7 részben közölte (Adorjáni 1990, 1991). A vagyonszeírás a Nyikó, a Gagy mentén, a Firtos alatt, a Partiumban, valamint a Nagy-Küküllő székelyföldi szakaszán levő 31, unitáriusok lakta falura terjed ki, a következő elosztásban:

- templom, torony, harang;
- klenódiium, textília – kelte, formája, anyaga, színezése, felirata, ajándékozó neve;
- allodiaturák: egyházi földek művelési ágak szerint, a határnevek feltüntetésével.

Ravában temetést végeztem. Szertartás közben megfigyeltem annak néprajzi hátterét, a helyi szokásokat, amelyek felkeltették érdeklődésemet a falu teljes halottkultusza iránt. Temetés utáni napokban felkerestem adatközlőimet, s lejegyeztem tőlük a temetkezés egész szokásanyagát. Amint ez a következőkben még szóba kerül, gyűjtésem nyomdafestéket látott, 1995-ben megjelent a Vallási Néprajz 7. kötetében. Nagy terjedelme miatt nem tudom az egész szöveget közölni, csupán már az eddig felsorolt falvak halottkultuszaitól eltérő mozzanatait emelem ki. (Adorjáni 1995 nyomán.)

Ravában is igyekeztek a haláltusát megkönnyíteni. A templomban a pappal imádkoztattak. Régebben, 1930 előtt úrvacsorát is vittek a betegnek, később csak ünnepek alkalmával. A halál jószelei között az álom is szerepel: „Ismerősöm egyik reggel arra figyelmeztetett, hogy készüljek rá, apósom meghal. Álmában egyik elhalt rokonával találkozott az úton. Kérdésére azt válaszolta: «Megyek Izsák Andrási kérőbe.» Apósom rá három hétre meghalt.”

A halál beálltát a halottkém állapította meg, a halottat a talpától a fejéig végigtapogatta. Az ütőeret, a szívet megvizsgálta. A halál beálltáról „Halottvizsgálati bizonyítványt” állított ki, amit a halottkém halottkönyvébe bevezetett.

Ravában is nagy gondot fordítanak a halott öltöztetésére. A nőket megfésülik, a férfiakat megborotválják. Ragályos betegségben elhunyt halottnál ezeket az eszközöket is elégetik, egyébként tovább használják. A halott hajából egy tincset levágnak. Ezzel s az elébb szerzett ruhadarabbal szükség esetén füstölnek.

Öltöztetés. Akik megmosták a halottat, azok öltöztetik. Az öltözetet úgy adják fel rá, mint az élőre. Ha nagyon el van dagadva, akkor a felső részt ráterítik, az alsót aládugják. A fiatal lányokat menyasszonyi ruhába öltöztetik, fejükre virágkoszorút tesznek. Hajukat két ágba fonják, előre veszik, és fehér szalagcsokorral díszítik. A fiatal legényhalottakat vőlegénynek öltöztetik, kabátjuk hajtókájára virágcsokrot tűznek. A meglelt korú vagy idősebb férfiakat fekete ünneplóruhájukba, az asszonyokat, ha az megvan még, egykori menyasszonyi ruhájukba öltöztetik. Izsák Andrásné szerint ezelőtt 12 évvel Bereczki Lajosné gyöngyös-pártás menyasszonyi ruhájában temették el. Akinek nincs meg a menyasszonyi ruhája, azt az életében előkészített „haló gúnyájában”. Akinek ez sincs meg, arra a templomba járó fekete ruháját adják fel. Nagy Józsefné Andrási Zsuzsika 1975-ös közlése szerint: „A templomba járó ruhával máshova nem mentek. Életükben csak a templomban, halálukban a koporsóban volt rajtuk.” Ez ma is így van.

Izsák Andrásné fehér ruhás temetésre is emlékezik: 65 évvel ezelőtt fehérben temették el 80 éves korában Györfi Jánosné Andrási Máriát, 45 évvel ezelőtt szintén fehér ruhában 78 éves korában a Nagysolymosból Ravába férjezett Illyés Lőrincné Sipos Idát, utoljára ezelőtt 10 évvel szintén fehér ruhában a 82 éves Hankó Dénesné Izsák Idát. A halottat azért kellett fehérbe öltöztetni – magyarázták –, mert a Jordán vizén csak így engedték át. Aki feketében érkezett oda, „annak először fehérre kellett mossa ruháját”. A túlsó partra csak tiszta fehérben lehetett átmenni. Arra a kérdésre, hogy ki vezeti át a halottat a Jordán vizén, nem kaptam választ.

A felöltöztetett halottat a nyújtópadra teszik, amelynek az elsőházban, az utcára néző ablak és a vele szemben lévő ajtó között, lábbal a kijárat felé, a mestergenda hosszában van a helye. A nyújtópadot úgy készítették, hogy a két ablak között lévő kanapéra s a vele szemben állott szapulókádra helyezték a szekér oldaldeszkáját. A deszkát földig érő, fehér ágytakaróval letakarták, erre került a tyúktollúval töltött derékalj, amit szintén fehér, csipkés szélű lepedő borított. Fejhez fehér tyúktollú párnát tettek. Így a nyújtópad fehér volt.

Az 1950-es évektől az egyházi ravatalt használják. Ez feketére festett, bakokra szerelhető deszkalapból áll. Eleinte ezt is fehér szín borította. Fehér lepedővel takarták le, a rátett derékaljra is fehér takaró került. Ezt mára az egyházi fekete posztótakaró váltotta fel.

Ravatalra tétel. A halottat az ágyból régebben a nyújtópadra, ma a ravatalra a halottól nem félő rokon férfiak teszik az ún. testfogó kendőkkel. Ezek két pár 1,30 m hosszú, 0,56 m széles, végükön egy szélesebb és egy keskenyebb fekete csíkkal, tiszta gyapotból szőtt, csipkével szegett törölközőkendők. Ezeket a kendőket minden családtagnak előre megszövik, és csak erre a célra használják. Az 1992-ben 60 éves Dankuj Lajosné Izsák Róza még fiatalkorában megszötte a kendőit, s feltve őrzi azokat. A kendők a koporsóba tételig a ravatalon maradnak.

A ravatalra tett tárgyak. A halott hasára sarlót tesznek, hogy ne fúvódjék fel. A ravatal alá egy cseber vizet állítanak. Ez is a felfúvódást akadályozza, s a szoba

levegőjét is tisztán tartja. K. Kovács László említi Gálfalvi Péter egykori unitárius teológus, volt ravai légátus adatát, miszerint ezelőtt 50 évvel a ravai halott hasára a sarlóval együtt a patak partjáról hozott sárga agyagot is raktak. Mai adatközlőink ezt már nem említették.

A halottra boltból vásárolt fehér szemfedőt borítanak. A szemfedőre a ravaiak emlékezet óta és ma is minden halottnál fekete kendőt tesznek. Ez takarja a halott szemét, orrát, száját. Legtöbb esetben az álláig ér. Barthné Kecskés Jolán emlékezete szerint nagyanyja arcára – állig érően – rojtos, selymes jegykendőjét borították, sarkosan. A kendő sarkai rojtjaikkal a koporsóból is kiértek. Így temették el. A halott a koporsó megérkeztéig marad a ravatalon.

A halottnak a nyújtópadról, illetve a ravatalról a koporsóba helyezik a testfogó kendőkkel. Ennek végei a koporsó mindkét oldalán kicsüngenek. Így teszik a sírba is.

Régebb, a múlt század elején a falunak külön koporsócsináló embere volt. Ez a szegények számára gyalult fenyődeszkából készítette a festetlen koporsót. Fizetése a Szilfáknál lévő háromvékás kaszáló fűtermése volt. A módosabbaknak már akkor is raktárból szereztek koporsót.

A koporsó 1975 előtt az öregeknél fekete, a fiatalabbaknál barna, a gyermekeknél fehér színű volt. Ma olyant vesznek, amilyent kapnak az erdőszentgyörgyi raktárból. A szertartásig a halottas szoba egyik sarkában vagy az ágy tetején tartják az üres koporsófedeleket. A koporsó aljára gyaluforgácsot szórnak, azt fehér lepedővel letakarják. A halott feje alá gyaluforgáccsal teli párnát tesznek, amit boltból vásárolnak, szemfedéllel együtt.

Ahogy megérkeznek vele, azonnal koporsóba helyezik a halottnak. Ezt a férfi ronkonok a már említett testfogó kendőkkel végzik el. A kendők két vége a koporsó két oldalán kicsüng, így temetik el a halottnak. A koporsóba tevésnél a ravatallepedővel is segítenek. Ez is a koporsóban marad.

A koporsóba 1975 előtt a fiatal leánynak odatették a kelengyéjét vagy legalább a kedvelt ruháját. Az öreg asszony mellé imakönyvét, férfi mellé a kalapját, ha dohányos volt, a pipáját is, és minden halott lábához a pampóját. Cigányoknál ma is pénzt tesznek a halott ujjai közé, a részegeseknek pálinkás üveget, de minden halott jobb kezébe zsebkendőt. Izsák Gyuláné Berecki Elvira közlése szerint az 1960-as években elhalt nagyanyja mellé, annak előzetes kérésére imakönyvét, az első világháború alatt a férjétől kapott leveleket, gyermekei, unokái, dédunokái fényképét meg a menyasszonyi jegykendőjét helyezték.

Fülöp Mózes koporsójába 1975 nyarán légmentesen zárt üvegben rövid életrajzát, búcsúztatóját és betegségének ismertető leírását tették. Ezt azzal magyarázták, hogy Ravában a sírokat 50-60 év után újraássák, és így az utódok tájékozódni tudnak, melyik családból származik a tetem.

Ma is van virrasztás mindkét este. Besötétedés után a férfiak, asszonyok a halottas házhoz gyűlnek. Igaz, jóval kevesebben, mint azelőtt. Ennek oka a lélekszámcsökkenés. A „keservesek” ma is a belső szobában, a halott mellett van-

nak. A fal mellé helyezett padokon a távolabbi asszonyrokonok foglalnak helyet. A férfiak a külső szobában, s ha ott nem férnek el, télen a szomszédba is átmennek, nyáron az udvarra kitett asztalok mellett kártyáznak. Míg élt Illyés Sámuel, a falu legjobb énekes, a virrasztóba mindig magával vitte az 1856-ból származó halottas énekeskönyvét. Diktálása után abból énekeltek. 1957-ben bekövetkezett halála után már nem énekeltek a virrasztóban, nem is meséltek, csak kártyáztak. A férfiak a halottas házba való belépéskor „rigmust” mondanak. 1975-ben Izsák Gyula (akkor 60 éves) így szól: „A jó Isten a meghalt elhunytat nyugtassa meg a csendes anyaföldbe! A hátramaradottnak vigasztalást kívánok!” A 72 éves ifj. András Sándor 1992 novemberében a virrasztás első estéjén, amikor a lelkész nem tartott szolgálatot, a következőképp emlékezett meg a halottáról: „A jó Isten megboldogult, drága, jó édesapa testének adjon csendes pihenést az anyaföld ölében! Hitünk szerint lelkének örök üdvösséget az egek egében! Hátramaradt hitvesének, gyermekeinek adjon erős hitet a bánat elviselésére! Örözzön meg mindnyájunkat ilyen, ehhez hasonló szomorú változásoktól! Adjon erős hitet, hogy egyszer s mindenkor tudjunk az ő akaratában megnyugodni.”

A temetésnek két színhelye van:

1. A háztól való temetés. Ebben Rava kiemelkedik az eddig tárgyalt falvak közül. A temetési szertartás az udvaron történik, koporsó nélkül. Az fenn van a tornácós ház tisztaszobájában, a keservesekkel körülvéve. A nyitott ablakon át hallgatják a lelkész beszédét.

2. A templomból való temetés. 1975 előtt minden konfirmált fiatal halottat a templomból temettek. Felnőttkorú embereket azelőtt is, azóta is temetnek a templomból a halottnak még életében kifejezett óhajára vagy a család kívánságára. Aki életében buzgó templomba járó volt, azt mindenképpen onnan temetik. Nem viszik templomba azt, aki még nem konfirmált, és azt, aki öngyilkos lett. Sem az olyan asszonyt, aki még nem töltötte ki a hat hetet. Ravában ugyanis az asszony születés után 6 hétig nem mehet a templomba. (A 6 hét utáni első vasárnap elmegy, és a perselybe pénzt tesz.)

A koporsó körül a családtagok hagyományosan megszabott rendben ülnek, az alábbiak szerint:

Fiatal legény esetén 1975-ben: Fejénél jobbra volt a férfioldal. Itt ültnek a halott apai hozzátartozói: az édesapa, a halott fiú testvérei, azok feleségei és gyermekeik. Fejénél balra van a női oldal. Itt ül a halott édesanyja, leánytestvérei, azok férjei, gyermekei.

Középkorú édesapa mellett 1978-ban: Jobb oldal a férfioldal: a halott édesanyja, testvérei, fiúk, leányok kor szerint, azok férjei, feleségei, gyermekeik.

A bal oldal a női oldal: a halott felesége részéről: felesége, anyósa, a halott gyermekei, a felesége testvérei kor szerint, azok feleségei, férjei és gyermekeik. Ha népes a család, és nem férnek el mind a koporsó mellett, akkor az asszonyok a portikusz felőli első padba és a férfiak a szószékkel szembeni padban ülnek.

A búcsúztató Ravában is szerves része a szertartásnak.³⁷ Az 1930 előttről szóló adatközlések ellentmondók. 1930–1938 között, a később is szóba kerülő Lukács Sándor lelkész a szószéken prédikációja után minden halottja felett maga szerkesztette verses búcsúztatót mondott. A később jött lelkészek szószéki szolgálat után felmentek az orgonához, s annak hangkíséretében verses búcsúztatót énekeltek.

1973 után csak prózai búcsúztató létezik, mely a prédikáció után a szószékről hangzik el.

A temető a falu közepe felett van, amelyet a családi sírkertek vesznek körül az alábbiak szerint:

- a) A temetőkapun belépve, az út jobb oldalán van a Tamási-kert, ennek a családnak a sírja.
- b) Ennek szomszédsága a Demeter család telke, itt a telken belüli kertben vannak a családi sírok.
- c) A Papkert a Demeter-telek szomszédságában, a Közös temető alatt van. A régi belsőemberek, lelkészek, kántorok és azok családi sírjai találhatóak itt.
- d) A temetőbe vezető út bal oldalán vannak a Bálint család sírjai, valamint az Andrási-sírok is.
- e) A Bálint család sírcsoportja felett van a Kecskés-temető. Ennek a családnak a tagjai temetkeznek ide.
- f) A Kecskés-temető felett található egy régi rész, szilvafák között elsüllyedt sírhalmokkal, lekopott írású pataki sírkövekkel. E rész eredetét nem ismerjük.
- g) Felette van a közös temető, szintén családi sírcsoportokkal. A temető közepén áll egy kőasztal. Ifj. András Sándor az öregektől úgy hallotta, hogy a temető egykor csak eddig terjedt. A 19. század második felében Hankó György, a falu jegyzője rábírta a gazdákat, hogy az odanyúló földjeikből a temető területét nagyobbítsák meg. Ez meg is történt.
- h) A közös temető mellett, annak nyugati oldalán van a Cigányok temetője. A „kalánosok” temetkeznek ide.
- i) Felette, a temető árkától északnyugatra húzódik az Andrási-kert. Ez örökség útján a néhai Izsák Jenő családjának jutott. A télesztől ezt a kertet kapta háztáji területnek. Izsákot végakarata szerint itt hantolták el 1960-ban.
- j) A temetőből kivezető út déli s a Cigánytemető alsó részének nyugati oldalán van a Kozma-kert, a már kihalt családnak a sírjaival.
- k) A közös temetőbe járó út alatt és a Pap-kert között sorakoznak a sátoros cigányok sírjai.

³⁷ Adorjáni Levente, nyugalmazott unitárius ravai lelkész hozzáfűzése: A ravai születésű, Bukarestben élő Demeter András is őriz 1930. év előtti verses búcsúztatót.

- l) E rész mellé, a martra temették el régebben a keresztlehetlenül elhalt gyermekeket. Az öngyilkosokat családi sírcsoportjaikba temették.
- m) A közös temetőt a családi temetőkerttől délen, keleten és északon élősvény, nyugaton árok választja el
- n) A temetőben út is van. Ez a Kecskés- és a Tamás-kert északi közén kettéválik. Az egyik a Nagy család sírcsoportja felett északkeleti, majd keleti irányba fordulva, a temető melletti Hegyes útjába kanyarodik. A másik út a régi sírok felett északnyugatra tér, s a Cigánytemetőt kettéosztva, a Kozma-kert felett hagyja el a temetőt.

A temetőn kívül is van egy sír: Leányhalom. A Buda bérce nevű erdőnek Nagysolymos felső részén van egy kis dombocská. Valamikor a rablók egy leányt megöltek, és ide temették el. Azóta, aki itt elmegy, egy marék rögöt dob oda. Így keletkezett a halom. Ezt hallotta a régiektől Izsák Dezső.

A temető használatának egykor szigorú szabályai voltak.³⁸ Gyümölcs- és fűtermését a múltban is és most is elárverezik. A temetőbe régebben Szent Györgynaptól Szent Mihály napjáig csak az árendás tudtával lehetett bemenni. Állattal nem volt szabad ott járni. Szekérrel még télen sem hajthattak be. Ezt a szigorú rendet a modern sírjelek felállítása megromtotta. A faluból elszármazottak nem tudják a vezetőséget előre értesíteni, hogy mikor jönnek a sírokhoz. A sírjelek készítéséhez szükséges anyagot is szekérrel viszik be, az árendás tudta nélkül. A sírokról virágot azonban ma sem szabad letépni, mert „halottszaga” van.

A sírok észak–dél irányúak. A ravai temetőben a sírjeleknek a következő változatait találjuk:

1. Élőfa: több sír fejenél gyümölcsfát, fenyőfát, orgonabokrot találunk. Arról, hogy ezeket temetés alkalmával a halott emlékére ültették-e, vagy később, megbízható adataink nincsenek.

2. Patakkő: terméskő: a sírok fejenél lévő fák tövében is ott vannak a ravai elnevezéssel „patakkő”-ből készült sírjelek. Ez a legrégebbi sírjelváltozat. Időrendi sorrendben haladva legkorábbi a Pap-kertben Kontz Márton esperes homokkő sírjele, melyen az 1831-es halálzási dátumot találjuk. A közös temetőben 1878-ból való a legrégebbi olvasható felirat. Sok az elsüllyedt, a földből alig kilátszó sírkő. Ezekről az írás már lekopott, s az évszámot sem lehet kiolvasni. A patakkő sírjeleket – a Pap-kertben lévők kivételével – helybeli „kőírók” készítették. A közös temetőben lévő, 1920–1975 közötti patakkő sírjelek néhai Szász Lőrinc és Nagy Albert munkái. Utóbbi még 1975-ben, 82 éves korában is dolgozott. A kőfaragáshoz három kisebb csákányt használt. A legnagyobb hossza 2,5 cm volt. Betűvésésre és díszítésre háromféle acélvésőt használt.

³⁸ Adorjáni Levente közlése szerint a temető a falu tulajdona volt. 1970–1980 között a ravai Jakab Árpád volt a néptanács elnöke, ő rendezte el, hogy jegyzőkönyvileg a ravai unitárius egyházközség tulajdonába menjen át a temető.

A kőből faragott sírjel 0,75–1 m magas (ennyi látszik ki a földből), 0,35–0,50 m széles. Vastagsága 15 cm, téglalap alakú, a teteje félkörben ívelt. Díszítése rendszerint a feliratot körítő, stilizált virágfüzér. Mesterséget jelképező díszítés van egy 1892-ben meghalt kőműves sírkövén. Egy, 1974-ben, 37 éves korában elhunyt fiatal házassamber sírkövén feketére festett, kitárt szárnyú, égbe szálló madár látható. Ez a díszítmény nem általános.

A sírjel alapszíne a kő természetes színe. A díszítések feketére, fehérre vagy zöldre vannak festve.

A sírjelek szövege legtöbbször prózai, kezdő formulájuk általában: „Itt várja Jézusát...”, vagy „Itt várja az Úr Jézust az Ítéletre”. Az 1900-as évek után a sírfeliratok már az „Itt nyugszik” formulával kezdődnek. A szöveg a halott családi helyzetét („Itt nyugszik egy jó édesapa, édesanya”) és az elhunyt nevét tartalmazza. Az egyik, 1892-ből való felirat a foglalkozást is megemlíti: „Itt nyugszik egy jó kőműves.” Az egyik, 1960-ból való sírkövön ez áll: „Itt nyugszik egy jó kolektipista.” A felirat jelzi továbbá a halott születési idejét, életkorát, házasságában eltöltött éveinek számát, a halálozás időpontját. A befejező formula: „Béke poraira”, „Áldás emlékének”. A patakó sírjelfelirata minden esetben a fejnél, kívül, az északi oldalon van.

3. Csiszolt vagy faragott kő: az 1920-as évektől már feltűnnek. Ezek már nem Ravában készültek. Az adatközlők Kerekes Mihály havadtói „kőíró” nevét említették. Ezen kövek magassága 1,5–2 m, szélességük 0,4–0,5 m. Formájuk gúlában végződő hasáb, díszítésük szomorúfűz. A felirat formuláris szövege ugyanaz, mint a patakó sírjeleken, de néhol már a család népességére is találunk utalást: „Emléküket őrzik öt gyermekük.” E sírköveken már verses feliratok is láthatók:

Gazdag-szegény Ur És Szolga
Mind E Helyre Jöttek Sorba
Itt Pihend Fáradt Tested
Ha Jól Végezted Életed
Jakab István Volt A Neve
76 Éveket Élte,
Meghalt 1926 Junius 28-án.

Állj Meg Itt Átmenő
Tekints E Sirkőre
Olvasd El. Sirkövem
Megtudod Ki Nyugszik E Földben
Bán Rozika Névben Neveztettem
Csakhogy E Világból Keveset Élveztem.
Sz. 1950 – Megh. 1957
E Követ Téteti Jó Szülei

4. A cementkőhasáb. Az előbbtől csak anyagában különbözik, formájában, méretében, díszítésében és feliratában is ahhoz hasonló. Ez a sírjel már sírkőkészítő műhelyből került a ravai temetőbe, rímbe szedett felirat ezeken is van, pl. 1955-ből:

Virágbimbó voltál
Az életed tavaszán,
Még ki sem nyíltál
Máris elhervadtál.

A feliratok elhelyezése különböző, egyeseken az északi, külső, másokon a déli, belső oldalon van.

5. Lapos cementöntvény, fekete vagy fehér márvány lapbetéttel. Az 1950-es években bekövetkezett nagyfokú elvándorlás után jelenik meg a ravai temetőben a sírjelnek ez a modern változata. A faluból elszármazottak a városi mintákra állítják szeretteik sírhantjaira. Az 1,25 m magas, 0,25 m széles, 0,20 m vastag betonlap márványbetétje vésett, aranyozott betűkkel.

Az „Itt nyugszik” kezdet után az életrajzi adatokat rögzítik. Az „Emléke legyen áldott” formula zárja a rövid szöveget. A felirat minden esetben a déli, belső oldalon van.

Általános szokás, hogy a férj és a feleség egymás mellett, de külön sírban nyugszik. A kettőnek egy sírkövet állítanak, erre mind a két nevet felírják. A férj neve mindig felül van, és alatta a feleségé. Ez a sorrend minden sírjelváltozatra érvényes. A nemrég elhalt házastárs emlékére állított sírkőre felróják a túlélő nevét is, és üresen hagyják a halálozási évszám helyét.

A tor a ravai fogalmazásban az utolsó vacsora, amellyel a halott iránti szeretetüket kifejezik. Két színhelye van:

A *temető*. Már a temetés előtt, mielőtt a gyászmenet kiérkezne, egy kosárban kenyeret, egy korsóban italt visznek ki, s a kőasztal mellé elhelyezik. A hantolás befejezése és a visszafelelő elhangzása után a gödörösókat, takarókat a kőasztalnál megkínálják. Idegenből hazahozott halott esetén, ha a faluban már nincs hozzá tartozója, a temetésen résztvevőket a temető kapujában kínálják meg kenyérral és itallal.

A *családi ház*. Alkalmas időben az udvaron, télen a házban, és ha itt nem férnek, akkor a szomszédban tartják a halotti tort. A torra – a család költségére – a rokon- vagy szomszédasszonyok, kománék főznek. Először a másfalusiak ülnek le az asztalhoz.

Az előbbi keserűségek mellett Ravában szereztem derűsebb tapasztalatokat is. Levente fiamat egy vasárnap helyettesítettem. Bejött a harangozó megkérdezni, mikor kezdhet harangozni. Addig még volt időnk elbeszélgetni. Egyszer csak így szólt hozzám az öreg: „Tiszteletes úr, nézem a mai fiatalokat. Elöl Mózsi, hátul Rózsi!”

Rava népe mindennapi költőpénzét a szalmakalapfonásból szerezte. Árnycot tartó, széles karimájúakat kötöttek.

A falu nesztora, az öreg András Sándor bácsi ilyen kalapot hordott. Egy nyári reggel valami dolga akadt a kollektív udvarán. A gazdaság ott levő mérnöke rácsodálkozott a kalapjára. Sándor bácsi – kérte –, adja ide egy kicsit, hadd próbáljam fel, hogyan áll nekem! Tessék! – s azzal az öreg rácsapta kalapját a mérnök fejére. De a kalap a mérnök nyakáig hatolt, a füleit is eltakarta. Erre odaszólt Sándor bácsi: Mérnök úr, a kalap mellé fej is kell!

Néprajzi látókörom kitágulása

Nyugdíjas koromban értem meg az 1989-es eseményeket. Már a „hetvenkedés” küszöbén jártam, amikor a néprajzi mező kitágult előttem. Első utam a Kriza János Néprajzi Társaságba vezetett, ahova felvételemet kértem. A *Vadrózsákat* gyűjtő püspökünk nevét viselő társaságnak egyetlen unitárius lelkésztagja vagyok. Amíg csak egy botra támaszkodva jártam, addig részt vettem a székhelyen és vidéken tartott összejövetelein. Pozsony Ferenc, Keszeg Vilmos, Barabás László a vezetők közül, István Lajos, Szócs Lajos, Fazekas Loránd és mások a tagok közül kerültek ismeretkörömbe.

Második lépésként a dicsői Sipos Domokos Művelődési Egylet keretében mint elnök létrehoztam a magyarózdi néprajzos nevét viselő Horváth István Szakkört. Helybeli és vidéki pedagógusok, lelkészek jelentkeztek munkatársnak. A kezdeti lelkesedés hevében értünk el némi eredményt. Ide könyvelem el a karácsonyi-újéztendei ünnepkör szokásainak gyűjtését. A dr. Kriza Ildikó és dr. Molnár István által szakellenőrzött kérdőívre a következő 16, Kis-Küküllő menti faluból érkezett válasz: Ádámos, Bethlenszentmiklós, Bonyha, Désfalva, Dicsőszentmárton, Harangláb, Héderfája, Küküllődombó, Küküllőszéplak, Magyarsáros, Pipe, Szászcsovás, Szászdányán, Szőkefalva, Vámosgálfalva, Vámosudvarhely.

A gyűjtés eredményeit egykori pipei tanítványom, Burus János csíkszeredai magyartanárral az általa szerkesztett *Kútforrás*ban megjelentette.

A gyűjtésekből a témával kapcsolatosan lényeges következtetések vonhatók le. Itt csak néhányat emelek ki közülük:

– Rendtartó szokással van dolgunk. A közösség által hozott szabályok áthágása lapátbüntetést érdemel.

– Társadalmi jelleget is hordoz. Az „uraknál” a nagyköszöntőt, a „parasztoknál” a kicsit mondták. Az uraktól több pénz is kaptak.

– Hagyományátadás jellege is van. A kicsik az iskolások, önállóan, a felnőttek tanítók beleszólása nélkül döntenek ünnepi táncuk ügyében.

– Az ajándékozás mozzanata fontos a számukra. Ennek egyik hordozója az „aranycsitkó” volt. De csak Dicsőben és azon alól járt – az adatközlések szerint. Volt olyan idős adatközlőm, aki emlékszik jól, hogy gyermekkorában az aranycsitkó vitt neki ajándékot. Olyannal is találkoztam, aki csak szüleitől hallotta, hogy valamikor az aranycsitkó dobta be az ajándékot. Dicsőn felül egyik gyűjtés sem említi. Dicsőfalván külön rákérdeztem adatközlőmre: A faluban járt-e az aranycsitkó? „Mű nem az aranycsitkót, hanem a Sárga csitkót adtuk elő, mikor ifjak voltunk. Azt tanította be nekünk Sándor Gergelyné, az unitárius papné” – hangzott a válasz.

Az „aranyos vízből” Dicsőben velem egykorú adatközlőim gyermekkorukban még ittak. De azon alól, Ádámoson a cigányok is már csak az öregektől hallottak

rola. Dicsőn felül új esztendőre virradólag versenyeztek érte, ki merít hamarább a csorgóról aranyvizet.

Vízkeresztkor tapasztalható: ami az egyik felekezetenél liturgikus cselekmény, az a másiknál paraliturgiás szokás. Vannak falvak, ahol az unitáriusok és reformátusok is behívják a román papot házszentelni, vagy legalább hozatnak a szentelt vízből. Ugyanúgy járnak el vele, mint az ortodoxok és a katolikusok.

A Horváth István Szakkörnek köszönhetően az anyaországi néprajzosokkal is megismerkedtem. Itthon felmerült az igény, hogy a Sipos Domokos Egylet könyvtárát egészítsük ki néprajzi forrásmunkákkal. A könyvtár néprajzi részlegét akkor sikerült tovább szaporítani, amikor bekapcsolódtam a Magyar Műveltségi Szolgálat életébe. Vezetője, Tatár József felajánlotta, pályázat útján segínyt szerez könyvvásárlásra, csak állítsam össze a listát. Jól emlékszem, Kríza Ildikóval egy egész délután böngészünk, a fontosnak vélt kötetek felsorolására. A listát átadtam Tatár Józsefnek. Egy szép napon kis teherszállítójával a kapunk előtt megállt. Behozta az értékes könyvrakományt. Innen később felvittük a Magyar Házba.

Tatár József nemcsak könyveket hozott a Sipos Domokos Egyesületnek, hanem tévéantennát, hogy az MTV adásait könnyebben foghassuk, ami abban az időben ritkaságnak számított. Az antenna felszerelésében a Szolgálat egyik tevékeny tagja, Kríza Kálmán is segített. Ma is fülemben cseng annak a felejthetetlen „énekórának” az emléke, amelyet szerény hajlékunkban maga Kálmán vezényelt, saját szerkesztésű *Dalos könyvéből*, tüzes, „kükküllőmenti derűjében”.

Néprajzi ismeretségi köröm tovább bővült, de anyaországi jelleggel. Kükküllő vidéki gyűjtőútja során felkeresett a Küllős testvérpár: Imola és Imre, Molnár Ambrussal együtt. Éppen nálam volt az egyházközség levéltárából a Kükküllői Unitárius Egyházkörményék 1815–1866 között tartott *Partialisainak Jegyzőkönyve*. Ebben vettem észre, hogy a soron levő egyházi ügyek letárgyalása után a Partialis, a maga személyi összetételében átalakult „Papi székké”, és válópereket tárgyalt. Imolától megkérdeztem, a néprajzot érdekli-e a válóper? Igen, válaszolta. Kérésére a forrásanyagból összeállítottam egy húszperces előadást. A Református Teológiai Doktorok Kollégiumának Vallási Néprajz Szekcióján felolvastam. Dolgozatomat Kríza Ildikó elolvasta, és ajánlotta, dolgozzam ki részletesen, s adjam be az önkéntes gyűjtők pályázatára. Kidolgoztam, függelékeivel, mellékleteivel együtt 400 oldalra terjedt, de pályázat nem lett belőle. Azonban Forrai Ibolya, a Néprajzi Múzeum Adattára részére megvásárolta, és első díjat, 30000 forintot kaptam érte.

A Vallási Néprajz Szekció konferenciáin más alkalommal is tartottam előadást: a Ráday Kollégiumban, a debreceni református kollégiumban, Mátraházán a református lelkészek üdülőjében. Itt hangzottak el *A ravai halottak útja, Fegyelmi eljárások a Kükküllői Unitárius Egyházkörményekben, Pipe, a vallási néprajz tükrében, Lukács Sándor ravai búcsúztatói* című előadásaim. Legutóbbiból Kríza Ildikó biztatására pályázat, könyv is lett (Adorjáni 2006b). Legutoljára 2000-ben, a Ráday Kollégiumban tartottam előadást *Úrvacsorai jegyek felajánlása a magyarsárosi unitáriusoknál* címmel. Ennek az az érdekessége, hogy az unitári-

us hitelvek a „helyettes elégtétel tanát” nem ismerik, de a sárosi hívek gyakorolják. Távollévő fronton harcoló, fogságban sínylődő hozzátartozóik nevében, helyett vagy az „elesettek emlékére” adják az úrvacsorakenyeret és -bort. Náluk alakult ki az úrvacsora paraliturgiája. Amikor a lelkész a hivatalos szertartást elvégezte, a záróének után a kurátor az úrasztalához lép, s az azt igénylő asszonyok kis kendőjébe néhány kocka kenyeret tesz, kis üvegekbe bort tölt. Azok hazaviszik betegeik részére. A megmaradt kenyérkockákat elhasználják. A bort félreteszik a családban előforduló betegség esetére. Az úrasztala feletti búzakoszorút, amíg azt nem váltotta Sároson is fel a kopjafamintás csillár, az abban az évben konfirmált leányok aratás után levették, s a régi kalászokat újjal kicserélték.

Hanyag napjaimat a konferenciák szép élményekkel gazdagították. A már említettek mellett a magyar néprajz kiemelkedő személyiségeivel ismerkedtem meg: Erdélyi Zsuzsannával, Szigeti Jenővel, Hála Józseffel, Szalay Emőkével. Dankó Imre „egybélivel” eddig csak írásban, most személyesen is megismerkedtem. Felvidék, Kárpátalja, Délvidék sorstárs néprajzosaival is ismeretséget kötöttem.

A Horváth István Néprajzi Kör révén jutottam el az Önkéntes Gyűjtők táborába, Halász Péter elnök jóvoltából. A szakkör és a magam nevében a Néprajzi Múzeumba több pályamunkát adtam be. A díszteremben tartott ünnepélyes díjkiosztások számomra emlékezetesek maradtak. Az összejövetelek némelyikén én is megjelentem, Jászberényben, Berettyóújfaluban, Vácon, Hajdúdorogon. Neves gyűjtőtársakkal ismerkedtem meg: a makói Rácz Sándorral, a görögkatolikus Kissfalussy János kollégámmal mindig egy szobában szálltunk meg.

Az összejövetelek közül részemre a legjelentősebb a váci volt. A Horváth István Néprajzkör tagjai által kérdőívre gyűjtött adatokból Kis-Küküllő menti népmondák címmel dolgozatot készítettem, s az önkéntes gyűjtők 1994. évi pályázatára beadtam. A Néprajzi Múzeum felkérésére a váci összejövetelel felolvastam. Kodolányi János, a Magyar Néprajzi Társaság akkori elnöke hozzájárulásomat kérte a mondák közreadásához. Megtisztelő kérésének eleget tettem. Így a mondák a Landgraf Ildikó szerkesztette kötetben jelentek meg. Magyar Zoltán innen vette át, és sorolta kötete 242. oldalán a nevem alatt feljegyzett 34 monda közé.

Közülük a Désfalvi Faluhely 17 változatához személyes élményem fűződik. Még a kérdőív kibocsátása előtt történt, felkeresett a désfalvi egykori magyar községi jegyző 80 éves lánya. Így köszöntött rám: „Halottam, hogy »régiségekkel« foglalkozik. Én is tudok egyet, még leánykakoromban hallottam désfalvi szolgálonktól” – s elmondta az egyik változatot: „A Revecke dűlő mellett, a Grujon leereszkedve jobbra van a Faluhely. Hagymástelkének is mondják. Állítólag itt volt a régi falu. Az emberek a templomban voltak. Egy leányka észrevette, hogy jönnek a tatárok. A népnek hírt adott. A nép imádkozott, hogy a jó Isten mentse meg őket. Mire a tatárok megjöttek, a falu elsüllyedt, csak a harang maradt meg. Évek múlva egy román pásztor megtalálta, a kocája belé malacozott. Az unitárius egyháznak adta. Később beolvasztották egy másik harangba.” Majd, a faluban rokoni lá-

togatáson járva, nagynéném magyarul anyanyelvi szinten beszélő román férje egy másik változatot mondott el.

A kérdőív átadásakor megkértem a magyartanárt, hogy tanítványait biztassa arra, hogy gyűjtésük során fordítsanak különös figyelmet a Faluhely mondájára. Miután a gyűjtések hozzám kerültek, kimentem Désfalvára. Felkerestem az adatközlőket, s a monda 17. változatát vettem magnóra. Az adatközlőkkel való beszélgetés közben más témába is belebotlottunk. Így a siratókba. Az egyik családnál az asszony szóba hozta, hogy a faluban a halottakat jajszóval el szokták siratni. Annak idején ő is elsiratta az édesanyját. Kértem, ha emlékszik még a szövegre, siratózza el most is, magnómon megörökítem. „Emlékszem rá, fel tudnám idézni, de nem tehetem, megzavarnám síri nyugalma” – válaszolta. Kudarcom elszomorított. Siratóim számát szerettem volna désfalvi példával is szaporítani. Vigasztalásul eszembe jutott régi, gyermekkori játszótársam, Paci János. Azelőtt nemrég halt meg. Elmentem a feleségéhez, aki elsiratózta számomra a férjét, és megörökítettem magnón.

Mondagyűjtésem mellett a falucsúfolók és a harangok „szava” nem került nyomtatásba. Érdemesnek tartom emléktöredékeim közé sorolni őket. A „szépen lépő széplakiak” szomszéd települése „Héderfája, nincsen fája, nem fő meg a puliszkája”. A faluból a Küküllő hídján egyenes út vezet „Bihalybőgő Bonyhára”. Heti- és országos vásáraitra a környékbeli román és szász falvakból sok bivalyt hajtanak fel. Éktelen bőgésükkel zavarják a falu csendjét. Bonyha mellett van a „Tyúkszaros Leppend”. A szájhagyomány szerint a faluban más állatot nem, csak tyúkot tartanak. Közel laknak ide a „szilvamagos csávásiak”. Úgy beszélnek, mintha szilvamag volna a nyelvük alatt. A désfalviak állítják ezt róluk. Azért ők is visszakapják a kölcsönt, mert a csávásiak szerint „híd alatt főzik a szilvaízet”. S ha már a szilvára tértem, a dicsői piacot sem hagyhatom ki. Amikor bő szilva-terméskor megkérdik a piaci árusítót: „Hová valósi, bácsi”?, felszegett fejjel, kidüllesztett mellel, büszkén vágja oda: „magyarsárosi”. Gyenge szilvahulláskor lecsüggesztett fejjel, dűnnyögő hangon csak „sárosi”.

Most hallgassunk a harangok szavára: a gogánvэрáljai nagyharang mind azt zokogja: „Nin-csen bú-za, nin-csen bú-za.” A kisharang megvigasztalja: „Ad Gál, ad Gál!” A falu földbirtokosát hívták Gálnak. A csávási nagyharang fennhangon kongatja: „Gaz-dag Csá-vás, gaz-dag Csá-vás”. A kicsi rávágja: „Ron-gyos Mi-ke-fal-va, ron-gyos Mi-ke-fal-va!”

A Horváth István Néprajzi Szakkör székhelyét, a Magyar Házat elérte a magyar átok. Az RMDSZ helyi vezetősége, az elnevezésre hivatkozva, az épületet a Szövetség tulajdonának tekintette. Pályázati segéllyel átalakításokat végeztetett az épületen. Égisze alatt működött a Sipos Domokos Művelődési Egyesület, melynek keretében a néprajzi mellett irodalmi kör, dalárda, színjátszó csoport alakult. Az első években helybeli és meghívott előadók közreműködésével történelmi, irodalmi és más tudományos előadások hangzottak el. A Magyar Házban a dicsői magyar kulturális élet felpezsdült. Azonban a tulajdonjog feletti vita ha-

mar lehűtötte. Az épület telekkönyvi tulajdonosa a három magyar egyházközség volt, melyeknek a használatért törvényes lakbér járt. Az egyházak, jogaikat érvényesítve, kérték a házbért. Az RMDSZ elnöksége erről hallani sem akart. A vita vesztese a Szövetség lett, s a Magyar Házból kiköltözött. Új hajlékot szerzett magának. Kibérelte az üresen maradt zsinagógát, amelyet szintén pályázati segíellyel Magyar Művelődési Központtá alakított át. A kettészakadás maga alá temette az SDME szakköreit, így a néprajzit is. A Magyar Házban egyedül a könyvtár és a dalárda működött tovább. A zsinagógában a dicsői magyar kulturális élet újraindult.

A szakadást megelőző események között van egy személyes emlékem. Az SDME *Város a Kis-Küküllő partján* címmel kiadványsorozatot tervezett. Régi helytörténeti dokumentumokat akart közölni, különösen az egyházközségek levéltáraiból. Üdvös kezdeményezésnek véltem. Az első szám két dolgozattal megjelent.

A második számhoz én is hozzá kívántam járulni, *Helytörténeti adatok a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség 1816. évi vagyonszeírásában* című munkámmal. Beadtam közlésre. Bírálója, a dicsői líceum magyartanára kiadásra javasolta. Vártam megjelenését, de mindhiába. A kiadásra kapott pályázati segíellyből fehérasztal terült, a dalárda 10 éves évfordulójára megjelent vendégkörök tiszteletére. A kiadatlan dolgozatot fiókomba rejtettem, de a kudarc a néprajztól nem távolított el. Maradék erőmmel és tehetséggel tovább tevékenykedtem. Több kiadványba besegítettem. Dr. Molnár István kérdőívére összegyűjtöttem a Vízmellék néhány falujának tavaszi szokásait. A tanár úr adataimat a *Vallási néprajz* 6. kötetében megjelent *Tavaszi ünnepkör az erdélyi unitáriusoknál* című tanulmányában idézte (Molnár 1994: 104). Csávossy György a *Jó boroknak szép hazája, Erdély* című kötetéhez a Kis-Küküllő menti szőlőművelésről gyűjtöttem adatokat. Néhai püspökünk, Ft. dr. Szabó Árpád kérésére az elődje, dr. Erdő János emlékkönyvébe megírtam *A pipei unitárius egyházközség 1923–1997 közötti keresztelési anyakönyvének elemzése* című dolgozatomat (Adorjáni 2007). A Magyar Zoltán kötetében megjelent mondákra, valamint a csíkszeredai *Kút* főben közzölt szokásleírásokra már utaltam.

Lelkészi hivatásomról nyugdíjas és özvegy koromban sem feledkeztem meg. Esperesünk távollétében többször álltam szószékre.

Néprajzzal is tovább foglalkoztam. Ökumenikus szolgálatomat is néprajzi háttérrel fejeztem be, unitáriusként református templomban, amikor a szókefalvi 50 évesek 2006-ban kortárstalálkozót³⁹ rendeztek. Köztük mind a három magyar felekezetnek voltak hívei. Ökumenikus hálaadó istentiszteletre a református templomban gyűltek össze családtagjaikkal együtt. Mind a három lelkész szolgálatát igényelték. Az unitárius kolléga kórházban feküdt, helyettesítésére engem kértek meg. Kérésüket örömmel teljesítettem. Hiszen volt közöttük olyan is, akit 50 évvel azelőtt én kereszteltem. Szószékre két botra támaszkodva nem léphettem. Pa-

³⁹ A kortárstalálkozót Balázs Lajos a néprajz körébe illesztette (lásd Balázs 1992).

lásttal a vállamon, a szőkefalvi református templom úrasztala mellett ülve mondtam el a prédikációt.

Néprajzi háttérrel lelkészi pályafutásom emlékeinek ékes koronája *Pipe – Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve* című könyvemnek megjelenése volt (Adorjáni 2011). Négy helyen való bemutatója maradandó élményekkel gazdagított. Kiadása egybeesett a Kriza János születésének 200. évfordulóján tartott emlékünnepség időpontjával. 2011. június 28-án a püspök nevét viselő néprajzi társaság és az egyházi vezetőség közös szervezésében a püspöki hivatal Dávid Ferenc Imatermében az alkalomhoz illően több szakelőadás hangzott el. Ezek záróakkordjaként dr. Kriza Ildikó a jelenlévő néprajzi kutatók és egyházi vezetők előtt bemutatta könyvemet, őt követte Ft. Bálint-Benczédi Ferenc püspök úr méltatása. Hiszen az ő elődjeinek is mély pipei gyökerei vannak, édesapja a falu szülőtte.

Ez volt az első bemutató. A másodikra a könyv tárgyának színhelyén, fiatalokunk szolgálati falujában, Pipén került sor 2011. szeptember utolsó vasárnapján, az esztendő egyetlen unitárius jellegű ünnepén, őszi hálaadáskor. A régi pipei unitáriusok ezt Szent Mihály-napi úrvacsoraosztásnak tartották. A pipei-nádasi unitárius egyházközség vezetősége, élén Jenei Csaba lelkésszel és Gergely Áron, Gergely János megyebírókkal, valamint az erdő közbirtokosságának elöljárósága ezt az alkalmat tartotta a legmértöbb keretnek könyvem bemutatására. Engem a legjobban ez hatott meg. Ekkor, 90. évem hajnalán vettem utoljára palástot vállamra, s végeztem lelkészi szolgálatot. Kollégám felkérésére én mondtam az úrvacsorához előkészítői beszédet, az ágendát. Az úrasztala mellé készített széken ülve prédikáltam. Amint végigpásztáztam az elem táruroló képet, emlékkönny cseppent szememből. Mintha mi sem történt volna az elmúlt fél évszázad alatt. Az akkor 46 lelket számláló pipei gyülekezet temploma éppen olyan zsúfolásig megtelt zsoldározó hívekkel, mint az én szolgálatom idején, mikor 368-an voltunk. Mintha csak helycsere történt volna. Az akkori édesapák, édesanyák, nagyanyák kiköltöztek a Kerekszőlő hantjai alá, egy munkás élet fáradalmi után végső pihenőre, helyeiket átadták a közeli, a távolról hazasereglett utódoknak. A világ bármely pontjáról jött valaki, jól tudta, melyik padba kell ülnie. Abba a padba, melyben elődei fohászokdtek Istenhez. A pipei 201 éves templomi ülésrendben az ősök tisztelete nyilvánult meg.

Ágendámat Jézusnak az utolsó vacsorán tanítványaihoz intézett szavaira alapoztam: „Valahányszor ezt cselekszitek, az én emlékezetemre tegyétek.” (1Kor 11,25.) Ágendám után felzendült a szent vacsorához hívó ének: *Jer az úrnak asztalához, Jézusnak áldott serege! (Unitárius énekeskönyv, 166. ének.)* És jöttek őseik padjából őseik nyomába a késői utódok a régi szép hagyományos rendben, nem és korcsoportok szerint körbeállni az úrasztalát.

Az úrvacsorai jegyeket Jenei Csaba osztotta, a kenyeret ugyanarról az ezüst tálcáról, amelyről egykor én adogattam az elődöknek. Csak éppen a két kenyérnek más-más íze volt. Az egykorinak búzáját a pipei hármashatár érlelte, s falatjában az egész faluközösség összetartó ereje ízlett. Hiszen maga a család sarlózta kévé-

be, kalangyába. De hazahordásához, kicsépeléséhez a rokonság, komaság, szomszédság segítő kalákájára volt szükség. A mai kenyeret pék sütötte, üzletből vásárolták. Ezért is verejték hullott. Igaz, nem a mező barázdájában, hanem a gyár műhelyében, az iroda asztalára, a vándorút porába, de egyazon célért: a család, a gyermek boldogságáért. Mindkettőért egyazon imádság fakadt a hívek ajakán:

Megáldottad Atyánk
Kezünk munkáját,
Barázdás arcunknak
Verejtékhullását.
Asztalunkon már a
Mindennapi kenyér,
Áldunk téged ezért,
Ha barna, ha fehér.
Ámen

Mindkettőt egyazon értelemben vették a hívek, Jézus tanítására, megtört testére emlékezve. Majd kezébe vette kollégám a kelyhet, ugyanazt, amelyet egykoron én adogattam híveimnek, igaz, most nem Csillaghegy nedűje csillogott benne, ki tudja, szőlőjét szép Erdélyország melyik napfényes hegyoldalán szüretelték. Akárhol is, de egyazon értelemmel vették magukhoz a hívek, Jézus halálára, kiöntött vérére emlékezve. Miután a szent jegyek kiosztása véget ért, mindenki visszatért a helyére. Az úrvacsorát vevők közösségéből a gyülekezet elé lépett a Kriza János Néprajzi Társaság alelnöke, aki szintén unitárius, Szabó Árpád Töhötöm. Szép, veretes szavakkal bemutatta a könyvem. Bemutatója után kötelességemnek éreztem köszönetet mondani mindazoknak, akik könyvem létrejöttét elősegítették.

A harmadik bemutatóra Marosvásárhelyen, a Bolyai téri unitárius egyházközség tanácsstermében, 2011. október 28-án került sor Nagy László egyházi főjegyző úr szervezésében, Barabás László néprajzkutató ismertette a könyvem.

A negyedik, egyben utolsó alkalommal szülővárosomban, Dicsőszentmártonban került sor a bemutatóra, amelyet dr. Kakassy Sándor, az RMDSZ helyi szervezetének volt elnöke javasolta és szervezte a Magyar Kultúra Székházában. Nt. Nagy Endre unitárius esperes ismertette a könyvem 2011. november 11-én.

Mind a négy eseményt pályafutásom maradandó emlékei közé sorolom.

Befejezés

Íme a válasz dr. Kríza Ildikó kérdéseire, pályafutásom emlékeiről. Földrajzilag széles területről, néprajzilag különböző tájegységekből gyűjtöttem egybe őket.

Háromszéken, a Feketeügy mosta Szépmezőtől kezdve a Székelyföld túlsó Partiumán át a Kis-Küküllő menti Vízmelléig terjedőleg, 40 évi fungens, 25 évi nyugdíjas szolgálatom alatt 4 anyaegyházközséggel s azok filiáinak, fiam állomáshelyének, valamint szülőhelyemmel együtt 9 falu és egy város életébe nyertem betekintést. A zsákodi hitvallást követtük: mind egy Istent imádunk, csak a hozzá vezető utakban különbözünk.

Mi, lelki vezetők igyekeztünk a különböző utakat egyeztetni. Ökumenikus tevékenységünket egyik szőkefalvi adatközlőnk így értékelte: „Szeretjük, ha papjaink összetartanak, hogy példájukat mi is követhessük.”

Lelkeszi szolgálatomban az emberi életfordulók által igényelt szertartásokat tartalmilag az egyház által előírt szabályok szerint minden helyen egységesen, formailag a rendtartó falu hagyományai szerint mindenhol más-más szokáskörben végeztem. Ez utóbbiban a néprajz segített eligazodni. Egy-egy falu népe felekezetekként különböző szertartásokat, de azonos, egységes szokásokat gyakorolt. Az életfordulók szokásai közül jó néhány a kereszténység előtti korból ered, s hozzatársul a szertartások cselekményeihez. Ismétlésekbe bocsátkozás helyett csak mutatóba említek néhányat.

Keresztelésnél Pipén nem a szertartás, hanem maga a vízzel való leöntés a fontos, amit szükség esetén maga a bába is megejthet.

Esketéseknel Szőkefalván a lánylopás még élt.

A legszebb keresztény szertartás, az *úrvacsoravétel* is társul ősi elemekhez. Pipén áldott állapotban lévő asszony nem vehet úrvacsorát. Szőkefalván az úrvacsorai kenyeret csak „virágzását elhullatott” asszony végezheti. Vámosudvarhelyen úrvacsoraoasztás alatti hirtelen rosszulletet „vizet vetés” gyogyítja.

Az előbbieken csak azt rögzítettem, amit a szertartások végzése közben figyeltem meg. A következőkben azt is, amit a jelzett falvakban, szolgálataim után, kérdőívemre választ kaptam. Ezek arra engednek következtetni, hogy az utolsó életfordulót, a *temetés* minden mozzanatát a keresztény kor előtti ősi elemek kísérik. Említék ezekből egynéhányat.

A halott körüli tevékenység Vízmelléken a háznál siratózással kezdődik, s a temetőben siratózással végződik. Az udvarra kihozott koporsónál először a sirató jajdul fel, s csak azután szólal meg a lelkész. A gyászmenet férfiai halotti szertartásokat énekelnek, s a szekéren a koporsó mellett ülő asszonyok nem hagynak fel a siratózással. Szőkefalván siratózás közben a halottat olyan házba engedik, melynek se ajtaja, se ablaka. Széplakon az élő testvér a halott testvértől üzen a halott

szüleinek. A felhantolás után is felzokog a siratózás. De már temetés után nem szabad többet siratni, mert akkor a halott nem tud nyugodni.

Ősi elem a zajkeltés. Virrasztás alkalmával kártyázásban nyilvánul meg. Vámosgálfalván hajnalig csatáznak, hogy a halott körül a gonosz szellemet elűzzék. Az ősi elem a temetés után is él. Szőkefalván élő házaspárnál jegyeztem le, hogy a férfi szülőfalujában, a messzi Aranyosrákoson húsvét másodnapján az édesanya piros tojást ástott el a fiatalon elhunyt lánya sírjára. Az asszony falujában, a közeli Haranglábon egy másik édesanya korán elhalt fia sírjába töltött káposztát ástott el, és siratózva kínálta: „Egyél, fiam, egyél!”

Szolgálataim során azt is megfigyeltem, van olyan szokás, mely csak egy falura jellemző. Így például csak Szentivánlaborfalván fordult elő, hogy a halotti szertartás a templomban történt, a koporsó az üres sír szélén várta a végső nyugovóra helyezést. Csak Ravában fordult elő, hogy a szertartás az udvaron, a falu népe előtt folyt le, a koporsó a halottal, a keservesekkel körülvéve fent a házban volt. Csak Zsákodon temettem délelőtt. Csak Pipén volt a tor a temetés paraliturgiája a temetőgazda szolgálatával és a gyakorlatból kikopott régi 185-ös halotti énekkel. Csak Széplakon kellett bent a halottas szobában a koporsó lezárása előtt áhítatot tartani. Csak Vámosudvarhelyen végeztem az udvaron, nyitott koporsó mellett a szertartást. A siratózás mellett Vízmelléken volt szokás a tor étrendjéhez való adakozás. A felekezeti exogám Szőkefalván minden halottat a család udvaráról temettünk, a vele szorosan egybeépült Vámosgálfalván minden konfirmáltat a templomból. Itt végeztem egyedül zászlós temetést.

Az élő falu mellett a halott falu is különbözött egymástól. Szentivánlaborfalván a falu közepén épült templom mellett volt a temető, Magyarzszakodon az unitárius temető a felszeg közepén, dombra épült templom mellett, a katolikus hasonló módon, az alszeg feletti templom mellett.

Ravában a halott faluban már kezdett tükröződni az élő falu képe. A közös temető körüli családi kertekbe temetkeztek az együvé tartozók. Az elhunyt lelkészek külön a „papkertbe”. A falu végén külön helyen laktak a kalános, külön a sátoros cigányok. A temetőben is külön helyre kerültek.

Az igazi élő – halott falukép Széplakon alakult ki. A faluban a különböző nemzetiségűek többnyire különböző részen laktak. A falu északi részén külön volt a magyar, román, zsidó, cigány temető. Eredetileg a két magyar egyháznak külön volt református és unitárius temetője. A faluban, a bárói udvar mellett, külön utcában laktak. A halott faluban az unitárius temetőben lévő bárói kripták mellé kerültek. Az unitárius halottak, mivel vegyes házasságban éltek a reformátusokkal, a temetőben is azokkal egy családi sírcsoportba kerültek. Vámosudvarhelyen az élő faluba a magyar halott falun át lehetett eljutni. Pipén a régi temető a régi falu felett, az új temető az alszeg felett, a kipusztult Kerekszőlőben van. Szőkefalván a románok és reformátusok temetője a falu déli szélén, a katolikus és unitárius temető a falu területén található.

Pályafutásom során az emberi életfordulók mellett a néprajz más jelenségeivel is találkoztam. Nem hagytam elkallódni őket, inkább felszededgettem és papírra vettem. Ilyenek voltak Szentivánlaborfalván a katona-jobbágy részen való hagyományok a templomi ülésrendben való továbbélése, Magyarzsákodon a szalmafonás. A tanórák alatt a feleségemtől tanultak a gyermekek, a szünetben fordítva, a gyermekek tanították őt a szalmafonásra.

Szép emlékeim rögzítése után, az örök hazafelé tartva, hálás szívvel „várom az Urat”.

*Adorjáni, született Richter Rudolf Károly
ny. unitárius lelkész*

Irodalom

Adorjáni Júlia

2008 Pipei hiedelmek. In: Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): *Vallási néprajz 14. Az unitáriusok öröksége – Simén Domokos emlékére*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke – MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoportja – Református Teológia Doktorok Kollégiuma Néprajzi Szekciója, Budapest, 181–186.

Adorjáni Rudolf Károly

1986 Temetési szokások a maros-küküllői unitárius egyházkörben. *Keresztény Magvető* 92. (4) 214–230.

1990 A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából. *Keresztény Magvető* 96. (1) 30–39, (2) 95–111, (4) 240–251.

1991 A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából. *Keresztény Magvető* 97. (1) 38–48, (2) 121–130, (3) 199–213, (4) 276–289.

1995 A halottak útja a ravai unitáriusoknál. In: Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz 7*. Kiadja a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója. Budapest, 181–212.

1999 Kisgyermek temetése Vámosgálfalván. *Honismeret* XXVII. (6) 38–41.

2002 Úrvacsoraosztás és szüret püspöki segédlettel. In: *Unitárius Naptár*. Kolozsvár, 170–174.

2004 A karácsony–újévi ünnepkör szokásai Pipén az 1947–1956 közötti években. *Kútő* I. (2) 14–17.

2006a Karácsony–újévi ünnepköri szokások a régi Dicsőszentmártonban. *Kútő* II. (2) 19–21.

2006b *Lukács Sándor ravai búcsúztatói 1930–1938 között*. (Kriza Könyvtár.) A szöveget gondozta Jakab Albert Zsolt és Keszeg Vilmos. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2007 A pipei unitárius egyházközség keresztelési anyakönyvének elemzése. In: Szabó Árpád (szerk.): *Isten és ember szolgálatában*. Erdő János emlékezte. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 285–315.

2008 Kisgyermek temetése Vámosgálfalván. In: Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): *Vallási néprajz 14. Az unitáriusok öröksége – Simén Domokos emlékére*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke – MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoportja – Református Teológia Doktorok Kollégiuma Néprajzi Szekciója, Budapest, 104–110.

2011 *Pipe. Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve*. (Kriza Könyvtár.) A szöveget gondozta Kriza Ildikó. Kriza János Néprajzi Társaság – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest–Kolozsvár.

Balázs Lajos

1992 Kortársstalálkozók – Vizsgálódás egy új keletű ünnep körül. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve I.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 106–133.

Balogh Edgár

1981 Dicsőszentmárton magyar irodalmi élete *szócikk*. In: Uő (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 404.

Barabás László

1997 *Magyar Karácsonyok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2000 Farsangi életszínjáték Szásznádason és Pipében. In: Uő: *Aranycsitkók, maszcurák, királynék*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 62–68.

Bertényi Iván – Gyapay Gábor

1992 *Magyarország rövid története*. (Maecenas Történelem Könyvek.) Maecenas Könyvkiadó, Budapest.

Béres Katalin

1971 Szőkefalvi nótafák. *Művelődés* XXIV. (10) 16–17.

Csánki Dezső

1913 *Magyarország Történeti Földrajza a Hunyadiak korában V.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Dankó Imre

1994 Dicsőszentmárton etnokulturális képe. In: Ujvári Zoltán (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok*. Ethnica, Debrecen, 59–74.

Faragó József – Almási István

1986 *Virágok vetélkedése. Régi magyar népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Ferencz József – Vári Albert

1930 *Unitárius Kis Tükör*. Erzsébet Nyomdavállalat, Kolozsvár.

Gaal György (szerk.)

2000 *A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok az 1848–1849-i magyar forradalomban és szabadságharcban*. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár.

Györffy György

1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Károly S. László

1988 Siratóénekek. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 611–632.

Kénosi Tózsér János – Uzoni Fosztó István

2005 *Az Erdélyi Unitárius Egyház Története I.* Gloria Nyomda, Kolozsvár.

2009 *Az Erdélyi Unitárius Egyház Története II.* Gloria Nyomda, Kolozsvár.

Kiss Lajos

1988 *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kósa László

1981 *Partium szócikk*. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 201.

Jakó Zsigmond (közéteszi)

1990a *A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei*. I. 1289–1484. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1990b *A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei*. II. 1485–1556. Akadémiai Kiadó, Budapest.

K. Kovács László

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.

Landgraf Ildikó

1998 *Beszéli a világ, hogy mi magyarok... Magyar történeti mondák*. Magyar Néprajzi Társaság – Európai Folklór Központ, Budapest.

László Gyula

1944 *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet kiadása, Budapest.

Magyar Néprajzi Lexikon

1981 szalmakötés, szalmafonás *szócikk*. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 540–542.

1982 szőlőlábja *szócikk*. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 96.

Magyar Zoltán

2005 *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Molnár István

1994 Tavasz ünnepkör az erdélyi unitáriusoknál. In: Bartha Elek – Dankó Imre – Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz* 6. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Budapest, 103–138.

Nagy László

1995 Temetkezési szokások a szőkefalvi sátoros cigányoknál. In: Küllős Imola (szerk.): *Vallási néprajz* 7. *Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében*. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Budapest, 213–222.

2007 *Szőkefalva múltjából*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Orbán Balázs

1868 *A Székelyföld leírása*. I. Ráth Mór kiadása, Pest.

1869 *A Székelyföld leírása*. III. Ráth Mór kiadása, Pest.

Paládi-Kovács Attila

1980 könyöklő *szócikk*. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 301.

Pekri Géza

1936 *Visszaemlékezések Dicsőszentmárton multjára*. Irta és összegyűjtötte Pekri Géza. Minerva, Cluj.

Unitárius Káté

1978 Írta Ferenc József. Unitárius Egyház Kiadása, Kolozsvár.

Varga E. Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992*. Pro-Print Könyvkiadó, Csík-szereda.

(n. n.)

A Küküllői Unitárius Egyházkörnyék egyházközségeinek 1816. évi vagyonszeirása.

Képek

1. Magyarzsákod – az unitárius papilak, templom, harangláb

2. Magyarzsákod – az unitárius harangláb

3. Magyarzsákok – az unitárius templom belseje (2015-ben)

4. Magyarzsákok – az unitárius templom orgonája

5. Magyarorszákod áldozatai a két világháborúban

6. Magyarorszákod – a római katolikus templom

7. Magyarzsákod – a volt katolikus iskola

8. Magyarzsákod – a volt Horváth-iskola

9. Pipei utcakép az unitárius templommal

10. Pipe – az unitárius templom (2005-ben)

11. Szőkefalva – az unitárius templom
(Besenyei András felvétele)

12. Szőkefalva – az unitárius templom belseje
(Besenyei András felvétele)

13. Szőkefalva – az unitárius templom belseje
(Besenyei András felvétele)

14. Konfirmációs emlék Szőkefalván

15. Adorjani Júlia tanítónő tanítványaival Szőkefalván

16. Küküllőszéplak – az unitárius templom belseje

17. Küküllőszéplak –
unitárius keresztelőpohár

18. Küküllőszéplak –
unitárius női úrvacsorakehely

19. Küküllőszéplaki Petrichevich-Horváth báró
családi ékszeres doboza

20. Küküllőszéplaki Petrichevich-Horváth báró
családi pecsétje

21. Küüllőszéplak – a református és az unitárius templom

22. Dicsőszentmárton – templom és iskola

23. Dicsőszentmárton – egyházi vezetőség

24. Dicsőszentmárton – konfirmációs emlék (1929. máj. 9.)

25. Dicsőszentmárton – konfirmációs emlék (1930. máj. 29.)

26. Dicsőszentmárton – konfirmációs emlék (1935)

27. Őszi hálaadás ünnepe és könyvbemutató Pipén (2011. szept. 25.)

Adorjáni Rudolf Károly
(1922–2016)

ISBN 978-606-9015-37-7

